

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

La vigència
d'un llegat

Antoni Furió

Fuster, escriptor d'idees

Josep-Maria Terricabras

Entre el compromís
i el distanciament

Jacobo Muñoz

La militància
independent

Antoni Seva

D'avui estant

Eva Serra

Petit assaig tal com ve,
per a tot o per a no res

Josep Palàcios

Parlar de literatura

Antoni Martí

Un Diderot de poble?

Montserrat Roig

Fuster volàtil?

Adolf Beltran

La penombra (momentània)
d'un clàssic

Enric Sòria

«Com s'estimen
les coses marcescibles»

Sam Abrams

L'excentrisme friccional
de Joan Fuster

Dominic Keown

Joan Fuster i l'art

Xavier Antich

Fuster i el Renaixement

Vicent J. Escartí

El vol de l'òliba

Miquel Nicolás

EDITORIAL

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER
SEGONA ÈPOCA / NÚM. 10 / PRIMAVERA 2002

DIRECTOR: Antoni Furió

CAP DE REDACCIÓ: Gustau Muñoz

CONSELL DE REDACCIÓ:

Xavier Antich, Juli Capilla, Olga
Dénia, Martí Domínguez, Ferran
Garcia-Oliver, Vicent Olmos,
Faust Ripoll, Pau Viciano

CONSELL ASSESSOR:

Cèlia Amorós, Joan Becat,
Manuel Borja-Villel, Eudald
Carbonell, Narcís Comadira,
Manuel Costa, Alfons Cucó,
François Dosse, Antoni Espasa,
Ramon Folch, Mario García
Bonafé, Salvador Giner, Josep
Fontana, David Jou, John
Keane, Giovanni Levi, Isabel
Martínez Benlloch, Joan
Francesc Mira, Javier Muguerza,
Francesc Pérez Moragón,
Damià Pons, Josep Ramoneda,
Ferran Requejo, Vicenç Rosselló,
Xavier Rubert de Ventós, Pedro
Ruiz Torres, Vicent Salvador,
Josep-Maria Terricabras,
Vicent Todolí, Enzo Traverso,
Josep Antoni Ybarra

Edita: Universitat de València
i Edicions Tres i Quatre

Redacció, administració i subscripcions:

Publicacions de la
Universitat de València
c/ del Batxiller, 1-1a 46010 València.
Tel.: 96 386 41 15 Fax: 96 386 40 67
a/e: lespill@uv.es

Disseny gràfic: Enric Solbes

Fotocomposició i maquetació:

Publicacions de la
Universitat de València

Impressió: Tipografia Artística Puertes

Distribució: Enlace S.A.

Tels.: 96 166 60 33 / 93 338 14 00 /
971 71 30 78

ISSN: 0210-587 X

Dipòsit legal: V-2686-1979

Preu d'aquest número: 9 euros

Es produeixen en aquest any 2002 una sèrie de coincidències de calendari relacionades amb Joan Fuster que no podem passar per alt. Fa deu anys de la mort de Fuster, que enguany hauria fet vuitanta anys. I en fa quaranta de la publicació de *Nosaltres els valencians*. Tot plegat, que ve a sumar-se d'altra banda a un conjunt d'esdeveniments editorials, constitueix una bona ocasió per a repensar un llegat intel·lectual que continua sent estimulants i digne de ser tingut en compte, i que no ha rebut el tracte que en bona lògica li pertocava.

La figura de Fuster és polivalent, té una pluralitat de significacions. La seua obra, extensa i encara no ben coneguda –o no completament coneguda– en tots els seus registres, conté els revulsius bàsics, de reflexió i de proposta, per a encarar-nos amb la realitat del nostre present des d'un prisma d'exigència intel·lectual i cívica absolutament indefugible. És clar que la premissa hi ha de ser una mínima coincidència amb les aspiracions bàsiques que motivaren tota la tasca de Fuster com a pensador, com a intel·lectual, com a «agitador d'idees». Aspiracions cíviques i nacionals, per descomptat, però també –i molt centralment– aspiració a construir una visió pròpia, un pensament original, en diàleg amb la cultura contemporània i amb les exigències d'una realitat en mutació, sobre la qual calia influir. O que, en darrera instància, calia configurar.

Res, doncs, més allunyat del seu tarannà que l'autosatisfacció i el conformisme. I precisament ara les pulsions d'acceptació complaent dels fets acomplerts, de la submissió a les inèrcies i els imponderables històrics, ocupen un lloc particularment destacat en el nostre panorama, com pot comprovar qualsevol observador una mica atent. Conformisme polític, nacional,

però també social i cultural: acceptació de la subalternitat i del desdibuixament com si es tractàs d'una fatalitat. Per això té un sentit especial repensar la seua obra, la seua trajectòria, la seua aportació. Fuster és un «clàssic» i, com a tal, és absolutament modern, perquè manté la seua capacitat d'incitació, perquè esperona, perquè estimula la nostra capacitat de fer i de reflexionar. Repensar Fuster és també repensar una trajectòria històrica, la que està en l'origen del present i de les nostres possibilitats immediates, no precisament reeixida ni especialment brillant, si hi apliquem el criteri d'ambició històrica que era el seu i que estava tan justificat. És repensar mancances, desviacions, errades i insuficiències que motiven una bona part del malestar difús que hom pot constatar, dia rere dia, en tantes anàlisis i pronunciaments, en tantes actituds no del tot articulades, que expressen sovint aprensions molt fonamentades davant dificultats que semblen insuperables.

Contra la deriva dimissionària que avui s'escampa, l'actitud de Fuster –actitud intel·lectual i també vital– esdevé un referent cabdal. Però més enllà d'això, hi ha la seua obra, el seu pensament, tan ric en matisos, que ha de ser encara objecte d'una recepció adequada. Contribuir a una millor comprensió d'aquesta, des d'una òptica crítica i amb voluntat de rigor històric, és la motivació bàsica d'aquestes pàgines, que inclouen diversos estudis i consideracions sobre aspectes centrals de la seua obra així com sobre la seua imatge global de pensador, i també un seguit de documents especialment significatius.

L'Espill, la revista que fundà Fuster, no s'ha entès mai com una publicació d'«estudis fusterians», sinó com una plataforma de pensament oberta a la contemporaneïtat, recollint d'aquesta manera l'esperit bàsic d'una actitud que compartim. Però l'obra de Fuster és part, i molt destacada, de la contemporaneïtat. De la nostra, si més no. Prescindir-ne seria més que un error.

Joan Fuster vist per l'Equip Realitat (1968)

L'ESPILL

SUMARI

JOAN FUSTER (1922-1992)

- 1 Editorial
- 6 La vigència d'un llegat
Antoni Furió
- 18 Fuster, escriptor d'idees
Josep-Maria Terricabras
- 25 Joan Fuster, entre el compromís
i el distanciament
Jacobo Muñoz
- 31 La militància independent
Antoni Seva
- 47 D'avui estant. La vigència de Fuster
com a historiador
Eva Serra
- 60 Petit assaig tal com ve, per a tot o per a no res
Josep Palàcios
- 68 Parlar de literatura. Joan Fuster
i la idea de crítica literària
Antoni Martí
- 80 La penombra (momentània) d'un clàssic
Enric Sòria
- 86 Fuster volàtil?
Adolf Beltran
- 92 «Com s'estimen les coses marcescibles»
Sam Abrams

106 L'excentrisme friccional de Joan Fuster
Dominic Keown

121 Joan Fuster i l'art
Xavier Antich

137 Fuster i el Renaixement
Vicent J. Escartí

144 El vol de l'òliba. A propòsit de la imatge intel·lectual de Fuster
Miquel Nicolás

DOCUMENTS

154 Un Diderot de poble?
Montserrat Roig

166 Correspondència inèdita

LLIBRES

198 Joan Fuster: Correspondència vol. IV
Santi Cortés

203 Joan Fuster: Correspondència vol. V
Biel Mesquida

207 Joan Fuster: Obra completa (nova edició) vol. I
Josep Iborra

212 Júlia Blasco: Joan Fuster. Converses filosòfiques
Vicent Raga

218 La «Biblioteca J. F.» de l'editorial Bromera
Joaquim Espinós

La vigència d'un llegat

Antoni Furió

El País Valencià ha ocupat durant molt de temps una posició peculiar dins el conjunt d'Espanya. Pel volum de la seua economia i la seua població se situa molt per davant del País Basc, el qual duplica en nombre d'habitants, i també de Galícia, amb qui ha compartit una llarga influència del sector agrari –bé que amb unes estructures productives i una configuració social i cultural diferents– i una posterior reconversió accelerada cap a la indústria turística i l'economia de serveis. I en matèria d'identitat pròpia i diferenciada, un terreny sempre més boirós i difícil d'apamar, però que s'acostuma a sustentar i acreditar amb raons lingüístiques, culturals i històriques, la seua situació no és massa distinta de la de Catalunya, amb qui comparteix una mateixa llengua i una cultura i una història en bona part comunes. En canvi, mai no ha jugat un paper polític comparable al d'aquests tres territoris, que ja durant la Segona República van obtenir un estatut d'autonomia que els singularitzava políticament i administrativament dins l'estat i que, per això mateix, en restablir-se la continuïtat democràtica interrompuda per la guerra civil i

el franquisme, es van veure reconeguts com a nacionalitats històriques en la constitució espanyola de 1978 i van poder recuperar els respectius règims autonòmics. El País Valencià no arribà a temps a aquest reconeixement institucional –la guerra avortà el procés estatutari engegat uns anys abans i que fins i tot havia arribat a concretar-se, a principis de 1937, en tres projectes d'Estatut impulsats per forces molt diverses i de molt distinta significació, però que, en qualsevol cas, superaven àmpliament el limitat àmbit d'actuació i influència dels partits estrictament valencianistes–, i el procés de despersonalització, de desdibuixament dels seus trets identitaris i de la consciència mateixa d'aquests trets propis i diferencials, no va fer més que accentuar-se durant la llarga dictadura franquista. Als anys quaranta i cinquanta –però la cosa venia de lluny, d'una prolongada decadència secular que la tímida represa dels anys republicans no havia estat capaç de capgirar–, el País Valencià, almenys com a concepte polític i fins i tot territorial, no passava de ser una realitat nebulosa, més imaginària que no tangible. No sols no tenia cap existència legal ni administrativa, sinó que tampoc hi havia cap institució ni estructura –llevat del districte universitari i el judicial– que l'abastàs en la seua totalitat, per damunt

Antoni Furió és professor d'Història Medieval a la Universitat de València. Autor, entre altres obres, d'*Història del País Valencià* (1995, 2001).

dels límits territorials de les tres províncies en què havia quedat esquarterat d'ençà de la divisió del 1833. Tres fragments inconnexos sense a penes relació entre ells i on havia anat desenvolupant-se un fort particularisme provincial en substitució de l'antiga identitat unitària valenciana. Quedava encara, malgrat tot, una llengua comuna, un gentilici compartit i una vaga consciència d'identitat col·lectiva, sustentada bàsicament en aquests dos elements i, en menor mesura, en les traces i la memòria –sempre fràgil, borrosa– d'una cultura i una història també compartides.

A partir d'aquests ingredients mínims –mínims però vigents: el substrat identitari hi era, per precari que pogués ser– i dels «materials» aplegats per successives generacions d'erudits i escriptors, de poetes i historiadors, des de la Renaixença al valencianisme resistent de la postguerra, Joan Fuster es «reinventaria» el País Valencià a finals dels anys cinquanta i començaments dels seixanta. Amb *Nosaltres els valencians*, el llibre que es proposava replantejar la identitat valenciana en termes moderns i actuals, més acords amb les noves preocupacions del present, el país es feia per primera vegada «pensable», «imaginable», possible. Naturalment, Fuster no sortia del no-res, sinó que provenia d'una llarga tradició anterior en la qual, malgrat totes les insuficiències, no deixava de reconèixer-s'hi. I altres abans que ell, en posicions no ja folkldríques i arcaïtzants, com les que podien encarnar institucions com Lo Rat Penat o el Centre de Cultura Valenciana i prohoms com don Nicolau Primitiu, sinó de decidida i rigorosa modernitat, des de Felip Mateu i Llopis, Emili Gómez-Nadal i Carles Salvador a, ja després de la guerra, Xavier Casp i el grup

Torre, havien formulat la «valencianitat» en termes nous i moderns, depurada del llast més conservador i indigest, n'havien subratllat els lligams –lingüístics, culturals i històrics– amb el Principat i les Illes i n'havien projectat, ni que fos tímidament, una certa traducció política. Fuster, i em sembla que això no s'ha remarcat prou, és bastant hereu de la generació dels anys trenta, una generació d'intel·lectuals progressistes i valencianistes, encara en plena joventut, que va quedar totalment truncada –i sense acabar de donar tots els fruits que hauria pogut donar en el camp de la literatura, el pensament i la política– per la guerra, l'exili i la repressió. Fuster ja només els va poder conèixer en els seus escrits, en contactes epistolars o, ja més tard, quan alguns començaren a tornar de la diàspora.

Tampoc no eren aquestes les seues úniques fonts. Hi havia també, ja l'he esmentat, Xavier Casp, pròxim al catalanisme encarnat per la Lliga i representant ell mateix d'un catolicisme liberal i modern –però qui no ho era, o no ho semblava, de liberal i modern, per poc que ho fos, en un règim feixista i reaccionari?–, que va introduir Fuster en l'esquifit món literari de la postguerra, però amb el qual aquest no tardaria a xocar, no sols per discrepàncies personals –ni Fuster suportava la fèrria disciplina de fidelitats veneratives que Casp imposava als membres del seu grup, ni el mestre podia sofrir la vigorosa irrupció del jove deixeble en el panorama de la cultura catalana, que acabaria desplaçant-lo com a principal interlocutor valencià–, sinó també polítiques i ideològiques, sobre el país i, de manera més particular, sobre l'articulació d'aquest amb els altres territoris de parla catalana. I hi havia, sobretot,

l'exili català a Amèrica, que li oferia una altra visió del catalanisme, més progressista i esquerrana, amb el qual s'identificà de seguida, i que l'ajudaria a madurar i concretar el seu ideari polític, exposat primerament, i no per casualitat, a les pàgines de les revistes catalanes publicades a Mèxic. Bona part de les tesis de fons de *Nosaltres els valencians* es troben ja esbossades en un article proemial, «València en la integració de Catalunya», publicat el 1950 a *La Nostra Revista*.

Tota aquesta tradició anterior, totes aquestes connexions amb el valencianisme i el catalanisme d'abans i després de la guerra, influeixen decisivament en la maduració del pensament polític del jove Fuster, ja en un sentit inequívocament progressista i catalanista, i estan en la gènesi de moltes de les idees exposades a *Nosaltres els valencians*. Però en el llibre, i en la voluntat declaradament transformadora que l'anima —«per dir-ho abusant de la terminologia d'un il·lustre barbut: “explicar” serà una invitació a “transformar”. És “transformar” el que ens interessa»—, hi ha moltes altres fonts i influències. La del nou ambient universitari creat a València, després d'anys de desídia moral i intel·lectual, per l'arribada d'un grup de prestigiosos i actius catedràtics catalans —el llatí Miquel Dolç, l'arqueòleg Miquel Tarradell i l'historiador Joan Reglà en seran els primers—; pel retorn del filòleg Manuel Sanchis Guarner, una vegada conclòs el desterrament forçós a Mallorca; i per l'aparició d'una nova generació d'estudiants, preocupats alhora pel país —un país insospitat, que han començat a descobrir de la mà de Fuster i dels nous mestres— i pels problemes de la pròpia contemporaneïtat, des de la guerra freda i l'enfronta-

ment de blocs al procés de descolonització i els moviments d'alliberament nacional, des de la guerra d'Algèria a la revolució cubana, passant per l'adopció d'uns nous valors culturals, ètics i polítics en què prevalen, en primer lloc, l'humanisme, la solidaritat i l'internacionalisme, i, naturalment, com a combat més immediat i urgent, per la lluita antifranquista. Ells són, abans que cap altre, els destinataris principals de *Nosaltres els valencians*, els lectors primers per als quals està pensat i escrit el llibre.

A tot això, a totes aquestes circumstàncies i estímuls, s'hi afegeix finalment, o potser caldria dir millor que està en el seu origen, si més no intel·lectual i «polític», la influència fonamental, reconeguda ja en el mateix pròleg del llibre, de Jaume Vicens i Vives i la seua *Notícia de Catalunya*. Els paral·lelismes hi són evidents, però també les divergències. De Vicens, Fuster en pren sobretot la intenció última, el propòsit reflexiu i mobilitzador que anima tot el llibre: «conèixer-nos», prendre consciència, perquè, al capdavall, «una consciència desperta sempre revertirà en acció o, si més no, en remordiment». En pren també les noves orientacions en la manera de pensar i escriure la història, amb un major èmfasi en la història econòmica i social, en la història de les gents ordinàries i les masses anònimes, per sobre de la història política tradicional, que Vicens havia pres al seu torn de l'escola francesa dels *Annales* i que no podia sinó contrastar amb l'essencialisme ranci que encara dominava la historiografia espanyola, obsessionada des de sempre —encara avui ho està— pel «ser» d'Espanya. Però se'n separa en el to, en el pla de l'obra i, sobretot, en els destinataris. Vicens escriu primordialment per a la classe empresarial catalana, per a les

elits burgeses que hauran de regir els destins econòmics i polítics del Principat. Fuster, que no troba aquesta mena d'interlocutors al País Valencià, una burgesia autòctona digna d'aquest nom, industrial, financera o agrària, il·lustrada i mínimament preocupada pel país —més que una veritable burgesia, insistirà moltes vegades i els seus crítics no deixaran de retreure-li ho, al País Valencià el que hi ha és una classe dominant pura i dura, analfabeta, reaccionària i tremendament sucursalitzada—, s'adreça substitutivament, i esperançadament també, a les noves fornades d'universitaris, els únics amb voluntat i preparació per a transformar el país. «Al principi us indicava —confessa a Josep Pla en l'*Homenot* que aquest li va dedicar— que hi ha gent jove, esperançadora. Són universitaris que treballen força i fan coses que semblen impossibles en la València del 1962. La Universitat mai no havia fet la impressió, mirada de lluny, de tan catalanitzada com avui... Hi tinc molta confiança, és una joventut magnífica. Però ningú no podria preveure el que donaran de si en el futur».

Si algú podrà fer alguna cosa en el futur, seran ells, els joves estudiants i llicenciats sortits d'una universitat renovada. La tasca —l'única tasca que veritablement s'imposa Fuster, i per la qual, abans que per cap altra, hauria de ser jutjat— és essencialment intel·lectual i crítica, pedagògica. Agitar idees, combatre els tòpics i el conformisme, la peresa mental, treure la societat valenciana de la satisfeta i inconscient autocomplaença en què dormita i contribuir a la formació d'una nova generació intel·lectual, sòlidament preparada i capaç de prendre'n el relleu. «I no voldria morir-me —li confia també a Pla— sense

haver deixat en funcionament i “en forma” al País Valencià, uns quants equips d'intel·lectuals i de no intel·lectuals capaços de remoure —o almenys d'intentar-ho— aquesta societat en perpètua somnolència digestiva...». És també aquest el propòsit últim, o primer, de *Nosaltres els valencians*, un llibre que, a pesar dels escrúpols i les protestes expressades en el pròleg sobre la seua capacitat per a escriure'l —«El llibre, en efecte, exigia un altre autor. Tal com caldria que fos, hauria d'haver-lo confeccionat un historiador, o un sociòleg, o, millor encara, un oportunistíssim centaure d'historiador i de sociòleg»—, Fuster volia escriure. Entre altres raons, perquè era un llibre necessari i perquè ningú més, en aquell moment, no l'hauria pogut escriure. No almenys com calia que hagués estat escrit. Al capdavant no es tractava tant d'una anàlisi històrica metòdica i asèptica, «d'una neutralitat impàvida», com d'una «visió de conjunt, molt més que expositiva, amb la qual es despulés la contextura “problemàtica” del país i de la seva gent». En definitiva: indagar en el passat les claus de les anomalies i els dèficits d'avui, si més no «en la nostra constitució col·lectiva, en la nostra complexió de societat».

No es tracta, per tant, d'un rescat selectiu i interessat del passat. D'un exercici d'introspecció essencialista sobre el «ser» immanent del País Valencià —a l'estil de les que es practicaven i es practiquen encara avui sobre el «ser de España»—, o d'una hàbil operació de fabricació o selecció de mites gloriosos i episodis heroics, d'aquells tan del gust dels prohoms de la Renaixença i dels seus successors al capdavant de Lo Rat Penat —una institució que es defineix ella mateixa com a «societat d'aimadors de les glòries valencianes»—, i que tant s'han

fet servir per a farcir l'imaginari nacional de la majoria de països. Ben al contrari, el llibre es presentava bàsicament com un projecte de futur, un projecte modernitzador fet sobre la contemplació de les frustracions i les mancances del passat i del present. D'una banda, es tractava d'aturar i invertir un procés secular de desnacionalització i de substitució lingüística, d'evitar que el català desaparegués com a llengua d'ús al País Valencià o que quedàs relegat estrictament a usos no cultes. Fuster –i no l'entendrem si no entenem aquesta premissa inicial, desencadenant de totes les altres– escriu des d'aquesta inquietud bàsica i amb la voluntat de dignificar la llengua, de normalitzar-ne i rehabilitar-ne l'ús social i escrit. D'ací també el lloc central que la llengua ocupa en la seua reflexió i en les seues propostes nacionals. Al capdavant, ja ho deia Sanchis Guarner, i Fuster ho compartia, «no som una raça, som una cultura». Una cultura definida en primer lloc per la llengua, que és també la primera singularitat, el primer element diferencial amb què topa qualsevol observador, propi o estrany. Per a la majoria dels valencians, en efecte, la consciència idiomàtica s'imposava, ja des de menuts, pel contrast entre el carrer i l'escola, entre l'àmbit privat i el públic, entre la cultura oral i l'escrita. I Fuster, que trobava en la llengua el principal ingredient de la identitat, el factor que primerament ens identificava i ens permetia reconèixer-nos com a membres d'una mateixa comunitat nacional, no veia altra possibilitat d'inflexió i redreç ni altre futur nacional possible que el que passava per la construcció dels Països Catalans. Qualsevol altra solució particularista resultava purament suïcida. I no sols per al País Valen-

cià, sinó també per al Principat i les Illes, que en tant que projectes estrictament regionals resultaven igualment inviables. L'única possibilitat de supervivència –per a la llengua en primer lloc, però també per a la cultura que descansa sobre ella, els dos ingredients bàsics de la identitat nacional– passava, per tant, necessàriament, per un futur nacional compartit dins el marc dels Països Catalans.

La catalanitat de la proposta fusteriana no resultava aleshores tan insòlita com s'ha volgut fer creure, ni atemptava tampoc forçosament contra la identitat regional valenciana. De Teodor Llorente, el patriarca de la Renaixença vuitcentista, a Nicolau Primitiu, el representant més conspicu del valencianisme tradicional en la postguerra, la unitat de la llengua era un fet àmpliament acceptat per tots els sectors regionalistes (si bé persistien encara algunes incomoditats respecte de la denominació, que don Nicolau tractava de salvar amb solucions cànides i impossibles: bacavés per a la llengua i Bacàvia per al territori que la parla. I què és Bacàvia sinó els Països Catalans, amb un altre nom? La cosa, o la necessitat d'ella –la idea d'una comunitat supraregional d'usuaris d'una mateixa llengua, i la necessitat d'una major integració entre els diferents territoris d'aquesta comunitat–, hi era. Només calia una formulació més precisa i moderna), i l'adopció de les Normes de Castelló del 1932 havia dotat els escriptors valencians d'un vehicle lingüístic bàsicament calcats sobre el model fabrià. També la premsa local de l'època parlava amb tota normalitat dels escriptors valencians en llengua catalana i de la seua estimable contribució a la cultura comuna. L'originalitat de la proposta de Fuster residia més aviat en la seua

radicalitat, en la determinació amb què passava de la llengua i la cultura a la nació, en la nitidesa amb què formulava un projecte polític nacional eixamplat a tots els Països Catalans. Però aquest projecte nacional comú, un projecte essencialment polític, no era forçosament unitarista ni exigia la dissolució de les identitats regionals que l'integraven. Si l'objectiu polític eren els Països Catalans –independentment de la disposició concreta que aquests poguessen prendre–, la cultura regional valenciana no constituïa cap obstacle sinó, més aviat, la base sobre la qual construir aquells. Una altra cosa és que aquesta base identitària regional hagués de ser depurada dels seus elements més rancis i atroïnats o que Fuster s'acarnissàs amb els tòpics i la complaença panxacontenta que la invalidaven i que n'obstaculitzaven el reconeixement i l'adhesió entre les generacions més joves.

Per connectar amb aquestes, calia alguna cosa més que la celebració festiva d'un passat esplendorós o l'exaltació lírica del paisatge agropecuari. Calia una incitació més subtil i refinada, dotada de voluntat modernitzadora i atenta també als problemes actuals d'una societat valenciana que començava a desemperar-se i a mudar la seua fesomia agrària. Al contrari que els valencianistes folklòrics i residuals que es reunien a Lo Rat Penat per a comptar-se –realment n'eren ja molt pocs: la majoria dels valencianistes de l'època i, naturalment, els més joves estaven amb Casp o amb Fuster– o per a intercanviar versos historicistes o florals, Fuster no escrivia des de la nostàlgia del passat, un passat remot de poetes gloriosos i imperis sobre la mar o un altre més pròxim de barraques pintoresques i llauradors feliços, ni des de

la por a la modernitat, a l'enfonsament dels valors tradicionals, sinó justament a favor d'aquesta mateixa subversió, a favor de l'enderroc del vell ordre agrari, principal obstacle del seu projecte modernitzador. D'ací el ressò enorme que de seguida van trobar les seues tesis entre els joves universitaris de l'època i dels anys posteriors, producte ells mateixos de la profunda transformació que vivia el país. Ben probablement, una actitud distinta, arcaïtzant i reaccionària, com la que havia caracteritzat bona part de la Renaixença local, amb don Teodor al front, i caracteritzava encara Lo Rat Penat, o més condescendent amb les fatuïtats regionalistes –com ara se li reprotxa no haver tingut, confonent els tòpics més tronats i vergonyants amb les veritables manifestacions de la cultura regional–, no hauria mobilitzat ningú, o quasi ningú. No, almenys, els universitaris i els sectors més progressistes, al·lèrgics a les torbacions patriòtiques, que s'hi haurien mostrat més aviat indiferents o displicents, si no obertament hostils, ja fos per incomprensió o per considerar igualment reaccionària la defensa d'una llengua i una cultura íntimament lligades a la societat tradicional, a l'ordre antic que la modernitat s'esforçava per superar. Això, almenys, és el que ha passat a França, on els moviments regionalistes i els tímids intents per dignificar les respectives llengües, reduïdes a l'infame estatut de *patois*, són mirats encara amb desconfiança, com una deixalla molesta i potencialment perillosa d'un irredentisme premodern i anacrònic. No estic segur que, sense Fuster, el País Valencià no hagués compartit el mateix destí que Occitània.

No va ser així, en part per Fuster i en part també pel descrèdit en què havia

caigut el nacionalisme espanyol, estretament identificat amb el franquisme, que tant n'havia abusat. Això facilitava que la modernització econòmica i social no s'hi hagués de fer, necessàriament, en clau nacional espanyola. Tampoc la modernització política, atès el monopoli que s'arrogava el règim sobre el nacionalisme espanyol, i ja des de ben aviat antifranquisme i antiespanyolisme coincidien en una mateixa lluita. Els anys seixanta i setanta resultaren, en aquest sentit, decisius. S'hi jugava el model –cultural i lingüístic, també polític– que prendria finalment la modernització. Enfront d'un espanyolisme que, aquest sí, sabia a ranci, a caserna i a sagristia, a retard i intolerància, el catalanisme de Fuster resultava més modern i atractiu, més capaç de seduir, per la vigoria del seu pensament i la seua àmplia llibertat intel·lectual, heterodoxa i antidogmàtica, els sectors més il·lustrats i progressistes de la societat valenciana, fins i tot els qui, com era el cas de molts universitaris, venien de tradicions culturals o polítiques molt allunyades del regionalisme. La proposta fusteriana, més intel·lectual que populista, arrelà primer entre les mateixes elits intel·lectuals: professors i estudiants, historiadors, sociòlegs i economistes, escriptors i artistes, però també aconseguí d'impregnar, a través d'aquelles, els partits i les organitzacions d'esquerra, que n'amplificarien considerablement la difusió. D'aquesta difusió, en una societat que estava canviant acceleradament com a conseqüència de la industrialització i la immigració –vora mig milió de nousvinguts entre 1960 i 1975: la meitat gairebé del creixement demogràfic experimentat en aquests quinze anys–, en depenia en bona mesura el reforçament de la

base identitària i l'assumpció del projecte nacional de futur. Per a molts, aquest ja era indissociable de la lluita per la democràcia.

Ambdues lluites, foses ja en una sola, per les llibertats democràtiques i nacionals, s'intensificarien al final del franquisme i anirien guanyant cada vegada més una major receptivitat social. Menor sens dubte que la que podia haver-hi a Catalunya i el País Basc, on el nivell de conscienciació era molt més elevat, però no molt diferent de la que podia trobar-se a Galícia. En qualsevol cas, la transició democràtica obria un procés esperançador en el qual tot era encara possible, des de l'estricta autonomia a la construcció política dels Països Catalans, a alguna mena de vincle polític que refermàs els lligams culturals i lingüístics amb el Principat i les Illes, que era el màxim que arribaven a concedir en els seus programes la majoria dels partits i les organitzacions sindicals. Que no era poc i que cobria pràcticament tot l'espectre polític, des de les nombroses formacions socialistes i comunistes, acabades d'eixir de la clandestinitat, fins als partits de la dreta democràtica, com la UDPV, i fins i tot algunes de les sigles que s'arrebraven sota el paraigua de la UCD muntada apressadament per Suárez per guanyar les primeres eleccions, com el PDLPV de Francesc de P. Burguera i Joaquim Muñoz Peirats. Realment, en aquells primers anys, i en l'inici del que hauria pogut estar un procés d'àmplia divulgació i acceptació social de les propostes fusterianes, en el nivell que aquestes finalment s'haguessen fixat, només quedava en contra la dreta més extrema i reaccionària, el búnker franquista, desacreditat políticament i socialment, però que encara conservava un am-

pli marge de maniobra al front dels ajuntaments i les diputacions, i que, per entrebancar el procés de normalització democràtica i contrarestar la previsible hegemonia electoral de les esquerres, no dubtà a exacerbar i mobilitzar l'anticatalanisme latent en certs sectors de la societat valenciana.

En tot cas, l'apel·lació a la irracionalitat i als sentiments més primaris enfront d'un enemic fet a mida de les pors i les inseguretats d'una societat immersa en un procés de canvi polític i que amenaçava amb sacrificar la personalitat valenciana en l'altar de la Gran Catalunya, pura caricatura de les tesis fusterianes, podria haver estat reconduïda i desactivada en ser desallotjats els seus promotors dels reduttes polítics i institucionals que encara ocupaven. No hauria estat més que un altre episodi —d'extrema virulència, això sí, que es traduï en diversos atemptats contra representants de la cultura i de l'esquerra: dos d'ells, al mateix Fuster— dels molts que, a tot l'estat i amb ingredients i característiques diverses, però amb un mateix denominador comú de por i resistència al canvi, acompanyaren el procés de transició democràtica. Les coses, però, no van anar així. Ni les explicacions poden ser sempre només locals. A finals dels setanta, amb el procés de reforma política i de configuració del nou model d'estat encara obert, era molt el que hi havia en joc, i bona part d'això es jugava precisament al País Valencià. L'autonomia de Catalunya, el País Basc i Galícia, les tres nacionalitats històriques que havien vist reconegut el seu estatut als anys republicans, entrava dins els càlculs i les reivindicacions que des del principi negociaven les forces de l'oposició democràtica i els hereus del franquisme instal·lats en el govern. Però la generalit-

zació del procés autonòmic amenaçava amb posar en perill la integritat mateixa de l'estat, si més no la seua forma unitària i centralista o fins i tot la mera descentralització administrativa que, com a molt, estaven disposats a concedir. Obrir la porta a Andalusia i el País Valencià, equiparar-los amb les tres autonomies ja tolerades, podia significar obrir-la també a tots els qui volguessen venir darrere. Per això es van obstaculitzar ambdós processos autonòmics. El cas valencià resultava, de tota manera, particularment sensible per a la continuïtat d'una certa idea d'Espanya i, per això mateix, molt més preocupant que l'andalús. Hi havia autèntica por no sols a l'extensió del sentiment nacionalista, forçosament incompatible amb l'espanyol, sinó també a l'eventualitat d'alguna forma de federació o articulació política entre els Països Catalans, amb el que això hauria comportat de qüestionament de l'estructura de l'estat.

Potser aquesta por a l'ensorrament d'un cert model d'estat i a la difuminació de la idea d'Espanya que el sustentava, ajude a comprendre la magnitud de l'ofensiva llançada contra el País Valencià, dirigida en gran part pel mateix vicepresident del govern, el valencià Fernando Abril Martorell. Després d'assegurar-se el control ferri de la UCD, refundada ara com a partit unitari, i de desfer-se dels elements més liberals, com Burguera i Muñoz Peirats, Abril va recuperar els continguts i les formes del discurs anticatalanista, fins aleshores patrimoni exclusiu de l'extrema dreta i del franquisme residual, i en va fer el principal motiu de l'ideari i l'actuació del partit —el partit del govern i la segona força política valenciana— al País Valencià. És cert que en aquesta remuntada de l'an-

ticatalanisme hi havia també factors objectius, com una animadversió anticatalana de fons sempre present en la societat valenciana, si més no des de l'època de Blasco Ibáñez, i la que genera el mateix nacionalisme espanyol, a València i a tot l'estat, així com l'hostilitat del valencianisme tradicional, regionalista, temorós de ser engolit pel catalanisme nacionalista, i fins i tot la defecció d'antics «catalanistes» com el mateix Casp o Miquel Adlert, que s'havien sentit desplaçats per la major projecció de la figura i les tesis de Fuster. Però la seua escalada va obeir fonamentalment a una calculada estratègia per a incitar i explotar aquests ressentiments bàsics, irracionals, i elevar-los a la categoria d'argumentació política i, sobretot, d'instrument de desgast de l'adversari. Una estratègia que comptà amb múltiples i efectives complexitats mediàtiques i institucionals i amb els recursos formidables, econòmics i de tota mena, de l'aparell de l'estat.

També és cert que entre els objectius d'aquesta estratègia hi havia, en un primer lloc, el de soscar l'àmplia majoria electoral de les esquerres, fent servir en contra seua, precisament, el ressò que hi havien trobat els plantejaments fusterians i aprofitant també la inexperiència dels seus dirigents. I que aquest anticatalanisme primari, instigat i dirigit des dels despatxos de la dreta política i econòmica, que en feia ja obertament la seua principal eina de combat, havia anat ampliant la seua base social, especialment, i no per casualitat, entre aquells sectors que s'havien vist desplaçats pel procés de modernització que estava transformant profundament la societat valenciana. Els ràpids i intensos canvis econòmics i socials havien deixat descol·locats aquests sectors que

cobrien un ampli espectre de la societat tradicional, des de la burgesia agrària a la petita menestralia urbana, i els havien convertit, justament per la seua aversió a la modernitat, amb la qual s'identificava el fusterianisme, en el principal suport sociològic de l'anticatalanisme. Però el conflicte civil creat artificialment dins la societat valenciana no obeïa només a raons internes, d'estricta lluita partidista o de mobilització populista dels descontents de la modernització per a neutralitzar l'hegemonia política i cultural de l'esquerra. Hi jugava també la voluntat de desactivar un risc potencial —el que haurien pogut representar els Països Catalans o simplement l'extensió al País Valencià d'un fort sentiment identitari, comparable al basc o al català— per a la integritat del model d'estat. I en això, a Madrid, tots hi estaven d'acord, dretes i esquerres. No es podia fer massa per evitar-ho. La Constitució de 1978 prohibí expressament la federació de comunitats autònomes, una restricció que només pot tenir sentit si es pensa en els Països Catalans i en el País Basc i Navarra, i quatre anys després Fernando Abril i Alfonso Guerra pactaven a Madrid l'estatut que poc després seria aprovat unànimement per les forces parlamentàries valencianes reunides a Benicàssim. Un estatut sensiblement rebaixat, en termes polítics i de competències, respecte de les expectatives inicials i amb concessions importants per part de l'esquerra, que pràcticament renuncià a tota la simbologia que venia defensant des d'abans de la transició en benefici de la propugnada per la dreta.

Poc importava que la UCD es trobàs en avançat estat de descomposició i que el canvi polític que havia de donar la majoria al PSOE s'advertís ja imminent. L'Estatut

no estava pactat en clau partidista, sinó espanyola, i ací les coincidències bàsiques s'imposaven a qualsevol altra consideració. Tampoc els dirigents locals hi insistiren massa, atenallats per la seua pròpia incapacitat, per la por a la tensió en el carrer i pel respecte a la superioritat. En qualsevol cas, l'aprovació de l'Estatut de Benicàssim, l'octubre de 1982, reconduïa el procés autonòmic valencià i n'excloïa definitivament les propostes nacionals formulades per Fuster vint anys abans.

D'aleshores ençà no han deixat de succeir-se les explicacions i les valoracions del «fracàs» de les propostes fusterianes i del per què del rumb que prengué la transició valenciana. Entre les més solvents, la que va fer fa uns anys Francesc de P. Burguera o la que ha fet més recentment Alfons Cucó, tots dos testimonis i protagonistes directes de la transició, que n'han destacat sobretot la virulència de l'ofensiva anticatalanista i el seu caràcter d'estratègia política planificada. Altres, en canvi, han preferit posar l'èmfasi en les insuficiències internes dels mateixos plantejaments fusterians. En els efectes perversos que tingué la seua recepció en la societat valenciana, en produir uns resultats totalment contraris als desitjats, que aprofitaven un ressorts afectius ben arrelats. O en l'enorme distància que separava la seua proposta modernitzadora de l'atrotinada identitat valenciana, l'única «realment existent», que Fuster s'entestà a menysprear, amb els previsibles efectes de discòrdia civil i d'hipoteca per al futur del seu propi projecte nacional que això havia de tenir. Totes aquestes crítiques, com les que insisteixen en el caràcter eminentment intel·lectual i elitista del seu discurs i en la seua escassa afeció per les manifestacions més

populars de la identitat valenciana, responsable última en definitiva de l'escassa implantació social de les seues tesis, semblen oblidar que una bona part de la seua obra està dedicada precisament a glossar els elements de la cultura tradicional valenciana, des de les falles a la gastronomia, i que la seua implacable causticitat anava adreçada més contra els tòpics que els distorsionaven que no contra els ingredients mateixos d'aquesta cultura. Com també s'oblida que van ser joves influïts per ell i per les seues idees, universitaris i mestres d'escola, els qui van impulsar la recuperació de les tradicions populars en nombrosos pobles i comarques del país o els qui es preocupaven per la conservació del patrimoni cultural i artístic local; els qui, en definitiva, teixiren una trama civil arreu del país, poc o molt densa, però en tot cas l'única existent.

Quaranta anys després de la publicació de *Nosaltres els valencians* i vint de l'aprovació de l'Estatut, Fuster continua sent un referent polèmic, incòmode, amb el qual la societat valenciana no ha acabat encara d'ajustar els comptes. Tan aviat es limita la implantació real de les seues propostes al grau d'acceptació electoral de les formacions estrictament valencianistes, saldat fins ara en fracàs rere fracàs, com, des d'aquest mateix valencianisme polític, s'impugna el maximalisme dels seus plantejaments o se'n censura el caràcter eminentment cultural i lingüístic. Entre la dreta, però també entre alguns sectors de l'esquerra, cada vegada es generalitza més la idea que el paradigma «nosaltrista», si bé inicialment pogué resultar estimulante per a la renovació de la investigació social, la producció cultural i la discussió política, esdevingué més tard un factor distorsio-

nador de l'anàlisi acadèmica i del debat civil, pel caràcter erroni de molts dels seus pressupòsits bàsics i per l'immobilisme i la sacralització a què van ser sotmesos. De fer cas a alguns d'aquests crítics, quaranta anys després el «problema» i l'«anomia» no són els que denunciava *Nosaltres els valencians*, sinó els que ell mateix ha creat, distorsionant el «normal» desenvolupament de la societat valenciana. Amb aquests plantejaments, més o menys estesos i més o menys compartits per la dreta governant, pels cercles empresarials i per alguns sectors universitaris, està clar que Fuster tardarà a ser «normalitzat», a ser recuperat, ell i la seua obra, com una aportació més, desposseïda ja de filies i fòbies, al procés de construcció de la modernitat valenciana, amb tots els seus límits, però també amb tots els seus aconseguints encerts.

En qualsevol cas, la importància de la dimensió política, i cal remarcar-ho emfàticament, no hauria d'eclipsar la resta de la seua obra. Fuster era i es considerava, per damunt de tot, un escriptor, no un polític o un pensador polític. Un intel·lectual amb una àmplia pluralitat d'interessos, des de l'erudició històrica i la crítica literària a la creació artística i els problemes de la cultura contemporània. Al capdavall, els papers polítics a penes representen una petita part de la seua producció, estesa per una setantena de llibres i més de quatre mil articles. La represa de la publicació de les obres completes, ara en una nova edició que les reunirà en set volums, permetrà recuperar aquest Fuster més polièdric, que transita còmodament de la poesia a l'assaig, dels aforismes al diari personal, i que s'interessa per tot. També permetrà descobrir una obra «política» ben poc monolítica, que no s'esgota en *Nosal-*

tres els valencians i que inclou diversos estrats de reflexió intel·lectual, de preocupació civil i de tarannà. Que és capaç, moguda per una estricta exigència de rigor i honestat intel·lectuals, de criticar i modificar les pròpies posicions de partida, abandonant l'essencialisme «etnicista» que sura en *Nosaltres* –la catalanitat bàsica del país, per raons fonamentalment lingüístiques i culturals, i al marge de la consciència o la voluntat dels mateixos habitants– per un major protagonisme de la consciència i l'acció socials, de les decisions polítiques individuals. (Dit això, no estarà de més, per no fomentar falses dicotomies ni carregar l'adjectiu de connotacions negatives, recordar que, com ha remarcat, entre altres, Anthony D. Smith, també les nacions «polítiques» se sustenten sobre fonaments ètnics, que els components ètnics i cívics són interdependents).

Permetrà, en definitiva, apreciar-ne millor la vigència i l'actualitat. «El clàssic –escriu el mateix Fuster a *Diccionari per a ociosos*– no és clàssic per ser antic, sinó perquè segueix sent “modern”, “actual”». Ho és encara avui Fuster, de modern i actual? Ho són els seus papers «polítics», les seues propostes de futur? O tot sembla ja un tant anacrònic?

No deixa de ser una mica insidiós donar ja per cancel·lat Fuster i reduir-ne l'interès al purament arqueològic –o ni tan sols això, si de la dreta governant dependés, tan visceral és l'aversion que continuen professant-li–, quan la part més valuosa del seu llegat és precisament la seua rebel·lia intel·lectual, la seua disposició crítica i inconformista, profundament subversiva, el seu compromís cívic, i quan molts dels dèficits que assenyalà, de les fal·làcies i imposicions que impugnà, con-

tinuen presents o han tornat amb recobrada força. Amb la majoria absoluta d'Aznar ha rebrotat també, agressiu i desacomplexat, el nacionalisme espanyol de sempre, el més arnat i groller, que ara es vol tornar a introduir a les escoles i que, atiat des del govern i les seues poderoses prolongacions mediàtiques, ja impregna de nou moltes esferes de la vida pública, fins a esdevenir el principal ferment ideològic i programàtic de la política espanyola. Un nacionalisme que no sempre es vol reconèixer com a tal —a costa fins i tot de pervertir el llenguatge, com es veu al País Basc, on s'enfronta «constitucionalistes» a «nacionalistes», i els «nacionalistes», és clar, són els altres— i que suporta malament l'erosió de les prerrogatives del seu estat-nació, la pèrdua de competències transferides a les comunitats autònomes. I en això, malauradament, sovint no hi ha grans diferències entre la dreta i l'esquerra. Ambdues comparteixen una mateixa idea i imatge d'Espanya —que ha sortit indemne dels canvis polítics i de les transformacions econòmiques i socials— i saben posar-se d'acord en les qüestions bàsiques. En això, res o molt poc ha canviat, i les punxants invectives de Fuster, higièniques, desinfectants, no semblen haver perdut gens de vigència.

D'altra banda, hi ha raons per a pensar que els problemes que va plantejar Fuster i les propostes que va formular, que van sacsejar efectivament estrats profunds de la consciència valenciana, es mantenen en una bona part oberts i lluny encara d'una cancel·lació concloent, com es voldria i es proclama sovint des de les instàncies de poder. Perquè, al capdavall, aquests problemes i aquestes propostes tenen a veure amb alguns dels esquinçaments fonamentals que assetgen la societat valencia-

na: el risc cert d'esvaïment definitiu d'una identitat històrica, però també la possibilitat de recuperar-ne els elements bàsics en sintonia amb una nova configuració social que done resposta als múltiples desafiaments que una versió precipitada i maldestra de la modernitat, profundament irreflexiva, està posant a hores d'ara a l'ordre del dia, i de manera peremptòria, al nostre país.

El fatalisme de pensar que finalment ha passat l'únic que podia passar, el que, en definitiva, havia d'haver passat i que bé està que haja estat així, i l'acceptació resignada de la realitat, com si aquesta no fos canviant i transformable, com si no l'estiguessen ja modificant les seues combustions internes, no deixen de ser propis d'un moment com l'actual particularment procliu al conformisme i a la pulsio conservadora, a la desmobilització política i ideològica. L'obra i l'actitud de Fuster, com a revulsiu intel·lectual amb conseqüències polítiques i nacionals, implica exactament tot el contrari: ens sol·licita a repensar les possibilitats de la nostra societat en una clau totalment distinta. Projectar un futur més democràtic, més civil i més lliure; fer front als desequilibris de tota mena d'una tardomodernitat escassament sostenible i redefinir-la «a la mesura de l'home»; preservar una cultura i una condició nacional i potenciar el seu desplegament amb tot el que això implica, tot plegat suggereix problemes molt profunds que demanen actituds crítiques i rigoroses, allunyades del conformisme i de la submissió a les rutines mentals: de l'acceptació dels fets acomplerts interpretats en termes apològètics. Per a tot això, hi trobarem encara incitacions substancials en l'obra de Fuster. □

Fuster, escriptor d'idees

Josep-Maria Terricabras

No conec cap altre assagista dels Països Catalans com Joan Fuster. En el sentit més literal de la paraula, Fuster és extraordinàriament perspicaç: quan es planteja una qüestió té la virtut de travessar-la, és a dir, d'obrir-la a la mirada dels altres i de posar-ne en evidència alguns aspectes fonamentals. La perspiciàcia és un do, però també el resultat d'un treball ben fet d'afinament de la mirada. La perspiciàcia sempre està a anys llum de la profunditat pretensiosa dels que fan veure que van al fons de les coses quan, de fet, només s'han ficat en un pou obscur que els serveix alhora d'amagatall i de mortalla. Sense cap dubte, Fuster és el fundador de l'assaig modern en català. I amb la seva prosa transparent i lúcida en continua essent el millor exponent.

No vaig conèixer Fuster personalment. En parlo com a lector constant, potser també perquè m'he sentit constantment admirat i alligonat. No és fàcil saber de què depèn que una obra de creació resulti coherent i captivadora. En això, com en la majoria de coses, no hi ha receptes ni respostes fàcils. Des del coneixement, però,

que em dona la lectura assídua de Fuster, m'inclino a creure que la força i la provocació de la seva obra escrita ve del fet que ell no és simplement un pensador o un intel·lectual convencional sinó que és –i li manllevo l'expressió– «un escriptor d'idees».¹ La fórmula és magnífica. Aquestes ratlles volen mirar d'explicitar-ne el sentit en l'obra de Fuster.

En primer lloc, com s'arriba a ser «escriptor d'idees»? No pas escrivint simplement, ni tenint idees particularment originals, coses que ara estan prou de moda: s'anuncien cursos i màsters que sembla que ensenyen a escriure; el mercat més o menys intel·lectual està ple de receptes per aprendre a «pensar bé» –habitualment, de manera útil i domesticada. No conec –potser ningú no coneix– els resultats de tants esforços i dedicacions. Sabem, però, que Fuster no va accedir a cap d'aquests luxes. Ell va aprendre el que va aprendre amb l'ajut inestimable de la lectura –moltíssima lectura– i de la conversa –converses inacabables. Les lectures de Fuster sempre van ser molt més caòtiques que casuals. Això, però, no va ser necessàriament dolent per a ell, que en va saber treure partit. Hi va haver coses pitjors, que ell no podia arreglar: de fet, un estudiant de dret dels anys 40 no podia ni tan sols aspirar a tenir sort amb el professorat universitari;

Josep-Maria Terricabras és catedràtic de filosofia de la Universitat de Girona i membre de l'IEC. Recentment ha publicat *Atreveix-te a pensar* (1998), *Raons i tòpics* (2001) i *I a tu, què t'importa* (2002).

a la sort, se li han de donar oportunitats, i la universitat del moment no era un lloc d'oportunitats sinó simplement un pas amb peatge. En les lectures, en canvi, Fuster va ser més afortunat: va tenir tota la sort que ell mateix va ser capaç d'anar-se guanyant a pols, any rere any, quan passava per totes les llibreries de vell de València, buscant i remenant en els pilons menys freqüentats.

Així és com va entrar en contacte amb obres de pensament i de filosofia, almenys de certa filosofia. Josep Pla i ell mateix han recordat diverses vegades que la filosofia de l'època era o bé del tipus nacionalcatòlic ranci o bé de la mena germànico-or-teguiana, promoguda per *Revista de Occidente*. Fuster, però, no va llegir només allò que venia de Madrid; també va poder llegir els moralistes i existencialistes francesos, molts autors il·lustrats i, sobretot, Montaigne, que el va influir poderosament. «L'«assaig», altrament, tal com jo l'entenia i l'entenc, és exactament estil Montaigne: amb un «moi» com a protagonista, un jo «ondulant», en el qual, sens dubte, no solament hi ha «sinuositats» sinó també contradiccions».² A l'assagista de carn i ossos anomenat Joan Fuster, les contradiccions no el van espantar mai: «Canvies? Doncs, ets veritat».³

Per entendre bé què vol dir que Fuster és «escriptor d'idees», convé començar veient el to de les seves idees. Perquè llavors les idees estableixen una íntima relació amb l'escriptura: les idees impregnen el seu estil literari però, alhora, també es deixen portar per ell. És clar que això només passa en el cas d'un bon escriptor. Però és que Fuster es va anar fent un molt bon escriptor. En aquest sentit, no n'hi ha pas prou amb dir que Fuster és un home

de pensament; s'ha de dir, sobretot, que és un home de pensament concret: parteix de problemes i situacions reals, que examina i analitza; elabora propostes concretes i es malfia de les respostes oficials o prefabricades; i convida a viure de debò, a viure millor, si pot ser. Dir que Fuster és racionalista –la raó, tan humil com es vulgui, com a únic instrument de coneixement–, materialista, hedonista –d'una ètica no-transcendent– i escèptic –la cautela és bàsica–, dir tot això és dir la veritat, però també és voler posar etiquetes abstractes al pensador concret. I a Fuster, li agradava el concret: li agradaven el consum quotidià i els avenços tècnics, les festes populars, els llibres intel·ligibles –és a dir, intel·ligents– i alguns petits o grans plaers com la taula i les converses de sobretaula.

És justament aquest plantejament concret allò que més s'oposa en ell a la inflor postissa, a la retòrica infatuada, buida i pretensiosa. Ell vol pensar al costat dels humans que toquen de peus a terra, que caminen sense xanques ni coturns, i que han de recuperar el sentit de ser els protagonistes reals de la història. És d'aquesta sensibilitat concreta per l'existència que li ve la seva enorme aversió per la metafísica que, segons Fuster, és –al costat de la religió i com ella– una autèntica adormidora de l'estat d'alerta i de vigília, i una dispensadora de consolacions.⁴

De vegades, però no sempre, Fuster identifica la metafísica amb la filosofia.⁵ Al capdavant, sembla que la metafísica és el màxim exponent de l'activitat filosòfica. Potser per això Fuster només salva de la seva crítica aquella filosofia –escassa– que és literària o que fa baixar dels núvols.⁶ I no és estrany, doncs, que pensi que els estudiants de filosofia haurien de tenir

com a llibres de capçalera tres únics volums: un diàleg de Plató –la filosofia com a literatura–, el *Discurs del mètode* de Descartes –claredat i distinció– i *La filosofia en el lavabo* del Marquès de Sade –heterodox, pornogràfic i escandalós. Aquests llibres serveixen per desintoxicar-se o, potser, per no intoxicar-se del tot: de fet, els criteris que decanten Fuster per aquests llibres –gust literari, claredat expositiva i esperit crític, heterodox– responen molt precisament al seu propi tarannà personal i intel·lectual.

Segons Fuster, la filosofia tradicional s'ha de posar, doncs, si de cas, al costat de la poesia,⁷ tot i que no és segur que la major part de la filosofia tingui prou categoria literària.⁸ En aquest punt, Fuster enllaça amb una tradició ben arrelada entre els catalans, que desacredita el pensament filosòfic abstracte i que s'aboca a realitats de distracció literària o, si més no, més properes i tangibles. És la tradició en què militen personatges del món polític –com Valentí Almirall– o del camp científic –com Ramon Turró–, però també poetes com Pere Quart⁹ i, de fet, les que el mateix Fuster anomena «classes populars» i que, en paraules seves, són les que fan l'«altra filosofia», perquè «“filosofen” al seu aire, amb cançons, amb refranys, amb festes».¹⁰

No és estrany, doncs, que a Fuster li agradi Wittgenstein, a qui ell veu com algú que justament ha volgut acabar amb la filosofia tradicional. El cert és que s'hi refereix sense conèixer-lo massa, però simpatitzant de debò amb algunes afirmacions bàsiques del *Tractatus*. Al darrere d'aquesta predilecció no hi ha només l'òbvia intermediació de Josep Lluís Blasco, sinó sobretot una clara sintonia de tarannàs. Sens dubte, Wittgenstein va ser un

filòsof professional extraordinàriament crític amb la filosofia corrent en el seu temps, però no va ser només algú que en va mostrar les debilitats sinó que també va mostrar camins i maneres per a una nova reflexió filosòfica. No em sembla que Fuster conegués gaire l'anomenat «segon Wittgenstein», l'autor sobretot de les *Investigacions filosòfiques*. Però estic ben segur que, si l'hagués conegut, encara li hauria agradat més que el Wittgenstein del *Tractatus*. Qui sap si això no hauria ajudat Fuster a passar decididament del seu rebuig intuïtiu a tota filosofia a un rebuig més fonamentat només d'una certa filosofia, sense prendre la part pel tot.

De fet, hi ha molts elements de proximitat –com qui diu, de complicitat– en les obres de Fuster i del segon Wittgenstein que fan plausible una sospita de bona sintonia, si les lectures de Fuster haguessin pogut anar per aquí. Tots dos accepten que la racionalitat humana és molt diversificada i que sempre té límits, tots dos reconeixen el paper ben divers que s'ha d'atorgar a la ciència i a la filosofia, i estan d'acord a mantenir una vigilància estricta sobre les vel·leïtats i els paranys del llenguatge. De fet, quan Fuster diu: «La salut, una bona salut, preserva de les filosofies. La higiene, per exemple, és “antimetafísica”: funcionalment antimetafísica, almenys»,¹¹ no està gens lluny del Wittgenstein que diu: «La tasca de la filosofia consisteix a tranquil·litzar l'esperit que es planteja preguntes sense significat. Qui no tendeix a aquestes preguntes, no necessita la filosofia»;¹² o que diu: «El tractament que el filòsof fa d'una qüestió, és com el tractament d'una malaltia».¹³ Fuster també hauria aplaudit Wittgenstein quan denuncia que una certa manera de filosofar torna insen-

sible¹⁴ i s'hauria mostrat ben d'acord amb el seu advertiment «Fixa't com s'enfilen aquí les onades del llenguatge!». ¹⁵

Seguint en aquesta mateixa línia, em permeto atribuir al desconeixement d'aquest segon Wittgenstein el fet mateix que Fuster cregués —encara en línia massa directa amb el *Tractatus*— que la millor teràpia filosòfica era *no fer* filosofia i que, en canvi, no arribés a descobrir l'existència i la pràctica d'una filosofia positivament terapèutica. Al capdavall, aquesta filosofia li hauria resultat àmpliament concordant amb allò que —tal com Fuster reconeixia— ja fan, pel seu compte, molts altres ciutadans i també alguns escriptors i pensadors no estrictament filòsofs professionals, entre els quals s'hi podia comptar ell mateix. Perquè, quan Wittgenstein fa una determinada filosofia i en fa propaganda, no ho fa pas perquè pensi que *qualsevol* filosofia és necessària —que és necessari filosofar—, sinó perquè sap que és urgent una activitat terapèutica estrictament filosòfica¹⁶ que ajudi aquells que, volent o sense voler, filosofen i s'enxarxen en les trapes que tenen sempre parades el pensament i el llenguatge. I és que fins i tot els humans que simplement parlen, sovint s'engresquen i comencen a amanyagar pensaments que han tingut molt predicament o que encara tenen aires de profunditat intel·lectual; sovint, però, acaben confosos i perplexos; o no hi acaben, però llavors, encara és pitjor, perquè no s'adonen de les relacions que han establert entre les idees i, per tant, no veuen bé que estan pensant, què estan dient, què està passant realment.¹⁷ En aquests casos, el filòsof pot ajudar a recuperar el sentit crític i a examinar amb detenció pressupòsits, arguments i conseqüències.

Si a Fuster li agradava Bertrand Russell («no és un filòsof, és un desinfectant»¹⁸), li hauria resultat molt estimulants tenir l'oportunitat de submergir-se en el Wittgenstein madur. Perquè Fuster ja fa, pel seu compte, una obra terapèutica, quan no es limita a tenir idees que *després* escriu, sinó que es proposa escriure idees, és a dir, a vetllar perquè sigui l'escriptura mateixa la que afavoreixi la claredat de les pròpies idees i la clarificació de les idees dels altres. Fuster, escriptor d'idees, no és un crític clàssic —que diagnostica distanciadament la situació de l'època—, ni un ideòleg habitual —que promociona les seves idees—, sinó que és un escriptor que proposa punts de vista amb una mirada que vol ser desmitificadora i que vol resultar higiènica per al lector.

Fuster no pensava que la filosofia pogués fer això, o pensava que només ho feia algun filòsof de forma excepcional, com aquell que diu, confirmant la regla de la inutilitat de la filosofia. Per a Fuster, l'activitat filosòfica mateixa és una gran paradoxa: la paradoxa de voler explicar de forma abstracta allò que només té comprensió concreta. Ell expressa aquesta paradoxa amb la seva característica brillantor, rotunda i directa: «DEFINICIÓ (POSSIBLE) DE LA FILOSOFIA.— L'art d'agafar la vaca pels collons».¹⁹ Que això no es pot fer, és obvi. I voler-ho fer resulta no solament inútil, sinó absurd, perquè representa no saber com és el món en què s'està immers. Per a Fuster, la ciència això ho sap; la filosofia, no.

El Wittgenstein de les *Investigacions* també critica els prejudicis i les obsessions que han inundat la filosofia i que han contaminat la feina dels filòsofs. Ell, per la seva banda, proposa examinar casos

concrets –en diu «jocs de llenguatge»–, convençut que per veure *què* passa no hi ha cap camí millor que el d'examinar *com* passa. Wittgenstein mostra, potser com cap altre filòsof professional, que la filosofia no és una paradoxa, que això només ho és la filosofia mal feta. La filosofia és més aviat allò que ve *després* de la paradoxa, perquè és justament l'intent de desfer i desenredar paradoxes. Per això la tasca del filòsof és especialment delicada i ha de ser extraordinàriament sensible als ressorts subtils i escorredissos del pensament i del llenguatge. Wittgenstein formula la seva proposta així: «Quina és la teva meta en filosofia?– Mostrar-li, a la mosca, la sortida de dins la campana atrapamosques».²⁰

Tota aquesta comparació amb Wittgenstein volia servir per mostrar no solament que la visió negativa de Fuster contra bona part de la filosofia tradicional era correcta, sinó també que, en no haver descobert de debò el filòsof que ha representat un canvi més radical en la filosofia del segle XX, era absolutament justificat que Fuster no posés la seva esperança en la filosofia i que, en canvi, emprengués pel seu compte –com a escriptor d'idees– aquella feina que la filosofia hauria d'haver fet i que no feia o que, segons ell, ja no podria fer mai. Així és com ell mateix es convertia, sense saber-ho o almenys sense reconèixer-ho, en filòsof de debò.²¹

Va ser sobretot llegint i escrivint que Fuster es va anar fent un escriptor d'idees. El seu pensament arran de terra necessitava una escriptura directa. I Fuster va construir una prosa d'una eficàcia extraordinària, tant en l'article com en l'assaig o en l'aforisme. És una prosa simple, però

mai banal, perquè ni és frívola –sense continguts– ni acadèmicament inflada i saberuda –amb continguts abstrusos, literalment irrelevantes. Fuster fa, d'una manera fàcil, allò que és tan difícil: transmetre idees que s'entenen i que fan pensar.

I, en aquest sentit, és clar, també és un escriptor cívic, polític, tant quan ho vol com quan no ho pretén directament. En el seu cas, una arrel important de la seva rellevància política està en la consciència que té no solament del llenguatge sinó també de la llengua concreta que fa servir. Ell sap que tot està en el llenguatge i en cada llengua concreta. I sap que la llengua explica però que la llengua no s'explica a si mateixa mai del tot, sinó que sempre s'hi ha de tornar, sempre s'ha de tornar a modular, matisar, completar i explicar.²² Per això la feina d'escriptor no és fàcil, perquè «cada nom és un pseudònim; cada cara, una màscara; cada gest, una afectació; cada paraula, un equívoc».²³ Perquè, «si la paraula és un do de l'espècie humana, també és la seua perillosa fatalitat. Els esquemes verbals, “cosificats”, són enganyosos. Els hauríem d'esmolat molt, amb una sintaxi clara, amb un lèxic diàfan. I això és el que ningú no vol fer».²⁴

Fuster és plenament conscient de les dificultats de l'escriptor honest. Sap què s'ha de fer. I ho vol fer. El pensament pot ser clar sense ser pla, pot ser agut sense ser estrident. Es tracta justament de desinflat-lo, de treure-li falsa volada. Es tracta, simplement, d'escriure, de fer que l'escriptura sigui pensament, que l'escriptura, com qui diu, pensi. Només així l'obra escrita esdevé lloc de retrobament entre l'autor i el lector: es retroben en els pensaments escrits. Llavors, com més lectors s'agafin al text, millor.²⁵

És aquí on també entra l'opció de Fuster per la llengua catalana. L'opció per l'estil i l'opció per la llengua són sempre opcions polítiques. Hi ha escriptors que es pensen que no opten, però no saben que la llengua mai no és neutra, que ella sí que ha pres les seves opcions. Des d'aquesta banda, Fuster afegeix encara una crítica a la seva visió pessimista sobre la filosofia en general i sobre la filosofia catalana en particular. Ell, que coneix perfectament la connexió irrompible de la creació literària o filosòfica amb el llenguatge, insinua –denunciant-ho– que, als Països Catalans, no hem tingut gaire filosofia –és a dir, gaire filosofia en català– potser perquè «la classe dominant –motor obvi– no en sentia la “necessitat”». ²⁶ Potser sentia la necessitat d'una filosofia, però, si no en sentia d'una filosofia en català, és que tampoc no sentia la necessitat d'una filosofia pròpia o que, simplement, considerava com a propis una altra filosofia, una altra llengua, un altre país. La història de la cultura –a la

qual Fuster ha dedicat tantes pàgines intel·ligents– és també la història de la lluita d'interessos.

La mirada penetrant de Fuster ensenya moltes coses i en recorda algunes d'òbvies, per exemple, quin és el país en què es viu. En això també coincideix amb Wittgenstein. Quan Fuster diu «Escriure és recordar, o en tot cas, inventar records», ²⁷ sembla fer eco a aquestes paraules de Wittgenstein: «El treball del filòsof és una recopilació de records amb una finalitat determinada». ²⁸ I és que la mirada de Fuster no és només una mirada endavant, sinó que és, sobretot, una mirada al voltant, una mirada que es fa llengua, que es fa escriptura i que només així explica i desplega el seu propi compromís. Ell sap la mar de bé que «ser raonable és vigilar». ²⁹ És precisament aquesta vigilància –clara i lúcida, comprensible i crítica– que manté des de les pàgines dels seus escrits allò que mostra d'una manera més definitiva que Joan Fuster va ser, i continua essent, un escriptor d'idees. □

1. Cf. Carta de Joan Fuster a Júlia Blasco Estellés, del 12 de novembre de 1981, a: J. Blasco Estellés, *Joan Fuster: Converses filosòfiques*, Edicions 3i4, València, 2002, p. 293: «Aleshores, el senyor Fuster és un senyor que, en primer lloc, no és un pensador en el sentit professional: no digues el que no sàpigues. És un escriptor d'opinió, un escriptor d'idees, d'assaig, etc., i totes aquestes coses».

2. *Ibidem*, p. 315.

3. J. Fuster, *Consells, proverbis i insolències, a Indagacions i propostes*, Edicions 62, Barcelona, 1981, col. MOLC núm. 53, p. 242; cf. també p. 262.

4. Cf., p.e., *ibidem*, p. 232: «Per això crec que no hi ha una diferència massa essencial, a efectes del consumidor, entre la filosofia i el conyac o la morfina»; també p. 271.

5. El mateix Fuster assenyalava que la confusió també és «tan habitual entre els filòsofs» (Carta de Joan Fuster a Júlia Blasco Estellés, del 12 de novembre de 1981, a: *op. cit.*, p. 316).

6. Cf., *ibidem*, on diu que «en comptes de parlar d'un meu “desdeny” per la filosofia (o inclús per la metafísica), et referisses més aviat a una “desconfiança” o a una “incredulitat”. Trobe que, en principi, en els mamotretos insignes dels metafísics hi ha una abundància escandalosa de “pseudoproblemes”, enfocats i “resolts” sovint amb una desemboltura alarmanant. De tota manera –i tu ja ho subratlles–, conserve un alt respecte per la “filosofia”: a) en tant que “creació intel·lectual” (com la poesia, p.e.) [...] i b) en tant que explícita o implícita “visió del món” que cadascú [...] no pot deixar de tenir».

7. Cf. J. Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, a: *op. cit.*, p. 234: «Que l'home hagi estat capaç d'inventar al llarg dels segles tantes i tan variades metafísiques, és cosa que no ens ha de sorprendre. Al capdavant, es tracta de simples excrescències de la imaginació. El que ja resulta més sorprenent, però, i fins i tot alarmant, és que l'home *hagi necessitat, o necessiti* encara, inventar-les»; i també p. 254: «Donat un vocabulari més o menys suggestiu, la filosofia és *gairebé* una qüestió de sintaxi, com la poesia és *gairebé* una qüestió de prosòdia».
8. Cf. *ibidem*, p. 262: «La Història de la Filosofia és aquell capítol de la Història de la Literatura on s'arraconen els grans llibres il·legibles».
9. No em sé estar de reproduir aquí la dedicatòria autògrafa –fins ara inèdita– que Pere Quart va escriure a l'exemplar de *Terra de naufragis* que va regalar al seu amic Ferrater Mora i que ara es troba a la biblioteca de la Càtedra que duu el nom del filòsof. La dedicatòria, que podria molt bé ser fusteriana, fa així:
- Josep Maria,
la filosofia,
va per la via
de la poesia?
- Per la cultura
que els cors desfigura,
no esdevé impura
tota criatura?
- La sana empresa
de Naturalesa,
es veu malmesa
per la saviesa!
- La vida lliure
–jeure, menjar i riure–
no és de qui es lliura
a llegir i escriure!
- La poesia
no serà follia
i una mania la filosofia?
- Ves quina en fóra
Car Ferrater Mora!
- P. Q.
10. Carta de J. Fuster a Júlia Blasco Estellés, del 12 de novembre de 1981, a: *op. cit.*, p. 319.
11. *Ibidem*, p. 300; cf. també p. 302.
12. L. Wittgenstein, *Denkbewegungen. Tagebücher: 1930-1932, 1936-1937*, Fischer, Frankfurt am Main, 1999, pp. 39-40.
13. L. Wittgenstein, *Investigacions filosòfiques*, § 255.
14. Cf. *ibidem*, § 348.
15. *Ibidem*, § 194.
16. Cf. *ibidem*: «La filosofia és una lluita contra l'embruïament del nostre enteniment fet a través dels mitjans del nostre llenguatge» (§ 109); «Els resultats de la filosofia són el descobriment d'una o altra insensatesa flagrant i de bonys que l'enteniment s'ha fet en anar a topar amb el límit del llenguatge. Ells, els bonys, ens fan reconèixer el valor d'aquell descobriment» (§ 119).
17. Cf. *ibidem*, § 79: «Digues el que vulguis, mentre això no et privi de veure què és el que passa. (I quan ho vegis, no diràs pas certes coses.)».
18. J. Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, a: *op. cit.*, p. 257.
19. *Ibidem*, p. 301.
20. L. Wittgenstein, *Investigacions filosòfiques*, § 309.
21. Cf. J. Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, a: *op. cit.*, p. 298: «“Le Philosophe sans le savoir”. En cert sentit, l'únic disculpable».
22. Cf. *ibidem*, p. 297: «Un intel·lectual honest comença per escriure una frase. La resta de la seva obra no serà sinó un procés de rectificacions d'allò que va escriure el primer dia».
23. *Ibidem*, p. 232.
24. Carta de Joan Fuster a Júlia Blasco Estellés, a: *op. cit.*, pp. 320-321.
25. Cf. J. Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, a: *op. cit.*, p. 260: «La primera obligació d'un escriptor és de fer-se llegir».
26. J. Fuster, «Un cert dèficit de filosofia, 3» (agost 1969), a: *Obres completes, vol. IV (Assaigs, 1)*, Edicions 62, Barcelona, 1975, p. 345.
27. J. Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, a: *op. cit.*, p. 300.
28. L. Wittgenstein, *Investigacions filosòfiques*, § 127; cf. també § 109.
29. Cf. J. Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, a: *op. cit.*, p. 308.

Joan Fuster, entre el compromís i el distanciament

Jacobo Muñoz

Potser és veritat que l'«home de lletres» no escriu sempre, com diu un conegut apotegma francès, els llibres que vol. I és possible també que Fuster fos totalment sincer –irònicament sincer, diríem més aviat– quan reconeixia, per exemple, en la seua «Introducció» a *Nosaltres els valencians*, que aquest llibre, a l'escriptura del qual s'havia lliurat, però, com ell mateix admet, a instàncies d'alguna lògica interior profunda, hagués exigit un altre autor: una mena d'«oportunitíssim centaure d'historiador i de sociòleg». Algú, en qualsevol cas, més «competent» que no ell. ¿Més competent en què? Se suposa que en erudició històrica, en bagatge sociològic o, fins i tot, en destresa metodològica.

Tanmateix, aquesta consideració autocrítica –en algú que, d'altra banda, mai no cultivà la falsa modèstia– no afecta, ni de bon tros, el fons de la qüestió. Qualsevol historiador podria, és clar, manifestar reserves del tot legítimes sobre algunes hipòtesis historiogràfiques de fons del llibre. Sobre el seu recurs central, posem per cas, a l'esquema dualista, tant en relació a un litoral burgès i urbanitzat i un interior feu-

dal i rural com pel que fa a cristians i moriscos, a corona i noblesa o, fet i fet, a monarquia hispànica i País Valencià. O sobre la seua imatge essencialment agrària del País, ja bastant superada –o en estat avançat de superació– als anys seixanta del passat segle. Com també es podrien fer objeccions, sobretot a partir dels desenvolupaments historiogràfics posteriors a 1962 –en gran mesura deutors tots ells, per cert, d'aquesta proposta historiogràfica radical, d'enorme força incitadora, que fou *Nosaltres els valencians*–, a la seua base documental i crítica. O al seu innegable criptoessencialisme, bé que en ell fos compensat –sempre– per una visió de les identitats nacionals com a projectes col·lectius, com a construccions alhora culturals i polítiques, com a fets històrics, en els quals la llengua, això sí, hi té un paper conformador central.

Però res de tot això no afecta el sentit profund de *Nosaltres els valencians*, que és –com tots els escrits fusterians– l'obra no d'un historiador, ni d'un científic social, sinó d'un intel·lectual crític d'estirp il·lustrada les motivacions i temàtica del qual estigueren sempre molt vinculades, en línies generals, «a uns quants problemes bàsics» de la seua comunitat i «al sentit més profund» de la cultura, en sentit estricte, d'aquesta. És a dir, d'algú capaç de

Jacobo Muñoz és catedràtic de Filosofia a la Universidad Complutense de Madrid. És autor, entre altres obres, d'*Inventari provisional. Materials per a una ontologia del present* (Germania, 1995) i *Lecturas de filosofía contemporánea* (Ariel, 1984).

construir *nexes de sentit* –de fer pensable, per exemple, el País Valencià com un tot– i capaç també d'*opinar*. Val a dir, de suscitar debats, de criticar dades. I, sobretot, de proposar fins. (D'ací, entre altres coses, la condició de «projecte de futur», de revoltsiu nacional, de *Nosaltres els valencians*.) D'algu, comptat i debatut, que no dubta a l'hora d'assumir, amb una rara combinació de lucidesa, passió i vessant escèptic, un tarannà crític guiat, lluny de qualsevol ofuscació ideològica, per la convicció que «la veritat, els fets constatables i explícits, un cop delatada esdevé consciència».

Així és, en qualsevol cas, com anà entendent-se a si mateix al llarg de les pàgines que dedicà, per exemple, a alguns esperits esmolats, acerats i de curiositat intel·lectual tan inesgotable com multidireccional, dels quals se'n sentí hereu. Unes pàgines que tracten en realitat, en alguns dels seus registres més pregons, sobre la conflictiva condició de l'intel·lectual. Distinguem-nos-hi, doncs, sense cap altre propòsit que de contextualitzar i des-xifrar la posició, pel que fa a aquesta qüestió, del mateix Fuster.

És un tòpic sòlidament establert a la bibliografia sobre el tema que l'intel·lectual «modern» –diferent, per tant, del cultivador clàssic de les *litteras humaniores*– és un producte del segle XIX francès, amb partida de naixement documentada i documentable. Arran del ben conegut «Manifest als intel·lectuals» publicat al diari *L'Aurore* el 14 de maig de 1989 hauria sorgit, en efecte, al fil més o menys conjuntural de l'*affaire Dreyfus*, o si més no s'hauria fet visible, un personatge nou, representat amb caràcter paradigmàtic pel

Zola de *J'accuse*.¹ Un personatge, és clar, hereu d'uns altres, com ara el clergue, l'escriba, el sofista, l'humanista del Renaixement, el filòsof il·lustrat o el polimàtic, i com aquests, tot i que força més «professionalment», consciència de la societat i director de consciència del seu públic. Un públic, d'altra banda, creixent, gràcies a un seguit de factors ideològics, polítics, sociològics i *last but not least* tecnològics ben coneguts.² L'intel·lectual, elevat a la categoria de «mitjancer entre el Just, el Verdader, el Bé i l'entorn de la Ciutat», per dir-ho amb B. H. Levy, oficià de lligam entre el Saber i l'Opinió, entre la literatura i la política amb gran èxit durant tota la primera meitat del segle XX, si més no. Aquest intel·lectual crític i «rebel» –o, en tot cas, resistent– trobà la seua versió límit en l'«intel·lectual orgànic» de Gramsci, la relació del qual amb la veritat i la universalitat s'edevenia a través d'una mediació molt concreta –el Partit–, per una banda, i en l'«intel·lectual compromès» a la manera d'un cert Gide o de Sartre, però també de Malraux i de Camus, els drames de consciència dels quals generaren el seu dia una nodrida literatura, per una altra. (Una literatura molt rellevant, dit siga de passada, en el procés de formació del mateix Fuster com a intel·lectual alhora compromès, en un sentit profund, i independent, en un sentit no menys profund, si s'accepta la paradoxa només aparent.)

Aquesta figura notable inicià la seua decadència, com tantes altres coses, durant la dècada dels setanta del passat segle, segons sembla, deixant pas a una altra mena d'intel·lectuals: l'intel·lectual «específic» de Foucault, l'intel·lectual «sense mandat» de Günter Grass o Juan Goytisolo o l'intel·lectual «terminal» de Régis

Debray. I així, distanciant-se de l'intel·lectual anomenat d'aleshores ençà, i no sense malvolença, «tradicional», Michel Foucault no dubtà a dictaminar, en efecte, que

el paper d'un intel·lectual no consisteix a dir als altres allò que han de fer. ¿Amb quin dret ho faria? Recordem-nos-en, de totes les profecies, promeses, mandats imperatius, i programes que els intel·lectuals han pogut formular en el decurs dels dos segles darrers, els efectes dels quals s'han vist ara. La tasca d'un intel·lectual no consisteix a modelar la voluntat política dels altres; la seua tasca és, per les anàlisis que porta a terme en els seus dominis, tornar a interrogar les evidències i els postulats, sacsejar els hàbits, les maneres d'actuar i de pensar, dissipar les familiaritats admeses, recobrar les mesures de les regles i les institucions i, a partir d'aquesta problematització (on l'intel·lectual desenvolupa el seu ofici específic), participar en la formació d'una voluntat política (on ha de desenvolupar el seu paper de ciutadà).³

L'«intel·lectual sense mandat», per la seua banda, és conscient que les fortaleses sociopolítiques que d'una manera o d'una altra emparaven –o interpelaven– l'intel·lectual compromès s'han ensorrat. D'ací el seu problema: ¿com ha de continuar defensant la raó i la justícia des de posicions carregades de sentit, si les vies de canalització de tot plegat només poden suscitar avui tremolor, solitud i autocrítica? Aquest intel·lectual que assisteix a la degradació creixent dels valors democràtics d'arrel il·lustrada, a la lluita despietada pel poder polític, econòmic i cultural, a l'abdicació de tota responsabilitat personal i a la indiferència general davant el sofriment i

la misèria assumits com a «irremeiables» d'un terç, com a mínim, de la humanitat, és un intel·lectual que ja «sols pot expressar la pertinença en forma de negació», per dir-ho amb Edward Said. I que difícilment podria ser d'una altra manera, atès que s'enfronta a l'existència, en totes les formacions socials del present, d'un continu lingüístic configurat per un tipus de llenguatge –el llenguatge neutre i harmonitzador d'una societat elevada ella mateixa a ideologia– una de les funcions principals del qual és de mantenir l'*status quo* i fer de manera que les coses s'esdevinguin «sense xoc», elevades a la categoria –elles mateixes– de veritats incontrovertibles i, per descomptat, immutables. D'ací la temptació del darrer Adorno: el manuscrit dintre de l'ampolla, el «teòric crític» com a darrera llar de la veritat *altra* després de totes les decepcions tràgiques de la tardomodernitat...

L'«intel·lectual terminal, fotogènic i telegènic», que ha robat el protagonisme als herois de l'antiga «grafosfera», basada en la impremta, seria, finalment, el precipitat «tou» dels cinc trets que Debray assumeix avui com a característics de l'aldea global: «l'autisme col·lectiu, la irrealització grandiloqüent, el narcisisme moral, la imprevisió crònica i la instantaneïtat».⁴ Una situació ben compromesa, certament, la del compromís...

Precisament al compromís li dedicà Fuster una atenció remarcable, com no podia ser d'una altra manera atesa la seua formació, la seua atenció als debats del moment històric en què li tocà desenvolupar la part central de la seua obra i la

seua reflexió constant, d'una dimensió sens dubte autoacleridadora, sobre el sentit del treball intel·lectual en un món que deixava ràpidament enrere els supòsits sobre els quals havien aixecat la seua obra aquells dels quals se sentia hereu: d'Erasme a Montaigne, dels grans moralistes francesos a Voltaire i, en fi, de Gide a Sartre. Sense oblidar, és clar, Bertrand Russell. Ell fou, d'altra banda, un dels primers a parlar a Europa de la «mort de l'intel·lectual», molt abans que aquest sintagma es convertís en moneda corrent. Ja el 1960, bo i reprenent reflexions anteriors, Fuster escrivia, en efecte, sobre aquesta qüestió en els termes següents:

La figura del «intel·lectual» –de lo que nosotros llamamos intelectual–, es, precisamente, una creación de la sociedad burguesa, quizá su más *típica* creación, y sólo en su contexto histórico tiene razón de ser. El intelectual burgués, originado en la convulsa Europa del Renacimiento, no es, como pretenden los latiguillos de un marxismo barato, un «conformista». Si bien se mira, su perfil más acusado se precisa en su posición *crítica* frente a la sociedad en que vive... Naturalmente, él podrá ser, en lo futuro, lo que fue desde 1750 hasta hoy... Comoquiera que sea, el intelectual empieza a ser un hombre –o un oficio– cada día más borroso en la sociedad de nuestro siglo. Tal como es y tal como se quiere, no existiría aún hace quinientos años; nada impide que dentro de muchos menos haya dejado de existir.⁵

No és, així doncs, fruit de cap atzar que una de les seues reflexions més completes sobre l'intel·lectual prengué cos arran d'una reflexió –precisament– sobre Eras-

me.⁶ Una reflexió, per cert, no sobre les doctrines i aportacions concretes de l'*humanista* Erasme, sinó sobre «el drama mateix de la seva activitat d'escriptor». O el que és el mateix, sobre el drama de l'escriptor que en una època convulsa –com la que li tocà viure al mateix Fuster– es va veure obligat a optar entre dues faccions en pugna, val a dir, entre Roma i Luter, sense poder prendre partit finalment per cap d'elles, atès que en totes dues hi veia valors positius. Uns valors entre els quals, reeixint-hi més o menys, però no sense incórrer, en qualsevol cas, en costos altíssims, tractà de llançar ponts. D'ací a la situació de l'intel·lectual a mitjan segle xx, tal com Fuster la percebia i *vivia*, no hi havia, en la seua opinió, més que un pas...

Més enllà de les anècdotes i les contingències històriques i més enllà també dels continguts concrets del seu humanisme, Fuster recuperava d'Erasme precisament el valor paradigmàtic del drama de la seua activitat d'escriptor. Un valor, per dir-ho així, alhora històricament condicionat i transhistòric. Però deixem-li la paraula:

Les condicions de l'intel·lectual d'avui no són ja les de l'època d'Erasme. Davant el conflicte actual, l'home de lletres –almenys l'home de lletres d'Occident– es troba en una posició prou semblant: de tota manera, ara no depèn de la generositat de mecenes que calgui acontentar, ni està tan aventurat a repressions inquisitorials. En certa mesura, subsisteix la vinculació econòmica entre l'escriptor i una classe social concreta –la dominant, que li compra els llibres i l'afalaga–, i encara hi ha sistemes coercitius, declarats o no, que reprimeixen les seves activitats en profit d'aquella mateixa classe (la qual és, no cal dir-ho, una

de les faccions en armes, de la dissidència actual). Però si els riscos que hi corre no són tants ni tan greus com els que corria l'humanista del XVI, també els tem. L'abast simbòlic que, en els nostres dies, assoleix la figura d'Erasme, prové d'això: que els intel·lectuals contemporanis, com ell, es neguen a la servitud implícita en tot *engagement*, i, com ell també, manquen de gallardia, de coratge, per a plantar cara a les inclemències d'una societat adversa. L'escriptor occidental té por de comprometre's rotundament amb el comunisme més o menys oficios, perquè no desconeix l'aplicació «funcional» que se li assignaria; té por, a més, de trencar tots els seus lligams amb els mecanismes burgesos que combat, però que, en última instància, el protegeixen i l'alimenten. Ell, sí, està –per dir-ho d'alguna forma– en l'oposició: sobretot, en oposició íntima (o potser en contradicció) a l'estat de coses constituït. Una bona part dels nostres homes de lletres –els que inspiren aquesta reflexió– s'ofenen si se'ls retreu la seva filiació burgesa; fins i tot quan no gosen renegar-la, s'afanyen a distingir-la, a exceptuar-la de les responsabilitats sinistres que recauen sobre la societat capitalista. Es preocupen, però, com es preocupava Erasme, de no associar-se amb l'altra oposició, la militant i veritable, la del partit revolucionari, a pesar de totes les coincidències possibles. I es preocupen, al mateix temps, de conservar els avantatges que dins el món burgès tenen reservats, sense per això abdicar les seves condicions d'antagonistes, ni deixar d'enunciar-les, encara que sigui cautelosament. L'equilibri, tan precari, en què Erasme es volia sostenir, es repeteix ara a gran escala i en una diversitat d'encarnacions prou torbadora.⁷

És possible que aquestes consideracions estiguen massa condicionades pel temps en què foren formulades. Fuster fou sempre conscient del fet que en alguns dels seus registres fonamentals l'activitat de l'escriptor és «una activitat mediatitzada per l'*hic et nunc*».⁸ Per bé que també fou sempre conscient que l'escriptor ha d'intentar de transcendir aquests condicionants, com ell mateix, d'altra banda, s'esforçà a fer. I, certament, desproveïda del seu batec més cruament lligat a una època determinada, aquesta reflexió de Fuster conté, amb relació a l'intel·lectual crític, que és el que ell mateix fou, una vàlua que frega més amb la categoria que no pas amb l'anècdota.

Per la seua banda fou fidel, sens dubte, com bé ha vist Vicent Raga, a una concepció de la cultura –orientadora, a més a més, en el seu cas, d'un treball intel·lectual d'un espectre extraordinàriament ampli– com a «repetició, insistència, continuïtat en l'abstracció (entesa com una espècie de comentari entorn de l'experiència quotidiana)».⁹ Com a «crítica de la vida», si volíem recuperar l'expressió d'Arnold. Però això és tan sols un aspecte de la qüestió. Perquè Fuster hi afegí, a aquesta concepció, transcendent-la i a l'ensem concretant-la, una intencionalitat constructiva perfectament autoconscient l'objectiu de la qual es confon amb el disseny de lluitar contra la fatalitat biològica i social, contra les constriccions d'un entorn sempre irreflexiu i tirànic, contra la compulsió a la inserció acrítica en allò donat –que redueix l'educació a aprenentatge de mecanismes de mera adaptació–, contra el dog-

matisme i, al capdavall, contra l'ofuscació ideològica.

Per haver fet de l'home «la mesura de totes les coses» ha estat sovint definit com a «humanista». I, certament, l'element liberal de l'humanisme burgès, d'Erasme a Thomas Mann, sempre el va temptar. Com el va interessar també l'humanisme tràgic de Malraux. Però no per això deixava de ser del tot conscient del procés irreversible de fragmentació, de buidament, del llegat de l'humanisme clàssic, dels seus ideals i arquetips, que cap presumpte «neoaristocracisme de l'esperit» podrà revitalitzar de nou. Per tot això, el seu humanisme fou, si és que aquest terme s'ha d'emprar ací, un humanisme crític i vigilant. I compromès. Ara: el compromís de Fuster fou d'ordre *òntic*, si se'm permet el tecnicisme filosòfic. És a dir, un compromís amb allò que el constituïa: una llengua, una història i una cultura. Ferm en aquest compromís, va saber sempre matissar-lo doblant-lo de distanciament. D'un distanciament que era, abans que res, autodistanciament. Aquell sense el qual el compromís –i no diguem ja alguns compromisos *totals*– esdevé *cec*. I de *cec*, certament, el vell mussol de Sueca no ho era gens.

L'intel·lectual amb el qual, per tot això, Fuster s'identificà al llarg de molts anys exercint com a «jornaler de l'escriptura» fou el guiat per l'afany de coadjuvar amb el seu treball a la creació de lucidesa i autonomia, a la creació i conreu de la consciència històrica –quelcom sumament rellevant en èpoques presumptament «posthistòriques». Algú, al capdavall, que no s'assumeix ja com a seu de la veritat ni creu que el mèrit de l'intel·lectual pugaraure en l'exemplaritat de la seua vida

–que comparteix, si escau, amb molts altres ciutadans de tota mena–; ni en la seua capacitat d'arriscar presó i mort per causa de les seues idees, atès que han estat molts més els no intel·lectuals que s'hi han vist exposats; ni en els seus coneixements «generals», que també poden ser compartits per molta altra gent atenta i informada, sinó en la *qualitat de la seua intervenció en el procés general d'il·lustració social*. En el procés, per dir-ho de manera més solemne, d'autoapropiació racional del món per l'espècie humana. □

1. De tota manera, el terme «intel·lectual» havia estat utilitzat ja el 1822 per Saint-Simon.
2. El mateix Fuster ha escrit pàgines molt esclaridores sobre la rellevància de la invenció de la impremta i la generalització del llibre en tot aquest procés. Vegeu, per exemple, OC, 2, pp. 31 i ss.
3. Vegeu M. Foucault: «El cuidado de la verdad», dins *Estética, ética y hermenéutica*, Paidós, Barcelona, 1999, p. 378.
4. R. Debray, «Muerte de un centenario: el intelectual», *El País*, 3-VI-2001.
5. J. Fuster, «La muerte del intelectual», *La Caña Gris*, 1, València (1969), pp. 3-5.
6. Vegeu la veu «Intel·lectual» del *Diccionari per a ociosos* (Edicions 62, Barcelona, 1992, 4a ed., pp. 68-80). Es tracta de tota manera d'un text escrit el 23 de febrer de 1956. Ha estat reeditat com a part originària del *Diari 1956-1960*, OC, 2, pp. 219-230.
7. *Loc cit.*, pp. 73-74.
8. OC, 1, p. 12.
9. Vicent Raga, «Joan Fuster: l'estil i la influència», *L'Espill*, Segona època, núms. 8/9, tardor-hivern 2001, p. 122.

La militància independent

Antoni Seva

La mort de Joan Fuster es va avançar a les expectatives: avui en dia, setanta anys no són una edat tan provecta; tot just, el llindar de la vellesa. I, encara més, la mort física va ser precedida per una altra mena de mort pública: els anys de silenci. Els seus amics i lectors, que assistien amb perplexitat a aquesta defunció voluntària, van rebre l'altra mort, la de veritat, amb un sentiment d'orfenesa; en les necrologies i en les reflexions posteriors surava la idea de l'excepcionalitat de la seua figura intel·lectual i cívica: el seu cas era «irrepetible». «I després de Fuster, què?» es demanaven alguns, no sense neguit.¹ La pregunta –plantejada potser una mica artificiosament– era oportuna en la perspectiva valenciana: siga o no «irrepetible» Fuster, no es pot deixar que s'esborre el camí que va obrir; però no es tracta ja d'un relleu personal, impossible, sinó de la necessitat de cobrir, entre uns i altres, les funcions que Fuster exercia i també d'enfortir uns canals de comunicació encara precaris.² Deixe apuntada la qüestió, en la qual no em propose d'entrar ací.

J. Iborra va fer, just quan començava l'etapa de «silenci», una «visió general del pensament de Fuster», escrita amb la simpatia del vell amic i amb un coneixement exacte dels seus escrits i dels principis que els animaven.³ Ara ja han passat deu anys de la mort de Fuster: no són quatre dies. Inevitablement, inexorablement, el temps pesa sobre la seua figura i la seua obra. La perspectiva de deu anys permet apreciar potser amb més claredat quina mena d'intel·lectual era Fuster i en quina manera la seua obra supera el pas del temps.

Ja abans, en vida seua, resultava evident que la valoració que solia fer-se de Fuster com a escriptor i el significat que s'atribuïa a la seua obra estaven massa condicionats per les circumstàncies en què es movia i, en bona mesura, encara es mou la cultura catalana en general i particularment al País Valencià. És natural que fos així, perquè aquestes circumstàncies han obligat molts intel·lectuals, i Fuster entre els capdavanters, a fixar la seua atenció i el seu afany en assumptes més primaris i urgents: els derivats de la necessitat de garantir unes condicions mínimes per al desenvolupament d'una cultura. L'aportació de Fuster en aquest terreny –no cal insistir-hi– ha estat decisiva: gràcies a ell sobretot, ja no partim gairebé de zero, ja hem superat algunes etapes. Tanmateix,

Antoni Seva, escriptor i filòleg, és professor de Filologia Llatina a la Universitat Pompeu Fabra. A més d'edicions de clàssics i obres de la seua especialitat, ha publicat els llibres *Alacant: 30.000 pieds-noirs* (1968) i *Quadern d'ocis* (1982).

aquesta faceta de la seua activitat és un dels principals motius que van contribuir, si no a rebaixar, sí a difuminar la talla intel·lectual de Fuster. Però, a hores d'ara, ja no es pot veure en ell una mena de monstre de dos caps: l'un, el de l'impulsor d'un renaixement cívic que té com a escenari principal el País Valencià i per extensió els Països Catalans en el seu conjunt; l'altre, el de l'escriptor que s'interessa per les qüestions universals que interessin també qualsevol intel·lectual pertanyent a una cultura normal.

Fuster va aparèixer com un escriptor marginal, com un *outsider*: algú que es presentava en el moment i en el lloc que ningú no esperava. Per això s'ha parlat del «fenomen Fuster». ⁴ Res, en les seues dades biogràfiques, no feia preveure que un jove de Sueca, en plena postguerra, pogués accedir a una cultura d'àmplies perspectives i gosàs participar-hi amb encert i desimboltura: un medi familiar i social no gens lletrat; uns estudis secundaris de dubtosa solidesa; una carrera escollida mecànicament en una universitat tancada, curta de mires i plena de recels inquisitorials; una descoratjadora manca de mestres que li aplanassen el camí; uns contactes amb cercles literaris no gaire estimulants. És ell mateix qui, a poc a poc, obstinadament, aprofitant les escassíssimes oportunitats que li oferia un entorn gens favorable, es va traçar una formació i després va demanar la paraula.

De secret, si a tant arriba, només n'hi havia un: els llibres; els llibres triats entre les novetats que passaven el filtre de la censura o se n'escapaven i els desenterrats de les llibreries de vell, antics o moderns, temes palpitants o rareses, grans obres o opuscles migrats, bona o mala literatura.

La seua biblioteca, formada amb esforç, va ser l'autèntica universitat de Fuster, i també el seu laboratori. ⁵

La qüestió dels llibres, o en general del paper imprès (també dels periòdics), és d'especial importància en Fuster perquè constitueixen el seu principal lligam de contacte amb el món, per damunt dels altres, incloses les llargues tertúlies, sovint suggestives i profitoses, però sotmeses també al tarannà dels interlocutors i als atzars del moment. Fuster era un sedentari, no gens inclinat a l'aventura ni a l'acció. Eixia poc de Sueca: les anades regulars a València, les més espaciades a Barcelona, excursions pel país, algun viatge a l'estranger. No va fer el «viatge de formació» d'antany ni l'estada d'estudis dels nostres dies: en la seva joventut, i en el seu medi social, això era impensable; després, de més gran, si és que la seua feina regular, per a guanyar-se el pa, li permetia fer-ho, segurament ja no en va tenir ganes. Però Sueca, amb llibres i periòdics, i amb música, pot ser tan bon observatori com qualsevol altre, com Ferney o Königsberg o Recanati. Té, a més, l'avantatge d'oferir una mena de vida més simple i reposada, més apta per a l'oci i l'estudi, més favorable a la independència d'esperit.

L'escriptor Fuster, doncs, naix i creix sobretot en el diàleg amb els llibres. Això comporta un risc evident: que la literatura resultant es ressentia d'un to llibresc. Ell n'era conscient i, alguna vegada, se'n defensava: «Els llibres no *supleixen* la vida, però la vida tampoc no *supleix* els llibres». ⁶ No calia, però, que s'esforçàs gaire en la defensa: no va cedir mai a la temptació, si és que la va tenir, de tancar-se en una torre d'ivori. Si s'interessa pels temes universals, que poden anar, per exemple,

de la literatura d'Homer a la de Stendhal o la d'Espriu, de Gutenberg a la cibernètica, de Protàgoras a Marcuse, de la música de Mozart a la pintura de Miró, tampoc no deixa de banda la crònica diària, l'actualitat política mundial o local, els canvis socials, les modes, les anècdotes. Hi ha un lligam sòlid que uneix les seues preocupacions immediates, el petit món quotidià, a les humanes generals, que consisteix en una relació dialèctica, de referència mútua, amb la convicció que el món comença en el veïnat.

La molta i variada lectura, en si, només demostra la gran curiositat d'un devorador d'impresos. Però el que compta és que Fuster no s'empatxàs de lletra, que sabés llegir i assimilar i després ordenar i valorar les lectures. I, en efecte, no sol esmentar noms i títols a l'atzar: darrere de cada citació seua hi ha una lectura i una reflexió. Fuster té «confiança en la lletra» i està convençut de la continuïtat de la cultura, que consisteix a «corregir i augmentar»; però després intervé el sentit crític, és a dir, el rebuig de l'argument d'autoritat, l'acarament d'opinions discrepants i el dret irrenunciable a sotmetre les qüestions a l'experiència personal i al judici propi; fet això, pot emetre la seua opinió.

El respecte de Fuster per la cultura no implica una acceptació cega, una sacralització. Quan fa una declaració admirativa per una obra o per una idea, generalment segueix la restricció, amb alguna fórmula a l'estil de «tot això està molt bé, però...» És el *oui, mais...* d'arrel voltairiana. I tot seguit ve la crítica, el contrast de les opinions o teories prestigioses amb l'observació directa, en un intent de repensar els fets, de proposar correccions o d'aportar-hi nous punts de vista. Plató o Descartes o

Freud o Sartre, un home més o menys dotat de geni, que viu en determinades circumstàncies personals i històriques, emet una opinió o basteix un sistema. Vejam: en què es basa? amb quines raons ho lliga tot? quins són els seus interessos? quins són els resultats i l'abast de la seua teoria? Perquè, per «diví» que siga, Plató es pot equivocar i pot també pretendre donar gat per llebre. Les objeccions i les refutacions moltes vegades es formulen de manera matisada o amb generoses dosis d'ironia; però també, de tant en tant, irrompen els comentaris mordaços o «irreverents», no pocs sarcasmes i alguns exabruptes.

A mesura que començava a adquirir cos, l'obra de Fuster va suscitar certa perplexitat. La poesia era fàcil d'assimilar: a qualsevol lletraferit valencià, aleshores, la primera idea que li venia al cap era agafar la ploma i posar-se a fer versos; i Fuster era un poeta notable que reprenia la migrada tradició d'abans de la guerra. Certes aportacions en el camp de l'estètica i de la crítica podien passar com a tempteigs suggestius, enginyosos, però aïllats. Les primeres obres d'erudició literària o històrica tampoc no suscitaven estranyesa; com, a més, versaven sobre temes i autors del país —entre els últims, però, figuraven noms de primera fila de la literatura catalana: March, Roig, Roís de Corella...—, es podien considerar incursions d'aficionat en aquestes matèries; si de cas, hi cridaven l'atenció el desig exprés d'entendre, l'esforç d'interpretació, que hi predominava sobre la minuciositat de les dades, i l'estil expositiu poc convencional, coses que el diferenciaven netament del típic erudit local. Amb *Nosaltres els valencians* (1962) el renom de Fuster va fer un salt: hi havia

una anàlisi nova i, en germen, una proposta ambiciosa que valia la pena d'escoltar atentament; el lletraferit, insospitadament, hi entrava en el terreny més seriós de la política. Tot seguit, i al mateix temps que empenia les col·laboracions regulars a la premsa, abordava com a crític literari l'obra d'autors catalans contemporanis: la poesia d'Espriu (1963) i el conjunt de l'obra completa de Pla (1966). Però també, i sobretot, va començar a traure a la llum uns assaigs sorprenents: el *Diccionari per a ociosos* (1964), *Causar-se d'esperar* (1965), *L'home, mesura de totes les coses* (1967); el *Diari 1952-1960* (1969) coronava i alhora il·luminava aquesta sèrie. Què era allò? Darrere d'aquestes obres hi havia un intel·lectual d'àle ample, però difícil de definir i d'encaixar en les quadrícules previsibles.

Potser l'únic escriptor amb qui es podia comparar, per la riquesa temàtica i per la marcada personalitat individual, era Josep Pla. Però les diferències entre l'un i l'altre, a part de les generacionals i socials, eren massa notòries: en Pla, un conservadorisme ara i adés reaccionari, una sornegueria de pagès, una prosa reposada amb complaença en les descripcions i les narracions, un periodisme de redacció i de corresponsal molt viatjat; en Fuster, una abstenció de partidisme virtualment subversiva, ironia jocunda o sarcasme irritat, un estil nerviós i esmolat, unes col·laboracions periodístiques elaborades al gabinet privat; etcètera.

Sens dubte, Fuster no és fàcil de classificar com a intel·lectual. Posats a fer-ho, a falta de millor, o per urgència o per desig d'oferir una imatge il·lustrativa o per pura comoditat, en general s'ha acudit a clixés. Un dels primers crítics a assajar una definició de

Fuster com a intel·lectual va ser J. Molas:

Joan Fuster és un intel·lectual en el sentit tradicional de la paraula, és a dir, en el sentit d'home l'ofici del qual és la manipulació de les idees. Fuster, en efecte, és un tipus que no treballa amb fets sinó amb idees [...] Així, d'acord amb certa conspícua tradició europea, el centre de les seves manipulacions ha estat l'home [...] I, abstracte o concret, és un home moral, és a dir, un home que posseeix unes essències repetides de vicis i de virtuts i no un home històric, és a dir, un home que canvia segons que canviï la conjuntura. També d'acord amb la tradició, [...] Fuster ha formulat el seu humanisme moral en termes racionalistes i escèptics. [...] Aquest humanisme [...] és el resultat històricament lògic del context pre-industrial on s'ha desenvolupat Fuster i, a la vegada, d'una formació de base netament francesa i, encara més, «clàssica» (Montaigne, Voltaire, etc.).⁷

En aquesta atropellada prosa, Molas mescla observacions justes, òbvies, com ara l'escèpticisme i l'humanisme, amb apreciacions esbiaixades, més rellevants pel que insinuen que pel que diuen. Hi insisteix reiteradament en l'adscripció a la «tradició», que, reforçada sota la capa de l'objectivitat amb la precisió del «context preindustrial», connota un lligam superat, un llast. Hi delimita un moralisme ideal en termes de «vicis i virtuts». Hi subratlla la influència predominant del «classicisme» francès.⁸ Però quan més erra Molas és quan afirma que Fuster prescindeix de la historicitat de l'home; aquesta consideració és una constant en Fuster, com es palesa en una reflexió del diari, presentada com un recordatori, no com

un nou descobriment:

Sempre l'home [...] ha estat un ésser històric; però ara ho sabem, en tenim consciència. I el fet de saber-ho, naturalment, modifica la nostra manera de viure la pròpia historicitat. [...] La consciència que nosaltres en tenim ens situa en un pla distint: ho veiem tot, i ens veiem nosaltres mateixos, sota espècie d'història, és a dir, de relativitat, de canvi, de vida.⁹

En termes més oberts, menys forçats i deterministes, J. M. Castellet coincideix només en part amb Molas:

[...] Fuster ret tribut a la tradició de l'humanisme clàssic d'arrel moral, tot tractant temes que van de la història a la política, passant pels més diversos aspectes de la vida cultural i quotidiana; hom hi troba, també, l'alè dels moralistes i reformadors francesos, de Montaigne fins als enciclopedistes. [...] La força de la seva personalitat intel·lectual i l'amplitud de la seva obra –la qual manifesta, alhora, tant una profunda visió humanista i un innegable voluntarisme polític com un criticisme escèptic i un humor corrosiu– han depassat l'àmbit literari i s'han projectat sobre la vida cultural i civil [...].¹⁰

Amb més calma i amb tot l'aparat d'una tesi acadèmica, A. Riera ha provat recentment de perfilar la figura del Fuster assagista, el que més ens interessa ací, sobre el fons de les darreres tendències filosòfiques; i, en concret, el relaciona amb els filòsofs postmoderns:¹¹

[...] els precedents que orienten la postmodernitat són, en una part significativa,

coincidents amb els precedents que orienten bona part del seu assaig [...], a saber: la impossibilitat d'un únic patró de veritat, la multiplicitat de perspectives que orienten els diversos punts de vista; el despropòsit d'un metarelat constituent i, doncs, la diversitat de relats virtuals, la historicitat assumida i la varietat d'opcions morals que això comporta; la visió irònica i desconfiada que en resulta etc. En definitiva, Fuster assisteix a la dissolució del pensament sistemàtic i, lluny de doldre-se'n, n'assumeix, en una operació positivadora, el pensament fragmentari.¹²

Riera fa una proposició que té el desavantatge –ell mateix se n'adona– d'intentar explicar una cosa complexa per mitjà d'una altra de més complexa i vaga, i encara amb dubtosa congruència temporal. En l'obra assagística publicada, és a dir, fins a la dècada dels 70, Fuster no arriba més enllà de l'existencialisme i dels epígons del marxisme i del freudisme, quan el postmodernisme encara no s'havia manifestat. Descartada, doncs, tota influència, si no volem atribuir les coincidències a un difús «esperit dels temps» ni considerar-les conseqüència necessària del desgast de les ideologies en joc, acceptem-les cautament com a això mateix: com a pures coincidències. Tanmateix, la proposició de Riera té el gran mèrit d'inserir Fuster en la contemporaneïtat i d'alliberar-lo del pes excessiu de la «tradició» que se li havia carregat sobre els muscles.

Sense voler entrar ara a fons en l'«ideari» de Fuster –no és això el que m'he proposat ací–, crec que convé revisar o precisar aquelles etiquetes que se li han penjat.¹³

Fuster és un humanista en la mesura en què la reflexió sobre l'ésser humà i sobre la

seua situació en el món i en la història constitueix una part central en l'obra assagística. Ara, «humanisme» és un terme multívoc, que han reclamat per a si ideologies diverses i fins oposades, com, en els temps recents, el cristianisme, el marxisme i l'existencialisme; «humanisme clàssic» vol dir molt poc, fora del terreny de la filologia. Fuster, en referir-se a la gran tradició humanista, la que comença en Erasme, parla d'«humanisme burgès», però justament per alçar-ne l'acta de defunció.¹⁴ Això vol dir que, fora de l'aixopluc de la tradició, i apresada la lliçó, en avant tota reflexió humanista s'establirà arriscadament en el camp obert de «l'home desmesurat».

També és moralista, si ens referim a l'observació de la conducta i a l'anàlisi dels valors humans individuals i socials. Però Fuster dista molt de voler afermar una moral «innata» o perenne, sancionada per credos religiosos o filosòfics; al contrari, pretén qüestionar-la i relativitzar-la, i justament a partir de criteris materials i històrics (les exigències del cos, la utilitat social, les repercussions del progrés científic i tècnic).¹⁵ Si l'ètica ha deixat de ser un codi de conducta segur, caldrà trobar dia a dia orientacions pragmàtiques i tolerants.

Racionalisme i escepticisme, en ell, es completen l'un a l'altre, com a teoria de coneixement i com a actitud pràctica en la vida.¹⁶ En un plantejament materialista, que és el seu, la raó, elaborant les dades ofertes pels sentits, és l'única facultat de coneixement; però és també un instrument feble, exposat al miratge, a l'error; per això, lluny de la confiança optimista, convé recelar-ne, no donar per segures «veritats» que només ho són en aparença o provisionalment; i, en la pràctica, la raó permet una entesa tolerant, «raonable».

D'ací ve la recomanació fusteriana de tenir poques conviccions.¹⁷ La crítica escèptica és un correctiu contra els prejudicis, el fanatisme i la resignació. L'escepticisme de Fuster, doncs, no implica ni una renúncia al coneixement ni una inhibició en els afers comuns: és enraonat i vigilant.

La influència dels «clàssics» francesos és palesa, explícita. Ara, voler representar-se Fuster cofat amb perruca empolvorada està bé com a acudit i prou. Fins fa un quart de segle, la llengua estrangera estudiada majoritàriament al país era el francès: és natural que ell, igual que molts altres, se'n servís com a eina especialment apta, sobretot al principi, per a eixamplar horitzons, però sense cap disseny d'exclusivitat. I entre els autors francesos, alguns «clàssics», moralistes o no, i especialment els il·lustrats ocupen en Fuster un lloc destacat —més per il·lustrats que per francesos, val a dir-ho. Però no són els únics citats ni els que ho són més sovint:¹⁸ hi ha també els novel·listes del XIX, i Valéry i Gide i «els mandarins» (Sartre, Beauvoir, Camus) i tants d'altres: també la literatura francesa recent i contemporània es trobava en una etapa florent, viva i plena d'estímul, molt més que no pas la dels nostres dies. Si, a més, tenim en compte la legió d'escriptors de tota procedència que apareixen als escrits de Fuster (els clàssics grecs i llatins, la *Bíblia*, la literatura catalana de cap a cap, els castellans presents des de l'escola, italians antics i moderns, uns quants anglesos, novel·listes russos, sòlids alemanys, en suma, els autors que per elecció o per atzar es posaven a l'abast), hauríem d'assignar als clàssics francesos el lloc que els correspon: representen una parcel·la significativa i distingida, però no una dependència abasgadorada.

Com a intel·lectual, Fuster és més ambiciós del que ell mateix dóna a entendre: gosa repensar el món. Aquest és el veritable motiu de la seua curiositat. En les vastes lectures, hi troba múltiples punts de vista, oposats o contradictoris, i això li serveix no per a fer una mescla acumulativa, eclèctica, sinó per a desconfiar de dogmes i de sistemes, amb el refús consegüent a adscriure's a cap escola. O més aviat, si volem ser precisos, s'adhereix a una tradició, a una línia de pensament discontinua que sorgeix en les «etapes àrides» de la història: la dels intel·lectuals crítics, racionalistes i materialistes que, arrancant de l'Antiguitat clàssica, passa pels «llibertins francesos», pels «il·lustrats» del XVIII i pels «positivistes» del XIX i arriba als «neopositivistes» contemporanis.¹⁹ Una tradició que es fixa com a objectiu necessari l'alliberament dels prejudicis, la refutació de tot allò que siga indemostrable, el bandejament de les imposicions gratuïtes o interessades, i això amb un propòsit regenerador que, travessant els murs del gabinet, arribe a la plaça pública; d'aquí deriva l'actitud combativa i el recurs a la ironia i al sarcasme.

Però, si és ambició, Fuster alhora no es fa il·lusions sobre les seues facultats. Presenta la seua aportació, la seua tasca d'escriptor, en els termes més modestos. Així ho expressa en un conegut text que ve a ser com el manifest del seu ofici d'assagista:

Jo, com a escriptor, hauria volgut ser un gran novel·lista, un dramaturg genial, un poeta líric de primera categoria; un filòsof d'acadèmia, si més no. Però hi he renunciat. Amb llàgrimes de sang, plorades damunt de quartilles inútils, hi he renunciat.

He de conformar-me a escriure tebeos. El que acostumo a escriure, perquè no en sé més, són papers com aquest, una mena de tebeos per a intel·lectuals. [...] la meua literatura ha de ser inevitablement fragmentària, d'anotacions de diari, d'articles de periòdic, d'assaigs breus. [...] La meua inquietud s'excita, però, quan faig càlculs sobre els *happy few* [destinatari de la seua literatura]. ¿Existeixen, almenys, aquests «feliços pocs» que puguin sufragar l'esforç?...²⁰

No ens hem de deixar enganyar, òbviament, per la literalitat de les seues paraules: el toc d'ironia –d'ironia socràtica: «no en sé més»– hi és evident; les hem d'interpretar, dit amb un llatinisme que li era car, *cum grano salis*. Fuster, aspirant a gran novel·lista? Voleu dir? A dramaturg genial? Hum! A filòsof d'acadèmia? Això mai! L'única renúncia creïble –sense les patètiques «llàgrimes de sang»– és la de poeta líric: ell, un poeta estimable, hi va renunciar per considerar-se mediocre. D'aquestes renúncies o preteses renúncies, en va eixir feliçment l'assagista. És veritat que molts desitjàvem de Fuster, si no un tractat o una tesi, sí almenys alguna obra més lligada i densa.²¹ Potser era demanar massa: llevat dels darrers anys, es va guanyar la vida sobretot amb les col·laboracions periodístiques. Siga o no, això, motiu suficient, val a dir que la forma, la «literatura fragmentària» i dispersa, aparentment poc ambiciosa, entrava també en els usos de la tradició; en tot cas, era una eina del tot apta per al seu fi: Fuster es movia expedit i àgil en l'observació aguda, en el dubte perplex, en la proposta inquietant, en la crítica àcida, en l'escarn punyent. Que els seus escrits poguessen tenir

una repercussió efectiva, més enllà dels petits cercles, això ja se li escapava; més ben dit, ell no hi confiava gaire.

Fuster acceptava la tradició racionalista i crítica en línies generals. És un cos mínim de doctrina que compta amb el risc del propi error, una escola laxa que no exigeix l'adhesió incondicional a cap dogma; al contrari, admet i fins estimula la correcció, perquè el canvi de dades, de mètodes o de circumstàncies històriques poden alterar el plantejament de les qüestions. De la revisió, no se n'escapen ni els més il·lustres representants.

Per això no és exacte dir que Fuster tinga pròpiament un *maître à penser*, sinó, més aviat, que es reconeix per afinitat, salvant les distàncies, en determinades figures intel·lectuals, ja siga per les opinions que sostenen, ja siga pel tipus d'argumentació amb què les sostenen. Fuster, en els seus escrits, sembla haver volgut deixar els «mestres» en un segon pla; la presència d'aquests hi és més aviat escassa, com si es donassen per suposats: s'hi adverteix per indicis indirectes o per alguna citació aïllada. Aquest és el cas de Montaigne, el que ell, tan poc inclinat a l'expansió afectiva, anomena «el meu Montaigne» en una frase deixada en suspens a la fi d'una anotació inacabada del diari;²² l'«espectacle intel·lectual» dels *Essais* l'«encantava», sense que per això s'hagués d'identificar amb les idees d'un autor del segle XVI;²³ malgrat tot, les referències a Montaigne no deuen passar de la dotzena; resta a part un enjogassat treball dels últims temps, però d'una índole diferent: una nota erudita, on, com era d'esperar, Fuster demostra gran familiaritat amb els temes i l'estil de l'admirat autor.²⁴ Un altre «mestre» que endevinem darrere dels escrits de

Fuster és Voltaire; fins i tot diríem que, quan Fuster parla d'il·lustrats, pensa sobretot en ell –i potser també en Diderot, però no en Rousseau, amb qui té ben poc en comú–; tanmateix les referències que hi fa són més aviat genèriques i disperses.²⁵ B. Russell, respectat i admirat, i llegit amb avidesa,²⁶ podria entrar en la categoria de «mestre». Potser també algun altre, però ja de manera més difusa.

Els «mestres» queden confosos enmig de la llarga i vària multitud dels intel·lectuals aliens. I, entre aquests, n'hi ha uns que Fuster considera més pròxims: en podríem dir els externs suggestius. Ací entrarien, per exemple, Horaci (hedonista enraonat), Marx (per materialista, deixant de banda l'aparat filosòfic), Eugeni D'Oros (brillant i controvertit), Huxley (sobretot per les seues anticipacions del futur de l'home atrapat per la tècnica), Sartre (amb un peu a l'existencialisme i l'altre al comunisme), etc. D'altres pertanyen al bàndol contrari en grau i matisos diversos: el «sublim» i «macrocefàlic» Plató, tots els metafísics amb Hegel al capdavant, Unamuno, un oponent que incitava a l'esgrima, Freud, tan nefast per a la ciència com per a les arts, i tants i tants més.

Les pròpies conviccions es posen a prova, es refermen i s'esgrimeixen en contrast amb els «externs» i els adversaris; per això aquests són indispensables: «El meu adversari és el meu col·laborador. *Malgré lui*, naturalment».²⁷

D'altra banda, les conviccions, per sòlides que siguin, si es retenen en el redós segur del gabinet, esdevenen estèrils. Cal traure-les a la plaça pública perquè siguin eficaces. En això, Fuster s'arreglera sense dubtar-ho en la tradició humanista combativa:

Un humanista és tot el contrari d'un esteta [...]. Justament, el fet de mesclar-se en les doloroses disputes de la ciutat –cosa que no feia l'esteta– el duu a assumir responsabilitat i compromisos no sempre còmodes ni aïrosos.²⁸

El propòsit d'usar la ploma com a arma o, si més no, com a palmeta o atidor és ben explícit en Fuster des del principi:

Consell a mi mateix.– Que cada paraula teva sigui, almenys, una provocació.²⁹

Ben mirat, doncs, haver d'esmerçar moltes energies en col·laboracions periòdiques sovint apressades no va ser una desgràcia. La premsa és el mitjà més apte per a la crítica, per al debat, per a la proposició insidiosa; sens dubte, si els humanistes i els il·lustrats l'haguessen tingut a l'abast, se n'haurien servit de bon grat, com ho van fer els seus successors.

El mal és que, quan s'entra en combat, hom s'exposa a les armes de l'enemic, hi arrisca la pell o almenys el benestar; i, en tot cas, posa en perill la pròpia independència, cosa no menys preciosa per a un esperit escrupolós. El tractament fusterià del problema està marcat per un nom propi: Erasme, el pare de tots els humanistes.

L'assaig que Fuster li dedica es va publicar primer en *Diccionari per a ociosos* (1964), després en *L'home, mesura de totes les coses* (1967) i per fi, «reintegrat al seu lloc inicial», en el *Diari 1952-1960* (1968):³⁰ cap altre no va merèixer l'honor de figurar en tres llibres, cosa que demostra la importància que li atribuïa l'autor.

Fuster hi mostra gran simpatia i gran interès per Erasme, sobretot pel que representa la seua figura, però també per la seua

obra, tot i que el temps haja arraconat molts llibres de l'humanista. El coneixement que en té va molt més enllà del que correspon a un profa.³¹ Segurament, a part de la lectura directa, comptava amb algun intermediari, i crec no equivocar-me si dic que aquest devia ser J. Huizinga amb el seu *Erasme*.³² Més tard, Fuster tornarà a tractar temes erasmians: qüestions d'història cultural, doctrinals i polítiques, ara de la mà de M. Bataillon.³³

L'assaig és una llarga nota del diari, escrita el 23 de febrer de 1956: la dada –o siga, la data– no pot ser més eloqüent; vol dir que la redacció és estrictament simultània a la celebració del XX Congrés del PCUS, un moment, doncs, de particular convulsió en el si d'una de les dues forces que es disputaven el domini del món, amb tot el que aquesta assemblea va tenir de nou, d'inquietant i d'esperançador.³⁴

Mentrestant, Fuster pensava en el vell Erasme, erigit en símbol representatiu dels intel·lectuals «no compromesos *del tot* amb un partit». No s'entreté gaire en la caracterització de l'intel·lectual modèlic, que sembla prou òbvia; es refereix especialment a

[...] la resistència inflexible que el literat hauria d'alçar enfront dels requeriments arters o amenaçadors de la societat, per tal de mantenir i propugnar, sense concessions, tant els seus punts de vista doctrinals i els judicis inherents, com el dret que té a sustentar-los, i tot això, *a costa del que fos i dins la més estricta coherència ètica i psicològica*.³⁵

Si l'intel·lectual no vol tancar-se a la torre d'ivori –és a dir, si no renuncia a ser un autèntic intel·lectual–, si pretén que la

seua veu s'escolte al carrer, inevitablement ensopegarà amb obstacles previsibles: els poders efectius, sovint en oposició dual —diguem, per simplificar, el capitalisme i el comunisme, en el moment d'escriure's l'assaig—, voldran assimilar-se'l, li exigiran una «adhesió declarada», com Roma i Luter van fer amb Erasme:

Les faccions en lluita —aleshores com ara— es volen «absolutes», encarnacions exclusives i totals de la veritat, quant a la teoria i quant a la pràctica. L'adhesió, per consegüent, suposava haver de sotmetre-s'hi. I és el que Erasme es negà a fer.³⁶

L'intel·lectual, que sent alhora «simpatia i animositat» pels dos bàndols, es resisteix a la submissió perquè repugna a la seua consciència i perquè compromet la seua independència:

Per molt grans que siguin les seves convergències amb el partit revoltat, l'home de lletres dubta a afiliar-s'hi: la seva agregació el portaria a dimitir d'aquella llibertat, per a esdevenir un simple portaveu de la doctrina estatuída i un servidor lletrat en les seves campanyes.³⁷

Però les vacil·lacions tenen també uns altres motius menys «nobles»: l'intel·lectual antic o modern «ha de menjar», ha de tenir les condicions materials mínimes per a fer el seu ofici; depèn, doncs, d'un patró, ja siga un mecenas individual, ja siga la classe social dominant. Per això, la seua postura és «insostenible»:

els intel·lectuals contemporanis, com ell [Erasme], es neguen a la servitud implícita en tot *engagement*, i, com ell també, man-

quen de gallardia, de coratge, per a plantar cara a les inclemències d'una societat adversa.³⁸

La conclusió sembla decebedora: l'intel·lectual d'avui, igual que Erasme, com no és cap heroi, «covard, i trampejant, tractarà de resistir-s'hi».

Era una actitud que de cap manera no podia despertar gens d'entusiasme ni tan sols d'aprovació en determinats cercles de l'època, entre els intel·lectuals «progressistes». Tal i com es plantejaven les coses aleshores en aquest medi, expressar qualsevol crítica o reticència envers el comunisme podia considerar-se com fer el joc a l'enemic, com donar-li arguments; els comunistes, amb carnet o sense, que vivien al món capitalista —no cal dir els que vivien sota la dictadura franquista—, *velis nolis*, feien els ulls grossos a certes realitats revoltants de l'URSS; els dissidents, ja siga per desengany —com Koestler o Gide o Silone, l'exemple dels quals tenia ben present Fuster—,³⁹ ja siga per prevenció, o es tenien per enemics o eren titllats de petitburgesos reaccionaris. No vull dir que Fuster provocàs hostilitat ni que fos considerat —com Erasme, en les seues paraules— «sospitós» o «aliat traïdor»; era, si de cas, un «company de camí» circumstancial i més aviat incòmode: potser s'esperava d'ell que tiràs només contra un dels bàndols. La seua negativa a l'*engagement* s'interpretava com a ambigüitat i tebiesa o com a simple desfasament o com a elusió de responsabilitat amb una fugida «per la tangent».⁴⁰

Tanmateix Fuster distava molt de la indiferència, de la inhibició, de l'escapisme. La posició a favor o en contra i el sentit de l'elecció són una constant pràctica

en els seus escrits i hi apareixen formulats diverses vegades expressament i en termes precisos:

A l'hora que ens ha tocat de viure, [...] l'abstencionisme, la torre d'ivori és una ficció irrisòria. [...] algú podrà imaginar-se neutral, però estarà molt lluny de ser-ho: sense pensar-ho, o sense voler, ens decidim per un costat o per l'altre; i no decidir-nos és ja una manera d'haver-nos decidit. Ara: si el neutralisme resulta impossible, la independència, en canvi, és una obligació.⁴¹

Fuster, doncs, proposa una paradoxa: la militància independent. L'esforç crític i la reivindicació del dret al «lliure examen» eren vans si alhora, en nom del «progrèsisme», es donava suport a una doctrina de la qual s'acceptaven alguns principis, però que s'havia convertit en dogma i, encara més, a les nostres latituds, en catecisme simplificat. Era més coherent i més honest atènyer-se a la feble raó de l'escèptic i al deure irrenunciable de defensar-la «sense concessions» o, si més no, amb el mínim de concessions possible. Un intel·lectual d'aquesta mena no s'atribueix cap heroisme ni tan sols un gran mèrit: només obeeix amb rigor a un hàbit adquirit; ni tampoc abona l'individualisme, si presenta les seues opinions com una proposta per al debat públic. Potser es salva de les escomeses més brutals d'un poder advers, però tampoc no rep ni de l'una ni de l'altra facció, perquè no n'aconcenta cap, ni l'aprovació ni l'aplaudiment ni recompenses; a tot estirar, una certa tolerància. L'únic èxit a què pot aspirar és la dubtosa, l'atzarosa eficàcia de l'heterodòxia.

L'assaig sobre Erasme té per això un rellou particular. La figura atractiva del vell

humanista, emprada com a símbol, és ben escaient; d'altres, a més de Fuster, se n'han servit, cadascú adaptant-la al seu tarannà i a les seues circumstàncies.⁴² Fuster no força la comparació: salvades les distàncies, veu solidàriament reflectit en Erasme el conflicte del seu temps i la resposta de l'intel·lectual modern; la debilitat d'Erasme no és ni una confessió ni un subterfugi ni un exemple a seguir: és només un reconeixement al·ligonador. Fuster hi defuig qualsevol concessió a la retòrica consoladora; sobre l'efusió dramàtica, continguda, hi sobreposa la constatació rasa i honesta dels fets. Probablement aquest és el seu assaig més redó: un discurs serè i ben travat revesteix la gravetat de la reflexió per a establir un paral·lelisme matisat i viu.

Però ens interessava examinar si, amb els anys passats, l'obra de Fuster i la seua figura intel·lectual han perdut actualitat.

Algunes traces del pas del temps són massa òbvies, cridaneres. Ja només recordar-lo a ell assegut davant la seua primitiva olivetti, i no davant d'un ordinador, potser té un cert regust arcaic. I quan, en els seus articles o en les anotacions dels diaris, ensopeguem amb referències a qualsevol adminicle domèstic, a un «invent», a alguna moda —el transistor, el televisor, l'*sputnik*, les cabelleres llargues—, presentats com una novetat de conseqüències socials, no podem evitar un somriure: tan comuns o tan antics ens semblen ara. Però aquests signes d'envelliment ja eren previstos: obeeixen a l'atenció de Fuster als petits detalls quotidians, pel que impliquen de significatiu.⁴³ Aquests petits detalls, complida la seua funció d'índicis, en la ment de l'autor mateix estan destinats, per la seua pròpia naturalesa, a esdevenir en breu obsolets, antigalles.

D'altres servituds al temps ens importen més. Fuster, d'acord amb la seua clara consciència històrica, tenia una viva percepció de la caducitat; de la caducitat de les persones i de les coses. La validesa d'una obra, segons ell, no solament està subjecta al pas dels anys: també és –dramàticament, hi podríem afegir– contingent. No tot allò que una determinada època –la de l'autor, en primer lloc, i les successives– ha considerat permanent en una obra té assegurada una vigència indefinida:

la vigència profunda d'un autor, d'una obra, no és incancel·lable: s'extingeix un dia o altre, i encara que el seu record, i fins i tot la seva lectura, es mantinguin com una obligació escolar o com un ornament erudit, ja no serà el mateix.⁴⁴

En fullejar ara obres només d'uns quants anys enrere, hi trobem qüestions, debats, punts de vista que ens semblen, poc o molt, superats. Aquesta mateixa impressió tenia Fuster sobre els seus escrits antics. Per això, si en tenia ocasió, procurava, per esculp, reparar-hi amb annexos les injúries del temps:

Avui, en molts punts, em sento bastant lluny del que aleshores pensava o confiava, i encara que no sempre ho he fet constar, no he pogut estar-me de fer-ho de tant en tant. [...] ¿Resulta «encara» llegible, la paperassa ací acumulada? [...] Però «això» era la trama de les meves obsessions, de les meves candoroses il·lusions «intel·lectuals», de fa deu, quinze, disset anys.⁴⁵

És clar que, si fem massa cas d'aquests esculpols, no trobarem res que siga actual:

no dic ja en els clàssics, fins i tot en el diari d'avui, encara amb la tinta fresca, hi veurem símptomes d'envelliment.

És cert que, en els darrers anys, han passat moltes coses, i greus, que, amb la reclusió voluntària, ja no veiem reflectides als llibres de Fuster com hauríem desitjat. Algunes mistificacions i claudicacions i alguns episodis grotescos de la transició política espanyola encara van trobar ressò en articles, a vegades indignats fins a la intemperància. Fuster va poder presenciar també altres esdeveniments encara més decisius: l'ensorrament de la muralla de Berlín, la desintegració de l'URSS, la guerra del Golf, l'evolució del procés d'unitat europea, les allaus migratòries, l'embranchada de l'integrisme islàmic. I encara, després de la seua mort –a banda d'altres fets ja vistos i previsibles, com les guerres de Iugoslàvia i de l'Àfrica negra, l'agudització de la qüestió palestina, etc.–, s'ha produït un fet nou: l'atac terrorista, fa quatre dies, al cor de l'Imperi. Aquesta novetat i la implacable resposta consegüent semblen haver posat la darrera fita.

La maquinària imperial no té manies: amb presumpcions teològiques i amb un maniqueisme barroer –i el pitjor és que els seus impulsors s'ho creuen– ha engegat una lluita entre àngels i dimonis, desplegada amb una desorbitada expansió de la indústria bèl·lica i difosa amb gran aparell propagandístic que no exclou el recurs a la santa mentida. Els intel·lectuals addictes s'ho creuen o no, però hi participen o frueixen del triomf, per fi sense obstacles, del capitalisme, i, quan convé, ridiculitzen els antics adversaris. A l'altra banda, desmantellat el moviment filocomunista, alguns intel·lectuals, confosos per les ignomínies que en part ignoraven o desarmats

de les seues conviccions, han callat; d'altres, alleujats del compromís de la militància, s'han apressat a reciclar-se. Dels més crítics, molts es senten desconcertats, perquè no és igual trobar-se entre l'Oncle Sam i Marx que entre l'Oncle Sam i Mahoma; els que no han dimitit, aïllats, malden perquè la seua veu no siga ofegada per les interferències de la propaganda: se'ls tolera, perquè convé que hi hagi algun Chomsky a exhibir com a prova de la liberalitat del sistema, però amb desconfiança, per si arribassen a ser una perillosa multitud activa.

De les opinions de Fuster sobre aquests canvis tan radicals almenys ens resten les manifestacions espontànies en les entrevistes amb T. Mollà.⁴⁶ Jo no descartaria, d'altra banda, que els seus papers inèdits ens proporcionassen alguna sorpresa important.⁴⁷ Ho espere amb ànsies de l'edició dels escrits pòstums. Però, de moment, tenim el que tenim. Podem suposar per on aniria el seu discurs amb aquest botó de mostra:

[...] les raons per les quals els intel·lectuals i l'esquerra han mantingut una certa actitud anti-capitalista continuen ben vigents. Els fets fonamentals, al meu parer, no han canviat.⁴⁸

Hi minimitza, Fuster? Ha perdut la finesa en l'apreciació dels canvis històrics? Havia passat tota la seua vida adulta sota l'espasa de Dàmocles, sota l'amenaça de dos imperis enfrontats, i de sobte l'un d'ells es desfà com un terròs de sucre i l'altre ufaneja sense oposició. I no han canviat «els fets fonamentals»? Sens dubte, si el temps li hagués permès una mica més de perspectiva, Fuster n'hauria fet una valoració més precisa en la reflexió de

l'escriptura. Tanmateix ja es veu que no es deixava enlluernar per les aparences. Sense que calga remuntar-se a èpoques més allunyades, ell mateix havia conegut en la seua adolescència un enfrontament no entre dues, sinó entre tres potències, amb l'escrèix del monstre nazi. Poden canviar els termes de l'oposició, però, mentre la humanitat no funde una edat d'or, persistirà la lluita entre blocs i dins dels blocs, tant hi fa quins i quants siguen; i això, o siga –dit de manera massa primària, i me n'excuse–, el xoc d'opressors i oprimits, són «els fets fonamentals».

«La meua posteritat serà de paper», diu Fuster en un dels seus aforismes.⁴⁹ En predir, amb aquestes paraules, el seu futur com a home de lletres, no fa, però, una solemne declaració d'immortalitat: «sobreviurà per la meua obra» –una mena d'*exegi monumentum aere perennius*–; més aviat hi expressa el reconeixement, més resignat que immodest, del destí de qualsevol escriptor: «desapareixeré i només quedaran de mi els meus llibres». Desaparegut l'home, el seu record perdurarà, esvaint-se a poc a poc, entre els que el van conèixer personalment i el van veure actuar en públic; per a les generacions més joves, com a persona, serà només un nom prestigiós, fins i tot mític, si es vol. Ara bé, queden els seus «papers»: són aquests els que, en la mesura en què es mantingen vigents, li donaran un futur més o menys durador, una «posteritat».

Potser sí que, en determinats punts, certs assaigs de Fuster requereixen alguna nota a peu de pàgina, destinada a lectors de noves fornades, als quals paraules com «Komintern» o «hippy» deuen sonar gairebé tan estranyes com «escita» o «utraquista». Però Fuster s'excedia en els seus

escrúpols: justament el seu sentit històric li devia dir que el passat immediat, ni que siga en els aspectes anecdòtics, no es cancel·la de la nit al matí. En el dia a dia, trobem a faltar –ja ho fèiem en els anys de silenci– les seues observacions subtils, els comentaris càustics, les notes enginyoses, els dubtes perplexos, les reticències escèptiques, les idees audaces, les provocacions punyents. Però, si més no, les qüestions

de fons que ell plantejava es mantenen per ara ben vives. Encara ha de passar molt de temps perquè la literatura que ens va deixar entre en la categoria d'«ornament erudit». Al contrari, en l'atonía actual, en el dèficit de pensament crític, el vigor dels seus escrits i la seua figura d'intel·lectual independent resten per molt de temps com un exemple i com una incitació. □

1. Cf. J. A. Fluixà, «¿Fuster, irrepètible?», en *Tres lectures de Joan Fuster*, Sueca, 1995, pp. 19-32.
2. Cf. J. Franco, «L'assaig al País Valencià», en *Fusteriana*, 2, Sueca, 1996, pp. 55-66, i V. Pitarx, «L'assaig al País Valencià», *ibid.*, pp. 67-76.
3. J. Iborra, *Fuster portàtil*, València, 1982.
4. Jo mateix vaig emprar aquesta expressió en una sessió semipública. Ell, que hi assistia, em va interrompre: «Cristo! Encara em mostrareu en una barraca de fira!»
5. A propòsit d'això, convé dir ara que sens dubte resultaria molt profitós un estudi dels autors i de les obres citats per Fuster conservats a la seua biblioteca; un estudi semblant, per exemple, al que ell va fer, aplicat als lletraferits de la València del segle XV, en *Poetes, moriscos i capellans*. Com, a més, ell tenia el costum de llegir amb el llapis a la mà, anotant, un examen dels llibres d'ús personal segurament ens descobrirà petits comentaris, remissions, subratllats. Tot això ens oferirà dades de gran valor que ajudaran a perfilar els seus interessos, l'abast de la seua formació, les seues preferències i la seua manera de treballar.
6. J. Fuster, *Judicis Finals*, p. 74. I també: «Les poques lectures aparten de la vida; les moltes ens hi acosten» (*ibid.*, p. 78), o: «I morir deu ser deixar d'escriure» (*Proposicions deshonestes*, p. 130).
7. J. Molas, «Pròleg» a *L'home, mesura de totes les coses*, pp. 6-8.
8. Un «classicisme» molt lax, val a dir, si va de Montaigne a Voltaire. En un altre passatge (p. 8), el situa en el «Grand siècle».
9. J. Fuster, *Diari 1952-1960*, en *Obres completes*, 2, p. 255. D'altra banda, Molas afirma més avant

que Fuster «ha atenuat amb el temps les seves posicions humanístico-morals i culturals dels començos [...] I, així ha insistit en les reflexions sobre l'home moral, n'ha apuntat sobre l'home ja vist com un ens històric i, en conjunt, ha proclamat la necessitat de crear un nou humanisme que englobi, a la vegada, l'home de mesures humanes i les creacions que aquest home, tot fent ús de les seves mesures, ha fabricat» (*ibid.*, pp. 8-9). Si l'evolució que Molas atribueix a Fuster és d'allò més confusa, més imprecisa és la seua datació. Òbviament, Molas no podia conèixer aleshores l'observació citada de Fuster, perquè el diari encara no s'havia publicat; però cal assenyalar que l'anotació fusteriana és d'època prou primerenca, del 3 de setembre de 1956, cosa que demostra explícitament que la consciència d'historicitat és present en Fuster des del principi. S'hi podrien adduir altres textos similars, com ara un passatge d'«Ètica», assaig inclòs justament en *L'home, mesura de totes les coses* (cf. pp. 92-93) i publicat abans en *Diccionari per a ociosos*.

10. J. M. Castellet, «Fuster, Joan» en *Enciclopèdia catalana*, Barcelona, 1976².
11. A. Riera, *La raó moral de Joan Fuster*, Barcelona, 1993. L'autor es cura en salut quan s'afanya a precisar que «en l'aspecte formal Fuster no és un filòsof» i es limita a assenyalar semblances, coincidències i sintonies «amb els principals assumptes de la postmodernitat» (p. 101). I encara més: «De cap manera no afirmo, ni tan solament no vull insinuar que Joan Fuster sigui un pensador postmodern» (p. 103).
12. *Ibid.*, pp. 101-102.

13. Fuster mateix va puntualitzar, sense ganes d'entrar en polèmica, aquestes «simplificacions»; cf. T. Mollà, *Joan Fuster: converses inacabades*, València, 1992, pp. 60-64.
14. En la necrologia de T. Mann (*Diari 1952-1960*, en *Obres completes*, 2, pp. 183-186).
15. Cf. J. Fuster, «Ètica» i «Temprança», en *Diccionari per a ociosos*, pp. 42-51 i 183-188.
16. Cf. J. Fuster, «Ecepticisme» i «Metafísica», en *Diccionari per a ociosos*, pp. 41-42 i 111-114.
17. «Costa molt d'aconseguir una certesa, i encara sempre és interina», «No tingueu més conviccions que les decididament imprescindibles» (*Proposicions deshonestes*, en *Consells, proverbis i insolències*, en *Consells, proverbis i insolències*, pp. 136 i 155).
18. Sens dubte, els moralistes clàssics francesos (La Rochefoucauld, La Bruyère, Chamfort) tenen més pes en Pla, el qual, a més, sí que comparteix la convicció de la natura immutable de l'home.
19. Cf. J. Fuster, «Metafísica», en *Diccionari per a ociosos*, p. 111. Pels que fa a l'Antiguitat clàssica, Fuster s'equivoca en incloure dins d'aquesta tradició els estoics. Hi podia haver inclòs, en canvi, els sofistes, i també l'Acadèmia nova. En un altre breu assaig («La geometria, per exemple», en *El món de cada dia*, inclòs en *Obres completes*, 4, pp. 412-415) comenta elogiosament la frase d'H. Poncaré «*La géométrie n'est pas vraie: elle est avantageuse*»: en oposició a les preteses veritats «eternes», la geometria demostra la seua autèntica veritat, provisional si més no, en les aplicacions tècniques. Aquesta veritat relativa es troba pròxima conceptualment a la posició dels filòsofs del'Acadèmia nova, que negaven la capacitat d'arribar a la veritat segura, a la certesa, i la substituïen per la probabilitat. És un punt de vista que Fuster hauria acceptat de bon grat.
20. J. Fuster, *Diari 1952-1960*, en *Obres completes*, 2, p. 116.
21. Jo mateix li ho vaig reclamar personalment alguna vegada. La seua resposta no va ser gaire diferent, en el fons, a les paraules transcrites.
22. *Diari 1952-1960*, en *Obres completes* 2, p. 313. La nota és del 7 de desembre de 1957. Després es completa, en un afegit de 1968, amb una citació de Montaigne i un comentari.
23. Cf. T. Mollà, *o. c.*, p. 63.
24. «Sobre un passatge de Montaigne», en *Llibres i problemes del Renaixement*, Barcelona, 1989, pp. 143-155.
25. Hi ha, a més, el títol del *Diccionari per a ociosos*, calcat com un homenatge irònic i modest sobre el *Dictionnaire philosophique* —ara, d'això, en diuen «intertextualitat», si no m'equivoque—; però ni tan sols ací menciona expressament, al pròleg, l'antecedent.
26. No podríem trobar un elogi millor en Fuster: «Creieu-me, que és una recomanació feta de tot cor. Llegiu Bertrand Russell. No és un filòsof, és un desinfectant» (*Judicis finals*, en *Consells, proverbis i insolències*, p. 71). Cf. T. Mollà, *op. cit.*, p. 64.
27. J. Fuster, *Proposicions deshonestes*, en *Consells, proverbis i insolències*, p. 133. I encara: «Quan no trobo un oponent, tracto de suposar-lo» (*ibid.*, p. 136).
28. J. Fuster, *Diari 1952-1960*, en *Obres completes*, 2, p. 185.
29. *Judicis finals*, en *Consells, proverbis i insolències*, p. 63. I també: «Un bon llibre sempre és una provocació» (*Proposicions deshonestes, ibid.*, p. 145).
30. Respectivament, pp. 68-80, 34-45 i 219-230. És interessant anotar que en les dues primeres edicions porta per títol «Intel·lectual», i en la tercera (a l'índex), «Erasm».
31. «[...] les persones com jo, transeünts senzills i inerudits», p. 219 (cite sempre per l'edició del *Diari 1952-1960*). Probablement Fuster no va tenir a mà cap edició dels *Adagis* erasmians, tan pròxims als seus aforismes.
32. La primera edició de l'original holandès és de 1924; hi havia, però, diverses traduccions accessibles: la italiana d'A. Vita (Torí, 1941, reimpressa diverses vegades), la castellana de J. Ferran i Mayoral (Barcelona, 1946) i la francesa de L. Febvre, molt pròxima a la redacció de l'assaig (París, 1955). Els capítols que sembla haver tingut més en compte Fuster són el XIV (sobre el caràcter d'Erasm) i els XVI-XIX (sobre les disputes luteranes).
33. «Entre la gramàtica i la fe», primera part d'*Heretgies, revoltes i sermons*, Barcelona, 1968. Segurament Fuster va manejar la segona edició, corregida i augmentada, de la traducció d'A. Alatorre (Mèxic, 1966) d'*Érasme et l'Espagne* de M. Bataillon (París, 1937).
34. L'informe secret de Khruixtxov sobre els crims de l'estalinisme, la dubtosa perspectiva de la coexistència pacífica, les innovacions en l'economia soviètica.
35. J. Fuster, *Diari 1952-1960*, en *Obres completes*, 2, pp. 225-226.
36. *Ibid.*, pp. 221-222.
37. *Ibid.*, p. 227.

38. *Ibid.*, p. 224.
39. Cf. especialment *Diari 1952-1960*, en *Obres completes*, 2, pp. 281-287.
40. És això el que, poc veladament, li retreia Molas: «La presa de partit [...] comportava, si més no per a llur [d'Erasmus i de Fuster] concepció humanística del món, la pèrdua de la independència intel·lectual [...] i, per tant, han provat de bascular entre les coses bones que ofería un bloc i les que ofería l'altre. La solució ha estat, és, insostenible. D'aquí que Fuster mostri una certa perplexitat [...] o surti per la tangent de la ironia, l'enginy i la màscara de pagès que baixa de l'hort» (*loc. cit.*, p. 8).
41. J. Fuster, «Sobre algunes relacions entre l'art i la política», en *Obres completes*, 4, p. 132. Aquest assaig pertany al 1955 i es va publicar primer en *Figures de temps* (1957).
42. Així S. Zweig en la seua biografia, un llibre en el qual, el 1934, en el moment de l'ascensió del nazisme, «assajava un retrat espiritual de l'humanista que [...] va viure la tagèdia de no poder tallar el pas a la desraó amb la seva raó. Un cop acabat aquest autoretrat encobert [...]» (S. Zweig, *El món d'ahir*, trad. de J. Fontcuberta, Barcelona, 2001, pp. 466-467). També el nostre M. Dolç va fer d'Erasmus figura principal de «L'humanista: un estil humà», *Miscellanea Barcinonensia*, 32 (1972), pp. 145-159, ara reeditat en M. Dolç, *Assaigs sobre la literatura i la tradició clàssica*, a cura de R. Torné, Barcelona, 2000, pp. 53-64. És un assaig independent del de Fuster que es remunta, almenys com a esbós, a una dotzena d'anys abans. Conté una fina interpretació del retrat d'Erasmus fet per H. Holbein el Jove. L'«humanista» de Dolç té uns trets més «moralistes», menys combatius: és «l'home ben acostumat, per la seva cultura, a la idea d'una natura humana invariable, amb la qual cosa és capaç de no sorprendre's davant cap feblesa, cap caiguda, cap catàstrofe» (p. 159); però no per això aliè als interessos comuns: «no és tampoc un home aferrat a si mateix, un *homo pro se*. Vol posar, en primer lloc, la seva saviesa al servei de l'hora present; i la posa, sense saber-ho, al servei de l'home de tots els temps» (p. 157). (Sobre això, cf. A. Seva, «Miquel Dolç, entre l'Arcàdia i l'àgora. I. L'home», *Revista de Catalunya*, 99 (set. 1995), pp. 43-44 i 50-51.)
43. «Ni tan sols el detall més fútil de la vida quotidiana: res no hi ha que sigui insignificant, quan ho situem, com cal, en l'ordre complet d'un cicle de cultura» (*Diari 1952-1960*, en *Obra Completa*, 2, p. 147).
44. J. Fuster, «Stendhal», dins *Perspectives de cultura*, en *Obra completa*, 4, p. 251.
45. J. Fuster, *Diari 1952-1960*, en *Obres completes*, 2, p. 12.
46. T. Mollà, *op. cit.*, pp. 111-142.
47. Que continuava escrivint, és segur, i justament el seu diari, el gènere més personal. A la pregunta de Mollà: «¿I no escriu, senyor Fuster?», respon amb ironia col·loquial i poc complaent: «Poc, més aviat poc, llevat d'aquestes llibretetes que tinc ací al prestatge on apunte les collonades» (*ibid.*, p. 28).
48. *Ibid.*, p. 121.
49. J. Fuster, *Proposicions deshonestes*, en *Consells, proverbis i insolències*, p. 136.

D'avui estant. La vigència de Fuster com a historiador

Eva Serra

FUSTER: L'ESTEL D'UNA GENERACIÓ

Fuster ha estat definit per Albert Manent com un «estel solitari». La situació de postguerra en què es desenvolupen els seus anys de joventut en ple exili interior de tanta gent vençuda, reforcen aquesta imatge de Fuster. La reconstrucció del dinamisme soterrat d'aquells anys a l'interior i a l'exili, ens permeten veure, però, que l'excepcionalitat de Fuster rau en la connexió de la seva intel·ligència ja sia amb l'experiència del recent passat republicà ja sia amb el resistencialisme exterior i interior a través de la seva voracitat lectora.

Segurament Fuster no en degué tenir, aleshores, cap consciència, però les Normes de Castelló (1932) havien aparegut quan Fuster tenia 10 anys. El tall de la guerra i la postguerra va ser ferotge però, tot i l'ensulsiada i el temps de silenci, hi ha un enllaç soterrat entre els anys republicans valencians i el Fuster de la postguerra; d'altra banda no estava sol. «¿Què serà, però, /de l'estellès, fuster, sanchis guarner, ventura, els/ meus amics valencians?» deien els versos de Vicent Andrés Estellés fent esment de la generació resis-

tencialista seva.¹ Tal com va recordar Joan F. Mira en un article a *El temps* (setembre del 1999) dedicat a Estellés, l'any 1953 havien coincidit, si més no, tres publicacions: *Ciutat a cau d'orella* d'Estellés, *Narracions de la Foia de Castalla* d'Enric Valor i *Terra en la boca* de Joan Fuster. Per més cultura «exsangüe de postguerra» que fos tot això i limitada a cenacles domèstics, tot plegat revela l'existència d'una consciència incerta, domèstica però general, i lògicament externa a la cultura oficial de la capital del País. Cal tenir present que cap d'aquests autors és de la ciutat de València. El primer era de Burjassot, el segon de Castalla i el tercer de Sueca. Ben segur que aquesta producció, en part, derivava d'un passat relativament recent en el temps que encara operava, si bé allunyat per les òbvies i noves circumstàncies polítiques.

No hi ha dubte dels components històricolingüístics d'aquest enllaç i de la necessitat de la política per a la seva recomposició i formulació d'un nou punt de partida. La llengua havia de ser el motor decisiu i no sols perquè Fuster la parlava sinó perquè la literatura va ser una de les seves passions. El republicanisme de la segona república havia permès que el País Valencià comencés amb penes i treballs a plantejar-se la seva identitat en termes

Eva Serra i Puig és professora d'Història Moderna a la Universitat de Barcelona.

polítics, si bé va fer tard a concretar-ho institucionalment. Després l'exili català reprengué aquest triple fil (llengua, literatura i política) amb contundència nova, i valencians republicans com Renau van acabar fent el tomb nacional. La guerra i el franquisme van estroncar tot un procés però aquest continuà de manera soterrada; ara bé, per aquesta mateixa raó ho va fer sense el teixit i la base social que hauria pogut tenir.

*NOSALTRES ELS VALENCIANS,
LA REFLEXIÓ HISTÒRICA
D'UN CIUTADÀ*

Dit això a mi em pertoca situar la vigència de Joan Fuster com a historiador.

L'actitud de Fuster mateix, home d'interrogants més que de definicions de catecisme, fa que la seva aportació com a historiador sigui més vigent del que ens podríem pensar. Això, sense oblidar que ell mateix és qui l'octubre del 1961, poc abans, doncs, de *Nosaltres els valencians*, ja deia que «els pobles no constitueixen essències intemporals i fixes, encunyades d'una vegada per sempre» i tenia la convicció del «continu canvi» històric. En referir-se específicament a la història nacional afirmava que estava subjecta «a una revisió constant». «Cada generació –els seus homes lúcids i actius– s'interroga sobre el lloc i la missió que li correspon dins l'esdevenir de la comunitat, i aquesta pregunta recau inexorablement sobre la història. Analitzant el passat intentem entendre la nostra actualitat».² Alguns dels principis teòrics de Fuster com a historiador els podem trobar, amb la ironia que el caracteritzava, en la paraula «Atzar» del

seu *Diccionari per a ociosos* (1963). El progrés de les ciències socials, ens diu, ha demostrat que cal parar atenció als «fets obscurs», és a dir «l'anatomia econòmica, la diversificació en grups i en classes que en deriva, els antagonismes que s'hi estableixen, les formes de comportament i de cultura que segreguen, les tècniques de producció que s'hi succeeixen, i tants factors més». No hi ha, doncs, atzar, però al costat d'això, i sense contradir-ho, també ens fa la felicitat advertència que «mentre hi hagi la possibilitat que una persona o unes poques persones retinguin en les seves mans una quantitat de poder decisorí excepcional, sempre hi ha un “nas de Cleopatra” a l'aguait. Si el dia de demà *manen* els tecnòcrates –com auguren alguns sociòlegs–, el seu poder també serà diriment i abassegador: l'atzar-nas-de-Cleopatra continuarà sent una amenaça». Fuster era un pensador i com a tal estava en condicions de fer un discurs històric sobre el País.

La presència a la Universitat de València d'un bloc d'historiadors catalans (Reglà i Tarradell primer, Giralt i Fontana més tard, entre d'altres) va fer fer a la historiografia del País Valencià un salt de qualitat sense precedents. Però res no es podria entendre de la historiografia valenciana sense Fuster. En el Fuster historiador trobem no pas l'obra d'un professional acadèmic, com lògicament no podia ser ni era la seva intenció, sinó la reflexió històrica d'un pensador amb preocupacions fonamentalment cíviques, que, des de la seva formació de tradició renaixentista il·lustrada, es va proposar donar una alternativa pròpia a la història del País Valencià, segons nous plantejaments independents de qualsevol submissió ideològica espanyolista, amb la intenció de gal-

vanitzar els sectors més dinàmics i honestos de la societat civil valenciana. És el projecte cívic de *Nosaltres els valencians* de Fuster del 1962 combinat amb les fornades de professors catalans universitaris el que permet l'emergència de la qualitat científica de la major part de la historiografia valenciana actual, sempre vinculada a la preocupació moral per la societat present.

La preocupació de Fuster per forjar un discurs històric del País tot buscant les bases de reflexió de la nació comuna no era nova. Xavier Ferré evoca una carta del gener del 1933 d'Emili Gómez-Nadal a Pau Vila que revela el neguit catalanovelencià de la reflexió històrica nacional: «És hora de què pensem en valorar els segles de desorientació i marasme nacionals, aquells homes i aquelles empreses en què de tots els àmbits de la nació comuna, catalans, mallorquins i valencians, romanien fidels a l'autèntic tarannà nacional: esforç i seny».³ El mateix Fuster, preocupat de temps per la qüestió de noms, es delia de saber que Fèlix Cucurull havia trobat l'ús de la fórmula Països Catalans el 1886 en el federalista Narcís Roca i Ferreres i es felicitava a si mateix per haver-la trobat, també, usada en l'obra de Benvingut Oliver el 1876, és a dir deu anys abans.⁴ La personalitat de Fuster doncs s'inscriu en el marc d'una generació truncada que va continuar fent via durant anys en el silenci, fins que les urgències s'hi van imposar.

La reflexió històrica de Fuster a *Nosaltres els valencians* no és, però, un paper d'urgència; al darrere hi ha moltes lectures i moltes reflexions. Els seus raonaments poden haver estat més o menys millorats per l'acumulació d'estudis del 1962 ençà, però, en canvi, cal dir que el seu valor estratègic –els «problemes bàsics» que s'hi

plantegen⁵ segueixen en peu. En el terreny polític tàctic, segurament, ha calgut refer preguntes i remodelar respostes tal com féu Joan F. Mira fa uns anys en el seu *Sobre la nació dels valencians*, a vegades mal interpretat, perquè, al meu parer, no pretenia refer l'esquema estratègic de Fuster, sinó situar les reflexions en un pla més tàctic, per poder seguir avançant tot i la involució del cop d'estat del 23 de febrer de 1981 i l'èxit electoral de Zaplana del 28 de maig del 1995, i fruit –com diu el mateix Mira– de «la percepció de la realitat, més pròxima a fets observats que no a conceptes i esquemes»,⁶ amb l'esforç legítim d'adaptar els conceptes a la nova realitat. En el terreny de síntesi propiament històriogràfica, la *Història del País Valencià*⁷ (1995) de Furió és evidentment una proposta que omple molts buits i refà o revisa moltes de les intuïcions de Fuster des d'unes possibilitats bibliogràfiques molt més completes. En tots dos casos, en el de Mira més polític i en el de Furió més històriogràfic, s'observa que la reflexió sobre l'enllaç català s'ha hagut d'aturar en funció d'una preocupació més immediata sobre el mateix entorn valencià, des de l'assaig polític i antropològic en el cas de Mira o des de la història en el cas de Furió. L'un i l'altre són deutors de Fuster, però involucrats en unes altres circumstàncies. En qualsevol cas sí que cal dir que s'ha allunyat aquella «síntesi d'història dels Països Catalans, que tanta falta ens fa» que Fuster preconitzava, i arreu s'ha accentuat la «desviació “regional”» que tant el preocupava. Si aleshores era el desenvolupament descompensat de la historiografia valenciana allò que semblava impedir-ho, tot i que Fuster pensava, a poca distància després de la mort de Vicens i Vives, que

era possible «un esbós provisional, obert a tantes rectificacions futures com calguesin»,⁸ ara sembla ser que allò que ho impedeix és —per part de catalans i valencians— la por a les suspicàcies de les noves circumstàncies polítiques. Potser tenia raó Fuster quan pensava que «l'honestíssima dilació» de Vicens en la pràctica «equivalia a un ajornament *sine die* de l'obra desitjada».⁹ Les involucions polítiques han obligat a un major compàs d'espera pel que fa a la reflexió conjunta de la nació completa. Però ni el treball de Mira ni el de Furió no són cap negació explícita, ni cap rectificació essencial al projecte, potser d'urgències, de Fuster, el qual amb molt bon criteri considerava que la salvació de tots era o bé completa per a tots o bé fracassada per a tots. Potser una expressió de la vigència de l'assaig de Fuster o de l'interès que encara desperta avui ho demostren les 20 edicions i escaig que s'han fet de *Nosaltres els valencians*.

L'esbós fusterià és ple de preguntes encertades i de respostes intuïtives decisives. La relació que estableix entre el que ell defineix com a fets, com a indecisions i com a problemes de la història del País Valencià segueix sent vàlida, entre altres coses perquè és planteja com un discurs obert. Avui el món científic reconeix que els mossàrabs eren ben escassos quan arribà Jaume I mentre «els moros —els moriscos— eren l'autèntica prolongació del món ètnic i cultural valencià d'abans de la Conquesta. Una prolongació —escriu— que, a partir del XIII, tingué vida aïllada i que fou abolida bruscament». Potser ara alguns estudis, com els de Serrano pel que fa al cas d'Elx,¹⁰ permeten revisar aquest supòsit d'aïllament, però això no exclou una geografia morisca oprimida com la

que ha observat Ciscar Pallarès,¹¹ ni la realitat subordinada del moro vençut, ni la realitat de les campanyes antimoriques especialment d'ençà de les Germanies, ni la brusca expulsió dels moriscos. Si bé precisa que les posicions antimoriques més radicals no procedien precisament del País Valencià, encara que només fos per raons socioeconòmiques, tot i així, no oblida l'inefable P. Jaume Bleda, però, sense afany de buscar responsabilitats a més de tres-cents anys de distància, sap subratllar dels estudis de Boronat molts fets significatius. Observa que els moriscos valencians van conservar millor les seves característiques col·lectives, i entre elles la seva llengua, identifica que la documentació essencial relativa als moriscos valencians va ser escrita essencialment en castellà en bona part a causa de l'origen nacional dels homes de la Inquisició i de les seues episcopals valencianes, i destaca la tendència a combatre l'ús de l'algaravia (àrab vulgar) a causa de l'estreta relació entre llengua i fe en els moriscos, amb prèdiques fonamentalment en castellà perquè el clergat predicador majoritàriament ho era. Des del fet lingüístic morisc, ens explica, doncs, com feien camí les idees imperials, aquelles que no s'havien de limitar als moriscos: «Quando los pueblos están sugetos a un mismo imperio, los vasallos tienen obligación de aprender la lengua de su dueño».¹² «La llengua —escriu Fuster— se situa en el centre mateix de la lluita contra els moriscos».¹³ Aquesta percepció fusteriana en relació a l'algaravia està íntimament relacionada amb la seva pròpia fidelitat lingüística i és per aquesta raó que Fuster s'esplaia a parlar de la «fermesa lingüística dels moriscos».¹⁴ La visió fusteriana no ha esta desmentida i en canvi és

aquesta la que li permet tallar d'arrel les afirmacions de l'existència de parlars valencians anteriors a la conquesta. És més, recentment els estudis d'Enric Guinot¹⁵ sobre la repoblació valenciana no han fet més que confirmar Fuster. Els valencians actuals daten del segle XIII amb una aclaparadora majoria de colons catalans i el regne històric és fruit d'una fundació reial feta amb plena consciència. Però Fuster, al costat de l'hegemonia dels repobladors catalans no amaga «el caràcter mestís» de la constitució valenciana, ni les raons històriques d'alguns dels bilingüïsmes actuals i continua la visió de la dualitat catalano-aragonesa en la repoblació valenciana, com feia més tard el mateix Reglà i com abans d'ells havien fet d'altres, des de Vicent Boix fins a Mateu i Llopis. Tanmateix, Fuster planteja també la capacitat integradora de la cultura catalana medieval per raons econòmiques institucionals i culturals. De la dualitat catalano-aragonesa amb matisos diversos en segueix parlant la historiografia valenciana de Manuel Ardit a Antoni Furió. Tanmateix, la singularitat valenciana o el fet diferencial valencià tendeix a ser matisat quan es deixa de comparar el país Valencià amb la Catalunya vella, i això és el que fa Fuster quan diu que «la transició entre el Principat i el País Valencià és tènue i sense ruptura». Ernest Lluch no faria més que confirmar aquesta percepció quan en els seus estudis sobre el pensament econòmic de la Catalunya del segle XVIII descobria les afinitats catalano-valencianes del fiscal castellanenc Manuel Sisternes i del bisbe també castellanenc Josep Climent.¹⁶ Fuster no admet l'existència de latifundis al País Valencià tot i el pes de la noblesa. Posteriorment Pedro Ruiz Torres ha pogut

comprovar l'extensió de l'emfiteusi pel que fa al País Valencià, que va impedir que la desamortització i les desvinculacions juguessin en favor de la formació de latifundis, a diferència del que va ser el cas de bona part d'Andalusia.¹⁷ Així, doncs, les estructures agràries valencianes són històricament més pròximes a les catalanes del que s'ha sospitat, perquè en el cas de la Catalunya de l'horta de Lleida o del Pla d'Urgell les estructures agràries emfiteu-tiques han estat històricament molt semblants a les valencianes.

Fuster destacava també com un fet del País el paper de la ciutat i la vocació territorial del fur de València, i, en definitiva, observava una estreta relació entre el projecte reial contra les pretensions senyoriales aragoneses i l'estructura de classe del fur municipal d'origen català, i amb ella un ampli rebuig antisenyorial com el que revela el mític Francesc de Vinatea quan es manifestà obertament contra la depredació del patrimoni reial, o com revela el «republicanisme» del conseller dels jurats de València, el gironí Francesc Eiximenis,¹⁸ o com el que manifestaren reiteradament molts municipis amb l'afirmació de les quatre barres sense afegits senyoriales, com seria entre d'altres el cas de Morvedre.¹⁹ És cert que els estudis medievals han tendit a revalorar els factors socials camperols valencians enfront d'una visió massa urbana i, tanmateix, el mateix Furió que posa matisos en el dualisme originari, insisteix en el voluntarisme reial pel que fa a la creació del regne, en el paper de València ciutat i en el pes de la densa trama urbana heretada del país a l'hora de situar la vertebració de l'espai polític del nou regne;²⁰ Fuster, en efecte, ja havia intuït moltes d'aquestes coses.

Els nous estudis sobre les Germanies i la seva repressió tampoc no han modificat el sentit de la visió de Fuster; encara són vàlides les seves pàgines sobre la cort de Germana de Foix tant en la seva dinàmica repressiva com en la seva incidència cultural castellanitzadora.²¹ És més, Fuster no fa interpretacions idealistes, i sense escamotejar el fet que els moriscos eren un poble colonitzat a la pròpia terra, ni amagar els interessos dels rendistes, aristòcrates o plebeus grassos valencians sobre la mà d'obra morisca, ni l'odi antimorisc del baix poble, pensa, això no obstant, que aquesta dualitat era irreductible i l'expulsió, una tragèdia humana de balanç econòmic negatiu que, en canvi, eliminava el que hauria estat un problema afegit per als valencians actuals; i tot i que considera l'expulsió una destrucció dels fonaments econòmics del país, en canvi, seguint Cavanilles, no parla de refeudalització després de l'expulsió. Això l'ha deslliurat de l'actual revisió respecte la qüestió, per tal com Manuel Ardit, entre d'altres, ha tendit a desmentir-la en la mesura que considera que l'expulsió va anar seguida d'una redistribució més eficient de la població autòctona i amb ella van restar per sempre més despoblades les terres més pobres, poblades per moriscos per la pressió de la conquesta cristiana.²²

De fet, Fuster, com el mateix Ardit o Furió, considera que el País Valencià modern comença en l'etapa de creixement agrari, fabril i comercial del País Valencià sense moriscos de finals del segle XVII. Ens agradi o no, l'expulsió no deixava de ser en paraules de Furió «la culminació definitiva de la conquesta».²³ A partir d'ara el desassossec antisenyorial, que serà cons-

tant, ja no tindrà l'excusa morisca, i Fuster no contradiu tot això.

Pel que fa a l'apartat dels fets, ningú no pot discutir a Fuster que la derrota de la Guerra de Successió, que donà lloc al triomf borbònic, comportà per al País Valencià un doble llast: el triomf de la noblesa parasitària i la pèrdua de les estructures forals. El fet que la historiografia actual vegi més en els dirigents maulets uns llauradors benestants que no pas uns camperols pelats no modifica el plantejament fusterià. Tot això no li priva d'identificar, pel que fa al segle XVIII, la presència d'uns terratinents en estreta relació amb els il·lustrats indígenes, no sempre, això sí, d'acord amb els ministres borbònics; o de veure la guerra napoleònica en termes d'instrumentalització patriòtica espanyola de la inestabilitat del camp, deguda al creixement de les diferències socials.

L'aspecte clau del discurs fusterià pel que fa al País Valencià del segle XIX és la seva visió d'una societat estacionària i acèfala, on la inversió agrària s'imposà sobre la modesta però existent indústria i no afavorí ni la formació de cap burgesia ni l'articulació del país. Mentre els terratinents del rec van ser les oligarquies lliurecanvistes amb clients europeus, políticament passives i aliades a Madrid, el camperolat del secà va ser la base social del carlisme, i els petits camperols i jornalers del rec o la menestralia de la petita indústria va ser la base social del republicanisme primer, i de l'anarquisme més tard.

Aquests fets porten Fuster a buscar les bases fonamentals de les indecisions en el, diguem-ne, caràcter de frontera del país, amb un centre de gravetat català però

d'una varietat irreductible, varietat que el procés de formació de l'estat espanyol ha afermat. L'abolició dels furs legalitzà la castellanització i augmentà la subordinació al nou estat borbònic de les classes dominants. L'estat contemporani ha volgut encara accentuar més les dualitats del país, diu Fuster— amb una política de destrucció del perfil valencià, ja sigui amb la denominació de «levante», que el despersonalitza, ja sigui amb el reforçament de fronteres contingents i a través de la divisió provincial del 1833. És difícil desfer amb raonaments científics aquesta visió històrica de Fuster perquè, des del canvi de dinastia a Casp (1412) fins a la divisió provincial (1833), passant per la Inquisició, tot això i moltes altres coses, ha contribuït a la pèrdua de sentiment de la vella unitat catalana i ha col·laborat a consolidar un particularisme valencià d'arrel espanyolista. Tanmateix, Fuster no parla d'anihilament sinó d'indecisions, perquè observa que en el curs del XVIII el català del País Valencià s'ha dialectalitzat poderosament però entre el poble ha resistit, tot i el progrés social del castellà per raons de classe. D'aquí la coexistència del castellà culte dels benestants amb el valencià satíric de les classes populars, la cara i la creu, potser, de la burla fallera, de què ens parla Fuster en el seu *Combustible per a falles* (1967).

Fuster va saber assenyalar els resultats polítics d'aquesta singularitat aparentment només lingüística, però que de fet és una manifestació del peculiar encaix del País Valencià amb l'estat espanyol. Fuster va definir amb habilitat i sense embuts la dualitat de la relació del País Valencià amb l'estat. Una dualitat de naturalesa social que s'expressa en termes de sucursalisme

conservador, pel que fa a les classes dominants, i de subversió i insurgència, però mancat de definició, pel que fa a les classes populars —hagin estat aquestes carlines o republicanes. La insurgència, ens diu Fuster, és l'expressió dels problemes interns valencians no resolts.

És amb els problemes i no amb unes solucions de catecisme que Fuster tancava *Nosaltres els valencians*. És en aquest marc de classes dominants sucursalistes i de sectors populars, marcat per les insuficiències polítiques —marc que en termes teòrics ningú no ha alterat substancialment després d'ell— que Fuster situa les contradiccions de la Renaixença valenciana bilingüe, culturalista i volgudament abstencionista en política, com revela el particularisme espanyol de Llorente, l'amo de Lo Rat-Penat. De les classes dominants essencialment agrariocomercials no en va sortir cap política. L'obsessió de Fuster, en topar amb la Sociedad Valenciana de Fomento y Crédito de Campo, era observar l'absència de minories industrials rectores responsables. Al llarg del seu llibre Fuster no oblida l'existència del sector industrial, la feblesa i incapacitat del qual sempre lamenta, i l'acaba amb el relat dels tímids inicis del valencianisme polític de la primera dècada del segle XX dins un determinat relleu generacional que involucrava en la política unes classes mitjanes de nova fornada.

No dubto a pensar que els grans debats de la historiografia valenciana dels anys seixanta són en bona part respostes a les incitacions pertinents de Joan Fuster des de *Nosaltres els valencians*. Així, el debat sobre la no industrialització que protagonitzaren Giral i Nadal; o l'assaig entorn dels problemes crucials de la història del

País Valencià del col·lectiu Pere Sisè; o l'estudi sobre el valencianisme polític de Cucó, que verifica els primers passos, els encerts i les febleses d'aquell valencianisme; o l'estudi de la via valenciana d'Ernest Lluch, que posa l'accent en el desenvolupament industrial tardà d'aquell vell fil industrial ja assenyalat per Fuster, o el treball més tardà de Ramon Garrabou, que corrobora l'existència d'un capitalisme agrari valencià. En tot cas, vull indicar que Fuster va saber situar els problemes bàsics i que el tàndem Fuster-Universitat va donar lloc a una historiografia d'una gran qualitat.

FUSTER, HISTORIADOR DEL RENAIXEMENT I DEL BARROC

Posats a reflexionar sobre el Fuster historiador no voldria acabar aquest article sense dir algunes coses del Fuster estudiós del Renaixement i del barroc, més distanciat de la síntesi interpretativa i/o de les urgències cíviues. Tot i que ell no va estar-se a vegades de qualificar de «paperassa subalterna incidental»,²⁴ algunes de les seves pàgines sobre aquestes temàtiques, el cert és que aquest material ens permet adonar-nos del seu tou decisiu de lectures, de la seva gran i poc freqüent intel·ligència intuïtiva i finalment de la seva envejable capacitat d'escriptura. D'una banda, cal recordar que Fuster va compartir amb Joan Reglà una biografia de Serrallonga.²⁵ Xavier Torres no ha pogut sostreure's a les magnífiques pàgines de Fuster sobre Serrallonga en la literatura.²⁶ Això vol dir que en diversos temes històrics no és possible defugir Fuster, independentment del fet que moltes de les qüestions tocades per ell

hagin estat estudiades posteriorment de forma molt més completa quant a documentació i bibliografia.

Actualment han pres relleu els estudis sobre dietaris històrics. Pel que fa al País Valencià només cal referir-nos a llibres sobre la literatura memorialística valenciana de la qualitat del de Vicent Josep Escartí²⁷ i tanmateix, és imprescindible sempre tornar a la lectura del dietari de mossèn Pere Joan Porcar (1589-1629) feta per Fuster en els seu *Poetes, moriscos i capellans* del 1962. Les seves pàgines són vigents i no han envellit. Tot i les resistències que ell posava a l'apel·latiu de «clàssic» que se li aplicava en passar els seus treballs a formar part de la col·lecció d'obres completes d'Edicions 62, aquesta vigència és la que ens permet defensar-lo com a clàssic. Potser, ell mateix, en aquest cas segurament no hi hagués posat cap esmena perquè se li aplica la noció de clàssic amb els dos atenuants que admetia, «català» i «del segle XX». «Sospito —escrivia— que un “clàssic català del segle XX” deu ser una ració ben mòdica de “clàssic”».²⁸ Sigui com sigui, tornar a Porcar a través de Fuster és encara un camí productiu i útil. «Ignoro quina és la tradició del gènere, i la seva antiguitat. Nosaltres, si més no, en tenim bastants en l'edat mitjana, i són abundants en els nostres segles XVI, XVII i XVIII —escriu—. Més tard, els diaris impresos els desplaçaran». I posa en primer pla la importància històrica que té el fet que durant segles hi hagi hagut «ciutadans amagats, modestos, molts d'ells anònims per a la posteritat, que dedicaven una part del seu oci a anotar els esdeveniments i les xafarderies que cada dia se'ls posaven al davant. Era una labor obscura, de cronistes insignificants. En general, el seu horitzó de curiositat i de

notícia es limitava a la ciutat on vivien; pràcticament no s'hi aplicaven moguts per cap pretensió excepcional. Avui, els seus apuntaments ens són d'una utilitat fabulosa». I evidentment és sensible a allò que aquests dietaris, entre d'altres coses, ens ofereixen pel que fa a la «vida quotidiana». «Quatre o cinc dietaris simultanis, redactats per persones de diferent extracció social, bastarien per concertar un esquema de "l'opinió pública" d'una ciutat o d'un petit país durant una època determinada».²⁹ Fuster evidentment podia escriure això perquè entre altres coses existia la transcripció —encara que deficient— de V. Castanyeda de les *Coses evengudes en la ciutat y regne de València* de mossèn Joan Porcar, vicari de la parròquia valenciana de Sant Martí. Però paga la pena recordar que quan Fuster escriu això, el dietari del nostre Pujades encara era als llimbs. Fuster es valia, una vegada més d'una tasca dels anys trenta, però tenia la sensibilitat de fer-la accessible, tot fent de pont, a les generacions d'inicis dels anys seixanta que maldaven per trobar referents. Des d'aleshores les paraules del comte-duc d'Olivares definint els valencians com a «más muelles», extretes d'Escolano, han pogut esdevenir una dada recurrent perquè reforçades per Porcar van ser incisivament recuperades per Fuster i situades en el lloc que pertoca per la interpretació fusteriana.

La primera biografia de Fuster, deguda a Josep Maria Muñoz Pujol, a cavall del recurs documental i la recreació literària, ens parla de la misogínia de Fuster.³⁰ Però tot i això, el cert és que les dones són presents en la producció historioliterària de Fuster en diversos moments, començant per les seves referències a les lectures de les dones valencianes del segle xv. «No és un

fet secundari que, en definitiva, —escriu Fuster— siguin les dones les protagonistes d'aquella efervescència lletrada»³¹ i observa les paraules de Bernat Metge, de Jaume Roig o de Jaume Gassull des d'aquesta perspectiva, o l'actitud vindicativa de Joan Roís de Corella en el seu *Triümf de les dones* contra el tòpic misògin de la culpa i la temptació. Abans que la història de la dona esdevingués un terreny d'investigació propi, Fuster potser ha estat l'autor de les millors pàgines escrites sobre Isabel de Villena. És cert que la seva vocació historioliterària pel segle xv valencià l'havia d'abocar sense remei a llegir-la. Però, Fuster ha sabut observar en la *Vita Christi* d'Isabel de Villena el batec d'una «capacitat emotiva estrictament humana i més específicament femenina». Sense oblidar-se de remarcar l'àmplia cultura teològica de la monja ni el fet que bona part de l'obra és una narració «convencional i ariferosa», «anodina i gris», amb un «repertori de recursos comú als escriptors religiosos de la baixa edat mitjana», hi destria les que anomena «al·lusions sàviament sucoses de casolanisme i de quotidianitat» o «visió de les coses domèstiques» i ha sabut identificar la singularitat de la *Vita Christi* de Villena, «un llibre sense massa precedents» i «sense gaire semblants». «Pocs llibres presentaran cap literatura medieval d'Europa que, com la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena, ofereixin en alguns aspectes, una singularitat tan acusada». «Molts se'n van escriure durant l'edat mitjana, ara ja oblidats, bondadosament oblidats. Però el de la nostra abadessa era —i això és l'interessant— un *Vita Christi* escrit per una dona», «una vida de Jesucrist vista a través de les dones», amb «una veritable consciència de feminitat, amatent i desperta, gairebé po-

lèmica, que jo no vacil·laria a qualificar de *feminista*». Fuster va saber trobar no sols l'especificitat femenina en la descripció que la monja fa del naixement de Jesús, i encara que en l'estil familiar de la *Vita Christi* pensa que hi pot haver un factor franciscà derivat de l'orde de clarisses de la monja, diu que el llibre és una «exaltació a penes velada» del sexe femení, «l'abadessa tria dels Evangelis aquells passatges en els quals les dones, directament o indirecta, són coprotagonistes decisives». ³² Segons Fuster, Isabel de Villena s'esplaia en aquells miracles de Crist fets a petició de les dones; l'abadessa enfront del pecat d'Eva oposa la gràcia de Maria, no com l'excepció sinó com el símbol de totes les dones. Fuster es diverteix i sap divertir, i les pàgines destinades a destacar el contrast entre la tendència misògina de l'*Espill* de Jaume Roig i la possibilitat, segons felix hipòtesi fusteriana, que la *Vita Christi* de Villena pogués ser una rèplica implícita de la monja al cavaller, són unes pàgines magnífiques, així com ho són les del contrast que estableix entre la visió d'una Magdalena bescantada però sense apenes pecat segons sor Isabel de Villena i la visió de la Magdalena pecadora empedreïda segons sant Vicent Ferrer.

D'aquest afany de Fuster a penetrar en la vida social i cultural del segle XV valenciana, lògicament Vicent Ferrer i els seus sermons no se'n podien escapar. No es pot deixar de dir que la tasca del Fuster historiador de la societat i la cultura s'hauria de trobar actualment en un moment privilegiat. La revalorització de la història narrativa, al meu entendre, hauria de permetre la revaluació en termes historiogràfics de l'obra del Fuster historioliterari, no sols pel reconeixement actual del gènere o del

mètode sinó també per la seva qualitat. Fuster és millor que Carlo Ginzburg o que Giovanni Levi. D'altra banda, Fuster mai no perd la visió cronològica i social de les coses. Les pàgines dedicades a l'oratoría de sant Vicent Ferrer en poden ser un bon exemple. Evidentment té deutes amb el canonge de la Seu de València, Roc Chabàs, o amb el seu successor, el canonge Josep Sanchis Sivera. I una vegada més fa de pont entre aquells canonges erudits del primer terç del segle XX i les generacions dels anys seixanta. En primer lloc Fuster té la gràcia d'adreçar-nos a veure un retaule on hi figuren els reportadors dels sermons vicentins i, sense oblidar el legitimisme trastamarista del frare, ens el presenta com una «mena de jòglar espiritual», «orador de masses» de «tocs demagògics» que usa de l'«afalac de la plebs», en el qual els fins religiosos determinaven —diu— la matèria, l'índole del l'auditori i els procediments i ens posa davant del fet clau a propòsit de l'eficàcia de la seva predicació. «Els sermons que ara llegim foren dits. La veu del dominicà —com la veu de qualsevol orador— hi era essencial: la veu i el gest» i ens revela l'ús de l'onomatopeia, «el predicador seria un virtuós de l'onomatopeia, perquè havia de ser una mica difícil d'evitar-hi —escriu— el perill d'una contraproduent comicitat. En canvi, en moltes ocasions, fra Vicent no en desdenya l'efecte hilarant. Un bon grup d'onomatopeies registrades en les reportacions copien brams, udols, refils, escataineigs, i tota mena de crits animals, i, pel context endevinem el propòsit grotesc que l'hi induïa». ³³

Si de les lectures de dietaristes i literats passem a altres menes d'estudis de Fuster, com pot ser el cas dels treballs sobre la

llengua lligats al seu desig incomplet de portar a terme una història social de la llengua, també observem que les pàgines que va escriure són encara insubstituïbles. Fuster va saber explicar l'hegemonia del català i la seva capacitat integradora al País Valencià malgrat el seu caràcter de terra «poblada de moltes nacions de gents» i l'èmfasi és posat en l'herència política i institucional catalana del regne. El pes de la llengua estava indissociablement unit a la base social i al model polític que de fet donà existència al regne. També va saber explicar la relació existent entre la formació d'un nou lector entre els segles XV i XVI fora dels rengles de l'església —és a dir, burgesia i homes de paratge— amb la crisi de l'hegemonia del llatí i l'èxit de les llengües vulgars. Així, també va saber establir la crisi soferta per la llengua catalana com a vehicle cultural d'ençà del segle XVI i la diversificació idiomàtica —ara sí— entre la tendència classista aristocràtica castellanitzant i la satírica burgesa popular d'expressió catalana, abocada a la llarga al dialectalisme, i potser això sol explicaria la simpatia de Fuster per Josep Bernat i Baldoví. Tot aquest conjunt de consideracions històriques bàsiques, amb, entre d'altres factors, el paper castellanitzant de la Inquisició o de la cort de Germana de Foix, segueixen en peu i no han estat mai qüestionades pels nous estudis sobre la llengüa, des d'August Rafanell a Modest Prats.

La visió cultural de la història en Fuster no va ser mai culturalista, i està impregnada de tocs de materialisme històric perquè per a Fuster la cultura tè, en darrer terme, una explicació en les estructures socials. Fuster, sense deixar molt sovint de fer ús dels factors psicològics, per exemple quan ens

parla de l'amor en Ausiàs Marc, no abandona pas referents com la relació entre l'amor trobadoresc i el feudalisme i no s'està mai de relacionar literatura i classe, terreny dins el qual situa les febleses del Renaixement valencià, sota les directrius d'una burgesia urbana i uns menestrals insurgents vençuts en les Germanies que han de sobreviure amb una universitat «a mans dels elements integristes», aquells que van foragitar del País Valencià els erasmistes i/o els descendents de jueus com Lluís Vives, integristes avui disfressats de moderns però encara tan vius i nocius com ahir.

Escriure sobre Fuster com a historiador amb una certa propietat ens obligaria a llegir tota la seva obra, perquè el pensament de Fuster està arrelat a una visió de la societat com a fruit i producte històric, d'una història entesa no en termes d'un passat immediat sinó en termes de densitat històrica acumulada. Només cal obrir qualsevol dels seus volums d'articles-assaigs, siguin els volums de les seves obres completes, siguin les edicions més selectives antològiques i d'abast més popular, per adonar-nos del lloc central que ocupa la història en el pensament de Fuster, i no pas decidit a lligar-s'hi en termes pessimistes sinó per trobar les claus de la superació de les dependències destructives. La preocupació de Fuster per la història sempre va estar en correlació directa amb la política i al servei d'un país i la seva gent que, tal com ha escrit Antoni Furió, ell va saber pensar. Dit això, si del que es tracta avui és d'admetre les teories de la fi de la història a la manera dels ideòlegs conservadors dels EUA, aleshores evidentment no cal parlar-ne més, però si no acceptem aquesta visió reaccionària de la societat, hem d'admetre que Fuster està més vigent que mai.

Fuster, no per casualitat, al costat del seu esforç en la recerca de la identitat del País Valencià i del projecte Països Catalans, el 1979 reclamava que els historiadors d'esquerra s'apliquessin a identificar sense ambigüetats la naturalesa del nacionalisme espanyol i a puntualitzar el concepte d'Espanya al llarg del temps en termes no pas de mercat, un subterfugi com un altre, sinó en termes de factors politicosocials, i ja advertia que l'afer, més tard o més d'hora, seria també de caràcter europeu.³⁴ Aquesta

necessitat és encara avui ben vigent perquè l'ambigüetat sobre el tema entre l'esquerra, malgrat alguns estudis nous, continua, i això fins i tot ara que, una vegada més, una Espanya sense complexos pretèn pervertir i posar fi a les relativament recents i migrades conquestes nacionals. En aquest context més postfranquista que democràtic no són, doncs, gens estranys els intents ideologicopolítics dels poderosos per defenestrar com antiquades i errònies les veritats historicopolítics de Fuster. □

1. *El Temps*, suplement especial: *Estellés després d'Estellés* (28-03-94): Jordi Sebastià, «Diccionari estellesià o Estellés per ell mateix», p. 17.
2. Joan Fuster, *Examen de consciència*, Edicions 62, Barcelona, 1968, pp. 15-16.
3. Xavier Ferrer i Trill, *Abans i després de «Nosaltres els valencians»*, Barcelona, Curial, 2001, p. 5.
4. Joan Fuster, *Breviari cívic*. Selecció i edició a cura de Josep Iborra, Barcelona, Edicions 62, 1996, pp. 148-150.
5. Sempre va verificar la seva preocupació pels que ell anomenava «problemes bàsics». Joan Fuster, *Obres Completes*, 1, Edicions 62, Barcelona, 1975 (2a edició), p. 8.
6. Joan F. Mira, *Sobre la nació dels valencians*, València, Edicions 3 i 4, 1997, p. 10.
7. Antoni Furió, *Història del País Valencià*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1995.
8. Aquestes citacions de Fuster es poden trobar a Joan Fuster, *Breviari cívic*, pp. 153-155.
9. *Ibidem*, p. 155.
10. J. Serrano Jaen, *De patricis a burgesos. (Les transformacions d'una oligarquia terratinent; Elx, 1600-1855)*, Alacant, 1995.
11. E. Ciscar Pallarès, *Tierra y señorío en el país valenciano (1570-1620)*, València, 1977.
12. J. Fuster, *Obres Completes*, 1, pp. 424-425.
13. *Ibidem*, p. 409.
14. *Ibidem*, p. 412.
15. E. Guinot, *Els fundadors del Regne de València*, València, 1999.
16. Ernest Lluch, *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840)*, Edicions 62, Barcelona, 1973, p. 38.
17. Pedro Ruiz Torres, «La fi de la noblesa feudal al País Valencià», *Terra, Treball i Propietat*. Crítica, Barcelona, 1986, pp. 166-185. Jesús Millán considera la implantació de la senyoria al Baix Segura lligada a la jurisdicció alfonsina com a excepcional, *Rentistas y Campesinos*, Alacant, 1984, p. 437.
18. Vegeu «El "Republicanisme" de Francesc Eiximenis» dins *Heretgies, revoltes i sermons*, Selecta, Barcelona, 1968. Reeditat a *Obres Completes*, 7, Edicions 62, Barcelona, 1994.
19. Joan Fuster, *El blau en la senyera*. Tres i Quatre, València, 1977.
20. A. Furió, *Història del País Valencià*, p. 46.
21. Tema que coneixia molt bé, com demostren les magnífiques pàgines «Art de castigar el vençut» d'*Heretgies, revoltes i sermons*.
22. Manuel Ardit, *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*, Barcelona, 1993, 2 vols.
23. A. Furió, *Història del País Valencià*, p. 318.
24. Joan Fuster, *Obres Completes*, 1. *Llengua, Literatura, Història. La relació cultura-societat en les èpoques medieval i moderna*. Barcelona, Edicions 62, 1975 (2a edició), p. 11.
25. Joan Reglà-Joan Fuster, *Serrallonga. Vida i mite del famós bandoler. Amb un estudi sobre Serrallonga a la literatura*, Barcelona, Aedos, 1961.
26. Xavier Torres, *Els bandolers (s. XVI-XVII)*, Vic, Eumo, 1991.
27. Escartí, Vicent Josep, *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana del segle XV al XVIII*. València. 3 i 4/ Eliseu Climent editor, 1998.
28. Joan Fuster, *Obres Completes*, 1, p. 7.
29. *Ibidem*, pp. 433-434.

30. J. M. Muñoz Pujol, *El Falcó de Sueca*, Barcelona, Proa, 2002.
31. J. Fuster, *Obres Completes*, 1, pp. 325-326.
32. Aquestes citacions sobre Isabel de Villena es troben a J. Fuster, *Obres Completes*, 1, pp. 155-156, 160, 169-171, 174, 189. Cal indicar que aquests estudis d'Isabel de Villena van ser escrits i/o editats entre els anys 1955 i 1958. Faig aquesta

remarca perquè la cronologia permet situar encara millor el salt cronològic de la vigència de Fuster.

33. Les citacions sobre Vicent Ferrer es troben a J. Fuster, *Obres completes*, 1, pp. 45, 75 i 79. L'any d'edició del treball va ser el 1954.
34. Joan Fuster, *Contra el nacionalisme espanyol*, Curial, Barcelona, 1994, pp. 249-254.

L'ESPILL

Núm. 8/9 — tardor-hivern 2001

Globalització, recessió i atacs terroristes. *Antoni Espasa*
 Crítica del multiculturalisme. *Josep Ramoneda*
 Cap a una societat civil global? *John Keane*
 El moment Ricoeur. *François Dosse*
 El model de societat (i d'economia) de l'Arc Mediterrani. *Francesc Roca*
 Aigua, fronteres i llindars. *Vicenç M. Rosselló*

LITERATURA I VIATGE

Literatura i viatges. *Ignasi Mora*
 El canemàs del gastat tapís del temps. *Marc Soler*
 Ciència il·lustrada i viatges sentimentals. *Martí Domínguez*

DOCUMENTS

Reflexions sobre la posthistòria. *Lutz Niethammer*

Joan Fuster: l'estil i la influència. *Vicent Raga*
 Intrusos de la història. *Ferran Garcia-Oliver*
 Com traduir l'Alcorà? *Mikel de Epalza*
 Simbolisme, individualitat, cinematografia. *Joan Gari*
 Ernest Hemingway: testimoni, protagonista i precursor de la modernitat. *Sam Abrams*
 Literatura i llengües en contacte. *Nora Catellí*
 L'harem occidental de Fatema Mernissi. *Lídia Fernández Torrell*

LLIBRES

Uns quants llibres recents sobre catalanisme. *Josep V. Boira*
 Neus Campillo. El descrèdit de la modernitat. *Xavier Antich*
 Rafael Lluís Ninyoles (ed.): La societat valenciana. *Salvador Cardús*
 Rüdiger Safranski: Nietzsche. Biografia de su pensamiento. *Guillem Calaforra*

Petit assaig tal com ve, per a tot o per a no res

Josep Palàcios

Escriure sobre els amics –per iniciativa pròpia, per petició interessada, per encàrrec pagat o agraït–, sobre els amics que escriuen, és una temeritat. Més encara sobre aquells que s’han *confessat*, segons l’agulla de la balança de l’edat s’incline en un sentit o en l’altre, com els nostres mestres o com els nostres deixebles, en el terreny literari. ¿Em reconec jo com a amic dels meus amics? ¿Com a deixeble dels meus mestres? ¿Com a mestre dels meus deixebles? Pel que fa al primer interrogant, liquide la qüestió amb la terrorífica i diabòlicament refinada cita d’Aristòtil que tantes vegades he fet servir: davant els meus amics, és clar. I la circumstància que no sàpiga donar-vos-en la referència precisa, no vol dir que me l’haja inventada jo i la pose sota l’advocació del gran filòsof per guanyar un punt d’autoritat o per simple joc –com algú, algun dia, pretendrà identificar, amb fins inconfessables o de puntuació acadèmica, les meues intervencions *utilitàries* omplint les llacunes que les circumstàncies han obert en l’obra d’algun benemèrit. «Oh amics meus, no n’hi ha cap, d’amic!», exclama Aristòtil. Aquesta petita joia, dissenyada amb la perfecció d’un punyal decorat per Holbein, val com mig Plató, dit això amb

l’entonació convenient: la mateixa que s’ha de marcar quan diem, davant el mateix amic d’abans o un altre, més melòman, que un lied de Schubert val com mig Bach, o, per no deixar sol el Pare, com tres quarts de Beethoven, o cap per cap. Amb els *grans* podem permetre’ns aquesta mena de bromes, que per a això són grans; i tampoc les bromes no són tan gratuïtes: la hipèrbole té funcions consoladores que poden suplir de vegades la justícia distributiva. El cert és que tota la clarividència del món, tota la saviesa literària, més enllà de si filosòfica o no –per no polemitzar alegrement amb la terminologia *vacuna* fusteriana–, es concentren en aquesta entremaliada maledicció. «No ets el meu amic, amic, encara que ho demostres»: també la saviesa, sembla, ha de passar per la consulta del psiquiatre. Quant als meus possibles deixebles, com que mai no arribaran a dotze, ho deixe córrer. Em trobe, doncs, davant el sadisme del segon interrogant: ¿em reconec jo com a deixeble dels meus mestres? Naturalment que sí. Un mestre és una cossa per a la nostra coixesa, un esquitx d’aigua per al nostre endormiscament. No és el baptisme, però reconèixer-nos-el és com situar-nos en la innocència, i ens ajuda a alliberar-nos de més d’un compromís i a estalviar-nos alguna rellicada.

Josep Palàcios és escriptor. Autor, entre altres, d’*alfaBet* (Empúries, Barcelona, 1992).

I naturalment que no: en el sentit que tot aquest *no* em pertany, en exclusiva. Quan l'autoestima se'ns puja a la cara, un mestre és l'obvi, allò que ja hem donat per après: per sabut o per rebutjat. Dit d'una manera més elegant: allò/aquell que, precisament per *fidelitat*, ens impedeix tornar endarrere, desaprendre, i no tant el que se'ns ha ensenyat com l'engruna distintiva conquerida, aqueix mínim grau d'*acord* propi que comença a singularitzar-nos –cosa que ni molt menys tanca la possibilitat de l'abjuració, per a la qual sempre s'és *judescament* a temps, o ho creiem així, quan ens sembla que ja hem entrevist l'originalitat. Ara la citació ja no és de l'Estagirita, sinó pròpia, en la meua identitat, no sospitosament impostora, sinó apòcrifa: «Mestre no és qui ensenya, sinó qui es comparteix: qui es talla pel mig i et dona la millor part. Perquè tu sigues original». Fins ací, em sembla que l'idealisme doctrinal de l'opinió, gairebé de casa de misericòrdia, podria ser subscrit fins i tot pel teòric més ert. Però no se'm pot demanar que la cosa termine aquí. Reprenc la cita: «¿Rebutjant-la (la millor part del teu mestre: d'un altre, al capdavant)? ¿Guardant-la a dins del cor (i la pulsació hi posa un punt de patetisme convincent)?» No respireu encara, tanmateix, que ens queda la cua: «És a dir, no sigueu sentimentals, ¿ocultant-la?» I la inspiració podria haver-se prolongat, sota alguna intercessió de patrocini. El cercle es tanca, en aquestes aigües il·luminades amb efectisme fotogràfic. Podria haver-me tret de la màniga un, per exemple, «Representat o mor», més teatral, de llinatge shakespearia... Parlant seriosament –però també fins ara parlava seriosament–, dels mestres, del *mestre* –és en aquests espais de sobergueria que

solen funcionar les antonomàsies–, s'han d'esquivar, no la filiació ideològica, sempre provisional i a debatre o a *dialogar*, sinó això tan frívol com són els tics. Ni més ni menys que la seua manera de resoldre artitzadament les dificultats: aqueixa facilitat –aparent– que sempre li hem enveja; els recursos que la pràctica de l'ofici, d'escriure, de pensar –¿no diríeu que és el mateix, tot i l'aparent llunyania?–, han determinat, a la llarga, el seu estil, anant cap ací, fugint cap allà, *amanerant-se* en el bon sentit de la paraula –i en l'altre, també–; la seua *linealitat* tan aclaridorament còmoda i tan complexa com siga... Això, aquesta obertura cap a no se sap què, per a assumir el risc del propi aprenentatge, per a començar a ser un mateix, risiblement nu, inhàbil, rígid, confús. Amb una única certesa: que pensaràs en la mesura que sabràs escriure, escriure d'una *determinada manera*. I sempre que recórrec a aquesta expressió tendesc a subratllar-la. ¿És, açò que em vaig arrencant de dins, una *confessió*? Però ja l'havia subscripta, palmàriament, en una altra nota, pel que fa a la meua dependència del *meu* mestre: i no podia ser més que en la reedició de *Terra en la boca*, la compartida terra de naixença, on en cada carrer hi ha el millor escriptor del carrer i després tots els altres, el lloc oportú per a igualar-nos en la veu, on tants factors contribueixen a justificar la transmissió i on tot pot ser reconegut i compartit, fins la pròpia vanitat. Bé que, tard o d'hora, s'haurà de trencar la tradició, si no s'ha trencat ja...

En el nostre esquifit mapa literari, empetitit encara més per les mossegades provincianes, algú ha parlat d'un estil planianofusterianoisimilars –els quals, els similars en diminutiu, no esmente perquè

la tirallonga no reflectiria prou satisfactòriament les jerarquies internes ni les singularitats pròpiament dites, algunes de les quals jo hauria de negligir per pura mania personal; perquè sí, efectivament: les manies personals són una de les claus, i no de les menys poderoses i versàtils, de la crítica, una manera infal·lible de triar-se els adversaris i de valorar-los alhora, amb un considerable estalvi d'arguments, sense entrar, per pura bondat, en la irremeiable indigència del cens en general. No recorde ara si l'afirmació ha estat feta de la banda dels *amics i etcètera* de Pla o de la dels de Fuster *menys dos o tres*, perquè aquest tipus d'observacions –si la propietat o la intuïció estilística és encertada, si l'adjectivació és eficient o mediocre, si hi ha una mena o altra de concessions...– solen tenir, diria jo, uns orígens gelosament *afectuosos*, possessius, a costa dels altres. Parle ara per boca pròpia i des de fora, sense reclamar-me parcial ni imparcial, tot i que el meu nom també s'incloua en la cua del ramàs –el terme figura al diccionari– en què s'esfilagarsen misèrrimament les branques principals, si de la història, amb més raó de l'estilística i la difusió del buit mental; i ho faig, ho reconec i m'hi aventure, sense recórrer a autoritats que em reforcen l'opinió, sinó tal com raja i per complir –mínimament, però– amb l'imperatiu categòric dels meus amics de *L'Espill*, quan podien haver assumit ells el paper de la provocació o, perdó, de l'educació, si ho consideraven oportú, dels seus lectors: no meus, ni momentàniament, malgrat les aparences. Meu és, sempre, només, el que he dit en un altre lloc i algú ha malinterpretat, cosa que, i els ho agrairia, apunta la possibilitat d'haver-ho intentat beninterpretar, amb un mínim de paciència. Però que

quede clar: l'estil que em surta ara no serà, pròpiament, el meu estil en abstracte o addicionat, amb estructura interna i intermitències que vénen a suplir la lògica inflexible o anivellada d'altres pràctiques més gramaticals, sinó simplement el d'ara, com una mena –consulteu l'*Ulisses*, que és l'única adducció que se m'acut, ja una mica llunyana– de monòleg exterioritzat –i ací condescendentment puntuat–: una mica arrissadament fusterià, estic disposat a acceptar-ho si me'n feu retret, amb força ment de sentits més extremats cap a les dues bandes del discurs, aclarint –encegant–, enfosquint. També s'ha de tenir en compte que jo no sóc allò que se'n diu un manufacturer d'articles, ni porte un quadern on m'anote les ocurrencies oblidable, gràcies a Déu, i els ressentiments que esmolen els ganivets de la venjança. En tinc prou amb les burxadades intermitents de la memòria, estimulades pel jo conscient, per una petita casualitat, pel dolor inextingible de la ferida. Si voleu que us siga sincer, i amb el gest no us vull llevar la importància que teniu ara com a lectors cedits, escric açò perquè tingueu una mostra de la meua escriptura més autèntica i pugueu llançar-la en la paperera d'ací o en la paperera d'allà –és a dir, per a fer que m'adone indirectament, segons els resultats de l'enquesta, de si m'alliste en el vostre bàndol o en el contrari, o, podria ser, només en la fatalitat del meu. Un advertiment, més ornamental que reflexiu: mai, malgrat els meus mestres –sosпитosíssim terme, quan tan fàcilment pot alternar singular i plurals–, no he tingut altra ideologia que predicar, o preveure, la devastació. I en algun lloc ho he escrit en majúscula, per cremar el temps. Però, després de l'any 2000, l'Apocalipsi ja no està de moda.

Torne a Pla i a Fuster, personatges sobre els quals m'he programat parlar però que és molt probable que només intervinguen intermitentment, com veieu, en la meua nota. Els papers escrits per mi són meus, vulga o no vulga. ¿Qui els escriuria o els descriuria igual? L'únic que hi apareix, amb una mica de versemblança, de principi a fi, però no amb un desmesurat luxe d'indumentàries, sóc... és la meua ganyota, la meua posa més o menys encongada –un vici mortificador–, la densitat del meu esquelet... Però Fuster, deia. L'estil de Fuster, quan és Fuster que escriu, el Fuster de les cometes i els adjectius salomònics –caldrà precisar que una columna d'aquestes característiques triga el mateix temps a recórrer l'espai de sentit que va del sòl al trespòl que el seu sinònim més clàssic, i que encara, si bé es mira, adquireix velocitats ascendents en la progressió del seu gir?–, i no la versió periodísticopatrioteraquenecessitaelpaís, el Fuster que fins i tot és capaç de repensar-se i reescriure's, per a evitar el desordre dels malentesos, com s'anuncia, verbigràcia, en el mil·limètric resum *filosòfic* que tramet a Júlia Blasco i que ara recupera l'actualitat, dista, llagoteries mútues a banda, i respectius nivells freàtics d'ideologia momentàniament descartats, quilòmetres literaris –no vull dir qualitativament, que això s'hauria de considerar amb unes altres mesures– de l'estil peragarlairestdecuinaidepaísadmiradorsdel'adverbirepicat de Pla. Si ho podem expressar així, mentre que Fuster força la crispació irisada i imaginativa dels mots, que haurien de significar més que la seua estricta accepció de diccionari, en una indubtable connexió amb les seues velles arrels poètiques –ha estat criticada de vegades la seua propensió a su-

bratllar certs termes, com si volgués donar-los, o que el lector els donàs, una significació intensificada, ajustada a l'*instant* de la frase, intransferible: les paraules, segons això, estarien potencialment saturades d'ambigüitats reductores que només el control de qui les posa damunt la taula pot redreçar, ampliant-les, comprimint-les, retorcent-les: simplement, alertant l'interlocutor amb la senyalització tipogràfica–, Pla pretén eliminar del seu lector, amb minúcies descriptives, amb tonalitats geogràfiques, la possibilitat del dubte, el qual, ben mirat, és el que l'ajuda a pensar per ell mateix, a interferir dins el discurs que se li està venent una possibilitat diguem-ne dialèctica que eixample, més enllà d'un realisme digestiu, el contingut: com a màxim, sembla suggerir-li, cal pensar en el que *estem* paint, en el que *estem* veient –segons el que *jo* menje, segons el que *jo* veig, però. Tot plegat –i no sé si la simplificació em fa ser injust–, no basta amb suposar les rèpliques o les al·legacions de l'*absent* –el lector fidel, comprat amb fascinacions formals per arrossegar-lo a les profunditats panxacontentes–, sinó que cal cenyir-se a exposicions que anivellen les possibilitats dels hipotètics contendents –autor, lector– i l'intercanvi mene a alguna part que no siga la pura diversió o un encantat i primari proselitisme. Fuster, si em constrenyiu, ven idees o, si més no, formula els interrogants que duren la discussió al seu terreny, al seu vocabulari peculiar, i, fins a un cert punt, reduirà el seu atordit antagonista a l'estat de pur catecumen, quan li convindrà per *guiar* protectorament les rèpliques més o menys previsibles i estalviar-se circumlocucions innecessàries. Comsevulla que sia, si l'autor és incapaç d'atraure les idees –imprevi-

sibles— del lector a un debat que, realment, no cal dir-ho, s'esdevé en la distància efectiva del buit, però que reverteix d'alguna manera en una possibilitat de compartir punts de vista, i, per tant, de convivència, el seu artifici s'haurà dissipat en un pur foc d'encenalls. I en última instància, precisament, no es pot oblidar que tant l'estil de Pla com el de Fuster estan marcats per la dedicació periodística, i que les pressions més o menys agudes de la censura, en unes èpoques o altres, forcen *argots* que cadascú s'arbitra per a esquivar-la. Cada autor té la seua terminologia pròpia, naturalment: les seues contraccions per a no dissipar-se en explicacions cada vegada, els seus *sobreen-tesos*. I en el cas de Fuster, específicament, timbrats per l'inicial alambí líric, que pot ser el *culpable* que, damunt la sintaxi més *francesa* —més recta, més clara, però sense arribar mai al telegrafisme—, s'enganxen els daurats més barrocs i enlluernadors. És molt curiós, així mateix, que un estil tan refinat com aquest —bé que de vegades es ressentisca de l'expeditiva rapidesa amb què se li ha hagut de donar el poliment—, haja esdevingut un estil *docent*, de referència obligada per l'anormalitat cultural del país que l'ha incitat, amb un doble límit, per dalt i per sota, cap a la brillantor exhibicionista, expositiva o encobridora, o cap a les simplificacions contundents i provocatives de la nota amargada. S'endevina l'eficàcia polèmica de la unió, quan ha calgut, de totes dues bifurcacions: una ferramenta temible, a sumar al cabal d'erudició. Per a ser imitat, un model igualment perillós, insalvable per a l'imitador.

¿Embolique la troca? ¿He fet poca cosa més que exhibir els meus apriorismes? Més aviat abreuge, és clar, i, si voleu, de manera intolerable: la suma d'assevera-

cions que porte fetes m'obligaria, no ja per a demostrar-les, sinó per a exposar-les amb un mínim de coherència i rigor, a relectures que no estic disposat a fer i a contrastar. Per a rellegir un llibre, si no és... per no sé què, calen raons més fortes que l'amor, com ara localitzar una frase que ens ressuscite o ens enfonse definitivament, com qui ací s'erigeix en protagonista féu amb *La muntanya màgica*, on, ara ja no tinc inconvenient a fer ostentació d'aquesta paciència *analítica*, un pèl ridícula si es vol, o com a mínim terapèutica, cercava la confirmació —i em deia que Mann no podia haver passat per alt aquest detall— de si Hans Castorp era una entitat originada en ella mateixa, filla del seu pensament, amb voluntat i opinió pròpies, o un simple atordiment de les baralles entre Naphta i Settembrini o, i encara es pot davallar un graó més, una simple evacuació d'aquest darrer —i demane excuses per l'exhibició, supose que equivocada fins i tot en la transcripció dels noms dels personatges. Són els dubtes que sempre assalten els deixebles. Respecte a Pla, ja ho he dit, només en conserve una admiració difuminada, sense caracteritzacions —hom podia demanar-se què hi havia realment sota aquella boina que no fos estricta biografia: si l'ideograma planià era capaç de canviar, per exemple, la mentalitat de la classe a la qual s'adreçava o si això li interessava realment, si la simple descripció és un argument suficient, si la pertinença en l'adjectivació és categòricament argumental, o si el que convé són superposicions més dramàtiques o abstractes: filosòfiques o fins i tot polítiques, per simplificar—; i el mateix *Quadern gris*, segurament una peça a incloure en posició destacada dins qual-sevol *cànon* —aqueixa mena de racó buro-

cràtic de la crítica—, se m'ha volatilitzat, no ja com a possible font d'influència ideològica —el paleolític cau una mica massa lluny, encara que s'acompanye de la saviesa, o del seny, que en català tot té el seu diminutiu—, sinó com a segregació d'un model d'estil que pogués servir-me o que pogués recomanar als meus amics, coneguts o saludats. També s'ha d'obscurir, ara i adés, l'estil, fins aconseguir refugis d'incomprensió, claus tancades a la superficialitat o a les exigències consumistes: el producte literari ha d'obrir-se abismes que arrosseguen el parroquià, i no és pura demagògia, sinó un intent d'abatre portes tancades. Jo no *voldria escriure*, per res del món, com Pla, ni en la mesura que els seus manuscrits —jo vaig tenir la satisfacció, en la meua joventut, de transcriure'n— ofereixen *rastres sintàctics* a seguir, a autoimposar-se un mateix com una disciplina en el camí de recuperació constant que ha d'aplicar-se la nostra llengua per a sobreviure, i els qui l'escrivim per a tenir res en què escriure, però que pensem dins d'ella, dins els seus límits progressivament compressius. ¿I què diria de Fuster? Potser donaria una imatge només aproximada de l'angoixa que em produeix aquesta pregunta un abrupte emmudiment, que és el recurs que ens queda als qui utilitzem la llengua per a provocar la sorpresa o l'horror en les últimes cantonades de la creació. Qui va llegint aquest paper, deliberadament automatitzat, de segur que copsa pas a pas la seua empremta inesborrable, ací mateix. Però en un to de paròdia —seriosa— i desafinament —d'expressivitats primàries i elocutives, tot i que esteu en el vostre dret de no creure-us ni aquest incís, ni l'anterior, ni cap altre, que, us ho advertesc, potser no pretenen sinó duplicar tra-

idorament la *primera* aparença, o tapar-la, quan qui l'ha donada descobreix, quan ja era massa tard, que hauria d'haver-se-la discretament reservada... A pesar d'algunes inicials concessions a modes literàries caducades i a restriccions particularistes, si se'm permet, Fuster ha fet possible, amb la seua flexibilitat lingüística, amb una sintaxi confluïda del carrer i dels llibres, amb la seua alternativa al localisme d'*ací* i al localisme d'*allà*, que valencians estrictes i no trobassen una base ferma, interlocutòria, per a intentar refer amb esforç progressiu una llengua ofegada per ella mateixa i per propostes literàries no sempre en contemporaneïtat amb el *propi* instant, amb l'*hora* de cadascú. I convertir aquesta tasca obligatòria en una temptació alineada al costat de l'intent creador, per a afrontar les peculiaritats expectants del que ha de ser l'estil personal. La llengua arplegada, en l'estat que siga, no és, malgrat tot, un monòlit, sinó una mena de llima que ha de trencar la cadena de gusts o fascinacions literàries liquidades, i en referenciació amb el que es fa arreu. Els vessants social i creador de la llengua, hi conflueixen, en aquesta necessitat. Però, jo, tampoc no *voldria escriure*, per res del món, com Fuster...

Pla i el seu *Quadern gris*. Pla i la seua boina... Pla està per a mi, ho repetesc, més lluny que... ¿Que Ausiàs March? Fuster... Qualifiquem-lo així: el mestre que millor ha sabut escoltar. Fuster ha significat, per a molts, la possibilitat d'expressar-se de cara al futur: un futur tan incert com es vulga... Però jo no tinc més remei que deixar-me caure en el meu pou. És el meu lloc: un dels símbols irrenunciabls de la meua obra de creació, a nivell de rètol per a major escarni. Aquest crit d'exaltada i afligida reivindicació d'un mateix, o de

l'un mateix –potser mai el subjecte, *jo*, no arriba a ser tan subjectiu com es pensa, i no ho propose com un mer cop d'efecte–, s'ha d'interpretar així; no és una airada manotada de renúncia al que he après o a aquell de qui ho he après. *Qui*: un singular, un plural, aquell/aquells que potser fins i tot hem anat inventant-nos per tenir referències. Un cas emblemàtic fóra el del mateix Fuster, que navegava i feien navegar en un mar d'obsessions col·lectives, a costa de la renúncia a *interioritzar-se* en la pròpia singularitat; un cas fóra Pla, entre el terrat i la planta baixa... Encara que, com diu la dita que ara m'invente: «Dels teus mestres, més que renegar d'ells, venja-te'n.» I reconec que he vingut maqui-nant des del principi com podria arribar-hi sense que m'aturàs ni l'alenada d'un sospir en cada descans d'un punt i a part. Però, vulgues o no, la cultura és *assentir*, inscriure's en la filera de la paraula, darrere d'uns altres i abans d'uns altres: entre precursors i prosèlits. I traspasse la llanda que ha d'anar deixant-me caure cap al final. Mestre, reflexionem-ho de nou mentre ens enfonsem, ¿és aquell que t'incita, implícitament o explícita, a imitar-lo, que vol assignar-te un lloc en la seua llista? L'enrabiada tossuderia personal que hem sostret als vigilants de la nostra infància, les manies afermades sobre el terror, les aversions covades en la solitud d'un racó, sempre s'alçaran com a murs per a impedir-nos somriure com somriu un altre, o exhibir un adjectiu com ell l'exhibeix. L'obertura cap a la consciència és prèvia a l'obertura cap a l'estil mitjançant el qual ha de manifestar-se. La ceguesa, el temps-teig amb les mans balbes, el gran instint de la companyia, ens duran cap als altres i els acceptarem en la mesura que confirma-

ran les nostres intuïcions, o esmerçaran la seua bona o mala voluntat a seduir-nos. Però ni tan sols l'escalfor del ramat –perquè era això i no la nostra decisió que ens hi empenyia– haurà de subjugar-nos. Una oferta raonable fóra: *jo* –un– escric, *vosté* –un altre– llegeix; no cal que coincidim ni que pactem avinences; pensem –no passem, que és el temps que passa– junts, una estona: *jo*, pose el meu vocabulari perquè no en tinc altre, pense segons el seu continent... Les meus especulacions solen ser més idealistes que pràctiques: només dels meus personatges se suposa que, després de parlar, des de dalt d'una trona que tant s'assembla a un escenari, actuen: o actuen perquè abans s'havien proveït, si no d'idees, de dubtes que només *una acció o altra* pot resoldre... L'estil, i en demane excuses, és el circumloqui del tret. En aquests indrets tenebrosos, i ja em prepare a plegar, la primera influència rebuda de Fuster és, de fet, anterior, i la reconec, davant la vostra absència material d'aquestes pàgines, sense que potser ell mai arribàs a saber-la. Quan, amb els companys de curs dels últims anys de batxillerat, sortíem per la tarda del col·legi on el seu pare feia de professor de dibuix, en passar per davant casa seua, que ens venia de camí, sentíem repicar de vegades la seua màquina d'escriure –aquesta Royal Typerwriter P1658 que apareix esmentada en un poema seu– i sempre hi havia un espavilat que deia: «Demà, un nou article al diari» o «El mes que ve, un altre llibre»; no teníem noció del temps ni havíem sentit mai allò del «No se sap mai quanta sang costa». Per a acabar, no està malament aquesta apel·lació sentimental, no exempta de crueltat, com solen ser els judicis i els interessos adolescents –una mica menys, però, que

els infantils. Aquell *so* sobre el paper fou per a mi, junt a altres veus, més *místiques*, com una veu de profecia, i crec que estic citant J. V. Foix, ja que no conceptualment –no hi ha de què–, almenys eufònicament. Potser el lector hauria demanat més erudició o severitat terminològica, o que, posats a parlar –a la deriva– de l'estil, li hagués seleccionat, com a mínim, tres o quatre cites lapidàries o modèlicament incisives, que il·lustrassen, en una brillant apoteosi, el tema tractat. Per a novetats fusterianes, en tindrem prou, durant molt de temps, amb l'«*aforismaire*» amb què ens ha obsequiat l'amic Isidre Crespo i amb... Però calle. Tampoc no tinc jo per què cedir a les exigències, o les necessitats, del lector –aquells a qui no ens han pagat mai, no tenim preu: tenim *mòbils* obscurs, com els dolents de novel·la–, i en aquestes altures, per a qui sempre s'ha cregut del segle XX, ja del XXI, per no témer, no ha de témer ni la censura –almenys *aquella*–,

com li passava a Joan Fuster, cosa que, siga dit de passada cap a la pregonesa del buit, estava marcant el seu estil, i d'alguna manera el meu, amb el·lipsis més o menys reconstruïbles, destil·lacions gongorines, qualificatius deixats caure com de passada, perquè perdessen part de la seua càrrega eclosiva i la recuperassen més endavant. Això o el calaix. O el foc, sí. I una propina pòstuma: ja que he començat parlant d'Aristòtil, un sil·logisme de configuració enigmística, del qual s'ha desimplicat poèticament el lligam intern: «No he parlat de res, alguna cosa he dit». La possibilitat que una llengua suggerisca *racons de misteri* és, al capdavant, una mostra de la seua perdurada aptesa per a descriure el món. Amb l'ajuda de Llull, de March, de Corella... O, no ens fem grans il·lusions: ¿només el nostre petit món? ¿La via cap a la seua desaparició? M'agradaria que aquests mots ressonassen com escrits més enllà de la frontera... □

Parlar de literatura.

Joan Fuster i la idea de crítica literària

Antoni Martí Monterde

...la llibertat, podem «llegir-la» en un poema de Paul Éluard.

JOAN FUSTER, *Sagitari*

En un dels seus aforismes més incisius, Joan Fuster afirma que «la literatura consisteix a parlar de literatura».¹ Com sol passar amb tot aforisme fusterià, situat entre el consell, el proverbi i la insolència, al darrere de la seva aparença fàcil i despreocupada, amaga —és a dir, mostra de manera tan evident que es fa gairebé invisible— la incitació d'una idea que s'autoengendra des de les seves pròpies conclusions, el punt d'arribada d'una reflexió que se'n ofereix com a punt de partida. Parlar de literatura seria la idea fonamental, necessària, que se'n queda entre les mans com a definició de literatura; però al que ens incita és a interrogar-nos sobre la necessitat de fer una afirmació com aquesta, de

tan evident, oblidadissa. Si, a més a més, pensem que Fuster ja havia escrit aforismes semblants entre els anys cinquanta i seixanta —com ara aquell que porta la qüestió una mica més enllà: «tots els versos estan ja fets. Parlem de poesia, doncs»—,² que en els seus diaris d'aquella època trobem prou afirmacions complementàries d'aquesta, o que a les pàgines dels seus primers assaigs dels anys cinquanta, com ara *Les originalitats*, predomina la reflexió sobre com els escriptors construeixen la seva literatura sustentant-la sobre ella mateixa, no hi ha lloc al dubte: per a Fuster, la literatura comença des de dins, com un acte de lectura que inclou, desdoblant, l'escriptura mateixa. Escriure és saber llegir, saber dir-nos, a través dels llibres que llegim, allò que nosaltres i només nosaltres podríem dir i dir-nos, i fer dir als llibres. Sense aquesta perspectiva, que el nostre autor va aprendre de Montaigne, l'assaig fusterià seria ben diferent, i els seus diaris, més diferents encara, pràcticament irrecognoscibles.

Però, per parlar de literatura s'entén habitualment exercir la crítica literària,

Antoni Martí Monterde (Torís, la Ribera Alta, 1968) és professor de Teoria de la Literatura i Literatura Comparada a la Universitat de Barcelona. Ha publicat poesia: *(Cinc fragments) Sobre el desordre* (1993) i *Els vianants* (Columna, 1995), i assaig: *J.V. Foix o la solitud de l'escriptura* (Edicions 62, 1998). Amb *Lerosió* (Edicions 62, 2001), relat d'un viatge a l'Argentina, la seva primera obra narrativa, acaba d'obtenir el Premi de la Crítica dels Escriptors Valencians.

concretant un moviment de dissociació que dura ja massa temps com per a no tenir-lo present. La separació entre crítica literària i literatura com a conseqüència de la seva institucionalització és ja un dels episodis més extensos de la Història de la crítica literària. De fet, Fuster mateix, en l'època que realitza aquestes afirmacions, no deixa de mostrar la preocupació pel destí d'aquesta distància, i fins i tot podríem considerar algunes de les seves reflexions com a precursors de reaccions que encara trigarien a concretar-se en la història de la crítica.

Sens dubte, una de les mostres d'aquesta separació que més preocupa Fuster és la transformació de la Filologia en fobologia. No es d'estranyar que, pensant en la Universitat, el dia 10 d'abril de 1953, entre la indignació i l'admiració, Fuster escriguí en la seva «Elegia a Rabelais»:

Ho acabo de llegir al diari: ahir, ahir mateix,
vas morir-te.

D'això, en fa quatre segles, és clar.

Ahir, però.

I ho hauríem de celebrar d'alguna manera:
per exemple, bevent.

[...]

Els ho faran al seu estil:

amb tènues discursos, amb tesis doctorals,
amb cerimònies cartilaginoses o trossos de pedra.

¿Hi ha res més trist que una tesi doctoral?

Fes el favor de dir-m'ho!

Som nosaltres que ens hi agradem,

nosaltres,

la posteritat

necròfila,

necròfaga,

canora.

De fet, les tesis doctorals només serveixen,
i encara,

pour se toucher le cul,

concretament culs doctorals.

[...]

Som lectors teus,

lectors desinteressats, superflus, grisos.

No ens acostem als teus escrits o vidres
amb malícia de filòleg, ni a fer-hi exercicis
segurament acrobàtics

de literatura comparada.

Et llegim per llegir-te, i prou.

[...]

Resulta evident com Fuster rendibilitza la nova mena de riure inaugurada per Rabelais a Occident tornant-la envers la Filologia i, especialment, el comparatisme francès de la primera meitat del segle XX i les seves projeccions a la universitat hispànica. La Literatura comparada, que recull el somni goethià d'una *Weltliteratur* convertint-lo en un projecte crític supranacional, s'havia vist dràsticament retallada en el seu més profund somni de ser instaurada com a disciplina —és a dir, de ser disciplinada i gairebé deixuplinada— pels seus primers catedràtics *formals* a finals del segle XIX i començaments del segle XX: Joseph Texte, Fernand Baldensperger i Paul van Tieghem. De la seva mà, el comparatisme acabarà definint-se com una branca de la Història de la literatura que s'ocuparia de les relacions espirituals internacionals a través dels contactes reals que han existit entre les obres i les vides d'escriptors de literatures diverses, referint-se sobretot a les transformacions que cada literatura nacional i cada autor ha operat sobre els préstecs literaris. Així va anar arrossegant-se la Literatura comparada durant més de mig segle, com una forma més del positivisme factualista que havia fet oblidadissa la mateixa idea de literatu-

ra, i així va arribar a la Universitat espanyola, on el positivisme no trigaria a reformular-se en termes marxistes, substituint un pla crític per un demolidor pla arxivístic. Tal murga de crítica, que confon el rigor filològic amb el *rigor mortis*, només podia sustentarse sobre l'oblit de la lectura: «Pensen que, com a màxim, ets admissible / com a objecte de bibliofília, / o de tesis doctorals», afegirà Fuster uns versos més avall.

La preocupació de Fuster no és només una reacció irada contra l'eclipsi d'intel·ligència que vivien els estudis literaris, sinó l'afirmació que una altra manera de fer les coses era –i és– possible. S'ha de prendre així perquè Joan Fuster és, sens dubte, un dels millors comparatistes del segle XX, i el seu comparatisme l'aprèn de Montaigne: un dels orígens explícits dels *Essais* són les anotacions que els llibres li anaven suggerint i l'estudi i comparació dels arguments dels clàssics entre si per tal de definir el propi judici: «fullejo adesiara un llibre, adesiara un altre, sense ordre i sense intenció, així com s'escau; adés somiejo, adés apunto i dicto, tot passejant-me, aquests meus somieigs»,³ escriu Montaigne en parlar de la seva biblioteca. També se somia així Fuster, i aquest és el seu somni crític:

No sóc allò que se'n diu un erudit, i ben mirat, ni tan sols sóc un crític: en tot cas, ni tan sols sóc un crític com Déu mana. És cert que, de tant en tant, he publicat papers amb aparença d'estudis, que poden semblar erudició o crítica. Però, de fet, també cal reconèixer que mai no hi he posat gaires pretensions: els meus assaigs, en aquest terreny, no són més que simples notes de lectura. M'agrada llegir amb un llapis a la mà, i practico el vici de subratllar

en els llibres els passatges que m'ofereixen un motiu o altre d'atenció. I resulta que, de vegades uns quants subratllats se'm presenten visiblement connexos, com si responguessin a una perspectiva o a una coherència predeterminades, en les quals es revela un bri de sentit profund de l'obra o de l'autor víctima de l'operació.⁴

Crec que resulta evident que les raons per les quals Jean Starobinski no dubta a considerar Montaigne el primer comparatista, l'estètica del qual seria la miscel·lània,⁵ no són altres que les que fan pensar també en Fuster com a comparatista. De fet, ell mateix ja s'hi autopercep com a tal, i en defensar-se de les crítiques que va rebre la seva *Literatura catalana contemporània*, no s'està d'afirmar que

Entre los muchos métodos posibles, el de la «literatura comparada» no está nada mal. Quiza és el «método» más higiénico.⁶

Però la situació de la Literatura comparada no era precisament higiènica. Més aviat al contrari, fins que René Wellek, cinc anys després de l'«Elegia a Rabelais» fusteriana, farà un cop de puny a la taula del comparatisme, desfermant en el Congrés de l'IACL, celebrat a Chapel Hill l'any 1958, el que es coneix com «la crisi de la literatura comparada»: en la seva conferència acusarà aquells catedràtics fundadors i els seus seguidors, J. M. Carré i M. F. Guyard, d'haver llastat la Literatura comparada amb una metodologia obsoleta, dipositant a sobre seu el pes inert del factualisme decimonònic, del científisme i del relativisme històric. Els acusa d'una evidència bibliogràfica: haver acumulat una massa enorme de paral·lelismes, de

semblances, sovint d'identitats, però sense preguntar-se què demostren aquestes relacions, tret de, potser, el fet que tal autor va llegir o va conèixer tal altre. Les obres d'art, però, no són simplement el resultat de sumar fonts i influències: són totalitats en què la matèria primera que procedeix d'un altre lloc cessa de ser matèria inert i s'assimila a l'interior d'una nova estructura. En definitiva, Wellek reclama un verader comparatisme que recuperi la noció de crítica com a programàtica; que torni a mirar la literatura en un acte d'imaginació: «ja ha arribat massa lluny l'“autoritat” dels especialistes que, ben sovint, tenen únicament el coneixement bibliogràfic o la informació externa, sense posseir el gust, la sensibilitat o el punt de vista integrador del no especialista, de perspectiva més àmplia i intuïció més precisa que pot valer perfectament per anys d'intensa aplicació».⁷ Resulta evident que d'aquelles paraules de Wellek va sortir una nova forma d'entendre el comparatisme, que si bé no ha escombrat la vella escola, sí que hi va possibilitar noves direccions i actituds que tornaven a mirar cap a la literatura, i, fins i tot, cap a la crítica.

Malauradament, no es pot dir el mateix dels versos de Fuster que, pel que fa a la Filologia catalana, sembla com si s'haguessin editat en el seu llibre de poemes *Escrit per al silenci*. Com assenyala en el pròleg a la segona edició de la seva *Literatura catalana contemporània*, de 1976, referint-se a la recepció crítica de la primera, de 1971, «No tots els crítics saben llegir, ai!». La defensa de la lectura com a primer moviment de la crítica havia estat ja un dels puntals dels seus propòsits en realitzar aquella síntesi de la història de la nostra literatura:

No tinc la petulància d'oferir una «història crítica». El substantiu «crítica», i els seus derivats, m'han fet sempre una certa angúnia. Sobretot en les accepcions professionals o professorals que solen transportar. Jo no em considero un «crític», ni ganes. Les notes que ací he acumulat són, bàsicament, apunts d'un consumidor: procedeixen d'una llarga decantació de paper llegit, i llegits segons uns estímuls i uns condicionaments molt particulars, meus. En bona part, són lectura directa; la resta és lectura de lectures, com ha de ser inevitable en aquests casos. ¿Qui podria dir allò de «*Et j'ai lu tous les livres*», sinó un poeta, disparat en la hipèrbole més gloriosa i més imbècil?... Sóc molt sensible al ridícul, i m'esforço a eludir-lo. Per això —per eximir-me'n d'alguna manera— m'interessa fer constar la misericordiable entitat d'aquest escrit: el seu origen en una humil experiència subalterna, d'observador curiós i de participant apassionat. «Metodològicament», això és una aberració, ja ho sé. I tant se me'n dóna.⁸

Aquestes paraules de Fuster constitueixen, malgrat el seu distanciament, una presa de posició per la crítica: si bé la Universitat no ocupa —ni en 1971 ni, menys encara, en 2002— un lloc central en la presa de consciència d'una literatura per part de la seva societat, per les seves aules han passat dues generacions i mitja que es dediquen a les diverses activitats de la cultura literària, des de la mateixa creació, passant per la crítica a la premsa, la docència, el món editorial... formats en la idea que conèixer la biografia d'un autor i l'època en què va viure permeten l'accés al sentit dels seus texts. Caldria recordar, com ho feia Hans Robert Jauss en 1967,

citant Walter Bust, que mai no s'ha redactat cap text per a ser llegit i interpretat filològicament per filòlegs i —remarcava el fundador de l'Estètica de la recepció— tampoc cap text ha estat escrit per a ser llegit històricament per historiadors,⁹ —i sóc conscient que Jauss ja no està de moda, però és que a casa nostra mai no ha estat de moda, malauradament. Com assenyalava Fuster en un altre aforisme, de *Judicis Finals*, hi ha permanentment en la crítica universitària un terrible

RISC DE L'EXÈGESI.— El crític pot acabar creient que l'obra que comenta ha estat escrita *exclusivament* perquè ell hi exerceixi el seu ofici de comentarista.¹⁰

Però als responsables de l'estudi de la literatura catalana a les nostres universitats —i amb la literatura espanyola passa exactament igual—, sembla interessar-los molt més quines dades històriques puguin desprendre's d'un text que el text mateix, que, si és possible, preferirien no haver de llegir, i només emprar-lo. La distinció entre els verbs llatins *uti* i *frui*, que encara impregna la nostra llengua, hauria de ser més evident. Així, l'estudi de la literatura s'ha tornat a casa nostra autosatisfet, i amb l'acumulació positivista de dades ha fet un arxiu tranquil·litzador que hipotèticament permetria arribar a una explicació última de les obres; això ni tan sols seria Història de la literatura, ja que, a més a més de desentendre's de l'especificitat dels materials amb què treballa i la relació estètica que determina, negligeix l'obligació i desig principal de tot historiador: entendre el passat des del present. A més a més, com Proust va saber formular de manera extraordinària, el que per a l'autor són les

«conclusions» de la seva obra, per al lector són «incitacions»; la saviesa del lector comença on s'acaba la de l'autor. Allà on el positivisme pretén trobar respostes, Proust, i Fuster, afirmarien que només podem trobar desitjos. I el desig és el primer pas cap al plaer: també el plaer del text, que en diria Roland Barthes —ja sé que Barthes ara tampoc no està de moda, però és que a casa nostra, Barthes tampoc mai no ha estat de moda, més malauradament encara. Res més literari que el desig que la literatura no s'esgoti, que no acabi en la seva taxonomia i taxidèrmia. Si una virtut té la literatura és la seva complexitat infinita, la impossibilitat d'establir un sentit definitiu per als texts, perquè és inesgotable la font de preguntes que conté: especialment les que ens fem nosaltres mateixos a través seu:

Diu realment el poeta allò que jo entenc en llegir-lo? Tant se val. Fa que jo *entengui* alguna cosa. Que si no és el que ell diu, és el que jo estava a punt de dir-me.¹¹

Només a qui no li agradi la literatura pot pensar que el sentit d'un text es pot tancar. És molt fàcil reduir la crítica literària a una vana periodització i una bana biografia, però pel camí, la literatura ha desaparegut de damunt la taula. D'altra banda, els efectes d'aquesta situació s'estenen més enllà dels murs universitaris: l'estreta relació de dependència entre la universitat i el món editorial, cada cop més avariciós i menys ambiciós en la seva tasca, ha fet que desaparegui de la nostra literatura l'assaig, la forma de crítica per excel·lència, i més concretament l'assaig literari, que a més a més ha estat escombrat per la seva improductivitat economi-

coeditorial: les poques col·leccions d'assaig existents compaginen l'asfixiant producció doctoral amb la pressió empresarial a què estan sotmesos els seus editors. Els efectes d'aquesta desaparició són una greu derrota de la literatura; ara per ara, els escriptors troben seriosos problemes per a editar les meditacions derivades de les seves lectures, inútilment atapeeixen els marges dels llibres, especialment en el món editorial català, on sembla mentida que, per exemple, el primer llibre d'Edicions 62 fos de Fuster: *Nosaltres els valencians*. D'altra banda, Joan Fuster no guanyaria a hores d'ara el premi Joan Fuster, sinó com a figura històrica, d'ultratomba. Ni Josep Pla guanyaria el premi Josep Pla. Ni Gaziell el Gaziell. Ni Sant Joan el Sant Joan.

Però, com diria Fuster mateix, un fracàs no s'improvisa, i al darrere d'aquesta situació hi ha anys d'estants fals academicisme. No podia sinó posar extremadament nerviós a l'historicisme corsecat la idea de pensar per assaigs, una forma oberta i tancada alhora: oberta perquè no es proposa exhaurir els temes que toca, ni convertir-los en saber fixat, sinó que provoca noves configuracions dels temes, deixant-los renovats incessantment en les seves provatures, temptatives, pensades sense pretensió sistemàtica ni voluntat de dir la paraula definitiva sobre res; tancada perquè treballa emfàticament la seva pròpia forma d'exposició, cosa que el lliga a l'art, en tant que alhora que parla sobre el tema que l'ocupa parla també de l'assagista, que sempre és *també* el tema del seu assaig.¹² D'aquí ve que l'assaig sigui el gènere literari més lliure que existeix: com afirma Starobinski, la condició de l'assaig, i també el seu objectiu, és la llibertat de l'esperit. ¿Quina part de la nostra llibertat

estem perdent amb la desaparició de l'assaig de la nostra literatura? Tanmateix, la reflexió literària no deixa d'estar en moviment, i els escriptors saben buscar, i fins i tot construir, el seu espai.

Tot plegat pot fer pensar que és prou trist, l'ofici de crític literari. I una anotació del diari de Fuster, del 10 de gener de l'any 1956, ho assenyala sense embuts: «de totes les professions que s'integren en la república de les lletres, aquesta resulta, a fi de comptes, la més desagradida».¹³ Però tot seguit desplega en unes quantes pàgines una de les més lúcides defenses de la crítica literària que s'hagi fet mai, i que avança de manera intuïtiva algunes de les reflexions més importants que marcarien en anys posteriors la crítica i la teoria literària.

La primera idea que se'n pot remarcar és que la crítica no és una anècdota, sinó que resulta imprescindible a tots: al públic, als escriptors, i, sobretot, a la mateixa literatura:

Seria magnífic, almenys dins aquest àmbit reduït, si el crític pogués lliurar-se, ja que no amb exclusió, amb preferència, a la feina de teoritzador. Problemes que a cada moment acudeixen a les seves reflexions són, precisament, els de l'entitat i l'abast de la literatura. La més lleugera recensió de llibres els duu implícits. Quan discerneix el valor d'una obra, posa en joc uns recursos de coneixement, de gust i de responsabilitat, que impliquen com a prèvies aquelles qüestions. En el fons, tota crítica tendeix a esdevenir una filosofia de la literatura.¹⁴

L'abast de les reflexions de Fuster restitueix la crítica a l'interior de la literatura. La crítica no és un adjectiu que qualifica la literatura: la crítica és la literatura. Sense

crítica, la literatura senzillament deixaria de ser-ho, esdevindria un inert ús combinatori de paraules. Sense ser crítica, substantivament crítica, la literatura seria incapaç de reflexionar sobre sí mateixa, incapaç de qüestionar-se la seva existència, d'interrogar-se sobre el seu origen, sobre la seva necessitat. Que la crítica hagi estat anomenada tradicionalment literatura secundària no s'ha d'entendre en termes jeràrquics, sinó de perspectiva i posició, i ni tan sols això la fa massa diferent: tota obra literària és una intervenció sobre la literatura preexistent; que la seva forma més corrent sigui la de ressenyes i articles no és més que la recerca d'aquell espai que l'escriptor es construeix com pot, fins i tot com una altra manera d'intervenir sobre la literatura que l'envolta. Fuster és conscient que el crític, especialment en els nostres dies, ha hagut d'ajornar la seva prioritat, proposar una idea de la literatura, empès per obligacions més immediates:

en els nostres dies –segle XIX i el que portem del XX–, la crítica literària ha pres consistència com a modalitat individuada de periodisme: és el periodisme literari per antonomàsia. [...] Aquí, doncs, resideix la grandesa i la misèria de la crítica literària: en l'exercici del consell i del judici sobre el material que li proporciona l'actualitat, en la inspecció de la mercaderia que circula, dictaminant-ne la solvència, etiquetant-la, ponderant-la. Grandesa, pel que suposa d'abnegació i d'influència; misèria, pel que comporta de fugacitat i de risc.¹⁵

Però aquestes obligacions més immediates no són alienes a la voluntat del crític, i, per tant, de l'escriptor: el que Fuster anomena ser «doctrinalment eficaç».

No és d'estranyar que, en parlar dels «nostres dies», Fuster hi inclogui el segle XIX i el que portava del XX; nosaltres podríem afegir sense problemes la resta del segle passat i el que portem de XXI, perquè la crítica a la premsa es manté encara en el terreny de la crítica impressionista i biogràfica: no ha canviat gaire des de Jules Lemaître, Anatole France, Leopoldo Alas «Clarín», Sainte-Beuve o Charles du Bos; però Fuster confia, com Oscar Wilde, que la crítica és una de les formes més civilitzades d'autobiografia, i aquest compromís amb la constitució de la individualitat seria la seva màxima garantia. El valor d'aquesta crítica és el valor de l'escriptor que la signa, la seva influència i credibilitat pertanyen per igual a la seva obra i a l'obra comentada.

Tota crítica és crítica d'una obra i crítica de si mateixa. Tal idea de la literatura, i la creació de l'individu mateix que comporta, és la que lliga, de manera indissociable, lectura i escriptura en un únic i infinit gest. La crítica no descriu el sentit dels texts: produeix el sentit. Els escriptors no són diferents dels crítics, perquè els crítics també són escriptors. Per a Joan Fuster, aquesta resulta precisament una de les qüestions fonamentals a l'hora d'entendre la posició crítica dels escriptors:

L'escriptor dels nostres dies està mancat de seguretats estètiques –tant com de les altres– i ha de bastir-se de noves, però ja pel seu sol esforç, a còpia d'experiència i de meditació, replantejar-se des de l'arrel totes i cada una de les qüestions que l'art i la missió d'escriure suposen. Per aquest costat, doncs, ha de fer seus alguns dels procediments tècnics i gairebé tots els propòsits que fins ara eren exclusius del crític. En

tenguem-nos, però: sempre, en cada escriptor, hi ha hagut un crític implícit, sobretot respecte a la pròpia obra, i en alguna mesura respecte a l'obra d'altri.¹⁶

El moviment restitutiú de la unitat entre crític i escriptor parteix per a Fuster de la necessitat. Però la necessitat de seguerats estètiques parteix de l'oblit de l'origen d'aquesta mateixa necessitat. La part de crítica que s'enquaderna a banda en les obres dels literats sembla ser la justificació de l'altra part quan, en realitat, és una altra concreció del mateix esforç.

D'altra banda, la crítica literària a la premsa és només la seva part més explícita en l'actual sistema de relacions entre la literatura i els lectors. Però aquesta part té les mateixes responsabilitats i ha de tenir la mateixa ambició literària que la resta. Fins i tot el distanciament necessari per a parlar d'una obra literària és una idea literària. De com un escriptor es relaciona amb allò ja escrit dependrà no només la literatura que escrigui ell mateix sinó també la que a partir d'ell s'escriurà en una trama infinita, i també resultarà modificada la manera com ens relacionem amb tot allò que havíem llegit abans. Com assenyala Fuster:

La posteritat literària està constituïda per la tradició de la crítica, més que no pas per la fidelitat dels lectors. [...] És la constància de la crítica, en l'estudi, en l'exègesi, en la reflexió, projectats sobre uns autors i unes obres el que és, en última instància, la glòria literària.¹⁷

Va ser anys més tard que Roland Barthes, en un article publicat l'any 1963 al *Times Literary Supplement*, parlava de la

crítica com la construcció de l'intel·ligible del nostre temps,¹⁸ i apel·lava al coneixement i participació del crític en la tradició literària i la manera com la posa en moviment en els seus dies, no només per a comprendre els texts que comenta, sinó per a generar la seva pròpia paraula i fer créixer el llenguatge i la realitat. La idea que la crítica arrossega els texts cap al present determina que la seva ambició no pugui ser descobrir les obres, descobrir la veritat que contenen, sinó, precisament, cobrir-la: cobrir les obres amb el present, cobrir-les amb el seu llenguatge, amb el retard de la seva paraula i amb la consciència de ser una paraula diferida respecte a l'obra que comenta, per a construir el seu sentit en el nostre temps i el mateix sentit del nostre temps.¹⁹ No resulta gaire diferent la idea fusteriana:

Amb els seus comentaris i la seva fiscalització, el crític orienta, classifica, discuteix, ordena, identifica el sentit subjacent de les forces creadores de la literatura en un instant determinat. [...] Res no pot substituir-lo en aquesta tasca. [...] La crítica [...] dóna a una societat consciència de la seva literatura, en revelar-li que, sota la funció hedonística del poema, de la novel·la, del drama, hi ha un fort entrellat d'implícacions morals, i la figura exacta d'un poble que també així fa la seva història.²⁰

Si bé es cert que Fuster es preocupa sobretot per la consciència del present, sap que la literatura és una figura de temps: la tradició de la crítica esdevé així l'epicentre del futur. I això determina que la Història de la literatura sigui la Història de la crítica, que té la seva esperança en el risc ineludible de la seva equivocació. Fuster parla

de la licitud d'algunes *equivocacions* dels crítics, degudes a una determinada òptica cultural d'època, sustentada per conceptes perfectament vàlids i per circumstàncies indefugibles. Respecte a les obres del seu passat immediat, les *querelles* resulten inevitables, i

ni els neoclàssics ni els romàntics podien pensar –opinar– d'una altra manera. També alguns dels nostres criteris d'avui, compartits per crítics i creadors, seran potser rectificats pels lectors del futur, i nosaltres no els sabríem creure *equivocats*, perquè naixen de les nostres necessitats espirituals més sinceres.²¹

Però no es tracta només d'una dialèctica entre èpoques, sinó de la constància del temps de la lectura. En aquest punt, les idees de Fuster coincideixen, sobretot, amb les nocions de «lector històric» i d'«horitzó d'expectatives» de l'Escola de Constança, però fins i tot les podríem portar una mica més enllà. Evidentment, a Fuster li fa una mica de por parlar d'equivocacions, però la recança de l'error pot ser compensada per la promesa de l'errància. Errar de temps en temps és el destí de les obres, cada instant construeix el sentit de les obres que necessita, i cada crític escriu la seva mirada alhora que parla d'allò que mira. No és diferent la noció de *misreading*, que Paul de Man i Harold Bloom, desenvolupant la deconstrucció derridiana, plantejaren com a fonament necessari de l'acte crític. Com assenyala Paul de Man, en l'esforç de la lectura, en el titànic esforç per il·luminar els texts, el crític queda encegat per la mateixa llum que produeix, i per això els més grans moments de ceguesa dels crítics són també

els seus moments de màxima lucidesa. «També hi ha astigmatismes intel·lectuals, i cal reconèixer que han contribuït força a la prosperitat de la cultura», escriu Fuster.²² L'existència d'una tradició plena a vessar d'aberracions de lectura és part intrínseca, constituent, de tota literatura i és, de fet, el fonament de la història literària. La interpretació no és més que la possibilitat d'equivocar-se, i la impossibilitat de no equivocar-se forma part de l'especificitat de la literatura: així és com el text depèn de la interpretació, i la interpretació del text, i la Història de la literatura esdevé el camí errant pel qual el sentit de l'obra es desvia constantment per a ser eternament possible.²³ Però la consciència que tota interpretació és una mala interpretació no l'eximeix de la seva ambició com a literatura. Al cap i a la fi, com el poeta que sent l'angoixa de les influències, el crític també aixeca la seva escriptura en tensió permanent amb tot allò escrit abans de la seva lectura. Com insisteix Bloom, una lectura, per a ser forta, ha de ser una mala lectura, perquè cap lectura forta pot deixar d'insistir en si mateixa: per a la lectura forta, ella i el text són una sola cosa, i com que el text ja és una mala lectura d'un text anterior que l'ha exigint imperiosament, la història literària es desplaça de temps en temps, construint alhora l'esperit crític i l'esperit del món. Els texts són vists, així doncs, alhora que les seves successives interpretacions, i la crítica els posa de nou en moviment en la seva unitat indestruïble. La història del significat d'una obra implica la història de les seves interpretacions.²⁴ Quan llegim un text, llegim alhora tot allò que ha construït el seu significat a través del temps fins que nosaltres hi arribem per a construir-lo un cop més.

Això *encara* no ho podia dir Fuster, evidentment, però *ja* hi apunta de manera decidida:

Però si és de veres que els crítics s'equivoquen —lícitament o no—, són així mateix els crítics els qui corregeixen les equivocacions.²⁵

Aquesta decisió, lligada al paper insubstituïble dels llibres en la vida dels homes, és la que el fa pensar que la seva proposta de crítica és una proposta assagística, vinculada també a l'escriptura del diari mateix on s'exposa, i del qual en va arrencar tantes pàgines, per a vendre-les als altres diaris, en forma d'articles, o per a convertir-se en monografies, fitxes de llibres o algun llibre sencer; i en totes aquestes pàgines finals roman sempre inesborrable el rastre de la llibertat prèvia que el diari tenia com a forma d'escriptura, com a escriptura en samarreta, com a intimitat crítica, única intimitat viable:

Se'm podria objectar, potser, que estic confonent la crítica amb l'assagisme. Quan l'assaig s'argumenta en la cosa literària, és, o bé encara crítica literària en el sentit corrent, o bé que allò que el crític aspira a arribar en el pas d'elucubració generalitzadora. De manera que la línia de separació entre l'una i l'altra ni és franca ni pot ser-ho.²⁶

Efectivament, no podia ser d'una altra manera: perquè Fuster ho aprèn de Montaigne, que considerava que els seus assaigs eren només «les meves fantasies, per les quals jo no miro de donar a conèixer les coses, sinó a mi: elles em seran conegudes potser algun dia, o ho han estat abans, segons la fortuna m'ha pogut portar als llocs

on han estat esclarides. [...] Que no s'atengui, doncs, a les matèries, sinó a la manera en què les exposo.[...] Amb la meua opinió pretenc donar la mesura de la meua visió, no la mesura de les coses».²⁷ Així és com la crítica retorna a aquella ambició generalitzadora, a aquella feina de teoritzador, de filosofia de la literatura de què parlava Fuster com la seva màxima prioritat: a través de l'evidència que el crític és també un creador, especialment creador de si mateix. I en aquesta creació, l'assagista se sap en moviment perpetu, en provatura constant, sap que la seva temptativa sobre la realitat és tan inestable, fragmentària, onejant i diversa que la seva atenció sobre el món i sobre si mateix haurà de mesurar-se a cada instant; no és aliena a aquesta definició assagística de la crítica la resistència fusteriana a coagular-se metodològicament, situant dins del comparatisme també la construcció del propi criteri:

Els qui fem com si féssim crítica, optem per sumar-hi una mica de cada «criteri», o almenys, una mica de cada un dels «criteris» que han arribat a interessar-nos. Potser en la «suma», i més com més densa sigui, hi ha la petita possibilitat d'encertar...²⁸

Explicava André Gide com Michel de Montaigne se sorprenia en el seu viatge a Itàlia de trobar els monuments més alts de l'antiga Roma a mig colgar sota la runa. Pel seu cim s'enrunen, de mica en mica. Però entre les runes mateixes, també de mica en mica s'aixeca el terra per on caminem; i —conclou Gide de la mà de Montaigne— si en els nostres dies tal fletxa sembla menys alta, es deu també a què ens la mirem des de menor altura. Aquest és

un dels efectes que la lectura de Fuster produeix, fer minvar les distàncies entre nosaltres i el que llegim, però la idea de crítica que ens proposa Fuster implica un doble moviment: d'aproximació entre el terra i la fletxa que s'encamina cap a l'infinít, i d'enlairament de la nostra mateixa terra ferma crítica per a transformar-la definitivament en ruïnes. D'aquest doble enlairament dependrà que continuï existint la literatura □.

1. Joan Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, (1968), dins *Indagacions i propostes*, Barcelona, Edicions 62, 1981 (1991), p. 296.
2. Joan Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, (1968), ed. cit., p. 258.
3. Michel E. de Montaigne, *Essais*, (1580), dins *Œuvres Complètes*, text establert per Albert Thibaudet i Maurice Rat, París, Gallimard, 1962. *Essais*, III, 3, p. 806.
4. Joan Fuster, «Lectura de Rois de Corella» (conferència pronunciada a EISA, Barcelona, l'abril de 1967), dins *Obres Completes*, VII, *Estudis d'Història Cultural*, Barcelona, Edicions 62, 1994, p. 285.
5. Jean Starobinski, «Peut-on-définir l'essai?», dins AA.DD.: *Pour un temps. Jean Starobinski*, París, Cahiers pour un temps, C. Georges Pompidou, 1985, p. 195.
6. Joan Fuster, «Sobre los juicios de valor», Barcelona, *La vanguardia*, 6 d'abril de 1975, dins AA.DD.: *Fuster entre nosaltres*, València, Conselleria de Cultura, 1993, p. 324.
7. René Wellek, «The Crisis of Comparative Literature», dins *Concepts of Criticism*, Yale U.P., New Haven i Londres, 1963, pp. 282-295. En termes semblants, per bé que de manera menys taxativa, ja s'havia expressat Wellek en texts anteriors: pel que fa a les limitacions del positivisme en la crítica literària, en «The Revolt against Positivism», de 1946; quant a la claustrofòbica situació a què el positivisme havia conduït

la Literatura comparada, especialment en *Theory of Literature* (1949, en col·laboració amb Austin Warren), traduït al castellà immediatament per Dámaso Alonso, i publicat a l'editorial Gredos en 1953, cosa que li va donar una gran difusió a casa nostra.

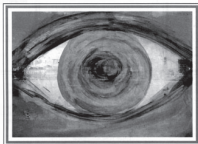
8. Joan Fuster, *Literatura catalana contemporània*, Barcelona, Curial, 1971 (1988), p. 6.
9. Hans Robert Jauss, «La historia de la literatura como provocación de la ciencia literaria», dins *La historia de la literatura como provocación. [Literaturgeschichte als Provokation]*, (1970); trad. cast. de Juan Godo Costa, Barcelona, Península, 1976 (2000), p. 158.
10. Joan Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, ed. cit., p. 258.
11. Joan Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, ed. cit., p. 253. Subratllat de Joan Fuster.
12. Vegeu Th. W. Adorno, «L'assaig com a forma» (1958), trad. cat. de Gustau Muñoz, *L'Espill*, 2, segona època, València, 1999, pp. 101-117.
13. Joan Fuster, *Obres Completes II. Diari. 1952-1960*, Barcelona, Edicions 62, 1969, p. 215.
14. Joan Fuster, *Obres Completes II. Diari. 1952-1960*, ed. cit., p. 210.
15. Joan Fuster, *Obres Completes II. Diari. 1952-1960*, ed. cit., p. 210.
16. Joan Fuster, *Obres Completes II. Diari. 1952-1960*, ed. cit., p. 215.
17. Joan Fuster, *Obres Completes II. Diari. 1952-1960*, ed. cit., p. 217.
18. Vg. Roland Barthes, «Qu'è la crítica» (1963), dins *Ensayos críticos, (Essais critiques)*, [1964], trad. cast. de Carlos Pujol, Barcelona, Seix Barral, 1967, pp. 301-307.
19. És en aquest punt que Barthes, que ja s'estava distanciant clarament de l'estructuralisme que havia promogut, especialment per oposició al positivisme historicista, i Fuster es troben, malgrat les diferents possibilitats d'intervenció de les seves respectives propostes. En un afegitó de des-càrrec datat el 1968, tot comentant algunes possibles ingenuïtats d'una anotació del seu diari datada el 7 d'agost de 1955, el valencià es fa ressò de la polèmica que el llibre de Barthes *Sur Racine*, de 1963, i en especial el seu capítol final «Història o literatura», havia desfermat al món universitari francès, amb la resposta exasperada encapçalada per Raymond Picard: *Nouvelle critique ou nouvelle imposture* (1965). (També es fa ressò de la polèmica de Picard amb Jean-Paul

Weber.) Els «criteris» de la crítica són la preocupació que comparteixen Barthes i Fuster. I si bé Fuster afirma que «tota obra literària, qual-sevol obra literària, fins i tot la més "neutra", transporta unes valències polítiques que li són consubstancials i que cal aclarir si volem entendre-la», cosa que el situa en les coordenades de la sociologia literària, més que de la tradicional història de la literatura biografista de Picard, tot seguit afegirà, sense embuts: «però això no és suficient, com a crítica». En la consciència d'aquesta insuficiència, en la seva denúncia i refutació, es fan costat Barthes i Fuster de manera incondicional, perquè encara que a començaments dels 60 Barthes faci possible l'avanç de l'estructuralisme, que desagradava Fuster per la seva rigidesa d'arrel lingüística, al llarg de la dècada se'n distanciarà, gràcies precisament a la seva no renúncia al plaer com a lector. La preocupació per aquesta figura, la del lector, que tant Barthes com Fuster aprenen de Paul Valéry, serà el criteri que més profundament compartiran.

20. Joan Fuster, *Obres Completes II. Diari. 1952-1960*, ed. cit., p. 210.
21. Joan Fuster, *Obres Completes II. Diari. 1952-1960*, ed. cit., p. 217
22. Joan Fuster, *Consells, proverbis i insolències*, ed. cit., p. 300.
23. Paul de Man, «The Rethoric of Blindness: Jacques Derrida's reading of Rousseau», dins *Blindness amb Insight*. Minneapolis, Minnesota U.P., 1971, pp. 109 i 141.
24. Vg. Harold Bloom, «La necesidad de la mala lectura», dins *La cábala y la crítica [Kabbalah and criticism (1975)]*, trad. cast. sense signar: Caracas, Monte Ávila, 1979 (1992), pp. 96-126.
25. Joan Fuster, *Obres Completes II. Diari. 1952-1960*, ed. cit., p. 217.
26. Joan Fuster, *Obres Completes II. Diari. 1952-1960*, ed. cit., p. 215.
27. Michel E. Montaigne, *Essais*, II, 10, pp. 387-389.
28. Joan Fuster, *Obres Completes II. Diari. 1952-1960*, ed. cit., p. 181.

CARÀCTERS

ÉS UNA REVISTA DE LLIBRES
I AQUEST N'ÉS EL NÚMERO 19/20.

Sam Abrams: «I les flames no et cremen (a propòsit del centenari de Tomàs Garcés)».

Meritxell Genís entrevista a Isabel Martí (editora de La Campana).

Gustau Muñoz: «Fer-se llegir».

Susana Rafart: «Climes diversos: Comadira i l'art de la fuga».

Vicent Alonso: «Dues aproximacions a Joan Fuster en el lígic contra la intolerància».

Ponç Puigdevall: «Un llargavista amagat (sobre la narrativa de Josep M. Fonalleras)».

Xavier Antich: «Trames i arguments (sobre l'espai intermedi, de J. F. Yvars)».

Pàgines centrals dedicades a Josep M. Fonalleras.

SEGONA ÈPOCA • MAIG DE 2002

CARÀCTERS

REVISTA DE LLIBRES

Núm. 19/20 Maig 2002

Sam Abrams: «I les flames no et cremen (a propòsit del centenari de Tomàs Garcés)»

Meritxell Genís entrevista a Isabel Martí (editora de La Campana)
Gustau Muñoz: «Fer-se llegir»

Susana Rafart: «Climes diversos: Comadira i l'art de la fuga»

Vicent Alonso: «Dues aproximacions a Joan Fuster
i un al·legat contra la intolerància»

Ponç Puigdevall: «Un llargavista amagat (sobre la narrativa
de Josep M. Fonalleras)»

Xavier Antich: «Trames i arguments (sobre l'espai intermedi, de J. F. Yvars)»

Pàgines centrals dedicades a Josep M. Fonalleras
(Inclou índex dels números 1 a 19/20)

Publicació trimestral:
gener · abril · juny · octubre

Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Av. Blasco Ibáñez 32 - 46010 València Tel.: 96 386 40 90 Fax: 96 386 44 93 Correu.e: Vicent.Alonso@uv.es

La penombra (momentània) d'un clàssic

Enric Sòria

Que la tradició literària en llengua catalana té en Joan Fuster un dels seus clàssics sembla una veritat que no requereix demostració. Fuster és, per dir-ho amb la terminologia darrerament de moda, un escriptor canònic, i tothom, tothom que tinga la capacitat i el gust de llegir en aquesta llengua, ho sap. Especialment pel que fa a la prosa, és un mestre reconegut, i no són pocs els textos (per exemple, en els últims anys, *El malentès del noucentisme* de Xavier Pericay i Ferran Toutain) que en ressalten la importància dins la constitució de la prosa discursiva del català actual.

Amb tot, aquesta posició indiscutida no es veu refrendada, o no del tot, per una verdadera familiaritat del públic lector amb la seua obra. En concret, pel que fa als lectors joves de Catalunya, i pel que he pogut veure i sentir els últims anys, el coneixement que se'n té, quan se'n té, és molt limitat, i el seu nom rarament s'esmenta en els debats literaris del dia. El fet no deixa de ser preocupant, perquè la vitalitat literària d'un escriptor, la seua capacitat d'influència, no la marquen les referències encomiàstiques més o menys esparses o més o menys sinceres, sinó l'accés a les seues paraules i la presència d'a-

questes en, diguem-ho així, la memòria lletrada col·lectiva. En el fons, i a fi de comptes, les tradicions literàries les fan els lectors, i en especial aquells lectors capaços de respondre –no importa gaire en quina direcció– a les incitacions d'un text amb altres textos.

La recepció de Fuster entre els lectors actuals en català ha de lluitar amb dues dificultats d'envergadura diferent, però que es complementen de forma particularment perniciososa. De primer, hi ha la segmentació territorial del nostre àmbit literari que no cessa d'engrandir-se, per a gran alegria dels nostres governants del sud i major indiferència dels seus homòlegs del nord. No hauríem d'exagerar-ne l'efecte silenciador (al capdavant, les obres de pes tard o d'hora traspassen les fronteres autonòmiques), però tampoc cal menys-tenir-lo. Tota la literatura de Fuster es va escriure contra la barrera que separa els closos intel·lectuals del País Valencià, Catalunya i les Illes, però aquesta barrera persisteix, convertida en costum, o més aviat en inèrcia.

A Catalunya, Fuster és un escriptor admirat pels qui el van conèixer mentre vivia i publicava, però no és un escriptor *present*. Residia a fora, era de fora, no ha generat a penes debats interns, ni gaire anecdotari, i ja se sap que els escriptors, i

Enric Sòria és poeta i escriptor. Recentment ha publicat *L'espill de Janus* (Proa, Barcelona, 2000).

els seus lectors assidus, són, som, molt aficionats a aquesta mena de xafarderies. Els cenacles literaris i crítics catalans no solament són regionalistes, són familiars fins a la caricatura. Es tracta d'un món menut, amb els avantatges i també els perills de la convivència quotidiana massa estreta. Fuster només hi pertanyia en tant que publicava (i, és cert, hi viatjava també, molt de tant en tant). Per tant, no ha generat, no ha pogut generar, records d'un gruix i d'una densitat comparables als dels seus coetanis, com Gabriel Ferrater, possem per cas. Ni de lluny. A Catalunya, Fuster no ha pogut provocar un culte lletrat com el que sí que ha disfrutat (i no sense motiu) l'escriptor de Reus, entre molts altres. Són coses, cal esperar-ho, que el temps resituarà. De moment, aquest problema és rellevant en la mesura, no ens enganyem, que la major part de lectors, i també de literatura sobre literatura, que sosté les nostres lletres resideix i es genera, amb molta diferència, a Catalunya. Fuster, ai las!, és un mestre perifèric.

Al País Valencià, per contra, la presència física de Fuster, sumada al fet que es tractava d'un escriptor únic, tant entre la seua generació com entre les que el voltaven, pels coneixements, l'actitud intel·lectual i la traça literària, l'han convertit en una figura colossal, de dimensions mítiques, respecte a la qual només és acceptada la veneració. Ací, inversament, el culte lletrat pren unes dimensions mitològiques que podrien arribar a fer-lo inabordable. I, com Fuster sabia millor que ningú, la genuflexió devota no és el gest més apropiat a l'hora de traure partit dels mestres. Les tradicions viuen mentre són aprofitades, discutides, posades a prova, transformades. L'excés de respecte, en can-

vi, és contraproductiu. Inhibeix o encarcara. D'altra banda, entre nosaltres, l'evident importància de la figura pública de Fuster, la seua vessant política, ha fet passar a un segon pla la seua vàlua com a escriptor. És un fet comprensible, però també és injust.

Aquesta doble dificultat *territorial* és espinosa, però potser també és conjuntural. N'hi ha una altra, estrictament literària, que a la llarga pot entrebancar més la recepció i l'adequat aprofitament futur del nostre autor. Em referesc al gènere mateix que practicava: l'assaig. A pesar d' excepcions egrègies com Josep Pla (i encara aquest se n'escapa sobretot com a memorialista), l'assagisme és el fanalet roig de la literatura catalana. Disposa d'uns lectors assidus, gairebé militants, però en són pocs. La majoria del públic té una reticència injustificada, però sòlida, a entretenir-se amb textos argumentatius o descriptius que parlen de situacions, idees o discussions del passat, fins i tot quan es tracta d'un passat pròxim, d'un passat, per dir-ho així, que encara actua en el present. A pesar que els últims anys hem vist la recuperació d'alguns grans assagistes i articulistes catalans com Eugeni Xammar o Josep M. Planas, la veritat és que el gènere ven poc, i només interessa, la majoria de les vegades, a un cercle reduït de lectors. L'exasperadora lentitud amb què van editant-se les obres completes del gran Xènius ho il·lustra a bastament. El públic lector culte en català té contret un deute amb alguns dels seus millors escriptors, sobretot si no es dedicaven al gènere de moda, que no acaba d'animar-se a pagar.

Tot plegat té una conseqüència molt nociva de cara al rendiment literari d'aquests autors. Es reediten poc, i per això

es ressenyen i discuteixen també poc, no apareixen a les llibreries, els joves no se'ls troben gaire sovint, no els sonen i preferixen gastar-se els seus diners, habitualment escassos, en autors més comentats. Són qüestions molt primàries, i quasi fa angúnia d'haver d'enunciar-les, però les seues repercussions poden ser dramàtiques, sobretot quan es tracta d'autors que encara ens podrien ensenyar a redactar amb una mica de gràcia i d'intenció, amb algun sentit de la ironia, assignatura sempiternament pendent entre els neòfits. A hores d'ara, Josep Pla és pràcticament l'únic mestre de la prosa assagística catalana que ha aconseguit eixir d'aquesta catacumba genèrica i és abundantament visitat, amb gust i profit, per les noves generacions. Encara en tenim sort, d'ell. Però de la mateixa manera que una flor no fa estiu, un escriptor no pot modelar un gènere sencer, ni molt menys una literatura, ni un sol model —ni que siga un tan multiforme i poderós com el de l'empordanès— pot infantar aquella pluralitat de formes eficaces que constitueix la manifestació viva, en el present, d'una tradició amb cara i ulls. El problema de l'assagisme català, i el cas de la recepció de Fuster a Catalunya prou que ho delata, no és de manca d'autors, ni tampoc de manca d'excel·lència de les seues obres, precisament. És la complexa resultant d'un públic reduït i rutinari, d'unes editorials covardes (de vegades amb motiu) i d'unes miopies regionals inconcebiblement actives.

Sincerament, pense que l'actualitat editorial (i per tant la lectora) de Fuster podria i hauria de ser molt més esponerosa del que és. Per a ser justos, tot amb tot, haurem de recordar que en aquest moment hi ha en marxa una iniciativa edito-

rial que és meritòria i important i una altra que haurà de ser-ho. Em referesc, d'una banda, a la publicació de l'epistolari fusterià, que ja va pel cinquè volum, a 3i4, i, de l'altra, al projecte, sembla que molt avançat, de reiniciar de cap i de nou la publicació de les obres completes, a Edicions 62.

L'edició de l'epistolari fusterià és un d'aquells esforços que els aficionats a les interioritats de la literatura no podem més que saludar amb entusiasme. Ja va fer boca la publicació, a Curial, de l'interessantíssim intercanvi epistolar entre Fuster i Vicenç Riera Llorca, que, ultra el valor literari dels textos (Riera Llorca no és tan amè ni tan subtil com el de Sueca, però no és pas incompetent tampoc), era una mina d'indicis, tant sobre el món literari català de l'exili com sobre el menut, resclosit i barallat cenacle lletraferit i patriòtic valencià dels anys 50. Aquelles pàgines condensen l'atmosfera i els humors de tota una època, de vegades amb sorprenent alacritat. La llum que hi projectaven sovint era molt crua, però també molt incisiva: enormement reveladora.

Com és obvi, una literatura és, primer que res, un conjunt de textos, però al voltant seu hi ha una gent que els escriu i els llegeix (i que, almenys en part, són els mateixos), una gent amb uns costums, unes relacions, unes proclivitats i unes disputes; un petit univers aproximadament gremial que lubrica l'escriptura i la provoca. Aquest món pot prendre una consistència literària enormement densa i matisada en certes menes de papers, com ara memòries i dietaris, però respira amb peculiar llibertat en la correspondència entre escriptors. Les cartes, de fet, sumen diferents qualitats que no trobaríem reunides en cap altre

tipus de text. Un epistolari conforma un diàleg estrictament privat, amb tot el desembaràs còmplice que, molt sovint, això comporta, més que més si els escriptors són també amics. D'altra banda, es tracta d'un diàleg entre professionals de l'escriptura, i no en perden mai la consciència, ni els reflexos. El que hi podem trobar, afirmacions taxatives, xafardejos, insults nus i pelats, confessions íntimes, desvergonyiments, revelacions i crits de batalla, probablement ho buscaríem debades enlloc més. I amb tot, l'escriptor professional no pot prescindir d'escriure en prosa: amb astúcia, justesa, sentit de la insinuació dosificada, sovint amb l'eficàcia que dona un llarg entrenament de l'instint homicida.

Fuster ens està demostrant, volum a volum, que era un dels millors escriptors de cartes de què ha gaudit la literatura catalana. No sempre els seus corresponents n'estan a l'alçada. Quan sí que ho estan, aquesta edició és un goig. Pense sobretot en el primer volum, on comparteix les pàgines amb gent com Carner, Manent, Riba, Pla, Espriu o Villalonga. La literatura catalana dels anys 50 podia permetre's luxes així. La correspondència intercanviada amb Pla o amb Espriu, per exemple, és un prodigi de causticitat sarcàstica, amb incisos d'una mala bava literària certament còsmica, d'una impudícia brutal, envejable, esmoladíssima, però també ho és d'intel·ligència, d'agudeses en el dicteri i en l'apreciació, d'una finesa en l'anàlisi a rajaploma que sobta i que fascina. El medi literari català de la postguerra era certament dens. Fins i tot (o sobretot) quan s'enrabiaven, aquells escriptors es fan de respectar, encara avui.

L'epistolari de Fuster ens presenta, doncs, un seguit d'inèdits de l'escriptor de Sueca que estan fent i faran les delícies dels

estudiosos i dels lectors que, per dir-ho d'alguna manera, ja saben de què va. Que això és literatura, i sovint gran literatura, entre dades i presses, em sembla indiscutible. No és menys cert que aquesta edició està passant i ha de passar inadvertida entre el públic normal, i més encara el jove. Tornem al que dèiem al principi: si la literatura assagística té un públic reduït, el de l'epistolari ha de ser ínfim. Estem parlant d'exquisideses de lletraferits i per a lletraferits, amb un eco social mínim. La reedició de l'obra completa de Fuster, que s'anuncia pròxima, ja serà una altra cosa. Ací, d'inèdits en trobarem molts menys, supose, i és possible que els bons coneixedors s'hi fixen menys també, però tindrà l'avantatge immens de tornar a posar en circulació les obres que fonamenten la fama de Fuster, vull dir, les que va escriure per veure publicades, cosa que a hores d'ara ja és, senzillament, imprescindible.

Amb tot, de cara a tornar Fuster al lloc que li correspon, i de fomentar-ne la lectura entre un públic jove que, probablement, sintonitzaria amb els seus llibres, si els trobava, una edició d'obres completes té també limitacions que caldria no ignorar. Si es tracta, com hem d'esperar, d'una empresa com cal, el ritme de publicació serà necessàriament lent, i el preu, costós. D'altra banda, com el cas de Xènius ja ens indica, les obres completes dels nostres autors tenen una escassa eixida en el mercat. I que Xènius no és cap excepció, sinó més aviat la norma, ho saben bé els encarregats de publicar les obres completes d'Espriu, per exemple. Si en calia una altra prova, no cal més que pensar en la interrupció, pareix que per motius crassament crematístics, de l'anterior edició completa de Fuster, en el volum setè, que duia enda-

vant la mateixa editorial que la reinicia ara, al cap dels anys. Tornem a ser-hi, doncs. El públic és restringit, el ressò d'aquestes edicions també sol ser-ho, i la seua incidència entre els lectors neòfits, quasi nul·la.

No vull dir amb això que aquesta edició no siga convenient. Sens dubte, és imprescindible. El mínim que podem fer amb un escriptor clàssic, si conservem encara alguna mica de vergonya, és fer-ne una edició completa tan decent i primmirada com en siguem capaços. Aquest projecte no pot merèixer més que aprovació i suport. Una edició així, ho repetesc, és necessària; el problema és que no és suficient. Si volem que l'escriptor Joan Fuster siga alguna cosa més que una pedrera de resines o una fitxa gruixuda en els manuals i els diccionaris de les nostres lletres; si ha d'ocupar la posició que sens dubte li pertoca com a font d'interès per als nous lectors i com a model *productiu* per als nous escriptors, se li ha de facilitar, a més, una altra mena de presència llibresca, que permeti una altra mena de lectures. És urgent posar *també* a l'abast del lector les obres mestres de la prosa fusteriana, les més incisives i amenes, en edicions alhora correctes i assequibles a qualsevol butxaca. Pense en *Les originalitats*, *Babels i Babilònies*, *Consells*, *proverbis i insolències*, *Diccionari per a ociosos*, *Causar-se d'esperar*, etc. O el seu meravellós *Dietari* (dit siga de passada, trobe que és una vergonya que encara avui, si no m'equivoque, aquest llibre només circule encobert com un volum, el segon, de l'anterior obra completa; ací la publicació exempta s'imposa, per fer honor al llibre verdaderament singular que és). En aquest sentit, voldria aplaudir la iniciativa que va tenir, ja fa uns anys, l'editorial Bromera, en crear la Biblioteca Joan

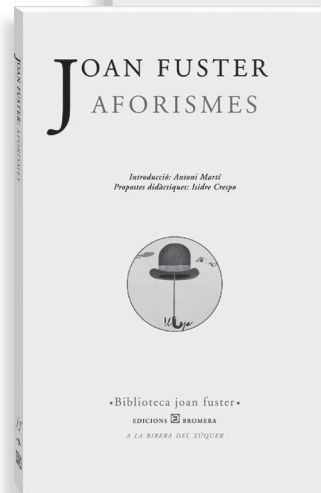
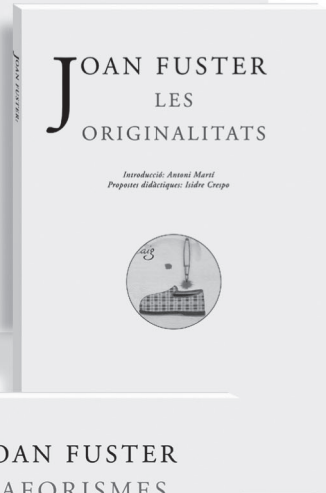
Fuster; una col·lecció de textos fusterians una mica massa escolar, per al meu gust, però francament ben presentada i útil. És decebedor que els títols que aquesta editorial ha anat publicant a penes es puguen trobar a les llibreries catalanes, perquè contribuïrien almenys a omplir un buit que amenaça de convertir Joan Fuster, almenys al Principat, en un clàssic oblidat, que és com dir inexistent.

Reeditar aquests llibres, en butxaca, amb correcció i amb una publicitat i una distribució dignes del seu autor és, doncs, al meu modest parer, un dels objectius que hauríem de tenir més present, si volem que l'herència de Fuster arribe al seu destinatari natural, que és el lector curiós. També, de pas, ens hauríem de plantejar més seriosament de publicar en volums de circulació potencialment àmplia una altra mena de textos de l'autor. A pesar de totes les reticències lectores a què m'he anat referint al llarg d'aquest paper, l'articulisme en català viu en els últims anys una certa revifalla editorial. Tot i que es venen poc, es van fent accessibles en forma de llibre tot un seguit de textos, sovint brillants, de Sagarra, de Xammar, d'Alomar, de Planas, de Jaume Brossa, etc., que van venir al món en paper de periòdic. De moment, aquesta revifalla se circumscriu als autors de preguerra. Doncs bé, Fuster és el principal articulista de postguerra amb què comptem, sense comparació, tant per la quantitat com per la destresa. En aquest sentit no és solament un clàssic; ompli tota una època i la dignifica. No és cap secret que una bona part dels seus llibres d'assaig està constituïda per articles de premsa poc o molt reciclats. No és cap secret tampoc que una quantitat molt més gran espera encara ser exhumada en la pau

de les hemeroteques. Alguna exhumació ja se n'ha fet, com per exemple dels articles de les revistes de l'exili, o dels del *Levante*. Tot plegat és molt meritori, però fa la impressió d'una gota estreta d'un immens oceà. I aquests llibres tampoc es troben ara. Potser és l'hora que comencem a proporcionar al lector, en edicions sensates i fàcilment assequibles, l'alegria de trobar-se amb un grapat d'*inèdits* que s'ho valga. Segur que n'hi ha molt on triar.

Tant si parlem de reeditar llibres escrits i ordenats com a tals pel mateix autor, com si ens referim a aquests *inèdits* periòdics, el que no hauríem de perdre mai de vista és el fet palmari que Fuster no volgué ser mai un escriptor de minories, sinó un de discussió com més àmplia millor. Que les seues habilitats, i les seues amenitats, en llibre o en periòdic, buscaven i sabien arribar a un públic molt nombrós. Hi arribava i l'influïa. Crec que els seus textos mantenen intacta aquesta extraordinària força comunicativa, a pesar de les traves genèriques i territorials del cas. En certa manera, tant a Catalunya com al País Valencià (i a les Illes), Fuster és un gran escriptor per redescobrir: divertit, provocador, habilitíssim, que sovint enlluerna i no defrauda mai. Si l'acte de la lectura ha de ser, sobretot, un plaer, Fuster és un dels escriptors en català que més poden proporcionar-lo, ara com adés. Si els lectors joves se'l troben (si facilitem que puguen trobar-lo), estic segur que ho agraïran. I al capdavant, és per això que la literatura s'escriu. □

1. SER JOAN FUSTER
2. L'ALBUFERA DE VALÈNCIA
3. SAGITARI
4. UN PAÍS SENSE POLÍTICA
5. COMBUSTIBLE PER A FALLES
6. MISÒGINS I ENAMORATS

www.bromera.com

bromera

L'ESPILL

Fuster volàtil?

Adolf Beltran

La matèria de què està fet el periodisme és volàtil, fugaç. L'article d'opinió se sol redactar a recer de l'actualitat, induït pels esdeveniments, condicionat per les urgències. Sol convertir-se per això, ràpidament, en material d'hemeroteca, en carnassa d'historiadors i, al capdavall, en arqueologia publicística. Però tota la bromera que la premsa segregava deixa un solatge –escàs–, que sobreviu de vegades a la precarietat del seu origen. Entre nosaltres, la producció periodística de Joan Fuster ha estat una de les més significades, de les més perdurables. Tant que no es podria entendre l'intel·lectual, ni es podrien explicar alguns dels perfils més peculiars de la societat valenciana de l'últim terç del segle XX, sense l'efecte d'una escriptura exercida en tres o quatre milers d'articles al llarg de més de quatre dècades en tota mena de papers periòdics.

Fuster va escriure continuadament als diaris i les revistes, de Barcelona, de València, de Madrid i d'on fóra. Alguns dels seus llibres més importants són reculls de col·laboracions periodístiques la lectura dels quals sorprèn encara molts anys després per la consistència de l'anàlisi, per la

solvència de la reflexió i la penetració de la mirada. Un fet que s'explica perquè, en l'autor de Sueca, el llibre i el periòdic eren escenaris d'un mateix ofici, el d'escriptor; formats d'una mateixa temptativa, l'assaig; instruments d'un mateix diàleg amb el lector. Fuster assajava –o s'assajava– al seu *Diari*, autèntica font del procediment intel·lectual fusterià, ho feia als seus llibres i també en les publicacions que es venen cada dia als quioscs. Entre altres coses, perquè li calia.

He publicat uns quaranta llibres. O més. Els uns més grossos, els altres més prims. I centenars d'articles de periòdic... M'he dispersat massa, sens dubte... Però m'havia de guanyar el jornal amb l'escriptura

li explicava a Amadeu Fabregat en una entrevista l'any 1978.¹ La idea es repeteix tant en les converses que Fuster va mantenir amb Toni Mollà com en les que va enregistrar-li Júlia Blasco.

El problema sempre és el mateix: on col·loques l'article? I, atenció, si pot ser: on el col·loques d'una manera regular, perquè t'assegure uns ingressos també regulars

li deia a Mollà.² I a Júlia Blasco li comentava en una de les divagacions sobre

Adolf Beltran és periodista i escriptor. Recentment ha publicat *Els temps moderns. Societat valenciana i cultura de masses al segle XX* (Tàndem, València, 2002).

la filosofia que centraven les seues trobades:

És que tu ho has vist en una gran quantitat de papers que escric, encara que siguen escrits per als periòdics i per tant no pugues fer –ni tampoc jo estic en condicions de fer-les– grans elucubracions sobre això...³

La consciència de l'escriptor sobre les condicions materials del seu ofici era ben punyent. S'havia de guanyar la vida amb les col·laboracions per a la premsa.

La meua vocació era i és l'«assaig»; però no compensa econòmicament sinó en la forma menor de l'article...

li assegurava a Fabregat, abans de confessar-li que, «a l'hora del saldo», en la seua obra el «jo més jo» calia trobar-lo en volums com *Diccionari per a ociosos, Conells, proverbis i insolències*, els «dietaris»... És a dir, en les reflexions assagístiques de més calat, els aforismes..., per damunt també dels seus «antiacadèmics» i memorables treballs en el camp de la història cultural, que anaven molt més enllà de la simple erudició.

No es pot negar que hi havia en Fuster un cert malestar davant la construcció d'una obra dispersa. Una obra dispersa però singularment coherent que es va condensar en llibres com *Contra Unamuno y los demás* (1975) o *Un país sense política* (1976), una càustica passada de factura als tòpics de l'espanyolisme liberal, el primer, bastit amb textos d'una notòria solidesa i una forta càrrega polèmica publicats en *La Vanguardia*, *Informaciones* i *Tele/Expres*; i una prolongació, el segon, de les consideracions sobre «les perplexitats col·lectives» que havien donat lloc catorze anys abans a

Nosaltres els valencians, fabricat a partir d'articles procedents de *Serra d'Or*, *Cuadernos para el Diálogo* i *Destino*.

Es tracta, sens dubte, de l'articulisme fusterià menys provisional, més meditat. Ell mateix ho explica al pròleg de *Contra Unamuno y los demás* quan, després d'alçar acta de les polèmiques generades pels textos, en justifica l'edició conjunta:

Lo que cuenta es la posibilidad de que, un poco arbitrariamente apilotados, mis artículos de referencia sirvan para facilitar la otra polémica, la polémica de quien me lea consigo mismo, a partir de mis planteamientos [...] Frente a la comedia intelectual –y no intelectual– en trámite, me propuse levantar la liebre de unas cuantas objeciones. Mi deseo es que sean aprovechables a ese nivel: al nivel de una necesaria, cautelosa y urgente meditación de cada cual.⁴

D'alguna manera, Fuster reconeixia una mena pla en la redacció dispersa dels articles, amparats sota la intenció de fomentar una «necessària, cautelosa, urgent» meditació. Era un tipus d'estratègia que l'escriptor sovintejaria. El pròleg d'*Un país sense política* comença amb una afirmació ben explícita en aquest sentit:

Aquest no és precisament un llibre «impremeditat». El lector, en mirar-se'n l'índex, podria pensar tot el contrari: hi trobarà uns materials de data i d'atenció –o d'intenció– molt diversos, acumulats, en aparença, per l'anècdota d'una qualsevol proposta editorial. Però no. De la primera ratlla a l'última, el discurs respon a una «premeditació» continuada: a la «meditació» permanent sobre un tema del qual no sé desfer-me'n, perquè és el tema del meu poble.⁵

Formulada d'una manera bastant menys contundent, la qüestió havia aparegut abans en la justificació inicial de *Combustible per a falles* (1967), un recull entranyable sobre la festa que, com ell mateix adverteix, «no és, precisament, un pamflet contra les falles», tot i que siga ple de crítiques sempre matisades per una base d'afecte inequívoc, de bona disposició. Fuster hi escriu:

Potser em deixen endur per la vanitat si crec que aquestes notes de circumstàncies poden aguantar-se fora de la pàgina fugaç del periòdic, articulades en llibre i volent perdurar en l'atenció del públic. Tanmateix, és probable que sí que en valga la pena.⁶

Però no tots els productes editats obediïen a un impuls de perduració. En la introducció a *Destinat (sobretot) a valencians* (1979), Fuster avisa:

Aquest llibre és, i vull que quede ben clar des d'un principi, un llibre de «circumstàncies». La majoria dels papers que hi he reunit són, en efecte, articles de premsa o parlaments ocasionals que em venien suggerits habitualment per una anècdota o altra de la vida valenciana [...] I com tot llibre de circumstàncies, construït a base de materials dispersos, aquest té uns defectes obvis, presumibles. Hi ha repeticions, hi ha contradiccions, hi ha una certa monotonia temàtica [...] Les «circumstàncies», sens dubte, m'indueïen a vacil·lacions en la manera de dir. Quan escric, bé ho pot imaginar el lector, no m'inspira l'Esperit Sant.⁷

La clarividència de l'escriptor sobre aquells textos, majoritàriament procedents de *La Vanguardia*, *Canigó*, *Reporter*,

Avui, *Serra d'Or*, *La Calle* i *Valencia Semanal*, resulta més extraordinària en repassar-los ara. Efectivament, amb algunes excepcions, i salvat el caràcter indiscutible de «documents» o «testimonitages», aquells articles centrats en el problema nacional valencià tal com es debatia als inicis de la transició democràtica pertanyen a la producció més prescindible de Fuster, que s'apressava a advertir:

Jo no sóc un «comentarista polític», però en tant que ciutadà que paga la contribució ¿no tenia dret a dir la meua?

Un cas semblant és el de *Punts de meditació* (1985), un llibre subtitulat significativament *Dubtes de la «Transición»*, on l'assagista comenta:

Si he de dir la veritat, quan he repassat les galerades em feia l'efecte d'estar mirant-me uns episodis remots, amb un plus de demència innecessària (perquè també hi ha demències innecessàries, sobretot en política) i bastant confusos.⁸

Publicats originàriament en *Serra d'Or* i *Diario de Valencia* entre el 1979 i el 1982, efectivament, són en general textos confusos, que reflecteixen el desencís d'un intel·lectual davant els avatars de la política concreta i les seues precarietats. Un conjunt, però, d'on poden espigolar-se moltes peces brillants, imprescindibles, com ara l'article necrològic sobre el canonge Josep Espasa, una nota sobre l'anticlericalisme, el comentari després de la bomba que va esclatar a casa seua la matinalada de l'onze de setembre del 1981 o l'amarga reflexió posterior a l'intent de colp d'estat del 23 de febrer d'aquell any,

on es confessa l'estat d'ànim d'un Fuster àcidament descoratjat.

Hi ha encara un altre volum, *Notes d'un desficiós* (1980) on s'aplega una altra mena de producte periodístic fusterià, el de les vitríoliques columnes que va escriure per a la cartellera valenciana *Qué y Dónde* durant els anys 1979 i 1980 i que ell mateix explicava:

El caràcter de la revista i la clientela previsible em determinaven els temes, m'incitaven a un enfocament descarat, i suggerien una sarcàstica atenció a les anècdotes locals. *Qué y Dónde* no és, posem per cas, la *Revista de Occidente*, i jo, gràcies a Déu, no sóc don José Ortega y Gasset.⁹

Ha escrit Joan F. Mira, en comentar la literatura d'idees que Fuster va practicar:

...cap altre gran escriptor, que jo sàpiga, no s'ha proposat amb tanta clarividència i determinació, produir estrictament assaig, i no cap altra cosa. Un aforisme o un volum sencer, però sempre assaig, aquesta cosa tan indefinida i literàriament tan ambigua. Una pretensió absolutament insòlita.¹⁰

En els periòdics, tant o més que en els llibres, aquesta empresa fusteriana assolí unes proporcions, una diversitat, una eficàcia i una capacitat d'agitació aclaparadores. Què en queda? Què en sobreviu?

Hem apuntat ja, guiats per les intuïcions de l'autor mateix, on hi ha allò més sòlid i allò més fràgil de l'articulisme fusterià, una classificació que demana en tot cas un estudi més sistemàtic i extens de tota la seua producció. Es pot assegurar, de tota manera, que l'índex d'evaporació resulta accentuadament baix. L'obra perio-

dística de Fuster és poc volàtil. Hi contribueix, sens dubte, una estratègia que Josep Iborra ha descrit molt encertadament:

L'article de diari, salvades les exigències específiques del gènere, és com un text del seu «diari». Fuster ha pogut, per això, jugar amb l'ambigüitat dels mots: «jo he hagut d'extraure moltes planes del *diari* per a vendre-les als altres diaris, als *vertaders* diaris».¹¹

Però hi ha d'haver alguna cosa més, algunes coses més. Per exemple, el talent. Per exemple, la voluntat de fer-se entendre, d'escriure clar per a pensar clar. I com a conseqüència, la pretensió d'amenitat. I també l'estructura conversacional, de permanent interrogació d'ell mateix i del lector. És a dir, un to, un estil, una forma. I una distància. Tot tenint com a referència la literatura periodística de les tres primeres dècades del segle XX, amb un coneixement profund d'articulistes de l'envergadura de Gaziol, d'Eugeni d'Ors, d'Ortega y Gasset, de Pla, tan diferents, tan interessants, contra els quals reaccionà, en relació als quals es va situar, Fuster és més Fuster en unes distàncies que en altres. La seua escriptura perviu millor quan es planteja des de la mitjana i la llarga distància, aquelles que amenaça indefectiblement la peremptòria immediatesa del periodisme. Enric Sòria ho ha sabut detectar amb precisió:

Amb un bagatge de revistes franceses no sempre amb la tinta fresca i de llibres desitriats per l'ull provident de la censura, Fuster no se sent (i s'equivoca, crec, però està en el seu dret) convenientment equipat per comentar i aclarir actualitats.¹²

Heus ací un tema per al debat. Fins a quin punt la distància en què l'assagista es troba a gust en la premsa i des d'on produeix les seues millors aportacions és conseqüència de la seua posició intel·lectual, del seu mètode d'examen, o sorgeix de les limitacions que la dictadura imposava en la pràctica totalitat del seu període de fecunditat literària?

Hi ha un experiment que recomane: llegir els articles que Fuster no va incorporar en cap volum unitari. Llegir-los com a tals, en la seua individualitat precisa, sense més context que les planes fungibles on es publicaven. Per exemple, els que va escriure per a *El País*. Els revisem i, de sobte, trobem una rèplica breu, esmolada, a propòsit de l'enrenou que va suscitar el 1983 el programa de televisió *Esta es mi tierra*, on l'assagista de Sueca feia una aproximació al País Valencià tan poc convencional com cordialment reflexiva. L'escriptor, que inclou en la resposta l'editorialista mateix del diari, diu:

Las coces que he recibido esta vez son las de mis asnos domésticos y las he de soportar estoicamente por eso, precisamente por ser los de mi establo. Me da rubor –por ellos– haberlas recibido. Aunque no tiene demasiada importancia a estas alturas. De todos modos yo me permito advertir al editorialista que no habría estado nada mal que hubiese visto, y oído, sobre todo, el susodicho programa...¹³

Però es tracta d'una excepció. Fuster, entre 1979 i 1986 escriu al periòdic, molt espaiadament, un grapat de textos de mitjana distància, de mirada llarga, sobre els costums, la pobresa, la tècnica, Nostradamus, el marxisme, el paladar, la vida o

la filosofia. *Una asignatura falsa*, en diu d'aquesta última, tot endinsant-se en un dels seus temes preferits:

En el fondo, toda filosofía es propaganda: plúmbea a menudo, recargada de sutilezas, complicada, pero propaganda. O, si se quiere, *ideología*, en el peor sentido de la palabra. Tras los solemnes conceptos al uso, desde el *ente* al *noumeno*, desde el tiempo a la *nada*, desde la *existencia* al *espíritu* fluyen intenciones y trampas preparadas para engatusar al cliente y conducirlo a tal o cual redil ya no propiamente filosófico. Político, por ejemplo. No hay filosofías *inocentes*, si se me permite el aforismo.

No hi ha dubte, és el Fuster més anti-ideològic i combatiu.¹⁴

No cal, de tota manera, endinsar-se en les hemeroteques per a intentar-ho. L'any 1995, el diari *Levante* va recopilar en un volum els articles que l'assagista hi havia publicat entre 1952 i 1957. De Kipling a Kafka, passant per Xènius o Villalonga, d'Ausiàs March a Fray Luis de León, de Claudel a Sartre, de l'art modern a la novel·la, de l'escriptura a les falles, de Dostoiewski a Robbe-Grillet, parlaren del que parlaren, els textos de Fuster, com assenyala Antoni Furió, «continuen tan vius i suggerents com quan van ser impresos per primera vegada».¹⁵

Tenia l'escriptor una vocació de posteritat? Escrivia Fuster pensant en la transcendència dels seus articles? En bona mesura, sí. En un cert sentit pretenia alguna cosa més que conquistar l'atenció del lector del periòdic. En resulta molt aclaridora la necrològica que li dedicà a Eugeni d'Ors precisament en *Levante*, sota el títol «El hombre que fue Xènius», on afirmava:

Tiene un profundo sentido el hecho de que Eugenio d'Ors dedicase, desde un principio, lo mejor de su esfuerzo literario al periódico. Primero, en *La Veu de Catalunya*; luego, en otras publicaciones, su *Glosari* cotidiano representa un trabajo perseverante y lúcido sobre la consciencia colectiva de la gran masa de lectores del país. Para ellos, Xènius importó de Europa enseñanzas y novedades; su propósito era suscitar la virtud de la curiosidad, y aprovechaba para su tarea el instrumento más eficaz, de mayor difusión: la prensa.

No era retòrica la referència a Xènius, el pseudònim que D'Ors va fer servir mentre escrivia en català i exercia de teòric del noucentisme («Xènius murió en 1920 aproximadamente. Eugenio D'Ors, el 25 de septiembre de 1954», apuntava Fuster). Una vegada havia revisat la peripècia que va fer que Eugeni d'Ors, enfrontat als «buròcrates i polítics de la Mancomunitat» després de la mort de Prat de la Riba, abandonàs el seu paper per a passar-se'n al castellà i emprendre tota una altra trajectòria, l'escriptor valencià comenta en la seua *Literatura catalana contemporània*:

El Xènius primitiu, el del *Glosari* del 1906 al 1920, és una peça valuosíssima del Noucentisme català. Avui, distanciat dels prejudicis i de les picabaralles d'aleshores que emmascararen aquest fet, no D'Ors, però sí Xènius resta definitivament considerat com una «figura de popa» de la recuperació intel·lectual de Catalunya i del català.¹⁶

Sembla evident que, per a Fuster, Xènius fou un model. La recuperació intel·lectual i civil del País Valencià demanava també una «figura de popa» que ell

es va decidir a ser. Calia, per aconseguir-ho, «un treball perseverant i lúcido sobre la consciència col·lectiva de la gran massa de lectors del país». Una empresa d'aquesta classe havia de construir-se necessàriament sobre materials que superassen la volatilitat d'una producció circumstancial. Fuster ho va aconseguir. □

1. *Valencia Semanal*, 19, 16 d'abril del 1978.
2. Toni Mollà, *Joan Fuster. Converses inacabades*, Tàndem, València, 1992.
3. Júlia Blasco, *Joan Fuster: Converses filosòfiques*, Tres i Quatre, València, 2002.
4. Joan Fuster, *Contra Unamuno y los demás*, Península, Barcelona, 1975.
5. Joan Fuster, *Un país sense política*, Edicions de La Magrana, Barcelona, 1976.
6. Joan Fuster, *Combustible per a falles*, Garbí, València, 1967.
7. Joan Fuster, *Destinat (sobretot) a valencians*, Tres i Quatre, València, 1979.
8. Joan Fuster, *Punts de meditació*, Tres i Quatre, València, 1985.
9. Joan Fuster, *Notes d'un desficiós*, Almodín, València, 1980.
10. Joan F. Mira, «Pràctica i teoria de l'assaig», dins el volum col·lectiu *Fuster entre nosaltres*, Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana, València, 1993.
11. Josep Iborra, *Fuster portàtil*, Tres i Quatre, València, 1982.
12. Enric Sòria, «Fuster versàtil», dins el volum col·lectiu *Fuster entre nosaltres*, Conselleria de Cultura de la Generalitat, València, 1993.
13. Rèplica de Joan Fuster, *El País*, 26 d'agost del 1983.
14. Joan Fuster, «Una assignatura falsa», *El País*, 12 de juliol del 1982.
15. Joan Fuster, *Llegint i escrivint*, Prensas Ibéricas, València, 1995.
16. Joan Fuster, *Literatura catalana contemporània*, Curial, Barcelona, 1971.

«Com s'estimen les coses marcescibles»

Sam Abrams

A Anna Montero i Vicent Alonso

Amb la seva habitual i subtil contundència, Vicent Alonso va dir en una ocasió una veritat com un temple respecte als estudis fusterians: «[...] la riquesa de la seua obra exigeix no tant aproximacions globals, que en moltes ocasions demostren un coneixement ben escàs dels escrits que pretenen explicar [...] com estudis parcials de tots i cada un dels seus papers. Aquests, *velis nolis*, acabaran generant aquelles».¹

El present paper no pretén altra cosa que ser una modesta contribució a fer realitat el desig d'Alonso a base de dedicar tot un treball a la lectura en profunditat d'un sol poema, «Criatura dolcíssima» perquè, malauradament, fins ara la gran majoria d'estudis sobre la poesia fusteriana ha estat de caràcter general i amb poca fortuna des d'un punt de vista crític.

Si l'afirmació de Vicent Alonso ha estat el meu punt de partida, el model que he mirat de seguir o imitar, salvant evidentment les immenses distàncies, han estat els magnífics comentaris de Joseph Brodsky sobre Marina Tsvietàieva («Footnote to a

poem») i W. H. Auden («On "September 1, 1939"»), recollits a *Less than one. Essays* (1986). Per què Brodsky? Perquè en una època com la nostra on les quantitats excessives de teoria literària han desplaçat del tot el discerniment, em sembla extraordinàriament sa i fresc el mètode de Brodsky d'encarar-se directament amb els textos poètics sense més armes que l'autoritat del seu bagatge de poeta en exercici i una bona dosi de sentit comú.

El nostre poema va ser publicat per primera vegada a *Escrit per al silenci* (València, Institució Alfons el Magnànim, 1954; reedició, 1978 i 1987), el recull que va tancar públicament l'obra poètica de Fuster fins el moment de reunir tota la seva producció a *Set llibres de versos* (València, 3i4, 1987), que significà el retorn del líric a partir de la incorporació de llibres i poemes inèdits, escrits després de l'any 1954.

I aquí és on hem de començar la nostra lectura, amb el misteriós títol del llibre, que projecta la seva estranya ombra sobre el nostre poema, perquè, en definitiva, l'emmudiment de Fuster poeta està estre-

Sam Abrams és poeta i crític. Autor, entre altres, de *Poesia anglesa i nord-americana* (1994) i *Veure és sentir: àlbum Ràfols-Casamada* (1994).

tament lligat, a nivell simbòlic, amb el desenllaç negatiu de la relació amorosa. Però no hem d'avançar els esdeveniments. Enfoquem primer el significat del títol i després, si de cas, parlarem de les qüestions de paral·lelismes.

Escrit per al silenci, com ja hem dit més amunt, és el recull a partir del qual Fuster emmudeix com a poeta fins al cap de trenta-tres anys! Això vol dir que el títol es refereix, en primera instància, al silenci creatiu de cara al qual s'aboca Fuster. I aquest silenci té motius ben diversos. En primer lloc, amb tres llibres publicats, Fuster, que no s'enganya, se n'adona que, pels seus propis nivells d'exigència, no dóna la talla com a poeta. Ja ho diu sense embuts al seu dietari: «Jo, com a escriptor, hauria volgut ser un gran novel·lista, un dramaturg genial, un poeta líric de primera categoria; un filòsof d'acadèmia, si més no. Però hi he renunciat. Amb llàgrimes de sang, plorades damunt de quartilles inútils, hi he renunciat».² «Hi ha qui, a força de creure's poeta, acaba sent-ho de veres».³ I sembla ser que Fuster no s'ho va creure prou!

A més, existien circumstàncies especials, com ara l'edat del poeta i la «nova poesia» que s'estava cuinant al Principat. Fuster trobava que la poesia era una qüestió estricta de joventut: «No m'acaba de convèncer això que en diu Rilke. Crec, en canvi, que cal fer versos ben d'hora, quan encara s'és jove i, si és possible, molt jove».⁴ Als trenta-dos anys Fuster no es veia massa apte per fer poesia segons aquest criteri imposat per ell mateix. A més, la tendra edat de l'amant a «Criatura dolcíssima», dinou anys, de ben segur que no feia altra cosa, en termes comparatius, que subratllar la maduresa del poeta.

Quant a la nova orientació estètica de la poesia catalana, que s'acabaria imposant sobretot després de la mort de Riba l'any 1959, Fuster sabia perfectament que els seus versos, fins i tot coses tan originals com *Ofici de difunt* (1950) o *Poemes per fer* (1952-54; poemaris inèdits, fets compulsivament abans i després d'*Escrit per al silenci*) no hi encaixaven gens. Una «addició» al dietari recull el seu testimoni personal:

S'inaugurava l'època de Salvador Espriu —cal dir-ne «l'època de S. E.»—, i posteriorment, el docte tàndem Castellet-Molas començà a postular el programa del «realisme històric», tan suggestiu. En aquestes circumstàncies, les meves darreres il·lusions «líriques» hi haurien fet una impressió de cosa anacrònica, que no em veia en cor de suportar. I menys, després de *Menjat una cama*, i no diguem de la *Teoria dels cossos*.⁵

I finalment venia el problema de les dificultats pecuniàries i la qüestió de la professionalització. Curt i ras: Fuster era un realista, un pragmàtic i sabia que havia de guanyar-se la vida, de la mateixa manera que també sabia que les habilitats mètriques i de rima i ritme no es cotitzaven massa al mercat. Així es va inclinar cap a l'assaig i el pensament, que fàcilment es podrien reconduir cap al periodisme. En aquest sentit, Fuster, a una escala més reduïda, va fer el mateix periple que el seu admirat Paul Valéry en passar de crear directament a estudiar indirectament «el mecanisme creador en si».

Per una altra banda, completament diferent però complementària, el «silenci» d'*Escrit per al silenci* és una referència clara al silenci de la manca de qui escolti el discurs poètic de Fuster, justament a causa

del desenllaç negatiu de la crònica de la relació amorosa que serveix com a eix vertebrador de tot el llibre. També cal entendre que el silenci és el silenci d'allò que no es pot dir pel fet que aquesta mateixa relació que acabem de citar sigui una relació de caràcter homoeròtic.

A través d'aquesta llarguíssima desviació del nostre tema principal, hem pogut constatar de manera indubtable que el significat del títol del llibre, *Escrit per al silenci*, projecta la seva ombra sobre el nostre poema, «Criatura dolcíssima», i, filant més prim encara, podem dir que són vasos comunicants perquè qüestions d'edat, per exemple, figuren entre els motius de l'abandó de la carrera poètica de Fuster i el desenllaç negatiu de la relació amorosa. Podríem afirmar, ben bé, que la relació amatòria amb la criatura dolcíssima és una figuració metafòrica de la relació entre la musa i el poeta. A més, no era la primera vegada que Fuster feia aquesta associació o paral·lelisme entre poesia i amor. En aquest sentit només cal recordar l'ambigüïtat dels pronoms a «Invocació i lai», el poema prologal de *Sobre Narcís*, on el poeta barreja el jo poètic desdoblant, l'amant i l'esperit de la poesia; o el poema «La poesia», que tanca el llibre *Terra en la boca* on la identificació és explícita: «Si us l'hagués d'explicar amb plena comparança, / diria que és com si, de sobte, no esperant-ho, / us trobàsseu enduts al fons clement i simple / de l'acte de l'amor [...]».⁶

L'any 1978, des de l'emudiment poètic que duraria fins al 1987, Fuster va afegir un pròleg a la segona edició d'*Escrit per al silenci*. Incomprendiblement, es tracta d'un pròleg del tot dissuasiu que té com a objectiu immediat desanimar el lector o lectora davant el llibre. Pel que fa a nosal-

tres, en aquest clima rebentaire, Fuster passa revista al nostre poema: «Probablement, pense, la meua obligació quan escrivia "per al silenci" era haver escrit versos pornogràfics i no ho vaig fer, hipòcrita de mi. Les planes que vénen a continuació són un residu "convencional" d'una passió fugaç i ben assumida». I més endavant torna a insistir: «Diuen que *Escrit per al silenci* és un llibret eròtic. Si alguna cosa és, és un circumloqui d'un erotisme que, vull insistir-hi, hauria d'haver estat pornografia. [...] M'he de limitar a autojustificar-me. *Escrit per al silenci* és la història d'un amor col·lapsat: literàriament col·lapsat...».⁷

Aquests judicis, una mica massa severos per al meu gust, són molt rics en matisos. Fuster s'autoacusa d'hipocresia i convencionalisme en la seva poesia. És a dir, en lloc de ser hipòcrita i residualment convencional el que havia d'haver fet era ser molt més explícit, «pornogràfic», molt més realista, i molt menys idealitzant a l'hora de narrar una relació que, al capdavall, era simplement «una passió fugaç i ben assumida». I, gairebé no cal dir-ho, aquestes qüestions d'hipocresia i convencionalisme i idealització s'han de prendre com a contrast amb la brutalitat expressiva d'un Palau i Fabre, un Gabriel Ferrater o un Vicent Andrés Estellés.

A l'edició d'*Escrit per al silenci* dins *Set llibres de versos* Fuster suprimeix el pròleg que acabem de citar i deixa només una breu nota d'aclariment de tretze línies (tot i així, sobredimensionada) sobre un dels versos d'un dels poemes de «Criatura dolcíssima».⁸ En definitiva, però, la nota d'aclariment, que ja existia d'acompanyant del pròleg de la segona edició, complia la mateixa funció que el pròleg esmentat, és

a dir, desacreditar el text del llibre. En la nota Fuster explica com ha adoptat el que era originàriament una errada tipogràfica d'un «intentar» per un «inventar» com a lectura definitiva i canònica del vers, de manera que una equivocació involuntària a l'atzar va fer que el linotipista acabés sent més poeta que el propi Fuster.

En la mateixa edició, després de la nota d'aclariment, ens trobem amb les citacions que encapçalen tant el llibre com el nostre poema, on Fuster fa ple ús de la gran tradició lírica del País Valencià que ell, com qui diu, acabava d'assumir literàriament als poemes d'homenatge recollits a la quarta part del seu poemari anterior, *Terra en la boca* (1953). Per una altra banda, aquestes citacions servien per dibuixar el marc poètic on el poeta volia que d'enquadréssim el seu poema. A més, també servien per orientar en la lectura del poema.

La primera citació, «Ah cos gentil!»,⁹ pertany al vers primer de l'estrofa segona del poema XII del cançoner de Jordi de Sant Jordi. El poema és una composició que expressa «Enyorament, enuig, dol e desir» (I, 1) del trobador que es troba lluny de la seva amada. La citació en qüestió apareix a l'inici de la segona estrofa on el poeta evoca la sensació de dolor físic i anímic causada pel fet d'anar-se allunyant, a cavall, del mirador des d'on el contempla l'amada. En definitiva, el nostre poeta descontextualitza el vers de Jordi de Sant Jordi i el recontextualitza en l'univers d'*Escrit per al silenci* i «Criatura dolcíssima» per dir-nos que és un llibre i un poema que recull el dolor del poeta davant el fet de la separació del seu jove amant.

La segona citació, «Tots mos desigs sobre vós los escamp...»,¹⁰ és el vers tercer de la tornada del poema IV d'Ausiàs March

on el gran clàssic estableix, per primera vegada a la seva obra, la diferència, o millor dit l'oposició, entre dos tipus d'amor, l'amor del cos, groller i parcial, i l'amor mental, més autèntic i total. En aquest poema primicer March es decideix descaradament a favor de l'amor de l'enteniment. En el context del nostre poema, el vers i poema de March, redefinits, apunten cap al fet que Fuster, en la desfeta de la seva relació, s'ha vist escindit entre la veritat del cos i la veritat del cap, i al final s'ha inclinat per la veritat del cap.

I la tercera i darrera citació, «...no em pot jaquir...», surt de l'esplèndid final de «La balada de la garsa i l'esmerla» de Joan Roís de Corella, on el poeta demana que l'estimada el miri i li doni garanties «que ja no us plau/que io per vós haja de morir».¹¹ A la llum del nostre poema, això vol dir que, tot i el trencament o la distància, el poeta afirma que ell i el seu jove amant han de trobar la manera de reconduir les coses. O també es podria llegir d'una manera més imperativa, és a dir, que l'amant no em pot deixar en el sentit que no gosa deixar-lo!

Em sembla que es veu ben clar que les tres citacions, hàbilment recontextualitzades a la manera de T. S. Eliot o Ezra Pound, constaten tres fets importantíssims per a la nostra comprensió de «Criatura dolcíssima»: 1) el dolor de la separació, 2) la separació ha arribat com a resultat final d'un debat entre cos i cap, i 3) malgrat la separació, els amants no es deixen del tot.

Ara, finalment!, estem completament lliures d'entrar al text del nostre llibre i poema. I la primera cosa que hem de dir és que ni l'estructura del llibre, ni el tema, ni la forma del poema en si eren absolutament originals o nous a l'obra de Fuster.

Pel que fa a l'estructura del llibre, un poema llarg seguit d'una suite de poemes més breus, Fuster ja l'havia assajat anteriorment, concretament al seu primer llibre, *Sobre Narcís* (1949). Quant al títol mateix del poema, hem de recordar una notícia molt interessant que Josep Ballester aporta a *Poesia catalana de postguerra al País Valencià*: «[...] el títol en principi no era aquest, sinó *Criatura*, però Xavier Casp, li'l canvià per *Ales o mans*». ¹² Justament en aquest sentit també hem de recordar el que suggereix Enric Sòria sobre els possibles préstecs entre Fuster i Estellés: «Un poema d'Estellés com “Criatura de disabte”, tan pròxim a uns altres de Fuster, s'edita en un llibre de 1953, i conté el vers «criatura dolcíssima» que reapareixerà com a nom d'una famosa sèrie d'*Escrit per al silenci*, de Fuster, el 1954». ¹²

També hi havia un antecedent per la utilització de tercets decasil·làbics: «Invocació i lai» i «Parèntesi final», els dos poemes inicials del llunyà *Sobre Narcís*, estaven fets en terça rima. I la temàtica amorosa ja era clarament una de les constants vitals de la poesia fusteriana.

«Criatura dolcíssima» és un poema únic seriat o articulat en deu seccions o parts, de tres tercets decasil·làbics blancs cadascuna. Evidentment, dins l'estructura del text cada subdivisió té un cert grau d'autonomia, *ma non troppo*, i alhora ajuda a construir un poema únic amb molts matisos i ressons. En aquest sentit, s'assembla molt als sonets de Shakespeare on cada poema té un sentit en si i, a la vegada, té un lloc perfectament assignat dins l'esquema general de l'obra.

Una de les primeres exegetes de l'obra, Maria Àngels Anglada, ¹³ va aventurar un comentari sobre l'estructura del poema,

que molts estudiosos posteriors s'han dedicat a copiar. La poeta veia les dues primeres seccions com una invocació, les seccions del tres al vuit com el nucli de la història, i, finalment, les dues darreres seccions com a invocacions altra vegada. Una mirada potser més atenta revela que això no és ben bé així i, per molt que vulguem que encaixin les coses, no es poden forçar. Pel que fa a l'estructura interna de la sèrie el que es pot dir és que només el primer poema fa d'invocació o conjur o introducció i, a partir del seu recurs d'anàfores («Criatura dolcíssima» repetida a l'inici de cada estrofa), fa un cert joc amb el darrer poema, amb les seves anàfores corresponents («Record» repetit a l'inici de cada estrofa). És com si, en termes generals, la sèrie anés de la presència (Criatura dolcíssima) a l'absència (Record), quan, en definitiva, el poema, escrit *a posteriori*, dibuixa una mena de cercle que va del conjur del record (poema 1) a la constatació de la supervivència i vitalitat del record (poema 10). I pel mig tenim fases o aspectes diferents de la relació, com ara el qüestionament de la validesa del record (2), l'arribada de l'amor (3), l'amor compartit (4), l'amor del poeta (5), la joventut de l'amant i l'amor dels cossos (6), la posteritat del poeta i la seva relació (7), l'acció de gràcies per l'amor viscut (8) i la situació postrelacional del poeta (9).

Ara bé, el millor comentari o orientació general que tenim sobre el poema prové d'una crítica de *Set llibres de versos* d'Enric Sòria, recollida a *L'espill de Janus* que he citat abans. Per la qualitat del text cito *in extenso*:

Potser el millor moment del gènere amorós a València, si n'exceptuem, perquè es tracta

de tota una altra cosa, alguns poemes bruscos i desesperadament elegíacs d'Estellés. L'amor com a tal, l'amor joiós, l'amor a una carn estricta, de carícia i coit, el record de l'amor, la seua matèria fugaç i inoblidable, l'amor com a raó abrandada de vida, o per damunt de la vida, regraciant-la, adverant-la, la pura raó seua, no ha tornat a trobar uns versos tan rotunds i clars entre nosaltres. (p. 123)

Al primer poema trobem el que el mateix poeta anomena el seu «inventari de lloances» (poema 2), començant per l'epítet «Criatura dolcíssima» que, en si, ens proporciona certes dades sobre l'amant, com ara la seva joventut, la seva innocència, la seva extremada tendresa i placidesa, i, si agafem el mot «criatura» en la seva accepció de «creatura», fins i tot un cert contagi d'aura divina. En el context del poema queda ben clar que la repetició anafòrica de «Criatura dolcíssima» un total de tres vegades té, a banda de la funció del conjur evocador, un valor adàmic d'anomenament (Gènesi, 2:19-20) de l'amat. Al marge d'anomenar-lo, el poeta enumera certs atributs. L'amat és «la sola riba forta» (v. 2), és a dir, que és capaç de contenir o dirigir allò fluid que corre, com les passions. És «un deix d'idea» (v. 2) o la persistència o eco plaent d'un pensament que ha cessat. I en aquest epítet trobem dues nocions importants: el lligam entre aquesta relació i el món de les idees, i la perdurabilitat, que serà un dels grans temes del conjunt. «La mà que entre les meues perdurava!» (v. 3): la càlida presència humana, manifestada en la forma d'un gest d'afecte i companyonia. I fixem-nos en el detall de desigualtat perquè l'amant posa una mà mentre el poeta, ansiós, en posa

dues. La criatura dolcíssima és també «miracle total» (v. 4-5), «prosperada llum» (v. 5), «branca exempta» (v. 6) «pietat complida» (v. 9) i «cim» (v. 9), tota una gamma d'aspectes del transcendent: fet inexplicable segons les lleis de la lògica, il·luminació, natura fora de les lleis de l'espai i del temps, devoció realitzada i elevació. I com a contrapunt natural de tant enlairament és «grat de llavis pertot» (v. 6) i «fondària». ⁷ I, per si faltaven coses, és «visitació de mots atònits» o l'esperit de la revelació o l'encarnació de la musa, de la poesia.

D'entrada, el fragment o poema segon abandona el to celebratori i adopta un aire marcadament interrogant, on el poeta es pregunta sobre la validesa del record: «¿Eres així com et recobre i jure?/Ja no ho sé. Cada instant, buscant-se objecte,/ t'adjudica diversa retirança» (v. 1-3). El poeta vol saber si el record és un element estable i fiable o si és voluble i el recreem a cada evocació. El dilema queda resolt a partir de la constatació de la durabilitat dels records: «¿Eres? Ets!» (v. 4), i l'afirmació categòrica de la voluntat del poeta que el seu record sigui estable i fiable: «Ets així! Tot jo t'hi obligue./I així, i així, i així!» (v. 3-4). Però al mateix temps el poeta s'adona perfectament que les seves lloances són «ardents successos» (v. 6), és a dir, fets verbals fruit de la passió. I aquests «ardents successos» sorgeixen de les «últimes forces de tristesa» (v. 8) i serveixen per invocar i enunciar l'amat (v. 7). Fuster remata el poema amb una declaració orgullosa, on ens confirma que a partir de les últimes forces de la tristesa, «En elles», ha triat el camí de la figuració exaltada i enlairada: «he escollit bandera i ala» (v. 9).

Després d'assegurar-nos que les coses eren i són com ell les veu i les diu, el poeta

comença a narrar-nos la història d'amor entre els dos amants. I primer ens descriu la seva situació abans de l'arribada de l'amor: «Era tardor, un temps sense solatge, / estrany de cansaments, que em retenia / entre roses inertes, entre exili» (v. 1-3). La posta en escena no podria ser més perfecta: època tardoral, que es refereix tant a l'estació de l'any com a l'edat del poeta i la seva posició a la vida; un moment on tot se'n va i res no queda; una temporada de reiterada lassitud que produeix una sensació alienant, on el poeta es debatia entre un sentiment de viure en un món estancat o estantís i un sentiment de manca de pertinença o arrels. Tot seguit arriba el cop de fortuna, que ho capgira tot, amb l'alegre afirmació sense retòrica «Vingueres» (v. 4). L'arribada inesperada i torbadora de l'amat venia anunciada per flabiols i cadernerres, és a dir, música humana associada amb ambients bucòlics o pastorals, i música natural d'un ocell que viu a la vora de l'home (v. 4-5). I els dos tipus de música venien acompanyats d'un profund desig de posseir. Per al poeta el començament de la història amorosa era com una mena de «faula vencedora» (v. 6), que és el contrari de les faules tradicionals que sempre acaben malament per tal de servir de suport literari d'ensenyament moral o moralista. La història d'amor del poeta serà modèlica, però en un sentit immediatament i directament positiu. Els primers efectes positius no van trigar a fer-se sentir: «I vaig saber l'amor» (v. 7). A partir d'aquesta afirmació cenyida i contundent, Fuster hàbilment ens descriu l'amor: «un lloc de messes/i tu, ah i tu com un repòs, com una sobtada companyia inajornable!» (v. 7-9), amb una imatgeria que gira entorn de dos pols, generació i descans, i que

recorda la retòrica del «Càntic dels Càntics». En definitiva, aquest poema tercer emfatitza tres factors importants: el factor sorpresa, el factor inevitable de vendaval passional, i el factor positiu i creador.

En una anotació molt explícita del dietari, del 8 de setembre del 1956, Fuster narra en prosa el mateix fenomen sorprenent de l'arribada de l'amor fora de tota lògica vital:

Hi ha jornades, poques, però glorioses, en la nostra vida, que semblen fetes a posta per a temptar-nos a la il·lusió, a certes il·lusions secretament, incorregiblement necessitades. Per exemple: si us trobeu amb l'amor quan ja no l'esperàveu, quan ja no us pensàveu esperar-lo. És ben segur, ai!, que la sorpresa enlluernadora deixarà pas, després, a la mateixa i aspra desolació de sempre, del cada dia consternat. Però amb tot, ¿per què no hauríem de cedir a l'encant fugaç, a la dolça promesa incomplible, si això ens pot valer unes hores, les que siguin, alçades a subtils transfiguracions? Vindrà el moment del desengany, del retorn al silenci i a la solitud, i en el nostre món les absències hauran augmentat. Però res no podrà esvaïr mai més, de la nostra memòria ni del nostre cos, el fet d'haver viscut aquell instant insondable.¹⁴

Em sembla força evident que aquesta anotació, escrita al cap de dos anys de la publicació d'*Escrit per al silenci*, es va nodrir de la mateixa experiència amorosa que va servir de base per a «Criatura dolcíssima». A més, em sembla igualment clar que l'actitud negativa de cara al poema i el llibre que Fuster va desenvolupar amb els anys i que s'expressa en el pròleg a la segona edició era el resultat directe d'un

progressiu canvi de punt de vista sobre les relacions amoroses i les seves conseqüències. Al llarg dels anys entre 1956 i 1978, Fuster devia passar per una sèrie d'experiències amoroses que van delmar l'esperança i la confiança expressades en l'anotació que acabem de citar *in extenso*.

Ara bé, fos com fos, aquest text memorialístic, escrit a partir d'una mirada retrospectiva, ens serveix per entendre més bé el clima general d'il·lusió i promesa dels poemes 3 i 4 de «Criatura dolcíssima». De fet, de tota la sèrie són aquests dos poemes els que compleixen la funció concreta d'explicar-nos la relació des de dins, en el seu moment, des de l'arribada inesperada (poema 3) fins a l'establiment d'una quotidianitat miraculosa (poema 4).

Fuster ens fa saber que els dos amants eren com convidats temporals («hostes») a la terra de l'amor. La seva vida quotidiana es caracteritzava pel «bes i la insistència», és a dir, la repetició o reiteració (v. 1). I ben al contrari del que passa a la vida normal, on la repetició acaba causant cansament i rebuig, els nostres amants van anar endinsant-se en «territoris radiants», que refutaven l'enyor (v. 2-3). Precisament gràcies a les repetides ocasions d'alegria van poder accedir a «més càlids privilegis» (v. 5) com ara el d'unir les seves veus en una de sola: «...la mateixa/veu per als dos...» (v. 5-6). I aquesta veu única és, en si, una síntesi de «sang dura» (matèria i realitat) i «al·legories» (pensament i representació) (v. 6). Per demostrar literàriament aquesta fusió de veus, Fuster utilitza al llarg del poema la primera persona del plural, quan fins al moment els poemes 1, 2 i 4 oscil·laven entre el «tu» de la criatura dolcíssima i el «jo» líric del poeta. El resultat de la unió profunda entre els dos éssers és ex-

traordinari perquè aconsegueixen d'imposar la seva voluntat al món que els envolta, o fer la vida a la seva imatge i semblança: «Establírem el món sota la nostra/ perfecció». I fixem-nos com el poeta subratlla el concepte de la unió entre els dos a partir de deixar l'adjectiu possessiu «nostra» sol al final del vers 6. «Duràvem, prosseguírem» (v. 8) afirma amb contundència el poeta per tornar a insistir en el balanç positiu de la insistència amorosa de la parella. A través del darrer vers del poema, «Fidel, el món du encara aquell bé gràcil», Fuster incorpora per primer cop la mirada retrospectiva en el seu poema, una mirada que predominarà fins al final de la sèrie. I des d'aquesta mirada retrospectiva afirma la supervivència de la unió amorosa amb tots els seus atributs, de manera que la ruptura real o factual de la parella no és del tot determinant. Així queda anunciat un dels grans temes de fons de tot el poema.

Si jutgem la quantitat de vegades que el poema 5 ha estat antologat, m'atreviria a dir que és el més popular de la sèrie. Popularitat a banda, el que es pot dir amb certesa és que es tracta del poema més profundament líric de la sèrie, el poema més càlid i humà. De cap a cap, amb tota la seva càrrega lírica i humana, planteja un sol tema, de gran importància per a totes les relacions amoroses: l'equilibri intern de la capacitat d'estimació dels dos membres de la parella. Sobre aquest tema Fuster adopta una actitud idèntica a la de W. H. Auden en el seu esplèndid poema «The More Loving One», escrit precisament l'any 1957. En el seu poema, davant la disjuntiva que sempre hi ha un que estima amb més força que l'altre, Auden demana que el que estimi més sigui ell, passi el que passi. Sembla més lògic que, a

causa de la tendència humana a l'autoprotecció, Auden hagués triat l'opció contrària. Fuster fa la mateixa tria que Auden quan diu «If equal affection cannot be, / Let the more loving one be me» ('Si l'afecte no es pot repartir a parts iguals / Que el que més estimi sigui jo').¹⁵

Fuster ho diu sense contemplacions a l'inici del poema: «No sé si m'estimaves: t'estimava/i això era tot, i això era prou...» (v. 1-2). En definitiva, tornem a recuperar el «jo» líric del poeta perquè només pot conèixer amb certesa els seus propis sentiments i els efectes que l'amor produeix en ell. A partir d'aquí el poeta canta el seu amor diürn i nocturn, real i somniat: «T'estimava amb les hores i amb el somni...» (v. 3). Just al centre del poema, al vers 5, la situació canvia gradualment perquè mentre el poeta canta el seu amor («i et cantava»), ell va passant («i et passaves») i el temps, implacable, corre («i abril queia»). És a dir, el poeta canta però els efectes devastadors del temps apareixen irremeiablement.

Recordem, a més, que «l'abril queia», juntament amb «Era tardor», són les úniques referències temporals literals al llarg de la sèrie, de manera que dibuixen un marc cronològic que va de la tardor (inici) fins a l'estiu (ruptura), passant per la primavera (punt àlgid).

El vers 6, «i et sabia ma carn meravellada» fa d'eco o ressò del vers 7, «I vaig saber l'amor...», del poema 3, però amb una gran diferència: el poema 3 tracta l'amor des d'un punt de vista platònic i ideal, mentre el poema 5 explicita la carnalitat de la relació.

Després de fer aquest aclariment sobre l'aspecte carnal de la seva relació, el poeta ens confessa que estima de manera «lenta»

i «sorda» (v. 7). Lentament perquè està assaborint aquest do dels déus i sordament perquè està desoïnt les paraules del temps i el seu missatge cruel i ineludible. El poeta estima de manera lenta i sorda «Com s'estimen les coses marcescibles» (v. 8) i «Com s'aprèn l'idioma de l'absència» (v. 9). Fuster sap que el seu amor està contaminat de mortalitat com totes les empreses humanes, però això no el detura sinó que l'anima a ignorar la veritat profunda de les coses i a gaudir tranquil·lament de la situació present. Al capdavant, com Pedro Salinas i el seu «el amor es un largo adiós», Fuster està aprenent, ho vulgui saber o no, el llenguatge particular de la pèrdua. També hem de fixar-nos que el predomini d'un to suaument elegíac i la utilització de l'anàfora als versos 8 i 9, lliguen aquest poema central amb el poema inicial i el poema final de la sèrie.

El poema 6 reprèn el tema de la carnalitat de la relació i l'explicita. El poeta comença amb l'afirmació factual de l'edat de l'amant, «Tenies 19 anys...», i la reacció físico-anímica d'aquest davant el poeta-amant: «a punt la joia,/i esperança de mi en les teues galtes» (v. 1-2). La resposta del poeta (v. 3) és una recerca constant per trobar el nom exacte de l'amant i la carícia perfecta, és a dir, el poeta s'afanya, emocionat, per arribar a la immobilitat fruit de l'assoliment de l'estat de màxima intensitat de la relació, tot i que sap que això significa la mort de la relació. Aquest famós vers 3, famós perquè va ser millorat pel lliotipista-poeta, expressa magníficament l'ansietat contradictòria d'un amant perquè, per una banda, vol arribar a l'assoliment màxim i, per l'altra, vol viure intensament allò que té al davant. Després el poeta constata els territoris recorreguts o

compartits pels dos amants: «Vam recórrer, junts, tots els designis/d'un espai de coloms, destinades/nits al respir a mitges, la ventura». Crec que aquests versos centrals del poema tenen una lectura doble en el sentit que es poden aplicar tant a aspectes del món real que envolta els dos amants com a aspectes de les seves relacions corporals. De fet, els versos contenen tres maneres d'afrontar la vida o les relacions físiques, que, al capdavant, ve a ser el mateix: des de l'ordre, malgrat que sigui esbojarrat com el vol dels coloms; des de la intensitat fisicoemotiva de la respiració tallada; o des de l'atzar i la improvisació.

Al darrer tercet del poema (v. 6-9) Fuster reivindica el bé en aquestes relacions físiques i el tipus de vida que generen, a base d'un joc molt hàbil d'aplicar-hi epítets pertanyents al món de la religió: la redempció («¿I què no redimien nostres cossos?»), la puresa («Eren purs blament»), la glòria («Provant llur glòria...») i els cicles de l'etern retorn («...la forma del retorn els adoptava»). Amb tota certesa Fuster estava responnent a la beateria de la seva època davant el tema de les relacions sexuals plenes.

Com el famós sonet número 55 de Shakespeare, el poema 7 de la sèrie planteja el tema de la recepció pòstuma dels poemes de l'autor, però des d'un punt de vista marcadament diferent. Shakespeare orgullosament pregonava que els seus versos conservarien fidelment el seu amant sense cap alteració o pèrdua per a les generacions futures, mentre que Fuster assegura el contrari: hi haurà pèrdues irreparables que la poesia serà incapaç de remeiar. El que sí que trobaran els lectors del demà serà la crònica dels seus drames interns de

caire existencial: «Vindrà l'hora de veure dins els versos/i algú dirà de mi: heus ací un home/que moria allarat en clars abismes» (v. 1-3). (Per cert, la imatge metafísica d'«allarat en clars abismes» i alguna més en el poema recorden un pèl massa el Foix de *Les irrealis omegues*.) Després, si furguen prou a fons, ja trobaran «sota l'afer minucios de les paraules» (v. 5) referències clares a les relacions amb el seu amant: «un deliri que cou, un risc de gleva» (v. 6). I aquí és important de remarcar els conceptes de «deliri», és a dir d'obsessió o dèria irrefrenable, i de «risc», referència obliqua als perills de les relacions homosexuals en la societat de la seva i, malauradament, de la nostra època. Ara bé, el que NO (sí, amb majúscules) trobaran seran aspectes subtils però essencials o determinants de la relació: «¿Però no hi trobaran ta pau, tos muscles,/la teua olor completa, penetrant-me?/No hi llegiran ton nom amb un bell pànic?» (v. 7-9). Està clar que les dues preguntes són retòriques i no necessiten resposta perquè sabem que la resposta és negativa. Curt i ras, la poesia té les seves limitacions reals i no té la capacitat per explicar certs matisos com ara la serenitat de la presència de l'amat, la bellesa real del seu cos, la seva olor penetrant, la frisança de pronunciar el seu nom. La poesia pateix una insuficiència expressiva a l'hora de mirar de donar forma perenne a certes coses tossudament inscrites en el regnat de l'efímer. També, cal tenir-ho present, aquests versos tenen una lectura secundària si l'enfoquem des de l'homeroitisme perquè, a causa del «risc de gleva» esmentat més amunt, certes coses s'han de silenciar. I aquí hem tornat a topar amb l'extraordinàriament ric i suggerent «silenci» del títol del llibre sencer.

A partir d'aquest poema sobre la incapacitat humana per retenir certes experiències de la vida, amb les pèrdues que això representa, s'accentua a la resta de poemes de la sèrie la presència de la mirada retrospectiva i el to elegíac. Des de l'angle de l'estructura dramàtica de la sèrie es veu clarament que ens precipitem cap al desenllaç.

El poema 8 comença com un poema d'acció de gràcies o agraïment pel do d'haver pogut viure la relació en qüestió, tot i que, en principi, hagi acabat malament: «Mira com regracie a Déu aquella/ocasió de càntic i memòria,/hui que ton rostre ocupa el fons dels llibres» (v. 1-3). Amb l'expressió «ocasió de càntic i memòria» Fuster constata els dos eixos de la relació: el cant de l'alegria mentre succeïa i la memòria posterior que queda després del desenllaç negatiu, encara que també podríem entendre «càntic» com els himnes que el poeta dedica *a posteriori* al seu amant, de manera que situaríem els dos elements de la frase preposicional en el moment actual després de la relació quan el poeta mira enrere. Sigui com sigui, la relació amorosa està estretament lligada als motius darrere la poesia i la memòria tal com quedava afirmat en el poema 7 de la sèrie.

En aquest sentit, filant més prim, és ben evident que el vers 3, «hui que ton rostre ocupa el fons dels llibres», és la concreció lògica de la posteritat lírica del poeta i el seu amant, plantejada en el vers 1 del poema anterior: «Vindrà l'hora de veure dins els versos...».

A la segona estrofa del poema tenim una sola imatge del poeta, al bell mig d'una immensa nit (que precisament s'ha fet immensa a partir de la solitud del poe-

ta), que es torna un immens altar on el poeta-amant celebra les darreres voluntats de la relació, «adolorides», és clar. Tota la imatge està amarada del culte al dolor i a la resignació del cristianisme.

A la darrera estrofa del poema trobem la continuació de la imatge anterior on l'esperit sencer del poeta es dreça davant l'altar nocturn: «Tota l'ànima junta ve a trobar-s'hi./I és com si es descobrís senzilla, dreta...» (v. 7-8). Ara bé, el poeta-amant-ànima-no-fragmentada es troba completament envoltat, «enmig de tanta passió que em passa» (v. 9). I no hem de deixar d'observar que utilitza el verb, «passar», per descriure la seva sensació dolorosa d'exclusió del món de la passió, el mateix verb que emprava en el poema 5, vers 5, per descriure el gradual i progressiu allunyament de l'amant («...i passaves, i abril queia...»).

I fixem-nos, també, com al final del poema 6, que al llarg de tot el text el poeta ha tornat a utilitzar termes i imatges que procedeixen del món de l'experiència religiosa com ara l'acció de gràcies, el càntic, les darreres voluntats, per descriure i justificar la relació.

El penúltim poema de la sèrie versa sobre el llegat o el rastre que ha deixat la relació en el nostre poeta. Per començar el poeta ens dibuixa des de fora les coordenades o paràmetres de la seva relació: «Una amor perpetrada en l'agonia/i de mirra i escalf, amor, et guarde,/i l'alt agraïment en què madure» (v. 1-3). El poeta situa la relació entre dos extrems, l'extrem de la transgressió («perpetrada», com un delicte)¹⁶ i la lluita («l'agonia», i adopto el sentit de pugna que volia Unamuno), per una banda, i l'exòtica celebració quasi divina (la «mirra» de l'Adoració) i la tendresa

(«escalf»), per l'altra. I tot això queda guardat («et guarde») pel poeta a la seva memòria, una memòria tenyida d'«alt agraïment». I a partir del concepte de l'agraïment el poema 9 es vincula directament amb l'acció de gràcies i regraïment del poema anterior. A més, la utilització del verb «guardar», al versos 2 i 7, per indicar la memòria fa que el poema 9 sigui, en certa mesura, una prefiguració del poema 10. Ara bé, aquesta memòria no és una memòria estantissa o arqueològica sinó que és una memòria que prospera, que madura, que guanya amb el temps.

La resta del poema és una constatació de l'estat vital postrelacional del poeta i l'empremta o la marca que ha deixat tot plegat. Al poeta li queda molta feina per encaixar les coses: «Art de fervor és mon treball d'espera,/perquè ja t'he tingut...» (v. 3-4). La relació va assolir el seu punt màxim, és a dir, la possessió («ja t'he tingut»), i ara el poeta-amant es troba plenament immersit en un veritable «compàs d'espera», per dir-ho amb paraules d'Enric Sòria, que es caracteritza per una recerca d'un perfecte equilibri entre l'ordre («art») i el tumult emotiu («de fervor»).

Al capdavant, la relació finida ha deixat el poeta en un estat de gràcia o elevació, «la casa transcendent on em deixares» (v. 6) o un estat de totalitat, «I et guarde plenitud» (v. 7). I des d'allà guaita o vigila o munta guàrdia, no a partir de l'actitud conscient sinó a través del tel del món oníric, «i cure amb somnis» (v. 5). La relació sobreviu d'alguna manera, però ja ha canviat completament de signe perquè no es vertebrava a partir de la presència i la carnalitat sinó a partir del record, la transcendència i el somni.

De bon grat el poeta superaria la distància física que el separa de l'amant per anar-li a dir corrents tot el que li passa: «Vindria a dir-t'ho/aquest goig sense gest, si preguntaves/a quin afany m'asemble o a quin tigre» (v. 7-9). El poeta-amant, al final de tot, experimenta un «goig sense gest», és a dir, una felicitat interna o interior, que no es projecta cap a l'amat, com abans, en forma de carícies i altres contactes. Aquest «goig» és un goig autogenerat i autocontingut, un goig viu que té moltíssim de desig pregon o «afany» i de l'ansietat o la inquietud del «tigre», segurament un record del tigre de Blake («Tyger, tyger...») o la pantera de Rilke («Der Panther»).

El poema 10 de la sèrie tanca tot el cicle, i, gràcies a les tres anàfores a partir del mot «Record» a començament de cadascuna de les tres estrofes, lliga directament amb el poema 1 i les seves anàfores vocatives a partir de «Criatura dolcíssima», generant un efecte clarament circular, de manera que tota la suite poètica es tanca sobre ella mateixa. De fet, el cercle es tanca perquè hem anat de la criatura dolcíssima, present en cos i ànima, a la criatura dolcíssima absent, però present a través de la memòria, del llegat que ha deixat i de l'evocació per mitjà del discurs poètic del cicle.

Cadascuna de les tres estrofes comença amb un vers inicial que conté tres elements, dos d'estables i un de canviant, que serveixen d'eixos per vertebrar els tercets corresponents. Anem a veure quins elements són. En primer lloc, tenim les anàfores a partir del mot «record», que ens situa clarament en el terreny de la mirada retrospectiva i el rescat de la relació gràcies

a la formalització de la memòria. Després, tenim a cada estrofa la repetició del vocatiu «amor», que alenteix amorosament el ritme del poema i recorda el mateix recurs emprat per Josep Palau i Fabre al seu llegendari «Ombra d'Anna» de l'any 1943. I, finalment, a l'inici de cada estrofa trobem un nou verb («dir», «sentir» i «pensar», respectivament) que serveix per aglutinar tots els elements presents al tercet en qüestió i estableix, al llarg del poema, una progressió. Vistos des d'un altre punt de vista, aquests tres verbs correspondrien a tres activitats, una d'externa («dir») i dues d'internes («sentir» i «pensar»).

D'aquesta manera, la primera estrofa gira entorn del tema de «dir» el nom de l'amant, un tema que es reprèn del vers 3, del poema 6 («Jo t'intentava noms o altres carícies...») i es resol definitivament: es diu i s'anomena «Record». La segona estrofa es dedica al món de les emocions, és a dir, el «sentir» del poeta-ex-amant. I la tercera estrofa consigna el «pensar» del nostre poeta. La progressió es veu amb molta facilitat: anem de l'acte de definir o anomenar al complicat món dels sentiments per acabar a l'esfera del pensament, que ho deixarà tot al seu lloc.

A la fi, la dolcíssima criatura es diu «record», però alhora també es diu o s'anomena moltes altres coses com «vetla» (anticipació, vigília o acompanyament), «distància estesa des dels braços» (és a dir, l'espai que es desplega a partir d'on acaben les mans estirades del poeta), «clima de set» (anhel permanent) i «silenci» (la manca de discurs humà i poètic, que ens torna a remetre a la polisèmia del títol del llibre) (v. 1-3).

L'amor de la criatura dolcíssima ha tocat el nostre poeta a nivell físic i a nivell

sentimental. El poeta encara sent l'amor corporalment «cada vena meua i desvalguda» (v. 6), és a dir, a tot el sistema de circulació de la sang, per tot el cos. Entrar a la sang vol dir entrar a l'essència mateixa de la vida. I, al mateix temps, «en cada tebi/naixement d'un record» (v. 3-4), o sia, cada vegada que, amb tendresa i calidesa, recorda l'amant, que, dit sigui de passada, devia ser molt sovint.

I, pel que fa al nivell de pensament, pensar el record de la criatura dolcíssima és «una espina lenta», un dolor calmat o calmós, que no té res a veure amb les càrregues insofribles de la tradició de poesia amorosa de filiació romànticotrobadoresca. Curiosament, l'actitud d'acceptació més o menys plaent del dolor que palesa aquest primer epítet de la tercera estrofa recorda el famós poema de Rosalia de Castro «Unha vez tiven un cravo cravado no corazon...», recollit a *Follas novas*. A continuació, també a nivell de concepte, Fuster ens notifica que el seu amor ha estat la «secreta estatura de la vida» (v. 8), de manera que s'ha convertit la mesura de la vida, encara que una mesura oculta. I tot el poema i tot el cicle sencer carrega el seu pes sobre l'esplendorós vers final on el nostre poeta afirma que encara viu *dins* i d'aquell amor. ¡Que lluny quedava la situació inicial del poeta, una situació d'«un temps sense solatge, estrany de cansaments, que [el] retenia entre roses inertes, entre exili!»! Durant un temps, durés el que durés, el poeta va quedar tocat i redimit per la força indòmita de l'amor.

Dit en termes d'Ortega y Gasset, un pensador més present a la literatura catalana del que voldrien alguns, Fuster va passar del «deseo» i «los amores» a experimentar, a la fi, l'amor, que és «vivificació

perenne, creació y conservació *intencional* de lo amado» perquè «es un acto centrifugo del alma que va hacia el objeto en flujo constante y lo envuelve en cálida corroboración, uniéndonos a él...».¹⁷ □

1. «Sobre la concepció fusteriana de la poesia», dins *Homenatge a Joan Fuster*, València, Generalitat Valenciana, 1994.
2. «Divendres, 5 febrer. [1954]», dins *Obres Completes*, 2, *Diari* (1952-1960), Barcelona, Edicions, 62, 1969.
3. «Dijous, 5 abril. [1956]», *ibidem*.
4. «Dilluns, 28 gener. [1952]», *ibidem*.
5. *Ibidem*, pp. 79-80.
6. *Set llibres de versos*, València, 3i4, 1987.
7. *Escrit per al silenci*, València, 3i4, 1978, pp. 9 i 11.
Agraeixo el coneixement d'aquest text al meu amic i gran crític Enric Sòria. Ara bé, ja existia abans un altre comentari-judici negatiu sobre el llibre, potser menys important, posat com a afegit a l'anotació del dietari corresponent al 10 d'abril de 1953. *Op. cit.*, p. 78.
8. Es tracta del tercer vers del sisè poema de la sèrie.
9. O millor dit «Ha cors gentil» si seguim la lliçió de l'edició de Jordi de Sant Jordi a cura de Donatella Siviero, *L'amoso cerchio. Poesie Dell'ultimo trovatore*, Milà, Luni Editrice, 1997.
10. O millor dit «Tots mos desigs, sobre vós escamp», si citem de l'edició de Joan Ferraté, *Poesies d'Ausiàs March*, Barcelona, Quaderns Crema, 1994, 2a edició, corregida.
11. *Obres completes I. Obra profana*, València, Albatros Edicions, 1973.
12. València, 3i4, 1995, p. 172. Ballester cita com a font de la seva informació el mateix poeta en conversa privada el 5 de maig de 1986. Sobre aquest tema vegeu també el llibre d'Enric Sòria, *L'espill de Janus. Notes sobre literatura catalana*. Barcelona, Proa, 2000, p. 122.
13. Vegeu *Joan Fuster en els seus millors escrits*, Barcelona, Miquel Arimany, 1982.
14. *Op. cit.*, p. 256.
15. *Collected poems*, Londres, Faber, 1976, p. 445.
16. En les connotacions d'«acte criminal» del verb «perpetrar» tornem a trobar una altra referència solapada al contingut homoeròtic del conjunt.
17. *Obras completas*, 5, Madrid, Alianza Editorial/Revista de Occidente, 1987, p. 559.

Llegir Joan Fuster és un gest d'intel·ligència

Escrits sobre la llengua
Joan Fuster
Joies de Paper, 5
PVP 4,36

Joan Fuster. Converses inacabades
Antoni Mollà
Tàndem de la Memòria, 1
PVP 16,89

T À N D E M

edicions

Sant Vicent, 93, 1a • 46007 València
Tel: 963 17 20 47 • tandemedi@teleline.es

L'excentrisme friccional de Joan Fuster

Dominic Keown

aquestes nits d'abril refresca encara.
joan fuster deu ser a Sueca.
Horacianes, LXIX

Quan, en les seves inimitables *Horacianes* –poemari que tenia per inspiració l'abús del qual fou víctima Joan Fuster per part de la reacció espanyolista durant l'anomenada Batalla de València–, Vicent Andrés Estellés fa referència a l'assagista suecà, la menció es caracteritza repetidament per una inevitable insistència toponímica que semblaria evocar, sense més, el factor geohistòric tan crucial en la *prise de position* fusteriana. Caldria reconèixer, atesa la visió que forneixen avui els estudis postcolonials de la contínua *renegociació* geosocial de la identitat col·lectiva i, així mateix, l'actualitat dels plantejaments psicològics de Deleuze i Guatarri amb el seu concepte fascinant de la *reterritorialització* individual, que l'acostament crític a la labor del nostre intel·lectual que abraça aquesta intrigant perspectiva liminal difícilment pecaria d'irrellevant.

Dominic Keown és membre del Fitzwilliam College i professor de Literatura a la Universitat de Cambridge. És autor, entre altres, de *Sobre la poesia catalana contemporània* (3i4, València, 1990) i *Polifonia de la subversió. La veu col·lectiva de Vicent Andrés Estellés* (Tàndem, València, 2001).

Tot i això, de cap manera seria menys apropiat considerar aquest fenomen amb relació a les reflexions topològiques de T. S. Eliot articulades en el sorprenent volum del 1948, *Notes towards a Definition of Culture* ('Apunts cap a una definició de la cultura'), on el genial poeta meditava sobre la fricció creativa habitual entre la metròpoli i la perifèria i la conflictiva interrelació entre totes dues. Si aquesta petita monografia ha de semblar-li estranya a l'hispanista investigador gairebé sempre, creiem que serà per la sensibilitat demostrada per l'epígon de l'esperit anglès per les nacions excèntriques de les Illes Britàniques (Escòcia, Irlanda i Gal·les) i pel dinamisme de la contribució que representen a la vida cultural de l'estat.¹

Sens dubte, la confluència d'una sèrie de raons històriques ajudarien a explicar la benevolència comprensiva d'aquesta actitud. Aquests pensaments eliotians, elaborats durant l'apreciable trauma del *Blitzkreig* de la Segona Guerra Mundial, demostren una consciència de l'antagonisme entre els coneguts perills de l'homogeneïtat imperialista de la raça superior

d'una banda i, de l'altra, l'apreciació dels valors culturals del mestissatge ètnic que tant trobem a faltar en la feina dels inventors de la puresa unitària d'Espanya d'ençà el famós 1898.

Evidentment, la coneguda hibriditat del poeta anglicà, a l'ensems anglesíssim però d'educació americana –anàvem a dir, colonialment perifèrica– hi pesa molt. Amb tot, el seu posicionament és radicalment diferent al dels seus homòlegs peninsulars que preferien sacrificar la diferència ètnica de la seva procedència al dubtós altar de la imaginada unitat d'una imperiosa supranacionalitat. La consciència eliotiana del valor de la barreja, tanmateix, pot resultar rellevant pel que fa al tema del nostre estudi. D'alguna manera aquest hibridisme també recorda l'ambivalència fonamental de la condició fusteriana de centaure que Vicent Salvador hagué d'indicar d'una forma tan convincent en la seva monografia.²

Fet i fet, aquest comentarista evocà, per bé que tangencialment, el tema central que tractarem en aquest article: és a dir, la fricció cultural, talment com queda descrita segons l'esquema eliotà, entre el suposat centre i la perifèria; una fricció que passarem a considerar en termes internacional, transestatal i domèstic. La pertinència d'aquest aspecte es palesa apropiadament en el dinamisme compromès de la defensa articulada per Salvador –descomunal en un llibre caracteritzat per una serenitat acadèmica exemplar– de la fidelitat que Fuster demostrà en tot moment pel seu poble i, així mateix, la paradoxa de la senzillesa d'aquest universalisme seu en comparació amb altres indagacions familiars d'un caire més inconscientment imperialista:

No hi trobarem, en tot cas, el conceptualisme metafòric ni el malabarisme verbal amb què Baudrillard s'emmiralla i enlluerna uns lectors àvids de brillants simulacres d'idea. I és que saint Jean Baudrillard escriu des de París que malda per aparentar que és encara el centre del món, més enllà de qualsevol imperialisme que vinga enllà de l'oceà. En canvi, el Beaubourg de Fuster és un poble de la Ribera, i ell mateix s'autodetermina «un fulano de Sueca».

Ortega ho havia dit: l'esperit província converteix el seu centre geogràfic en el melic del món. I no es pot negar que Nova York o fins i tot París poden mantenir amb certa versemblança una vocació de llobrígol, la qual cosa no deixa de ser, en la mesura que menysté les diferències que ignora, un provincianisme de luxe, d'alt *standing*. Però Ortega mateix havia perdut el seu perspectivisme higiènic en l'intent de vertebrar l'Espanya mesetària al voltant d'un Madrid escanyolit i amb l'horitzó limitat d'unes referències germàniques. Fuster, en canvi, representa la reacció de la perifèria contra un nacionalisme espanyol província que vol passar desapercebut. Si d'alguna manera ell pretén, també, vertebrar un país, ho fa des de la consciència de la diferència i la marginalitat històrica.³

En l'àmbit europeu –i en una meditació que sembla anticipar el comprensible ressentiment defensiu gairebé de poble demostrat per Salvador–, el teòric angloamericà havia parlat de l'estímul de l'intercanvi creatiu entre les nacions del nostre continent amb una identitat cultural més definitivament arrelada i reconeguda:

Per a la salut de la cultura d'Europa són dues les condicions necessàries: que la cul-

tura de cada país sigui única, i que les diverses cultures reconeixin la seva relació mútua, perquè cada una sigui susceptible a la influència de les altres. I això és possible perquè hi ha un element comú a la cultura europea, una història interrelacionada de pensament i sensibilitat i comportament, un intercanvi d'arts i d'idees.⁴

A l'entorn domèstic –i a pesar de la caricatura de la seva anglesitat a ultrança–, tanmateix, Eliot revela al llarg d'aquests apunts una consciència sorprenent del valor de la diferència ètnica entre les nacions de les Illes Britàniques i, més important, de la contribució massiva d'aquesta a la vida cultural del col·lectiu. En la fosca nit de la guerra contra el feixisme –i amb el seu país adoptiu aïllat i sol davant l'amenaça nazi–, quan hom s'esperaria més aviat una crida a la unitat de l'estat com a conjunt indivisible, aquest poeta celebrà precisament el contrari: és a dir, la diversitat entre els diferents pobles del país, cosa que es palesà amb una referència fulminant al pensador A. N. Whitehead.

Una diversificació entre les comunitats humanes és essencial per al proporcionament de l'incentiu i del material per a l'odissea de l'esperit humà. Les altres nacions d'altres hàbits no són els nostres enemics: són guanyats més aviat. La gent requereix dels seus veïns alguna cosa suficientment afina per ser compresa, i, ensems, suficientment aliena per a provocar l'atenció; però, més que res, alguna cosa prou gran per a exigir l'admiració. (p. 50)

No cal dir que la inspiració polivalent d'aquest instint calidoscòpic que Eliot passà a aplicar al cas del Regne Unit és

exemplar i, davant la incomprensió i l'impuls homogeneïtzador tan característics dels intel·lectuals peninsulars com ara Ortega, Unamuno i els seus deixebles de l'època actual, no seria gens difícil apreciar, a més de la seva immediata rellevància a l'Estat espanyol, la seva preferible equanimitat. La podem copsar, per exemple, en la xenofília inclusiva i antiimperialista d'aquestes paraules:

L'anglès típic, per exemple, no sol considerar Anglaterra com una «regió» de la mateixa manera que un súbdit escocès o gal·lès pot considerar Escòcia o Gal·les; i ja que no li és explicat prou clarament que ell també hi té interès, la seva simpatia queda sense explotar. Per tant, l'anglès pot identificar els seus interessos amb una tendència d'obliterar les diferències locals i ètniques, cosa que és tan nociva per a la seva pròpia cultura com per a la dels seus veïns. (p. 53)

De fet, Eliot es mostrà sensible als perills feixistoides implícits en la reticència exclusiva d'aquesta mentalitat introspectiva de terra cremada cultural i indicà, amb una perspicàcia que trobem absent entre la *intel·ligència* espanyola de la seva generació, les implicacions imperialistes d'aquest impuls homogeneïtzador:

l'intent d'ensenyar als alemanys de considerar-se primerament alemanys, i l'intent d'ensenyar als italians de considerar-se primerament italians i no pas nadius d'un principat o ciutat particular, hagué de pertorbar la cultura tradicional i les arrels des de les quals podria créixer tota cultura futura. (p. 60)

Per tant –i al llarg de l'article–, el poeta ofereix antitèticament un elogi de la vitalitat del mosaic lingüístic i cultural de les múltiples nacions que podrien formar, amb una mutualitat de respecte, un estat modern. Però, curiosament, en aquesta imaginada configuració, l'harmonia de la interrelació sociopolítica seria reemplaçada en l'esfera cultural per la noció de la *fricció* i la *competència*, una rivalitat que en el seu dinamisme està considerada en termes positius de cara a l'avanç creatiu:

El valor absolut és que cada territori tingui la seva cultura i aquesta harmonitzi i enriqueixi les cultures confrontants. (p. 54)

I segons la visió que l'anglicà ens privilegia, aquests són conceptes que haurien d'aplicar-se als termes més baixos de l'àmbit domèstic d'una mateixa personalitat cultural. No cal dir que aquesta visió ofereix una perspectiva fascinant per a l'assessorament de la contribució de Joan Fuster. En primer lloc, la recepció internacional per part del suecà de la cultura europea quedaria patent en la seva gal·lofilia i l'adaptació crítica dels plantejaments dels *philosophes* que passarem a comentar degudament. Després destaca, així mateix, la bel·ligerància davant l'estat centralista i els seus apologistes. Finalment –i potser més intrigant encara–, trobem l'antagonisme friccional a l'àmbit català amb la resposta divergent al culturisme barcelonocèntric per part de la veu valenciana personificada pel suecà, tensió que Eliot descriu mitjançant l'analogia d'un satèl·lit, anàvem a dir, contestatari.

Evidentment, davant el nihilisme històric d'una dictadura repressiva, ens podria semblar fatu parlar d'una cultura i el

seu satèl·lit antitètic quan, en termes històrics, la individualitat catalana estava a punt de desaparèixer, obliterated del mapa cultural ibèric per la força homogeneïtzadora d'un règim centralista obsessionat per l'eradicació del fet diferencial. Tanmateix, podria resultar interessant adoptar aquesta perspectiva per a la consideració de l'intercanvi artístic entre les àrees constituents dels Països Catalans des de l'època medieval i fins als nostres dies. En aquest assaig, però, ens limitarem a comentar aquesta fricció eliotiana precisament en el cas de l'antagonisme que trobem a les esferes identificades per l'anglicà.

La famosa deliberació fusteriana –provocada per la lectura de la frase «nosotros los españoles» a la premsa madrilenya– que acaba, punyent, «els editorialistes de Madrid escriuen i fan política i la gent de Sueca treballa, i cull arròs» constituiria per a nosaltres la cristal·lització de la tensió transestatal ja mencionada. I l'articulació més sofisticada de l'antagonisme que ara comentem es revela de forma incisiva en el més que maliciós aplec *Diccionari per a ociosos* de l'any 1964.⁵ La construcció d'aquest opuscle –que recorda la influència internacional de la cultura esmentada per Eliot– estableix primer de tot una mena de diàleg crític entre l'autor i l'enciclopedisme francès que ofereix implícitament –i aquí albirem el geni de Fuster– una censura oblíqua però terminant de l'edificació del nacionalisme espanyol i la invenció mitològica de l'articulació d'aquest.

Si Fuster fou un gran admirador dels *philosophes* del segle XVIII i de l'instint progressista del seu projecte, com a bon lector fou també sensible als paranys totalitzadors implícits en el seu afany de classificar els coneixements. Fet i fet, l'acceptació per

part dels enciclopedistes de l'esquema arbori de Bacon per ordenar el fruit de la seva labor empírica –tal com queda clar en el prefaci enciclopèdic de d'Alembert– implicava un cert tancament *a priori* de la feina classificatòria mateixa.⁶

Tret de les ciències naturals, el paradigma de l'arbre podria aparèixer ideal: de fet, l'èxit que va tenir fou tan contundent que ha continuat vigent fins als nostres dies. Els mateixos *savants* arribaren a copsar, tanmateix, el possible perill totalitzador implícit en aquest arranament programàtic de l'experiència.⁷ D'Alembert –amb Diderot, l'inspirador de l'exercici– reconegué la naturalesa arbitrària de tota estructuració del coneixement.⁸ Però hom percebia també en l'arranjament accidentat de l'ordre alfabètic de les definicions –on el mot majestat pot aparèixer, per exemple, al costat de maionesa– una salvaguarda desmitificadora contra l'excés de seriositat en l'acceptació de la seva autoritat.

Caldria indicar, així mateix, la mateixa gràcia maliciosa exhibida per Diderot en el foment d'un instint crític en el lector –la famosa divisa *faire penser*– de cara a la correcta interpretació de la informació enciclopèdica. Amb un *doublethink* que degué encisar la ment enigmàtica del suecà, el *philosophe* aprofitaria la posterior xarxa de remissions per a confirmar i subvertir alhora l'autoritat de l'empresa classificatòria.

Les renvois de choses éclaircissent l'objet, indiquent ses liaisons prochaines... et ses liaisons éloignées avec d'autres... ils entrelacent la branche au tronc, et donnent au tout cette unité si favorable à l'établissement de la vérité, et à la persuasion. Mais quand il le faudra, ils produiront aussi un

effet tout contraire; ils opposeront les notions; ils feront contraster les principes; ils attaqueront, ébranleront, renverseront secrètement quelques opinions ridicules qu'on n'oserait insulter ouvertement. Si l'auteur est impartial, ils auront toujours la double fonction de confirmer et de réfuter, de troubler et de concilier.⁹

Sensible a les possibilitats còmiques d'aquesta ambivalència fonamental, Voltaire també es va valer de l'ocasió creativa que comportava. La barreja de la ironia amb la suposada potestat de la intenció erudita, tan característica del seu *Dictionnaire philosophique*, es va fer ressò del crit a favor de la reflexió autònoma. I seria segurament aquest volum que Fuster degué prendre com a model del seu aplec d'assaigs. L'alliberament potenciador de la condició del lector revelat en el preàmbul del geni francès «ce livre n'exige pas une lecture suivie; mais a quelque endroit qu'on l'ouvre on trouve de quoi réfléchir» tindrà una clara ressonància en la intenció fusteriana.¹⁰

El seu extraordinari llibre, d'un format gairebé desconegut en les literatures contemporànies, se servia d'una aparent simplicitat per a evitar en primer lloc l'atenció de la censura franquista. Això no obstant, l'estranya combinació de la frivolitat aforística i la ironia, d'una banda, i la seriositat de l'altra, recorda necessàriament la direcció encetada pels enciclopedistes mateixos, acompanyats per Voltaire, de fomentar l'erudició tot i ser conscients dels perills totalitzadors que afligien de tant en tant la seva empresa classificatòria.

Per tant, l'hibridisme del diccionari fusterià cerca d'obligar –de la mateixa forma autocrítica– que el lector pensi, ana-

litzi i conclogui autònomament. La influència dels consells del geni francès hi és evident: «Les livres les plus utiles sont ceux dont les lecteurs font eux-mêmes la moitié». ¹¹ Com a conseqüència, la capacitat de saber llegir entre línies esdevé essencial per a la correcta assimilació de la intenció de l'autor. I, de bell antuvi i amb la mateixa maliciosa intenció, el suecà segueix l'exemple del seu il·lustre antecessor.

Ja des d'aquesta primera línia, vull desenganyar el lector respecte a l'abast del títol que té entre mans. La meua pretensió no ha estat –calia que ho digués?– de confeccionar un «diccionari». Com en altres ocasions, em limito a reunir en volum una sèrie incoherent d'escrits, diversos en el tema i d'extensió desigual, catalogables dins el gènere elàstic i modest de «l'assaig». ¹²

A pesar de les protestes de l'autor, les rèmores de la famosa intenció clandestina de Diderot no deixen d'albirar-s'hi. La constància crítica de l'anàlisi feta en contra de la realitat franquista al llarg del llibre –malgrat la ubicació del debat en l'abstracció distanciada dels camps de la història, la ciència o l'actualitat estrangera– desdiu rodonament la suposada incoherència d'aquests escrits desiguals i «diversos». Per molt transparent i planer que ens pugui semblar el plantejament discursiu, el lector mai no ha de pecar d'innocent, ja que li caldrà en tot moment la suficient agudesesa crítica per a copsar, d'una banda, la realitat de la intenció autorial i, de l'altra, la veritable serietat del contingut. Paradoxalment doncs –i a pesar de la implicació titular–, en cap moment no ens podem permetre el luxe de ser ociosos!

Fet i fet, a partir dels primers capítols el de Sueca es posa a alertar del perill de la mateixa autoritat globalitzadora que ja hem comentat. En aquest cas, tanmateix, la seva referència s'aplica al recurs al mite en l'elaboració de la interpretació socio-històrica, eina fonamental no sols de l'esforç propagandístic del règim franquista sinó també de l'apologia espanyolista de la famosa generació del 98.

Per tant, la primera definició enceta una trajectòria que anirà repetint-se al llarg de l'aplec: és a dir, la insistent i continuada desintegració de la ficció. Precisament per aquest motiu Fuster comença la seva investigació analítica amb la reflexió sobre una institució clau de la nostra societat: ens referim, és clar, a l'amor. Com tots sabem, aquest tema és gairebé inevitable al món occidental; l'exposen més que repetidament els mitjans de tots els estaments socials: des dels evangelis fins a Hollywood, passant pels trops amorosos del *Hit Parade* i l'aventura passional de la premsa del cor. Tot i això, amb referència a La Rochefoucauld i Engels, Fuster és capaç de demostrar que aquesta emoció tan apassionada no és cap cosa intrínseca sinó més aviat una «invenció del segle XII», de fabricació trobadoresca, que després passà a condicionar la sensibilitat occidental amb tanta contundència. La conclusió, deliciosa en la frescor de la seva ironia, ens fa veure d'una forma enterament convincent que al llarg de l'últim mil·lenni l'home i la dona europeus «han estat fent l'amor, s'han enamorat, al dictat dels poetes; sense adonar-se'n, naturalment, i sense haver-los llegit» (p. 10).

A partir del primer moment, doncs, el subtext d'aquest extraordinari diccionari queda prou clar. Davant la rentada de

cervell que representen les incontrovertibles fundacions de la societat occidental –amb tota la força interpel·lativa dels corresponents aparells ideològics de l'estat identificats tan lúcidament pel filòsof postmarxista Louis Althusser– és essencial que el ciutadà es mantingui alerta en tot moment, amb una facultat crítica ben esmolada per poder discernir-hi correctament la intenció tendenciosa.¹³ Tant és així que la segona definició, «Atzar», no fa sinó subratllar aquest missatge respecte a la historiografia.

Mitjançant la glossa d'una anècdota de Voltaire, Fuster exposa de la forma més graciosa –i amb una *reductio ad absurdum* digna del mestre– la il·licitud de l'addució de mites per a la interpretació històrica. L'exemple escollit és el nas de Cleopatra, que fou, segons la llegenda que el suecà s'apressa a desautoritzar, el motiu de conflictes bèl·lics entre els apassionats generals romans de l'època clàssica. Tot i el distanciament històric, la rellevància al règim franquista d'aquesta meditació no deixa de ser evident. La dictadura cercava la seva justificació en una tergiversació de l'anàlisi històrica que prengué la forma de l'elaboració d'un mite de la salvació d'una pàtria i amb una missió històrica per a sancionar l'abominació del *caudillismo*. La conclusió de l'apartat indica la vexació que comportà aquesta pràctica per a la gent normal i corrent –la immensa majoria– que, deixada tranquil·la i fora del cataclisme inventat de la metanarrativa, només hauria volgut dedicar-se a la realitat diària de «treballar i collir arròs». La referència a l'Espanya de la postguerra, per tant, no podia ser més contundent malgrat l'abstracció de la reflexió inspirada, sens dubte, en l'evasió subversiva de Diderot.

...l'atzar-nas-de-Cleopatra continuarà sent una amenaça per a la dolça, grisa i resignada multitud dels súbdits, que solament aspiren a viure aquesta vida en pau i gràcia de Déu... (p. 23)

No cal dir que al llarg d'aquest discurs l'estil de l'argumentació arriba a ser enterament orgànic de cara a la comunicació de la intenció de l'autor. La base científica de l'anàlisi és exemplar en la construcció de la seva proposta. En termes shakespearans, ens impressiona reiteradament una «dependence of thing upon thing» en la raonada adducció de dades i l'anàlisi posterior, fenomen que, per si mateix, constitueix l'antítesi de l'espuri procés imaginatiu de la invenció espanyolista. A més –i d'una forma curiosament evocadora–, l'obliquïtat de la referència aconseguix recalcar paradoxalment la seva immediatesa. Fet i fet, el cinema espanyol dels vuitanta havia de servir-se amb èxit del mateix estratagema narratiu. El gran protagonista, el Generalíssim amb el seu sistema repressiu, podria haver desaparegut de l'escenari; però, la ressaca de la seva presència invisible, encara s'hi sentia tan traumàticament que, tot i no aparèixer-hi, era capaç de provocar un atac de nervis a totes i a tots.

La peculiar immediatesa de la referència fusteriana troba el seu moment més punyent, tanmateix, en la meditació sobre la justícia on, referint-se a l'excarceració prolèptica de dos criminals de la Segona Guerra Mundial a França, l'assagista considera la incongruència de l'alliberament d'aquests assassins i torturadors, atesa l'aparentment inexplicable retenció penitenciària de malfactors comuns de poca envergadura. A pesar de l'especificitat tem-

poral del cas –i Fuster insisteix en la precisió cronomètrica de la segona quinzena del gener del 1963– el plantejament és d'una pertinència insospitada si hom té present no sols el recent afer Pinochet sinó també la posada en llibertat dels «terroristes» de l'IRA segons l'acord del procediment de pau a l'Ulster.

Després d'una deliberació llarga i informada, Fuster conclou isolant la diferència qualitativa entre les dues classes de criminal. La transgressió dels soldats alemanys es va produir durant l'extraordinària conjuntura d'una guerra. Per tant, en unes circumstàncies normals el seu acostament a la criminalitat seria dubtós i, ara en temps de pau, fóra molt improbable que hi reincidissin. D'aquesta manera –i per difícil que en sigui l'acceptació quan es pensa en la brutalitat dels crims–, el seu alliberament és comprensible. En el cas del reu normal, tanmateix, el delictes tendeix a ser habitual –un repte continu, un rebuig de l'autoritat de la llei– que constitueix una amenaça constant per a la societat. Per això, segons la visió fusteriana, la força dissuasiva de l'empresonament ha de ser més inflexible i l'aplicació de la clemència més rigorosa.

Els Eichmann, els Oberg i Knochen, avui, posats en llibertat, ens semblen inofensius: no veiem que, de moment, tinguin la possibilitat de tornar-hi. Mai no pensarem això del lladre o de l'assassí: aquests seran perillosos per sempre més. El lladre i l'assassí han desafiat les lleis una vegada, els han perdut el respecte, i temem que reincideixin. La societat es resistirà a ser clement amb ells. Ho serà més de grat amb els Oberg i Knochen. Ho acabem de veure. Això és escandalós, però és així. (p. 93)

L'actualitat d'aquesta meditació després del nefast onze de setembre del 2001 i la subsegüent operació «Justícia Infinita» de la guerra contra el terrorisme no podia ser més clara.¹⁴ Això no obstant, la insistència fusteriana pel que fa a la data no resulta menys crucial. En el moment de l'enllestiment de la celebració del quart de segle de la pau franquista –altrament dit, els cinc lustres de la victòria– Fuster, tan clarividient i humà com sempre, es dedicava més aviat a la preparació cívica per a l'època postdictatorial. La seva reflexió anava dirigida més concretament a la restauració de la cohesió social i la corresponent necessitat, per a la consolidació de la futura democràcia, de rebutjar el perill de la venjança retrospectiva; ajustament de comptes que podria dur implícit el vell perill de la polarització social a pesar de la (infinita) justícia de les seves reclamacions.

Si fins al moment hem pogut apreciar la fricció identificada per Eliot a nivell estatal, aquest diccionari també ens indica la condició de satèl·lit fonamental en la manera de ser fusteriana dins el context de la cultura catalana. Aquesta sensibilitat es deixa veure primer de tot en la seva predilecció per l'*outsider*. Una vegada més podríem sospitar que l'explicació per aquesta predisposició rau en l'esfera geoliterària, en la consciència de ser un escriptor català de la perifèria. Tot i això, el tractament d'aquest tema ens revela l'escriptor precisament en el seu moment més íntim i vulnerable, tal com s'evidencia a «Interès» on se sent obligat a autojustificar-se davant la incomprensió exterior:

Un amic em sorprèn embarcat en la lectura d'una espessa obra medieval. Atònit, em pregunta:

— I això, t'interessa realment?

Posa una mica d'incredulitat en «realment».

La seva bona fe –no en dubto pas– em desconcerta. Ell llegeix una altra mena de papers: en tot cas, mai no s'interessaria per un text arcaic i avorrit. Dic «avorrit» perquè per a ell, i per a gairebé tothom, ho seria. Ho és per a mi? He de reconèixer que no: m'interessa.

— Sí, m'interessa. (p. 80)

En un altre apartat «*Flâner*», el tarannà arriba a ser encara més líricament evocador, començant també amb l'arribada d'un amic seu, «botiguer loquaç i cultivat», de la més normal aparença imaginable. Sota aquesta superfície típica de petit burgès, tanmateix, trobem clandestins uns instints poc convencionals. En primer lloc, malgrat la formació netament catòlica de l'autor, el llibre de Bernanos que regala és «en edició curiosa». I a mesura que van parlant de París s'acumula anafòricament la impressió de la vida poc ortodoxa del *flâneur* baudelairià. Fet i fet, al cap i a la fi Fuster juga un paper d'importància secundària en la narració, cedint-li el protagonisme al seu company amb l'evocació nostàlgica d'una experiència força diferent de la banalitat professional.

— Jo guanyava un jornal molt magre. I què vol vostè que faci un jove estranger a París sense diners a la butxaca?

Penso una resposta equànime, moral i evasiva:

— Passejar...

— Sí, senyor. No ben bé passejar: *flâner*. *Flâner*, en francès, com ho traduiria vostè? *Flâner* és passejar, vagar pels carrers;

d'acord. Però jo diria que això no ho explica tot... *Flâner* és una gran diversió... Caminàveu a l'atzar, reposadament, sense prejudicis. *Flâner* és passejar, però d'una manera especial...

Fa una pausa, i jo espero que continuï...

— *Flâner*... –repeteix encara en plena evocació.

Penso en Bernanos, i no me l'imagino a París. Però la cosa no té importància. (p. 54)

Aquí fins i tot l'agudesa crítica de Fuster se subordina davant aquesta petita celebració de la vida alternativa de la metròpoli gal·la amb tot l'encís dels seus marginats: artistes, filòsofs, *ateliers*, revolucionaris, bebedors d'absenta i *flâneurs*. Si raciocini, intel·lecte, científisme acadèmic, són qualitats que solen aplicar-se correctament al discurs fusterià tampoc s'hi hauria d'ignorar una espiritualitat netament poètica. I caldria copsar-se degudament la lògica d'aquesta celebració gairebé lírica de la individualitat, antitètica i tan aliena a l'impuls homogeneïtzador de la postguerra que cercava d'eliminar tota indiosincràsia, tant personal com col·lectiva.

I és exactament en el camp poètic de la individualitat on hom pot apreciar amb més contundència la fricció assimiladora al nivell domèstic entre el procediment crític del Principat i el seu satèl·lit suecà. La declaració de Jaume Pérez Montaner que «la literatura del País Valencià es feia a base d'antologies» podria aplicar-se, sense massa exageració, al cas de la poesia de la resta dels Països Catalans.¹⁵ Per bé que el nombre d'antologies aparegudes en el curs dels últims tres decennis no deixa d'impressionar, el problema bàsic per a nosal-

tres rau en la seva classificació del material primari. En el seu tractat exemplar del 1959, *Poesia valenciana* (1900-1950), Joan Fuster ja havia paït el perill classificador implícit en aquest exercici tal com indica la seva comprensió de les dues opcions que té l'antòleg, que va qualificar de crítica i històrica respectivament. La importància del tema es palesa pel fet que la deliberació ocupa les quatre primeres pàgines del seu pròleg.

En les primeres, l'antòleg opera sobre el material literari prèviament fixat –gènere, escola, temps– d'acord amb un sistema de conviccions, i hi adopta una actitud militant en el judici. La seva selecció, doncs, ahora que implica la tria d'allò que ell creu millor, ens il·lustra respecte als mateixos fonaments teòrics de què parteix... L'antologia de criteri històric, al contrari, voldria ésser un treball de mera transcendència informativa. Tracta de fornir el lector d'un repertori de textos, que, satisfactoris o no des del punt de vista crític de l'antòleg, representen l'estricta realitat del fenomen literari.¹⁶

L'acostament històric, per tant, aspiraria merament a informar, sempre que això sigui possible. L'impuls crític, per la seva banda, entén l'avaluació des d'una posició predeterminada o, com ho descriu Ricard Torrents: «L'antologia no és mai innocent com un ram de flors. Darrere l'antòleg s'amaga el crític bel·ligerant».¹⁷ Per tant, no ens estranyaria gens que Fuster, sensible als paranys tendenciosos, triés l'alternativa menys conflictiva; i el resum de l'activitat lírica d'aquest període que ens va proporcionar figura entre les mostres més desinteressades ofertes per aquest gènere.

Queda enterament clar, això no obstant, que la contribució fusteriana a penes ha servit d'exemple. Posteriorment, les compilacions més remarcables –la immensa majoria, inevitablement, des del Principat– han preferit la versió crítica, amb tots els riscos que això comporta de cara a la parcialitat. El prototip d'aquest model, és clar, fou la seminal *Poesia catalana del segle XX* de Josep Maria Castellet i Joaquim Molas.¹⁸ Mentre la importància de l'aplec és indiscutible, convindria tenir sempre present, contrastant radicalment amb la posició de Fuster, la tendenciositat del duo català en la seva empresa.

En la fosca nit de la repressió franquista aquest tàndem, inspirat per la praxi combativa de l'intel·lectual gramscian, cercà d'eixamplar la resistència al règim mitjançant una qüestionable redefinició de les premisses artístiques. Aquests «crítics militants» amb la seva «actitud bel·ligerant»¹⁹ remuntaren les propostes estètiques convencionals dins el marc immediat del compromís ideològic de l'anomenada poesia realista, tergiversant, per tant, la premissa d'acceptació gairebé universal de la condició exclusivament literària de l'especulació poètica. Per a Eliot, per exemple, la creació poètica era una experiència orgànica on la contribució particular només podia apreciar-se completament respecte al *corpus* literari.²⁰ De forma similar, en la seva rearticulació de les teories eliotanes, Harold Bloom –un dels teòrics més reconeguts de la creació lírica del segle passat– declarava repetidament l'exclusiva rellevància de la dimensió estètica sobre la putativa influència ambiental.²¹

Concomitant amb el seu revisionisme, això no obstant, Castellet i Molas s'atreïren a confeccionar un cànon estètic –el

realisme històric— a fi de fomentar aquesta resistència cultural. El *diktat*, però, no fou cap anàlisi de l'expressió poètica sinó, d'acord amb el tenor de tota la compilació, d'una inspiració netament ambiental. Fet i fet, constituí una invitació lírica a les armes en contra del règim. Des d'una posició de control, els antòlegs procuraren ordenar la veu artística segons el seu posicionament ideològic. La seva meta no va ser descriure sinó, més aviat, influir, postura que revelava una clara intenció dirigista. No ens hauria d'estranyar, doncs, la contundència del rebuig fusterià, articulada amb tota la fricció antitètica que es vulgui, d'aquest intent antitextualista de manipular extraliteràriament la producció poètica.

Anys enrera, Josep M. Castellet i Joaquim Molas van fotre un sumptuós «*manifesto a la Nació*», amb el programa d'una anomenable «poesia realista». Van tenir tan poca clientela, que no han trigat a desdir-se'n. Alguna vegada n'hi hem parlat, i ells sempre m'han dit que allò no era ben bé un «programa», sinó una mena de «profecia». Auguraven la pròxima eclosió d'una «poesia realista», i, en efecte, els ha sortit Pere Gimferrer, que és un poeta estimable, sens dubte, però escassament «realista»... Vaticinaren a cegues i s'equivocaren.²²

Evidentment, la temptació —irresistible per a aquests antòlegs— de convertir-se en profetes o comissaris de la lírica és un indicatiu prou eloqüent del perill tendencios del gènere; i la clarividència dirigista exercida pel tàndem català deixa en evidència la radical diferència del procediment assimilatiu del valencià que, tal com indica al seu aplec, va voler evitar en tot moment el parany dirigista:

Una primera obligació meua ha estat, per tant, reduir al mínim tota motivació crítica. Havia de deixar en segon terme com em fos possible, l'impuls a jutjar la labor dels poetes valencians contemporanis.

Fet i fet, en el seu pròleg a l'obra completa d'Estellés, el suecà enunciat la clara divergència entre l'experiència literària del País Valencià i la del Principat marcant, amb contundència, la tensió friccional. El volgut demotisme de l'expressió valenciana (tipificat pel de Burjassot i, tal com s'ha vist a dalt, pel mateix Fuster) constitueix l'antítesi vernacular de l'idioma del Principat.

Tot s'ha de dir: llegir Llorente quan ja s'ha llegit Neruda constitueix una experiència estranya que un crític barceloní —per més espavilat que siga— no entendre mai... I Pompeu Fabra: fins a quin punt era «vàlida» per a Vicent Andrés Estellés la koiné de la «mesocràcia il·lustrada del Principat?»... Habitualment, [Estellés] hi explica l'espectacle menor de les peripècies de la gent subordinada, les seues —del poeta— o les nostres, que són d'una vulgaritat raonable i acatada. I les explica: les narra. I havia de narrar-les amb el vocabulari i els girs de la mateixa «vulgaritat» poetitzable.²³

No cal dir que la visió d'un poeta dialectal i un assagista dialèctic no fa sinó recalcar la idoneïtat del plantejament eliotià. I les reflexions de Vicent Salvador sobre *Nosaltres els valencians* tendeixen a subratllar la clara consciència fusteriana del plantejament central al nostre estudi:

era una obra d'encàrrec, que tenia la proposta d'equilibrar, amb la perspectiva va-

lenciana, la panoràmica nacional catalana: el desequilibri entre el centre i la perifèria. Fuster mantindria, al llarg dels anys, la coherència d'aquesta visió integradora dels diversos regionalismes catalans en un sol marc nacional. (pp. 99-101)

És precisament al camp de la lírica on més deixaria copsar-se l'impuls centrifugador. En termes generals, al Principat l'assimilació del vers ha variat ben poc des de la imposició de la perspectiva positivista de Castellet i Molas d'un moviment líric explicable netament en termes de la història individual i col·lectiva. Fins i tot la promoció lírica ha depès del gènere de l'antologia que, editorialment parlant, s'ha multiplicat escandalosament amb tota la seva tendenciositat.²⁴ Caldria comentar, així mateix, l'absència –acadèmicament inexplicable– de monografies dedicades a poetes individuals en els últims quatre decennis, cosa que ha servit per a comprometre la pluralitat assimiladora al Principat i enfortir alhora la immutabilitat de l'edifici crític.

Particularment revelador en aquest sentit seria el cas d'un dels escriptors més populars i venuts: ens referim, és clar, a Joan Salvat-Papasseit. Llevat d'algun article dissonant, aquest poeta no ha conegut cap revisió interpretativa en els últims quaranta anys. Tot el contrari. En la consistència de la feina de Joaquim Molas, amb cada una de les innumbrables reencarnacions i reedicions, trobem una mera repetició o ampliació retocada de l'anàlisi convencional.²⁵

Fuster fou també fonamental en la promoció de l'escriptor de la Barceloneta tot i que el plantejament teòric de la seva edició de la poesia completa el 1962 diver-

gia radicalment de la segona, a cura del comentarista català de l'any 1978, que constituïa una reiteració coherent i eixamplada de l'acostament positivista de l'antologia. El de Sueca, però, es dirigia més aviat cap a l'obertura de la lectura textual en el seu intent d'evadir en tot moment la gàbia tancada de la rigidesa extraliterària d'inspiració biogràfica.

Comsevulla que sigui, la previsible reactualització de Salvat tindrà encara una altra virtut. La lectura completa dels seus poemes, avui, quan ens hem alliberat o comencem a alliberar-nos de certes nobles i magnífiques pressions, ens ha de sobtar amb una evidència puntual: la de la seva estatura i la seva duració com a poeta. Ja no ens hi destorbaran els prejudicis d'ambient o de retòrica [...]. No serà mai més, per a nosaltres, «malaguanyat», perquè no és malaguanyat el poeta que deixi una obra amb tantes i tan incaducables vigències com la de Salvat-Papasseit [...] Tot això, que, de fet, havia interceptat durant anys la visió correcta de Salvat-Papasseit, en queda finalment eliminat. I el lector català podrà obrir-se a la suggestió plural, transparent, franca, dels seus versos, amb la sorpresa agraïda d'haver descobert un gran poeta impensat.²⁶

Aquest posicionament antitètic, per naturalesa més especulatiu, hagué de posar en relleu el procediment de la crítica a l'ús amb tota la definició de la seva categorització extraliterària –segons els criteris de biografia, decennis, escoles i generacions– que es va institucionalitzar al nord de l'Ebre. A pesar de l'optimisme fusterià, però, es veu que el procediment assimilador no ha fet més que arrelar-se amb més insistència.²⁷

Vicent Salvador resumeix aquesta diferència receptora en termes de l'ofici literari; però és difícil no albirar-hi també una clara divergència teòrica: «El discurs didàctic, per exemple, no es pot permetre la mostració de dubtes, de la sotsobra de l'autor, de les seues contradiccions: ha d'aparèixer clar i monolític. L'assagista, en canvi, que es presenta davant el lector en "mànigues de camisa", posa sobre la taula una confessió».²⁸ De fet, la referència no podia ser més apropiada al nostre context. Des del començament del seu preàmbul el prologuista valencià declara que «potser, en definitiva, no hem estat justos amb Salvat-Papasseit». I la reiteració d'aquesta classe d'acusació al llarg de la introducció ofereix, en el dubte de la seva autocrítica, una manera més oberta i flexible a l'acostament del vers del poeta.

A la portada de la monografia de T. S. Eliot apareixen, apropiadíssimes, les dues accepcions ofertes per l'*Oxford English Dictionary* de la paraula definició: «the setting of bounds; limitation (rare)». Sense dubte, l'aplicació d'aquest matís al nostre estudi li hauria fet gràcia a l'irreprimible pensador. No ens semblaria excessiu aduir aquests dos sentits per a descriure la labor diferenciada en el camp de la poesia entre Fuster i els seus homòlegs de la Catalunya estricta. Mentre el suecà cercava la delimitació de l'expressió lírica per tal d'estimular el debat al seu entorn,

els principatins tendien més aviat a imposar-hi limitacions a fi de potenciar la seva assimilació d'acord amb un esquema ideològic predeterminat.

Isidre Crespo descriu la independència del procediment fusterià d'aquesta manera:

La seua veu va ser una suspicàcia sistemàtica, un escepticisme funcional i pràctic, no desintegrador. Fuster, sabedor del que pressuposaven els límits de la condició humana, fa d'aquest reconeixement un remei contra les ideologies, un recer contra el perill de la uniformització del pensament.²⁹

El nostre retorn en aquest moment a les meditacions del poeta anglicà no podia ser més apropiat. Al llarg d'aquest estudi hem trobat una consistència sorprenent entre el fenomen Fuster i l'esquema d'Eliot. Des de la influència de la cultura internacional evident en el gal·licisme a ultrança a la fricció antitètica del posicionament domèstic entre el Principat i el seu satèl·lit cultural, passant per l'antagonisme a nivell estatal contra l'espanyolisme institucional, la contribució autònoma de la bel·ligerància fusteriana a la vida intel·lectual del col·lectiu ha estat fulminant. I si el plànol eliotià no explica del tot la personificació de la cultura de satèl·lit en un individu sol, almenys ens pot ajudar a comprendre millor les raons de la seva aparença. □

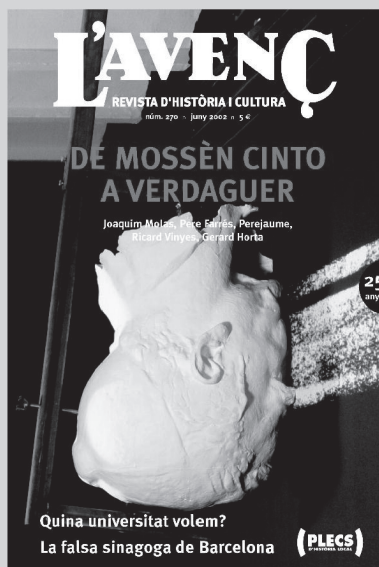
1. *Notes towards a Definition of Culture*, Londres, Faber, 1962 [1a edició, 1948].
2. *Fuster o l'estratègia del centaure*, València, Bullent, 1994.
3. *Ibidem*, pp. 121-122.
4. Eliot, p. 119. La traducció de l'anglès en tots els casos és nostra. Les planes assenyalades correspondran sempre a aquesta edició.
5. Barcelona, Editorial A. C.
6. Una versió completa del prefaci de d'Alembert es troba a la web:
<http://art-bin.com/art/oaembert.html> (1a part);
<http://art-bin.com/art/oaembert2.html> (2a part).
7. Com bé han argumentat Deleuze i Guattari amb la seva alternativa del rizoma, la naturalesa definida d'aquest mapa amb la verticalitat institucional del seu arranjament reflecteix un instint essencialment conservador i reduccionista respecte a l'assimiació de l'enigmàtica complexitat del món natural. Antitèticament, la versió rizomàtica que ells proposen aspiraria –amb la seva horitzontalitat subterrània i la capacitat individual de fixar-se a qualsevol lloc de la xarxa– a la formulació d'una *Weltansbauung* enterament més alliberadora, flexible i oberta. Vegeu *Mille Plateaux: A Thousand Plateaux: schizophrenia and capitalism*, Londres, Athlone, 1987.
8. A *Prospectus*, del 1750, per exemple, l'enciclopedista admet: «Mais une considération que nous ne pouvons trop rappeler, c'est que le nombre des systèmes possibles de la connaissance humaine est aussi grand que le nombre des esprits, et qu'il n'y a certainement que le système qui existe dans l'entendement divin d'où l'arbitraire soit exclu».
9. «Encyclopédie», dins *Encyclopédie*, 1755.
10. Voltaire, *Dictionnaire Philosophique*, París, Garnier Flammarion, 1964, p. 24.
11. *Ibidem*. Voldria agrair a la meua col·lega Jenny Mander del Departament de Francès de Cambridge el seu ajut a l'hora de sintetitzar amb claredat el projecte dels *encyclopédistes*.
12. *Diccionari per a ociosos*, Barcelona, Edicions 62, 2001 [13ena edició], p. 7. Les referències que citem en aquest article seran d'aquesta edició.
13. L'article clau en aquest context és, «Ideology and Ideological State Apparatuses» dins *Lenin and other Philosophical Essays*, Londres, NLB, 1971, pp. 121-73.
14. La seva pertinència, així mateix, al problema de l'Ulster, Euskal Herria o Palestina acostuma a provocar un debat vigorós a les aules universitàries de les nostres illes. Repetidament la discussió se centra en la qüestionable llicitud –o la inutilitat crònica– de tractar sense més els moviments radicals d'alliberament com a criminals. I fóra bo que la lucidesa dels arguments dels estudiants arribés a l'atenció dels partits dinàstics i els *mass media* que, amb la facilitat de la seva retòrica, semblen confondre la dissidència amb la sedició, cosa que, per a ells, cal resoldre exclusivament –i fins ara inútilment– amb mesures de seguretat. Evidentment, els que controlen no volen admetre que la «justícia infinita» per a alguns no resulta ser més que el terrorisme imperialista per als altres.
15. «Sobre antologies literàries al País Valencià», *Subversions*, València, Eliseu Climent, 1990, pp. 243-55. Aquest article forneix una llista de les innombrables antologies que tant han fet per acondicionar l'assimilació de la poesia.
16. *Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*, 2a edició, València, Eliseu Climent, 1980, p. 29.
17. «Sobre antologies de poesia», *Reduccions*, 11, setembre 1980, pp. 47-54.
18. Barcelona, Edicions 62, 1963.
19. La terminologia és de Torrents.
20. Talment com palesa a «Tradition and the Individual Talent» en *Selected Essays*, Londres, Faber and Faber, 1932, pp. 15-25: «No poet, no artist of any art, has his complete meaning alone. His significance, his appreciation is the appreciation of his relation to dead poets and artists».
21. Les obres de Bloom que hem trobat més apropiades són: *The Anxiety of Influence*, Nova York, Oxford University Press, 1973; *A Map of Misreading*, Nova York, Oxford University Press, 1975; *The Breaking of Vessels*, Chicago, University of Chicago Press, 1982. Una observació prou aclaridora en aquest context particular seria: «Art is the index of men born too late: not the dialectic of art and society. The dialectic between art and art –what Rank defined as the struggle of the artist against his art– is really what counts» (*Anxiety*, p. 27).
22. «Introducció» a Vicent Andrés Estellés, *Obra Completa*, I, València, Eliseu Climent, 1972, p. 28.
23. *Ibidem*.
24. Per a una discussió més detallada d'aquest tema vegeu el nostre *Sobre la poesia catalana contemporània*, València, Eliseu Climent, 1996, pp. 27-92.

25. Fins a l'octubre del 2001, per exemple, hi ha hagut 25 reedicions a cura de Joaquim Molas de l'aplec salvatià *Poema de la rosa als llavis*. Totes elles inclouen com a introducció el pròleg a la segona edició de *Poesies* de 1978. Malgrat el valor apreciable de la labor del crític, la manca de pluralitat en l'assimilació i la promoció del poeta és lamentable i seria impensable a l'estranger.
26. «Introducció a la poesia de Joan Salvat-Papasseit», dins Salvat-Papasseit, *Poesies*, Barcelona, Ariel, 1962, pp. 37-84. La cita és a la pàgina 43.
27. Aquest tancament positivista que ha limitat l'assimilació de la seva expressió continua vigent. A part de les 25 reimpressions del pròleg del 1978, Dolors Oller («La poesia de Joan Salvat-Papasseit», *L'Avenc*, 2a època, setembre, 1979, p. 42), seguint la mateixa línia, continua una pràctica del tot antagònica a l'esperit fusterià: «El que és innegable és que en aquest llibre [*Rosa als llavis*] hi alena una frisança neguitosa, un deler frenètic del plaer i felicitat que el converteix en una metàfora de la malaltia que portà Salvat a la tomba».
- A fi de demostrar aquesta continuïtat de l'instint positivista citem la corresponent observació de *Poesia catalana del xx*, Barcelona, Edicions 62, 1963, p. 73: «La fugida de Salvat cap al somni només visible des de *La gesta* fou, de fet, un intent estrictament personal de completar les pròpies deficiències d'orfe prematur, de pobre i de malalt. Així sorgiren els mites de lladre i pirata d'amor». Evidentment, hi ha punts on ens permetríem de discrepar amb la interpretació de la introducció del mateix Fuster. La gran diferència, però, rau en la clausura i l'obertura dels acostaments corresponents.
28. Salvador, p. 66.
29. Joan Fuster, *Raons i paraules*, edició d'Isidre Crespo, Barcelona, Hermes, 1999, p. 20.

25 ANYS
L'AVENÇ
 REVISTA D'HISTÒRIA I CULTURA

Verdaguer mai vist

L'AVENÇ commemora l'Any Verdaguer amb un recull d'articles signats per Joaquim Molas, Perejaume, Pere Farrés, Ricard Vinyes i Gerard Horta, els quals fan un repàs a la vida i a l'obra del literat català.

Consell de Cent, 278, 1r 2a
 08007 Barcelona
 93 488 34 82 - avenc@retemail.es

En preparació
 La nova Alemanya (Juliol/Agost 271)

Joan Fuster i l'art

Xavier Antich

El poeta grec Arquílóc va deixar, entre els seus versos, una línia breu, contundent i enigmàtica: «La guineu sap moltes coses, però l'erició en sap una d'important». La guineu és la intel·ligència de la dispersió, una força centrífuga que fuig cap a tot arreu sense aconseguir de preservar el seu centre. L'erició, al contrari, és concentrat i distant, treu la seva força de la intensitat de la convicció i tot ho porta cap al seu centre per tal de, d'allí estant, pensar-ho tot. Isaiah Berlin, d'aquest diguem-ne principi, proposa considerar Shakespeare com una guineu i Dant com un erició. Al costat de les guineus, Berlin hi arrencaria, entre d'altres, Montaigne, Goethe, Joyce; i dels ericions, Pascal, Dostoievskij, Proust.¹ Si se'ns permet d'utilitzar la imatge, diríem que Joan Fuster, tot i semblar una guineu, és, i de forma molt intensa, un erició: potser un erició que va esmerçar tota la vida d'escriptor en semblar, a qualsevol preu, una guineu. I és que, malgrat la dispersió certament desmesurada dels seus interessos com a escriptor, hi ha pertot un alè intempestiu que potser els lliga tots per dins i que té a veure, per dir-ho d'entrada

sense massa matissos, amb una preocupació per la realitat. Potser, formulat així, pugui semblar un principi massa genèric o, fins i tot, ben poc peculiar o original. Tanmateix, quin principi no ho és, de genèric, i, d'altra banda, què tenen a veure la intel·ligència i el pensament amb l'originalitat?

I l'art? Pel que fa a l'art, no es pot dir, pròpiament, que fos una preocupació especialment obsessiva de Joan Fuster, si hem de jutjar per aquells escrits seus en els quals se n'ocupa explícitament. Uns pocs textos per a algun catàleg, algun article dispers, alguna referència més aviat tangencial i cap llibre. Bé, d'entre els llibres, però, hi ha el cas de *El descrèdit de la realitat*, el primer assaig pròpiament dit del gran assagista en català del xx i un dels seus textos més celebrats i llegits. S'hi parla, certament, de l'art, però d'una forma ben peculiar, perquè allò que, pel damunt de tot, preocupa Fuster i mobilitza la seva reflexió és la relació entre l'art i la realitat o, per ser més precís, l'evolució històrica de l'art, sobretot a partir de les avantguardes, i la seva deriva cap a una autonomia que manifesta allò que podríem considerar símptoma d'època i que Fuster caracteritza, tan afortunadament, si ho hem de jutjar per l'èxit posterior de la seva recepció, com a «descrèdit de la realitat». De

Xavier Antich és professor d'Estètica a la Universitat de Girona. Ha traduït E. Lévinas al català i ha publicat, entre altres, *Introducció a la metafísica d'Aristòtil* (1990) i *El rostre de l'altre* (1993).

la importància de la recepció d'aquest text, en podem donar un sol exemple, al nostre judici paradigmàtic: un dels llibres més estimulants i brillants del primer Rubert de Ventós, *El arte ensimismado*, publicat per primer cop l'any 1963, comença remetent, des de les primeres ratlles, al text de Fuster, amb el qual tot el llibre manté, implícitament, un diàleg molt fèrtil i polèmic que el porta més enllà dels objectius originaris de Fuster i que li permet, a Rubert, de repensar la contemporaneïtat creativa en el marc d'uns altres paràmetres.² Cal no oblidar que, a més Rubert de Ventós ha estat, en la filosofia catalana, el capdavanter d'una autèntica reorientació del pensament, en la perspectiva estètica, que ha comptat, durant els darrers anys, amb bona part dels pensadors més interessants que han publicat al nostre país. No em sembla pas una dada accidental ni menyspreable.

Miquel Batllori ja va assenyalar que, des de bona hora, l'assaig històric de Fuster, com abans el d'Eugeni d'Ors, es va decantar cap a l'estètica.³ No pas pròpiament cap a l'art, val a recordar, perquè no és el fet mateix de l'art i les pràctiques artístiques allò que sembla amoinar-lo en primera instància, sinó el pensament de l'art, la reflexió al voltant de la problemàtica artística i, sobretot, la seva problemàtica relació amb la realitat.⁴ O per dir-ho ras i curt: allò que li interessa, a Fuster, de l'art és el seu allunyament de la realitat fins al punt de trencar-hi tots els lligams que tradicionalment hi havia establert. Perquè allò que *El descrèdit de la realitat* posa sobre la taula, des del mateix títol, és fins a quin punt l'art del segle XX (l'assaig es publica l'any 1955) ha perdut de vista la realitat amb la voluntat de constituir-se

com a realitat autònoma. I, en conseqüència, quin és el preu que ha hagut de pagar en termes de pèrdua de capacitat comunicativa i emotiva. Realitat i comunicació, heus ací els pols al voltant dels quals es trenca el contingut polèmic de l'assaig de Fuster. És cert, però, que fins i tot en termes de la historiografia de l'art, l'assaig de Fuster constitueix una excepció en un panorama més aviat migrat i academicista. Ho ha recordat Antoni Marí, amb la contundència que li permet el seu coneixement de la historiografia recent:

Si recordem el que es publicava per aquells anys en matèria d'història de l'art o d'assaig d'estètica, el llibre de Joan Fuster és un lliri entre cards. Per aquell temps, i fins els primers anys de la dècada dels 70, hi havia un esquitit coneixement de la tradició historiogràfica europea [...]. La historiografia artística que es feia i s'escrivía al nostre país, fins fa molt poc de temps, era anacrònica, estrictament erudita i amb un rònc esperit d'arxiver, seguint els paràmetres dels historiadors del segle XIX [...]. Pels anys en què Fuster redacta *El descrèdit*, a part d'aquest dos autors [María Luisa Caturla i Enrique Lafuente Ferrari], no hi ha cap nom que valgui la pena recordar, ni cap obra que plantegi, o simplement assenyali, qüestions o problemes artístics de l'envergadura dels que tracta Fuster i amb la cura, la gràcia, la ponderació i els matisos amb què ho fa ell; la qual cosa ofereix a aquest llibre un relleu que és necessari resaltar.⁵

L'apreciació de Marí és justa i resitua l'assaig de Fuster en un context que no cal menysprear: en el de la historiografia sobre l'art. Tanmateix, al nostre entendre, l'arrel del seu gran interès, encara avui, és

més aviat de tarannà i d'ambició: Fuster no pretén només participar, en els debats historiogràfics, amb un estudi sobre l'evolució de l'art i l'experiència estètica en la cultura occidental, sinó pensar les seves problemàtiques relacions amb la realitat i les derives, aleshores recents, de l'art contemporani de mitjan segle. És en aquest sentit que la problemàtica inaugurada, com a mínim al nostre país, pel text de Fuster continua encara avui oberta i, aspecte que al nostre entendre és encara més greu, sense continuadors clars. Perquè allò que planteja *El descrèdit* és, sobretot, la crisi del pacte tradicional entre art i realitat que comporta, als ulls de Fuster, una inqüestionable pèrdua del valor comunicatiu de l'art i el seu correlatiu aïllament en una esfera autònoma d'ús gairebé reservat als especialistes. A ningú que estigui al corrent de les darreres tendències de les produccions artístiques, durant les dècades que han seguit la publicació del seu llibre, i de la problemàtica teòrica generada al seu voltant, no podrà passar-li per alt que la qüestió continua al nucli de la discussió. És a partir d'aquest fil, que reprendrem explícitament al final de l'article, que ens interessa, ara, desplegar la tesi de la reflexió fusteriana cap al nostre present. No ens interessa, doncs, analitzar acadèmicament el plantejament de Fuster, sinó pensar a partir d'ell i analitzar fins a quin punt allò que ell descriu, l'any 1955, com a diagnòstic, pot orientar una lectura de la problemàtica generada en les pràctiques artístiques a partir de la publicació de *El descrèdit* en allò que afecta, especialment, el moment actual.

Fins a quin punt aquests problemes al voltant de les relacions entre art i realitat preocupaven Fuster, ho manifesta un frag-

ment del seu diari, datat el 15 de març de 1952, on podem reconèixer idees que reapareixeran després a *El descrèdit de la realitat*:

Hi ha unes pàgines breus, i bastant explotades, de Wassili Kandinski, que van ser i continuen sent la formulació més exacta i lúcida de l'estètica no figurativa en pintura. I, en elles, un paràgraf ja famós, contundent, causa incessant –avui ho he tornat a comprovar amb uns amics– d'escarafalls, retrets i esquinçaments de vestidures. És aquell en el qual el pintor afirma que «el contacte de l'angle agut d'un triangle amb un cercle no produeix una impressió menor que la produïda pel contacte del dit de Déu amb el dit d'Adam en Miquel Àngel». Es comprèn que, així, en sec, aquesta asseveració hagi de resultar necessàriament angoixosa, sufocant, i fins i tot absurda i intel·ligible per a molta gent –com ho resulta per als meus amics. Més encara, jo diria que ho resulta per a tothom [...]. És clar que bona part de la sorpresa, o de la repugnància, s'esvaeix quan la frase de Kandinski és retornada al seu context. El rus la intercala en una explicació *interna* del moviment pictòric contemporani, en la qual compten, com a factors únics, la consciència i el desig dels mateixos pintors. «El pintor», diu, «sentia necessitat d'objectes discrets, silenciosos, quasi insignificants. Que silenciosa és una poma al costat del Laocoont. Un cercle encara és més silenciós!». D'aquí, d'aqueixa voluntat de l'artista –voluntat de silenci–, van desprendre-se, al llarg dels darrers segles, les successives primacies del paisatge sobre la figura, de la natura morta sobre el paisatge, i de l'esquema geomètric sobre la natura morta. A cada estadi, segons Kandinski, s'ha obtingut un major

guany de silenci. La pintura abstracta seria ja el silenci pur, si no fos que el silenci pur convé millor a l'absència de pintura...⁶

Fuster expressa, ja aquí, la seva perplexitat pel que podríem considerar la radicalització de l'autonomia de l'art, això és, la configuració de l'espai artístic com un univers de significacions pròpies alliberat i separat definitivament de la seva referència a la realitat. L'art, d'acord amb la caracterització de Kandinski, llegida per Fuster, ja no remet a res més que a si mateix i la realitat, a la qual l'art s'hi havia referit des dels orígens, queda ja definitivament fora de la nova *realitat* constituïda per l'art. Lluny, inassequible. Fora de la realitat, l'art resta silenciós i sol. Amb si mateix. Aquesta és la tesi que, a partir de la reflexió escrita als seus diaris, provocarà i articularà el discurs de Fuster en *El descàndit de la realitat*, amb una voluntat, clarament polèmica, de donar resposta a aquest problema.

Malgrat l'astorament que la frase de Kandinski pot provocar en primera instància, Fuster intenta pensar-la, encara als seus *Diaris*, des de dins, ja que creu que allí s'hi troba l'arrel d'una problemàtica que, al seu judici, caracteritza bona part de la problemàtica de l'art pròpiament contemporani:

Els dits pintats per Miquel Àngel al sostre de la Sixtina no són anatomia o fisiologia, sinó mitjans pictòrics; el triangle i el cercle, d'altra banda, són igualment alguna cosa més que geometria: són mitjans pictòrics. Teòricament, doncs, i en tant que «mitjans pictòrics» –expedients plàstics, creacions de forma i de color–, l'equivalència hi és admissible. L'escena bíblica i el frec del

triangle amb el cercle s'identifiquen en aqueix pla. Des del punt de vista pictòric no hi haurà diferència: és a dir, no n'hi ha, sempre que es tracti de *veure's* com a simples entitats plàstiques.

No cal dir que la reflexió de Kandinski s'inscriu, i Fuster ho assenyala amb molt encert a *El descàndit*, amb la conquesta dels dominis de la pura visualitat. Una conquesta, cal recordar, que s'inicia a finals de segle XIX amb els fundadors del formalisme a partir de Konrad Fiedler i que hom pot resseguir, en la seva travessa noucentista, fins a, com a mínim, Rudolph Arnheim (que ha parlat expressament de «pensament visual»)⁷ o, més recentment, John Berger (que ha provat d'elaborar, a través del que anomena «maneres de veure», una versió contemporània de l'«elogi de l'ull» els ascendents del qual podrien remuntar-se fins a Leonardo da Vinci).⁸ A diferència de l'evolució històrica de l'art occidental, marcada pel que hom podria anomenar «la síndrome de Tirèsias» (el cec visionari que veu allí on els altres, que tenen ulls, no hi veuen res i que constitueix el paradigma, en la cultura grega i en la tradició occidental posterior, d'un menyspreu secular de la visualitat en benefici d'un espai de sentit que sempre està més enllà de l'aparença sensible), la conquesta de la visualitat a partir del formalisme (estrictament contemporani, en el temps i en el sentit, de la fenomenologia de Brentano –desplegada en la mateixa línia, després, per Edmund Husserl– i de l'impressionisme plàstic i musical) orienta l'espai pròpiament artístic en els territoris de l'aparença sensible, autònoma en el seu sentit i que ja no reclama ser travessada cap a un altre lloc per definir la seva naturalesa pròpia.

Provarem d'explicar-nos: fundant-se en el menyspreu de la visualitat, la història de l'art occidental i la teoria que l'ha acompanyat i que ha donat forma a través dels pensaments i de l'escriptura han afirmat, des dels seus orígens, que el sentit d'allò que hom veu no està necessàriament en allò que hom veu i que, de fet, constitueix la naturalesa sensible i visual de les representacions artístiques. D'acord amb la clàssica formulació de la mímesis, l'art representa, a través d'imatges, alguna cosa que està *més enllà* de les imatges i de la qual la imatge en rep el sentit. L'art *representa* la realitat i és d'aquesta referencialitat que l'art obté el seu sentit. Un sentit, doncs, que no rau en la presentació sensible d'uns continguts visuals, sinó en la seva capacitat de referir-se a una realitat que existeix fora i de la qual en deriva, en última instància, el seu significat. Tant se val, tanmateix, si la realitat a la qual l'obra es refereix és una realitat física, natural, ideal o divina. El sentit, en tot cas, és *en un altre lloc*: cal travessar l'obra, més enllà d'ella, per trobar-lo. És un sentit que, depenent del moment històric, pot remetre a les divinitats representades, en l'escultura grega o en la pintura mural o sobre taula medieval, o pot fer-ho, sobretot a partir del Renaixement, referint-se a aquelles figures històriques, mitològiques o religioses de les quals deriva, en última instància, el sentit de la seva representació. De forma més complexa, però no pas diferent en la seva essència, tot el simbolisme o l'al·legorisme de les diferents etapes de la iconografia artística occidental remet al mateix esquema de transcendència de la realitat estrictament visual. És aquesta exterioritat que dóna sentit a l'obra i respecte de la qual l'obra, en la seva

realitat visual, n'és purament una traça o petjada: l'obra assoleix el seu sentit per aquesta remissió cap a fora d'ella. Em sembla exemplar, en aquest sentit, la cèlebre carta de Bernat de Claravall a l'abat Guillem: en una època en la qual era habitual de representar la naturalesa, als capitells de les esglésies i claustres romànics, de manera simbòlica, Bernat es queixava perquè als monestirs els monjos preferien llegir *in marmoribus* abans que *in codicibus*, dedicant molt més temps a admirar la gran varietat d'animals i éssers extraordinaris representats a les imatges que no pas a llegir el text sagrat. D'aquí, Bernat en deduïa el caràcter constitutivament demoníac de les representacions i la naturalesa pecaminosa de la contemplació visual (*concupiscentia oculorum*). Bernat de Claravall, com Plató molts segles abans, hauria descobert en la fascinació davant la realitat sensible i visual de les representacions artístiques, un autèntic perill que cal conjurar al preu que sigui. Quan Susan Sontag, ja al nostre temps, reclami que, enfront d'una hermenèutica de l'art (que hauria orientat tradicionalment els principis de l'experiència estètica en la història de la cultura occidental), allò que ens cal és una «eròtica de l'art»,⁹ estarà reivindicant, de forma explícitament polèmica, una reorientació d'aquesta tendència que ara, certament sense entretenir-nos a rastrear-ne amb detall els diferents episodis i les diverses modulacions, estem dibuixant.

Caldrà esperar, fonamentalment, fins al romanticisme, perquè aquesta orientació es reformuli en uns termes diferents, deixant intacte, però, el mateix menyspreu per la visualitat de l'obra. D'acord amb la reorientació *expressiva* de l'art romàntic, el sentit d'una obra d'art ja no depèn de la

seva referència a l'exterioritat de la realitat (aquest *més enllà* de l'obra en què es funda la noció de mímesi), sinó que depèn, exclusivament, de la interioritat de l'artista que s'expressa i es manifesta en la superfície plàstica. El sentit de l'obra, aleshores, no cal buscar-lo *més enllà* de l'obra, sinó *ençà* d'ella, en la seva remissió a la interioritat creativa de l'artista que manifesta la seva subjectivitat en uns continguts. El gran pintor romàntic Caspar David Friedrich, en aquest sentit, ha estat, al nostre judici qui ho ha formulat de forma més clara i explícita:

Tanca el teu ull corporal, perquè vegis primer la teva pintura amb l'ull de l'esperit. Aleshores deixa sortir a la llum allò que vas veure en l'obscuritat, per tal que pugui exercir el seu efecte sobre els altres, de l'exterior fins a l'interior.¹⁰

La visualitat, aquí, però, és també travessada cap a un altre lloc diferent del contingut purament visual de la superfície plàstica: el lloc de la intimitat que l'obra expressa i de la qual, ara, en rep un nou sentit. Potser val la pena recordar que aquest desembarcament de la subjectivitat, d'acord amb els postulats del pensament nascut amb la Il·lustració que, a partir fonamentalment de Kant, ocupa l'escena europea, no caracteritzen només les arts plàstiques: també la música, en aquest sentit, es reorientarà d'acord amb aquesta primacia de l'expressió com a valor estètic hegemònic. Hom podria recordar només els exemples de Schubert, Schumann o Liszt, o sobretot el cas de Beethoven, de qui el musicòleg Charles Rosen, gens sospitós de psicologisme musical, ha escrit que mai cap compositor

abans d'ell havia convertit la pròpia biografia, com ho va fer ell, en el contingut mateix de la seva obra.¹¹

Aquesta reorientació operada al si del romanticisme, però, deixa intocada l'orientació fonamental de l'art occidental que fa, de l'espai de la visualitat, un espai de travessa, literalment insignificant si no és com a traça que cal travessar *més enllà* d'ella, cap a l'exterioritat de la realitat, o *ençà* d'ella, cap a la interioritat de l'artista. La conquesta de la visualitat, operada en els marges delimitats per la fenomenologia (en el camp de la filosofia), el formalisme (en els dominis de la teoria de l'art) i l'impressionisme (en les pràctiques artístiques), porta ja en el seu interior la llavor d'aquell procés que, a partir de les primeres avantguardes del segle XX, portarà l'art a separar-se d'una realitat a la qual ja no voldrà remetre i d'una expressió que no voldrà vehicular. Les conseqüències, ara que podem mirar enrere el segle ja acabat, són, certament, d'un abast incalculable.

I, tanmateix, Fuster considera que, tot i emparar-se d'una lògica irrefutable, l'argument de Kandinski (basat en els principis d'aquesta visualitat pura de la qual n'hem dibuixat els orígens i que constituïria el substrat de l'art de la primera meitat de segle XX) negligeix les circumstàncies històriques i naturals del receptor de l'obra, fent de l'espectador un ens de ficció disponible i buit. Perquè, de fet, sosté Fuster, el quadre és vist per algú

que el mira a través d'una complexió emotiva i intel·lectual ja fixada, i que, en mirar-lo, pretén trobar-hi un sentit vivent per al món i per a la seva existència. Potser –afegeix– no ha estat sempre així, *conscientment*: però sí que ho és, ara: ara

cerquem en l'art, i en la literatura, respostes, consols, ajuts, coneixences.

I, més endavant:

Hi ha la convicció, indestructible, que l'art pertany a l'esfera de les experiències més entranyablement directes: és, en suma, com una forma del tracte humà, si puc dir-ho amb aquests mots. En això que s'anomena el «gaudi estètic», el terme «gaudi» només resulta acceptable amb moltes reserves: l'element hedonístic, en la percepció de l'obra d'art, com de l'obra literària, és secundari, i pot no existir i tot. Per damunt d'ell, per damunt de tota altra consideració, ens hi atreu el poder comunicatiu, la notícia del món que l'artista ens hi dona –la notícia de si mateix, al capdavall. L'artista, per a *dir-se*, necessita *dir* el món: les coses del món, unes pomes, un paisatge, una escena, una cara. També nosaltres la necessitem, aquesta referència a les coses del món, per a entendre'l: solament per ella podem confrontar la seva visió amb la nostra, i traure'n la conseqüència. La pintura abstracta, en prescindir-ne, en menysprear-la amb un *no* orgullós, i mancar de vocabulari identificable, queda confinada a un mutisme impotent.

En el context d'aquestes reflexions, la conclusió de Fuster és ben clara:

L'obra d'art abstracta constitueix un món autònom i complet, una càpsula d'absolut, tancada, que flota o s'instal·la enmig de les realitats sensibles sense tocar-les ni referir-les. La repulsió espontània envers la plàstica no figurativa parteix d'això: d'aquesta fuga, d'aquest desarrelament respecte a les dades del món sensible, que desconcerta el contemplador.

Val a dir que la terminologia, molt pròpia de l'època, per a referir-se a l'art nascut de les avantguardes, com a «pintura abstracta» o «no figurativa» avui pot fer, certament, somriure, tot i que sigui encara d'ús habitual en certs sectors. Sobretot, perquè a la llum de bona part de l'art que es produiria a partir de mitjan segle, a través de l'expressionisme abstracte o de l'informalisme (així com a través de moviments tan significatius com el minimalisme, l'art pobre o el conceptual), hom pot trobar (i així ha estat rellegit recentment) en l'obra dels abans considerats prototípicament «abstractes», com el Picasso cubista o bona part de la producció de Paul Klee, una forta presència de «figuració» que desmentiria aquells plantejaments originaris per un simple desbordament de les categories. D'altra banda, com va declarar Morandi, en una entrevista radiofònica de 1957: «Res és més abstracte... que la realitat». Abandonem, per tant, molt conscientment, les denominacions antinòmiques de «figuració» i «abstracció» perquè emboliquen més que no pas il·luminen. I no només perquè tot art, des dels més remots orígens, és «abstracte», en el sentit més propi i originari de la paraula, sinó perquè, de fet, el conflicte és en un altre lloc. Un altre lloc ja detectat per Fuster de forma brillant: la constitució de l'art com una esfera que afirma la seva realitat i la seva autonomia sense referir-se a cap altra exterior a l'art mateix, sigui la realitat física o conceptual, sigui la interior que l'art expressaria. El que volem assenyalar és que, en el text de Fuster, malgrat un cert equívoc terminològic, que es manté a *El descrèdit*, hom pot trobar, encara avui, material sobrat per a una reflexió, que cada cop sembla més

urgent, sobre les problemàtiques relacions entre art i realitat, unes relacions que s'organitzen, històricament, al voltant de la progressiva autonomia de l'art com a univers separat i, al mateix temps, de la cada cop més qüestionada pèrdua de comunicabilitat de les pràctiques artístiques.

Fuster reprèn aquestes reflexions anotades al seus *Diaris* (la importància de les quals, al nostre entendre, és que contenen el nucli «admiratiu» de la seva reflexió posterior), provant d'assajar un intent d'explicació, en *El descrèdit de la realitat*. Com qui prova de respondre a un repte plantejat per l'experiència de la cultura, Fuster es llança a una travessa brillant, a través de diversos salts històrics, des de Fra Angelico fins a les avantguardes del segle XX. Tot plegat, per posar de manifest una autèntica paradoxa (Miquel Batllori ja ha assenyalat la importància d'aquest procediment de la, diguem-ne, intel·ligència assagística de Fuster: «I és que tota la historiografia de Fuster, àdhuc la més seriosa, es transforma en irònicament paradoxal»).¹² I la paradoxa, fonamentalment, és que allò que dona origen a l'art modern occidental acaba per dissoldre's en les aventures de l'art contemporani. Val la pena, per als nostres propòsits, de resseguir, ni que només sigui a vol d'ocell, les inflexions de l'articulació reflexiva de l'assaig de Fuster.

El descrèdit de la realitat comença amb la coneguda anècdota de Vasari, referida a Giotto, del descobriment per part de Cimabue d'un «infant de geni meravellós que sabia dibuixar una ovella del natural».¹³ Fuster hi reconeix, en aquesta mà que dibuixava les formes de la natura, el començament per a una nova vida de l'art de la pintura. A diferència (i el referent és

assenyalat també per Fuster, partint del territori de l'anècdota) de Fra Angelico, que s'agenollava per pintar el cel, en un acte que implica una significació transcendent per a allò que es pinta, Giotto il·lustrava una nova actitud, fonamentalment moderna, consistent a remetre l'art a la realitat o, si es vol, a prendre la realitat natural com a punt de partida per a la representació artística. A través del recorregut fusterià, hom pot resseguir aquesta història, inscrita en l'art occidental a partir del Renaixement, d'una progressiva conquesta de la realitat per part de l'art. Des d'aquelles marededéus que ja són, per damunt de tot, unes dones de carn i ossos, fins a les pintures de paisatge i les natures mortes o el desarrelament romàntic que ubica l'artista al davant de la naturalesa de forma ben diferent i que duu a l'espai de la plasticitat pura. El text de Fuster és prou conegut com per a repetir-ne els continguts i, d'altra banda, com gairebé sempre en la seva escriptura, el màxim nivell d'estimulació i suggerència s'esdevé als llindars, entremig del matis i de les minúscules. Ens interessa, però, el nucli de les seves conclusions, quan, rastrejant, a partir del segle XVII, un progressiu descrèdit de la realitat, que fa que l'art se n'allunyi, acaba, ja en el present dels anys cinquanta, preguntant-se: «¿Què queda ja de la realitat, doncs?».

Ara mateix —escriu—, un ara que dura ja més de cinquanta anys, travessem una etapa en què la «possibilitat» que el Vasari constataava com a apareguda amb el Giotto, es converteix, un altre cop, en «impossibilitat».

Aquella destresa, pintar una ovella del natural, a l'abast, diu Fuster, de qualsevol

deixeble avantatjat de Belles Arts, sembla ja com si no tingués res a veure amb la pintura. «El cicle que el Giotto encetava està positivament esgotat». No ens entrem a discutir ni la versemblança ni la pertinència dels detalls de l'anàlisi de Fuster: no és pas això el que aquí ens interessa.

L'anàlisi de Fuster elabora, amb més detall, la intuïció ja esboçada als *Diaris*: l'art contemporani, en fer desaparèixer l'objecte, confereix a l'obra una consistència d'objecte, un estatut de realitat. I, així, les emocions estètiques es traslladen del pla de les significacions al pla de la plàstica pura, «el deliri exigent de la puresa». L'art nascut amb les avantguardes, segons sosté Fuster, ja no parteix de la realitat, per primer cop en la història de l'art occidental. És més: rebutja la realitat, la nega, i aquesta actitud és la que «ens el fa sospitós». Crec que seria banalitzar l'anàlisi fusteriana interpretar el seu reclat envers la visualitat pura com un atac a l'art contemporani nascut a partir de les orientacions de Kandinski i Mondrian: només cal llegir les seves pàgines dedicades a Picasso, Miró o Tàpies, com les notes sobre el que anomena «la plèiade excepcional dels jueus» (Chagall, Modigliani, Soutine, etc.), per adonar-se'n. En ells, hi troba una voluntat de referir-se a la realitat, d'una altra manera a com era possible abans del trencament amb el pacte mimètic amb la realitat: fonamentalment, per transfigurar-la. La qüestió, al nostre entendre, és en un altre lloc: no només –com hem repetit sovint– la crisi de relació amb la realitat, sinó, a més i sobretot, la pèrdua de la capacitat comunicativa. Llegeixi's, si no, amb atenció, un dels moments decisius del seu assaig:

L'art [...] no ha estat mai inútil: és més, si algun dia comença a ser inútil, deixarà de ser art per a passar a ser una altra cosa. L'art abstracte es veu condemnat, pels seus propis principis, a *no dir res*: i és allò que *diu*, que comunica, el que fa útil un art. L'art abstracte, mut, resulta *només* bell –i una obra d'home, *exclusivament* bella, té una qualificació específica: és decorativa. L'art abstracte és, doncs, decoratiu [...]. Cobra, d'aquesta forma, una utilitat nova, que no és la que, a l'Occident, ha tingut i té l'art: una utilitat, si es pot dir així, *inferior*, material, de confort. L'altra utilitat, la de l'art tradicional [...], és espiritual: ens aporta, sempre, alguna cosa més que el delit visual; ens proporciona, sempre, un eixamplament del nostre món personal, en posar-lo en contacte amb mons aliens.

Se'ns excusarà l'extensió de la cita precedent i la que transcrivim ara, que clou el llibre, per la seva significació:

La pintura viva testimonia de nosaltres [...] i *per això*, entre altres raons, s'ha guanyat *ja* la posteritat. Qui sap si, per ser el nostre un temps de crisi, i per fer-se crisi ella mateixa, no contindran, temps i pintura actuals, més nuament que qualssevol altres, totes les essències extremes i permanents de la condició humana! I encara que no fos així –encara que no sigui així–, poc ens hauria d'importar la fortuna ulterior del nostre art. Basta que ens ajudi a viure i a morir, que ens doni notícia de nosaltres mateixos i ens ensenyi a comprendre'ns, que ens consoli i ens esperoni.

El posicionament de Fuster, doncs, és clar: no és l'abstracció no figurativa, per dir-ho amb les seves paraules, allò que està

en joc en el rebuig de la realitat nascut del descrèdit que aquesta hauria arribat a tenir, als ulls dels artistes, sinó l'abandó de la voluntat de *dir* i de la possibilitat que aquest *dir* pugui ser compartit per uns receptors possibles. Si no hi ha res a *dir*, perquè l'art és mostració pura d'allò que, de forma immanent, no remet més que a si mateix, tampoc no hi haurà res a *entendre*. Perquè allí on res es diu, res es pot entendre del que es diu: la qüestió, com a mínim des d'Aristòtil, és de manual. El problema, doncs, de la problemàtica relació de l'art amb la realitat és, des d'aquesta perspectiva, un problema de comunicabilitat. Per a què volem l'art (no pas per a què serveix) si no es capaç de dir-nos, de comunicar-nos quelcom? La pregunta, avui, continua sent pertinent.

Perquè la resposta segons la qual l'art, assolida la plenitud de la seva autonomia, és realitat per si mateixa, no és suficient. Com no ho és tampoc que l'art significa, però només allò que significa des de la radical afirmació de la seva visualitat independent i deslligada de tota referència exterior. Hi ha alguna cosa, en aquests plantejaments, que deixa intocada la que, al nostre entendre, és la qüestió essencial. Una qüestió que, si reubiquem la discussió fusteriana, en els anys setanta, està al nucli de la polèmica que Hans Robert Jauss, representant més destacat de l'Escola de Constança (dins la qual es va originar l'anomenada «estètica de la recepció»), va mantenir amb els postulats nuclears de l'estètica de la negativitat de Theodor W. Adorno: una qüestió, val a dir, dins de la qual, en certa mesura, encara hi som, i que permet il·luminar, amb una certa llum, una problemàtica certament calenta de

les pràctiques artístiques contemporànies. Abans d'acostar-nos a aquesta deriva de la reflexió, potser fóra convenient, encara, recordar alguns aspectes del plantejament de Fuster.

En aquesta línia, ens sembla especialment pertinent recordar algunes reflexions de Fuster contingudes als dos assaigs que integren *Les originalitats*, escrits l'any 1952, i que podrien constituir per si sols el nucli d'una possible una poètica fusteriana. Hi trobem, a més, la formulació explícita d'uns supòsits potser no explicitats del tot a *El descrèdit de la realitat*, però que ens permeten, tanmateix, de copsar el sentit que estem provant de destriar-ne. Enfront de la trivial caracterització sociològica de l'artista com a simple reflex d'una època i del tòpic de l'artista com a *geni*, que crea des de la solitud expansiva de la seva intimitat irreductible, Fuster assenyala una comesa que, enllà d'aquestes dicotomies, arrela en la realitat de la comunicació amb un receptor possible, a través d'un dir que, intencionalment, s'adreça a algú que, com a destinatari, és l'autèntic pol del sentit de l'obra:

Cada temps té *sa manière à lui*, li costa molt o poc de definir-se: una manera que gravita sobre tots els ordres de la seua activitat expressiva –de les més altes a les més vulgars–. Una manera: un estil. L'artista n'és el peoner. Però un peoner molt estrany: perquè alhora que ajuda a suscitar, estendre i perfilar l'estil col·lectiu, se n'aparta, cercant una seua més estricta singularitat. La novetat és passatgera: acaba de ser nou, compleix una part de la seua missió. L'altra, la més noble, consisteix a descobrir-nos i a *dir-nos* la seua originalitat.¹⁴

És en aquest caràcter transmissor de l'obra, no pas d'allò al qual l'obra podria remetre, sinó d'allò que l'obra porta amb si mateixa, que Fuster hi descobreix la seva essència com a, fonamentalment, manera de *dir*, acte de *dir*:

Si afirmem que l'art –incloent-hi la literatura– és *dicció*, em sembla que hauré situat l'obra en un lloc al mateix temps vinculat i separat de l'artista que la *crea* i de l'espectador que la *rep*. L'artista es comunica amb l'obra –*amb*, més que no pas *a través*–, i és en l'obra –també *en* i no *a través*– que l'espectador capta la seua comunicació. L'obra té una entitat autònoma, però alhora manté arrels en l'home de què procedeix i en l'home que, en assumir-la, torna a donar-li vida actual.

Fuster troba acertada la fórmula que Charles du Bos emprà per referir-se al misteri de l'obra: encarnació, tot i que no creu que allò que s'encarni sigui només una emoció o una experiència, sinó tot l'home:

En l'obra s'expressa, es comunica, *es diu* tot l'home, tot l'home *junt*: l'home sencer, en la seua integritat metafísica, si puc emprar aquest mot.

És cert que, en aquest sentit, Fuster entén l'art com ho farà l'hermenèutica filosòfica d'arrel gadameriana, com un llenguatge («si l'art és un *llenguatge*, com a tal llenguatge té una índole específica dins l'òrbita de la comunicació humana»), i és d'aquesta dimensió que deriva la seva possibilitat que allò que diu –i que cal llegir en allò que hom mira– arribi a algú per a qui allò dit pugui ser quelcom significatiu:

l'artista no parteix del no-res, no és un Adam cultural. Quan es proposa d'expressar i d'expressar-se, es troba, de primer, amb un *llenguatge* fet, establert, que utilitzen els seus contemporanis.

La conclusió, a parer de Fuster, és clara:

L'art és *dicció*: el llenguatge, tot llenguatge, suposa un *enteniment*, suposa el fet de ser entès, una mediació entre qui diu i qui escolta. L'artista no fa l'obra per a ell mateix: la fa per als altres. L'autor compta amb el públic, el necessita: vol *comunicar-s'hi*, depositar en ell la llavor personalíssima. En realitat, aquest és l'*únic* mòbil de la creació artística.

Hom pot llegir aquestes pàgines com una rèplica a la vella polèmica, que hem plantejat en l'arrel de la conquesta de la visualitat pura, entre la referència de l'obra d'art a la realitat exterior a ella i la referència a la interioritat de l'artista. Per a Fuster, hi ha una possibilitat que no és pas la de la plasticitat pura i la de la desvinculació de l'art de tota realitat, una possibilitat, si haguéssim de dir-ho a la hegeliana, dialèctica:

En realitat, l'artista no *es diu*, no s'expressa o es comunica, sinó dient, expressament o comunicant *coses*. Per això, disposat a dir-se i a dir-ne, ho diu tot.

I encara:

L'artista *es diu* en l'obra: l'espectador s'apropia d'aquesta *dicció*, la repeteix i s'hi eixampla –veu el món de nou, el desvela, des de la construcció estètica on l'artista fixà les seues vivències personals. Allò que

l'artista comunica en l'obra —ell mateix— és, ben mirat, una intuïció metafísica última. L'espectador hi participarà, després, reconstruint-la, *experimentant-la*. I aquesta operació no és gens fàcil.

És cert que, en l'anàlisi de Fuster, les vies de la visualitat pura que han orientat hegemònicament l'art contemporani, han bloquejat sovint les estratègies de la seva comunicabilitat: encara que és indiscutible que allí s'hi deien coses, si se'ns permet de formular-ho així, la pròpia configuració de l'espai autònom i autoreferencial en què s'ha desenvolupat bona part de l'art del xx ha dificultat, si no impedit sovint, que allò que s'hi deia fos comprensible per a qualsevol que no formés part del cercle dels iniciats (o dels especialistes de la secta). Tanmateix, si hem de ser justos amb la història artística del nou-cents, aquest no és pas un problema del tot recent ni nou, sinó que potser forma part indestruïble del component enigmàtic de l'art. El mateix Fuster, en aquest sentit, n'era conscient, tal com es pot llegir a *Les originalitats*:

No sentim Mozart amb la mateixa disposició d'esperit que sentim Stravinsky o Messiaen, ni veiem un Botticelli amb els ulls amb què ens mirem un Picasso o un Miró. Allò que Eluard o Neruda ens diuen no necessita notes a peu de pàgina. Però, en tots els casos, i malgrat que se'ns adrecen en idiomes que ja no parlem, els artistes del passat, *originals*, obtenen la nostra audiència: s'aixequen al davant nostre amb la seua plenitud humana i expressiva, i hi cedim. Breu: els *entenem*. Els *entenem*, si voleu, a mitges. Alguna cosa se'n volatilitza, en el transcurs dels segles, de vegades dels anys; també les possibilitats de cap-

tació s'orienten diversament, a cada època, i nosaltres no reaccionem com els contemporanis de l'artista. De qualsevol manera, ens hem de resignar a no entendre *del tot* l'obra d'art. Ni la del passat ni la dels nostres dies. Hi ha sempre un residu inassequible, que es resol en rastre vague, en difuminació propícia a les interpretacions arbitràries pel nostre compte. I és que la *comunicació* de l'artista mai no resulta perfecta.

La qüestió és essencial per a una de les estètiques més influents de la modernitat, l'estètica negativa d'Adorno, que havia endevinat de forma premonitòria que aquell qui només vol veure, acaba per no veure res, com qui es mou exclusivament per la voluntat de comprensió acaba per deixar escapar el més essencial: l'enigma pròpiament artístic. O per dir-ho amb les paraules manllevades de la seva *Teoria estètica*:

Aquell que en el domini de l'art es mou per la pura comprensió, el converteix en quelcom evident. [...] Qui pretén arribar a l'arc iris, el fa desaparèixer». ¹⁵

La referència a Adorno, en el context de la voluntat que ens mou de desplegar la reflexió de Fuster cap al nostre present, no és anecdòtica: la seva *Teoria estètica*, publicada pòstumament l'any 1970, encara que sorgida amb la voluntat de pensar les pràctiques artístiques de postguerra, ha acabat marcant, de forma decisiva, les reflexions al voltant de l'art de les tres darreres dècades. Difícilment hom trobarà, en el context de la reflexió estètica, una defensa tan radical dels postulats que estan en l'arrel de l'autonomia de l'art i en l'origen de l'art d'avantguarda. I, tanmateix, la po-

sició d'Adorno, més enllà d'aquesta dimensió clarament històrica, ha orientat les discussions actuals sobre les pràctiques artístiques en tot allò referent a la necessitat que l'art surti, contínuament, sense límits ni reserves, dels espais en què hom voldria, a través de la institucionalització de la cultura i de la indústria de l'art, encotillar-lo. Només quan l'art és capaç d'assumir, dintre de si, el no-art, allò que hom considera no artístic, només aleshores l'art pot tornar a la realitat, estafeta i crítica, la imatge que la realitat amaga de si mateixa. És cert que això comporta, segons Adorno, una imprescindible renúncia de l'art a la suposada exigència de plaer (si l'art hagués de proporcionar plaer, pensa, seria difícil pensar la seva diferència respecte de, per exemple, la gastronomia), però no és menys cert que, amb això, des de la seva perspectiva, es recupera el valor de *realitat* i de *comunicació* que sempre ha definit l'art. No pas, certament, per a produir obres que permetin un reforçament de la identitat de la realitat, que ajudin a consolidar-la i afirmar-la, sinó, al contrari, per a negar-la críticament. Això, en l'anàlisi d'Adorno, força a afirmar (d'acord amb les línies que obren la *Teoria estètica*: «Ha arribat a ser evident que res en l'art no és evident») la necessitat de la reflexió conceptual per acostar-se a l'obra d'art, enfront d'aquella «opinió, engendre de la teoria estètica rebaixada fins a ser una futilitat, de què l'art ha de ser exclusivament intuïtiu, quan per tot arreu està prenyat de conceptes». ¹⁶ Segons sosté Adorno, per experimentar qualsevol obra d'art, fins i tot l'aparentment més òbvia, ens calen els pensaments, per rudimentaris que siguin: deixar l'art privat de reflexió és abandonar-lo al domini d'allò radicalment irra-

cional i entregar-lo, sense més, a la seva explotació per part de la indústria de la cultura com un simple producte de consum. Per dir-ho amb uns altres termes, el preu de la necessària confrontació de l'art amb la realitat, que sempre ha constituït l'arrel de l'art (també per a Fuster), és el d'un cert hermetisme: si més no, l'exigència i la consciència de la seva manca d'evidència, de transparència i d'immediatesa. L'experiència de l'art, si aquest ha de dir-nos la realitat per permetre desfer la seva clausura (sempre, segons Adorno, totalitària), és una experiència exigent que reclama un pensament que la desplegui. No cal dir que el retorn a la realitat, propugnat per Fuster al final de *El descrèdit*, no té res a veure amb el retorn a una mímesi, per entendre'ns, a l'estil de l'Escola d'Olot o dels paisatgistes dominicals: al contari, al nostre judici, tindria a veure amb aquesta voluntat de revolta (defensada també per Adorno) amb què ell va entendre els grans artistes o escriptors del seu temps (només a tall d'exemple molt concret, voldria recordar la seva valoració de Gide: «Pensem en el cas de Gide. André Gide havia sostingut repetidament que la grandesa d'un intel·lectual depèn de l'impuls d'oposició que l'anima. Un gran escriptor, un gran artista —o tot gran escriptor, tot gran artista— és bel·ligerantment no conformista»). ¹⁷

Probablement, la impugació més elaborada i coherent que s'ha fet de l'estètica adorniana ha estat la de Hans Robert Jauss. Fonamentalment, a partir de la seva conferència de 1972 *Petita apologia de l'experiència estètica*. ¹⁸ Jauss retreu a Adorno que el seu èmfasi en l'autonomia de l'art i en la defensa elitista de l'art i la literatura d'avantguarda de radicals exigències

formals (és coneguda l'oposició gairebé visceral d'Adorno a totes les formes populars de la cultura, del cinema al jazz), han acabat per justificar la desvinculació de la creació respecte de la seva recepció i han donat ales a un nou hermetisme per a entesos. Més enllà de la injustícia del retret de Jauss, ara ens interessa subratllar una altra dimensió de la seva *apologia*: la reivindicació del plaer com a fonament de l'experiència estètica. És sabut que, des de la reorientació que va imposar als estudis dits d'humanitats l'estètica de la recepció, s'intentava reafirmar el valor comunicatiu de tota experiència artística i literària. No hi ha obra, pròpiament dita, si no és pel receptor que n'articula el sentit: el receptor no és un afegit incòmode i accidental de l'obra, del qual hom pugui prescindir en la consideració d'una obra que, segons el paradigma substancialista, ja ho tindria tot ella, sense necessitat de res més. És el lector d'un llibre, el contemplador d'un quadre, l'espectador d'una pel·lícula qui, en última instància, elabora i concreta el sentit d'allò que, en cadascuna de les obres, és només un horitzó inevitablement obert.

Aquestes dues qüestions, en síntesi, han configurat el nucli del debat teòric entorn de les pràctiques artístiques durant les darreres tres dècades: d'una banda, l'explicitació adorniana de les problemàtiques relacions de l'art amb la realitat de la qual sorgeix i que, de molt diverses formes, expressa; i, d'una altra, l'exigència polèmica, formulada per Jauss, que reclama (teòricament i pràctica) per a la recepció de les obres d'art el lloc hegemònic que li correspon. Hom no pot pas dir, en aquest context, que les reflexions apuntades per Fuster, a *El descrèdit*, hagin quedat obsoletes o superades.

Només voldria, per acabar, recordar la darrera edició de la Documenta de Kassel (autèntic indicador de les tendències més significatives de l'art contemporani), l'any 1997, dirigida per Catherine David, en la qual, sota l'advocació del que —de forma mediàtica o comercial— ha acabat etiquetant-se, impròpiament, com a «art polític», s'obrien els espais de l'art a pràctiques estètiques vinculades a unes altres formes de producció diferents de les que habitualment restringeix sota l'etiqueta d'art. Fins allí on podem endevinar-ho, l'edició de 2002 no s'apartarà substancialment d'aquests paràmetres. No han d'estranyar, en aquest context, paraules com les que Mathieu Kessler utilitzava ben recentment per definir el present de la creació:

Una característica nova del debat contemporani sobre les arts es refereix, precisament, a una contestació molt radical dels objectes presentats pels artistes. És tan radical la ruptura que aquests ja no sembla ni tan sols que pertanyin al camp artístic.¹⁹

Avui ens hem de veure, en el territori de les pràctiques artístiques, amb un territori liminal de confins esfilagarsats que s'interpenetra, per força, amb aquells espais que li són exteriors i aliens: apuntant cap als horitzons més diversos, la pràctica artística acaba per desocupar qualsevol pretensió d'espai propi. Des d'aquesta perspectiva, qualsevol discurs que pretengués retornar-lo a un espai abandonat estaria, d'entrada, abocat al fracàs: perquè allò que està en joc, un altre cop, és la confrontació amb la realitat, per dir-la (encara que sigui sota la forma de contradir-la), i la recerca de noves formes de comunicació, exhaurit el model de la pràc-

tica entotsolada i autoreferencial de l'art autònom. En aquest sentit, la transgressió, que havia rastrejat tots els dominis del que podríem anomenar «provocació formal», acaba per assumir la figura del «desplaçament», de la desubicació: per dir-ho en paraules de Heinich,

són les fronteres de l'art com a tal les que seran sistemàticament posades a prova a partir de la segona guerra mundial: fronteres que l'art contemporani contribuirà a revelar-ne els components.²⁰

Des d'aquesta perspectiva, així, l'obra entra en espais necessàriament híbrids, sorgits per la fallida del paradigma de l'autonomia de l'art: espais fragmentaris i entrecreuat, vinculats a les diverses formes d'estetització de l'experiència. Charles Harrison i Paul Wood²¹ han assenyalat alguns d'aquests entrecreuaments: la crítica de la diferència (raça, classe i sexe), la revisió de la noció d'originalitat a través de diferents modalitats d'apropiació (entre les quals les instàncies de «traducció», «arxiu» i «compilació» no són pas les menys significatives) i el supòsit de la discontinuïtat de la història d'acord amb una accentuada consciència de la crisi dels grans relats. Caldria afegir-hi, a aquesta anàlisi encara excessivament presonera, malgrat les seves intencions d'un cert formalisme –greenbergerià, per més senyes– i d'una atenció excessiva als continguts semàntics de les pràctiques artístiques, la introducció de la dimensió del temps en l'espai de la imatge i, sobretot, la radicalització dels postulats de l'estètica de la recepció: la fi de segle, en aquest sentit, ha suposat la impugació definitiva de l'obra

com a univers tancat, substancialista i clausurat pel desplegament de diverses estratègies encaminades a convertir en protagonista, ja no només referencial, la figura de l'espectador. Si bé és cert que els plantejaments de Jauss, Wolfgang Iser i Robert Warning,²² com a representants més visibles de l'Escola de Constança, restaven encara dins del marc de l'hermenèutica d'arrel gadameriana i, per tant, encara, fortament subjectivista, posicions com les de Hal Foster, Benjamin Buchloch o Jacques Rancière²³ han plantejat, per diverses vies, fonamentalment polítiques, que la radicalització del lloc de l'espectador com a constructor actiu del sentit de l'obra forçava a replantejar-se categories encara estèticament tradicionals, com la de «contemplació», potser incapaces per pensar algunes de les mutacions artístiques recents. I és que l'art, com ja va saber veure, polèmicament, Fuster, més que amb la contemplació, té a veure amb la realitat i amb la vida.

Aquest és el lloc on som: en la dissolució de les fronteres del que tradicionalment s'havia entès per art, a causa, precisament, d'aquella clausura de l'espai de representació ja diagnosticada per Fuster. Per dir-ho de forma una mica expeditiva: si l'art ha de continuar confrontant-se amb la realitat i ha de continuar preservant el seu potencial comunicatiu, cal que deixi, en darrera instància, de ser art. O almenys, de ser «art» tal com tradicionalment (des d'aquest final d'una certa tradició que ha estat l'art autoreferencial del segle XX) s'ha entès. Potser això serà una forma, a hores d'ara tal vegada l'única possible, per què l'art –o allò que, es digui com es digui, assumirà la

seva comesa històrica—continuí viu i, com esperava Fuster, «que ens ajudi a viure i a morir, que ens doni notícia de nosaltres mateixos i ens ensenyi a comprendre'ns». □

1. I. Berlin, *L'eriçó i la guineu i altres assaigs literaris*, Barcelona, Proa, 2000.
2. X. Rubert de Ventós, *El arte ensimismado*, Barcelona, Península, reed. 1993.
3. M. Batllori, «Joan Fuster, historiador», dins *Fuster, entre nosaltres*, València, Conselleria de Cultura, 1993, p. 239.
4. No importa, en aquest sentit, que el mateix Fuster pensés que «les presents notes no són de crítica ni, pròpiament, d'estètica» (*El descrèdit de la realitat*, ed. cit. infra, p. 77). Certament, si hom pren per referència els productes que aleshores al nostre país eren d'estètica, el text de Fuster, afortunadament, no ho és: d'aquí, també, el seu valor. *El descrèdit de la realitat* és, l'any 1955, un exemple de l'estètica encara per venir (per dir-ho à la Blanchot).
5. A. Marí, «Reflexions entorn a *El descrèdit de la realitat*», dins *Fuster, entre nosaltres*, València, Conselleria de Cultura, 1993, p. 62.
6. Per a totes les cites que segueixen procedents d'aquesta entrada del seu diari, cf. *Obres completes 2. Diari 1952-1960*, Barcelona, Edicions 62, 1969, pp. 26-30.
7. R. Arnheim, *El pensamiento visual*. Buenos aires, Universitaria, 1976; *Arte y percepción visual*, Madrid, Alianza, 1979.
8. J. Berger, *Modos de ver*, Barcelona, G. Gili, 1974; *El sentido de la vista*, Madrid, Alianza, 1990.
9. S. Sontag, *Contra la interpretación*, Madrid, Alfaguara, 1996. El text original és de 1961.
10. Cit. per J. Arnaldo (ed.), *Fragmentos para una teoría romántica del arte*, Madrid, Tecnos, 1994, p. 95. Aquesta idea, per cert, va ser recollida magníficament en el quadre de Kersting, titulat *Friedrich pintant al seu estudi*, en el qual l'artista es troba pintant un paisatge en l'espai tancat del seu estudi, d'esquenes a la finestra.
11. Ch. Rosen, *El estilo clásico. Haydn, Mozart, Beethoven*, Madrid, Alianza, 1986, p. 442.
12. Batllori, *op. cit.*, p. 239.
13. J. Fuster, *El descrèdit de la realitat*, dins *Obres completes IV. Assaigs*, 1, Barcelona, Edicions 62, 1975. Ens estalviem, en les referències a aquesta obra, les indicacions concretes de la pàgina de procedència.
14. *Les originalitats*, Alzira, Bromera, 1999, p. 61. La resta de les cites procedeixen de les pp. 62-78 de la mateixa edició.
15. Th. W. Adorno, *Teoría estética*, Madrid, Taurus, 1980.
16. *Ibidem*, p. 436.
17. «Sobre algunes relacions entre l'art i la política» [publ. dins *Figures del temps*], *Obres completes 4. Assaigs*, 1, Barcelona, Edicions 62, 1975, p. 128.
18. H. R. Jauss, *Pequeña apología de la experiencia estética*, Barcelona, Paidós, 2002. Per a una reelaboració, molt més detallada i amb molta més profunditat, de les tesis sostingudes en aquest breu text, cf. *Experiencia estética y hermenéutica literaria. Ensayos en el campo de la experiencia estética*, Madrid, Taurus, 1986.
19. M. Kessler, *Les antinomies de l'art contemporain*, París, Presses Universitaires de France, 1999, p. 2.
20. N. Heinrich, *Le triple jeu de l'art contemporain*, París, Éditions de Minuit, 1998, p. 76.
21. Ch. Harrison i P. Wood, «Modernidad y Modernismo», dins *La modernidad a debate. El arte desde los cuarenta*, Madrid, Akal, 1999, especialment pp. 241-259.
22. A part dels textos esmentats de Jauss, cf., especialment, H. R. Jauss, *La historia de la literatura como provocación*, Barcelona, Península, 1976, 2a ed. 2000; W. Iser, *El acto de leer. Teoría del efecto estético*, Madrid, Taurus, 1987; R. Warning (ed.), *Estética de la recepción*, Madrid, Visor, 1989.
23. Cf., especialment, a part del textos de Buchloch publicats amb una certa regularitat a la revista *October*, H. Foster (ed.), *Postmodern culture*, Londres, Pluto, 1985; *Recodings: Art, Spectacle, Cultural Politics*, Seattle, Bay Press, 1985; *Discussions in Contemporary Culture*, Seattle, Bay Press, 1985. I també J. Rancière, *La mésentente. Politique et philosophie*, París, Galilée, 1995; *Le partage du sensible. Esthétique et politique*, París, La Fabrique, 2000; *L'inconscient esthétique*, París, Galilée, 2001.

Fuster i el Renaixement

Vicent Josep Escartí

No és la primera vegada que, per un motiu o per un altre, m'he d'acabar als «rastres» que Joan Fuster ens ha deixat en els seus estudis sobre una determinada època, per tal de descobrir, en última instància, quins foren els aspectes que més van atraure la seua intel·ligència hàbil, quan trià unes temàtiques concretes o més difuses, i que, més o menys, es convertien en recurrents en el seu treball, encara que allunyades en el temps, potser, per molts anys. De fet, en una ocasió anterior, em vaig centrar a provar d'analitzar les relacions intel·lectuals de Fuster amb el període anomenat tradicionalment «Decadència» i aquella meua aproximació a l'obra fusteriana sobre aquells segles em va permetre veure com, en l'autor de Sueca, la seua visió d'aquella etapa històrica certament polimòrfica havia anat evolucionant des de l'acceptació de la terminologia establerta, tot just quan ell començà a estudiar la nostra literatura antiga, fins a la proposta d'una nova terminologia més d'acord amb allò que podríem dir que sig-

nificava una normalitat cultural del macroperíode, en consonància amb la resta de les cultures europees.¹

Si dic tot açò és per evidenciar com Fuster, en els seus diferents acostaments als segles XVI, XVII i XVIII, si bé molt al principi del seu treball intel·lectual acceptà la terminologia que provenia de l'encara pròxima Renaixença —el mot «Decadència», en últim terme, esdevenia l'antítesi ideològica del moviment renaixencista i eren els mateixos erudits de la Renaixença els qui el posaven en circulació—, prompte començà a qüestionar-se'l i, més encara, en algunes de les seues últimes aportacions sobre el tema, arribà a diferenciar perfectament el «Renaixement» de la «Decadència», o provava de fer-ho. En aquest sentit, hom podria dir que per a Fuster, el Renaixement s'estenia més o menys al llarg del segle XVI, i —a pesar d'entrar en contradicció amb el que ell mateix havia demanat des d'altres llocs— no usà massa convençut les etiquetes de «barroc» o «rococó», per definir o denominar els productes literaris sorgits durant la resta del període. I això, a pesar que, durant el segle XVI, també ell mateix hi pogués detectar una «decadència» concreta, almenys en l'àmbit dels usos lingüístics del català.² Això, en el seu moment, ja em va sobtar; però, en aquella ocasió no vaig passar de la

Vicent Josep Escartí (Algemés, 1964) és llicenciat en Història Medieval i doctor en Filologia Catalana. Professor de Filologia Catalana a la Universitat de València. Autor de diverses novel·les i edicions de textos valencians antics, del segle XV al XIX.

simple constatació. Ara, la possibilitat de poder redactar unes línies sobre els interessos de Fuster en el món del Cinc-cents em permeten tornar al tema.

En qualsevol cas, com ja vaig dir en aquell article meu, amb les aportacions de Joan Fuster a l'estudi de la Decadència, però, especialment

amb les línies de reflexió que en molts llocs dels seus treballs va suggerir, el concepte que es va encunyar amb la Renaixença –i per contraposició–, comença a clellar-se i a permetre nous enfocaments. Els «dubtes» de Fuster, davant una formulació basada més en un sentiment nacionalista fruit del romanticisme que no en l'estudi dels materials servats a les biblioteques i als arxius, aprofitaren per suscitar nous estudis d'altres investigadors.³

Ara bé, si Fuster parlava malgrat tot d'una Decadència, també és cert que va ser un dels primers a destacar que els segles moderns no podien ser vistos solament des de l'òptica lingüística i literària. Fuster va redactar una densa síntesi encara vàlida, a manera d'introducció al període, però també per les lúcides opinions que hi manifesta, intitulada genèricament «La cultura (1479-1714)», que venia a configurar un capítol de la *Història de Catalunya* dirigida per Joan Reglà.⁴ En aquesta aportació, Fuster ja se'n presenta ben crític amb la visió imperant:

La Decadència, amb majúscula, abraçaria uns tres-cents cinquanta anys: tindria com a límit convencional, d'acaballes, l'*Oda* del senyor Aribau, publicada el 1833 [...]. Però la realitat no és tan simple, i l'esquema resulta insatisfactori. Ni abans ni després del

1833. En tot cas, hi ha una sèrie de coeficients a tenir en compte, a banda de l'idioma, els quals obliguen a revisar l'abast del mot Decadència en un sentit de definició. En primer lloc, no tota la cultura que emana d'una societat s'expressa amb paraules. Hi ha la música, les arts plàstiques, i fins i tot «les formes de vida», que també són productes culturals. Però, igualment, tampoc tota la cultura «escrita» no és literària.⁵

És remarcable com Fuster, en mostrar-se «atent» a totes les «possibles» manifestacions culturals, i no només a les literàries, representa el primer símptoma de desacord amb els estudis anteriors. Però, encara, l'autor fa evident, al mateix treball, la *capitalitat* cultural de la ciutat de València durant els segles XVI i XVII, enfront d'una Barcelona menys puixant, amb què el centre d'interès per a l'estudi del període es desplaça cap al sud.⁶ A això, certament, degué contribuir el fet que per aquells anys ja havia redactat algun article que més tard apareixeria publicat en l'aplec intitulat *La Decadència al País Valencià*,⁷ i parlava amb un evident coneixement de causa.

Per tant, el bloc monolític en què hom havia volgut, en general, encabir els tres segles *decadents*, i l'òptica principatina amb què se'ls havia contemplat fins aquell moment, començaven a ser qüestionats.

En aparèixer la definició de la veu *Decadència* a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, el 1974, la postura de Fuster ja és ben clara, i apunta, sense cap dubte, una opció més coherent per tal d'estudiar el període. Després de parlar de les oscil·lacions cronològiques, de resumir-ne les característiques més rellevants, de destacar les diferents postures a l'hora d'explicar-ne les causes i de constatar els diferents ritmes de

les diverses zones de cultura catalana, acaba afirmant que:

el terme decadència, tan ampli cronològicament i tan complex en el material que abraça, es propici a les confusions, i metodològicament resulta preferible prescindir-ne, a fi d'establir una terminologia (barroc, neoclassicisme, pre-romanticisme, etc.) més concreta.⁸

I assenyalem, una altra vegada, com Fuster fa una clara diferència entre el Renaixement –que resta al marge de la definició– i els altres moviments culturals o estètics del període.

El seu interès pel Renaixement, però, queda absolutament evidenciat quan el 1989 eixia de les premses el seu volum *Llibres i problemes del Renaixement*, on recollia cinc treballs de característiques desiguals, per tal com un d'ells no passa de ser un article curt on refà un seu treball anterior,⁹ a propòsit d'una anècdota de Montaigne basada en una font catalana que, en definitiva, és la que suscita l'interès de Fuster.¹⁰ Tanmateix, els altres quatre, i algun altre treball seu publicat en algun altre lloc, són una bona base per esbrinar quins eren els interessos fusterians per aquell segle XVI valencià on, bàsicament, es jugaren moltes de les cartes de l'aposta de futur del nostre país.

De fet, i per respectar la cronologia de les publicacions, ens toca començar parlant del seu article intítulat «Algunes puntualitzacions a la cronologia de la Decadència» (1971), on Fuster feia una aproximació primerenca a l'ambient castellanitzant de la València del XVI, una aproximació que pretenia ser genèrica però que, a la vegada, suscitava nombrosos interrogants,

tot fent aparèixer alguns dels temes que, més avant, desenvoluparia amb major profunditat. Com ara, l'aparició de la traducció castellana d'una obra de Vives, per Giovanni Giustiniani, o la qüestió del canvi idiomàtic dels escriptors valencians. El panorama literari valencià de la cort dels ducs de Calàbria o la producció de Timoneda ja es troben ocupant un lloc destacat en els interrogants i en les anàlisis plantejades per Joan Fuster i, si se'ns permet expressar-ho així, bona part dels articles sobre el Renaixement que després elaborà, ja s'hi podrien detectar, encara que, evidentment, en estat embrionari.

D'aquells temes, donà un fruit diferenciat i ben reconegut el que s'ocupà d'estudiar Timoneda. En efecte, es tracta del treball que encapçalava i presentava l'edició de la part catalana del cançoner *Flor de enamorados*, de Joan Timoneda, publicat el 1973 per primera vegada. En aquesta ocasió, Fuster dibuixava la biografia de Timoneda i feia un recorregut pels temes d'interès de l'impressor, editor i autor valencià d'origen aragonès i, sobretot, aconseguia «atribuir» a l'esforç d'aquell polígraf que fou Timoneda el resultat final de les seues obres, per damunt dels conceptes de plagi o còpia, traducció o adaptació. Si Timoneda havia usat fonts italianes o castelleses, si n'havia, fins i tot, «abusat», tant s'hi valia, en tant que el resultat obtingut era, en definitiva, allò que conferia l'originalitat, la paternitat, als productes timonedians. N'hi havia, evidentment, el rerefons de les fonts i, encara, sura pertot arreu la qüestió del canvi lingüístic, en aquest cas centrat més bé en la pervivència del català dins el conjunt majoritàriament castellà del *Flor de enamorados*; però, sobretot, hi ha una visió lúcida i encertada

de la manufactura d'un determinat tipus de cultura adreçada més bé a sectors poblacionals poc poderosos –la literatura dels plecs solts, per exemple, i la dels cançoners de butxaca com és el *Flor*– i, també, per altra banda, la constatació d'un Timoneda fidel servidor de les directrius de l'arquebisbe Ribera, que és capaç d'encarregar a Timoneda l'elaboració de textos teatrals d'alt contingut teològic, i en català, per tal d'arribar al poble amb més facilitat, amb la intenció de transmetre'ls la ideologia tridentina de la qual el Patriarca d'Antioquia va ser un aferrissat defensor.

De major transcendència, en tant que és un treball de síntesi, tot i que abasta un període que ultrapassa el del Renaixement estricte, és l'article intitulat «Prosa i lectura entre els valencians de la Decadència» (1974). En aquesta aportació de Fuster es fa repàs a la possibilitat –més bé escassa– dels valencians del segle XVI, i de després, de gaudir d'uns models «decents» o dignes a l'hora de posar-se a escriure en la llengua del país. El problema dels models lingüístics i fins i tot estilístics que apunta Fuster en aquest treball és, com s'ha demostrat més tard, d'importància vital per tal d'entendre la davallada qualitativa i quantitativa d'escrits en la nostra llengua i, en bona mesura, el qüestionament de Fuster va permetre, a llarg termini, la insistència en la recerca dels models de prosa en català, com molt bé s'han detectat després per part d'estudiosos com Modest Prats i Albert Rossich.¹¹ Allò important, i pel que ací ens interessa, és veure com Fuster detecta aquestes mancances, a partir del segle XVI, i després de l'intent humanista d'un cronista com Pere Antoni Beuter, del qual, per cert, també s'havia ocupat en una breu nota introductòria i puntual, en presentar-

ne l'edició facsímil de la *Primera part de la Història de València*.¹² Bona part de les reflexions sobre el canvi idiomàtic operat en Beuter són encara ben vàlides, i obeïen, sobretot, a directrius de caire ideològic i editorial, com ja s'ha insistit, després, en altres llocs.¹³

En «Plantejaments històrics del teatre valencià» (1975), el Renaixement només ocupa un lloc inicial, però ja apareix una altra vegada la figura de Lluís del Milà i el seu *Cortesano*, sobre el qual tornarà a incidir Fuster en tant que peça clau per a entendre la situació sociolingüística i cultural de la cort dels ducs de Calàbria.¹⁴ De fet, el tema de la castellanització literària i lingüística en aquell precís moment històric –tot just acabades les Germanies– va captivar Fuster encara en més ocasions.

Així, la cort de dona Germana de Foix i del seu espòs, el duc Ferran d'Aragò, tornaran a ser el centre de l'interès de Fuster al seu treball intitulat «Lectures d'Ausiàs Marc en la València del segle XVI» i publicat el 1984. En aquest cas, la influència o no de Petrarca en la cort italianitzant dels virreis valencians, aprofita a l'estudiós de Sueca per fer una ullada a la presència de March a València –des de l'edició-traducció de Romaní fins a les edicions catalanes d'aquell segle–, i això a través d'obres com *El Cortesano* de Milà, els textos de Ferrandis d'Herèdia o la mateixa edició de textos marquians a cura del noble Baltasar de Romaní, del qual Fuster encara no coneix la seua connexió amb l'alta noblesa valenciana –era fill d'un virrei de Sardenya–, però al qual ja li suposa un paper –si més no, discret– en la cort virregnal de la ciutat del Túria.¹⁵

També en redactar «Decadència i castellanització», publicat el 1986, Fuster tor-

nava a incidir en aquell punt de la castellanització literària durant el Renaixement, encara que demanava una major profunditat en la recerca i, per exemple, posava èmfasi a conèixer altres fonts de «castellanització» que no fossen les simplement literàries, remarcant en concret el paper dels predicadors, del qual ja s'havia ocupat, encara que en relació amb la minoria morisca, en un treball anterior,¹⁶ i tornant a assenyalar el paper del teatre, però, acabant el seu article amb tota una llista de possibilitats de recerca en aquest camp, moltes de les quals encara no s'han explotat.

La qüestió de la llengua —i en aquests cas, la del *fantasma* del «llemosí»— era plantejada una altra vegada a «Notes sobre el “llemosí” a la València del segle XVI» (1988). En aquesta ocasió, els referents eren els literaris, i tot partint d'una al·lusió al llemosí en una traducció de Vives al castellà, per Giustiniani, i de l'operació de «valencianització» del *Blanquerna* de Lull per part del català Bonllavi, a València, el 1521, Fuster prova a destacar la presència d'aquest vocable en el text prohemial de Bonllavi, i, encara, detecta l'«equivalència» entre *llemosí* i «literatura antiga», per dir-ho d'alguna manera, cosa que, temps a venir, ha aprofitat a alguns estudiosos per separar —per establir una data de referència, almenys— el que anomenem «literatura catalana medieval» d'aquella altra que podem anomenar «literatura catalana de l'edat moderna».¹⁷

Encara sobre aquell moment de la cort virregnal dels ducs de Calàbria, Fuster torna a treballar en «Joan Lluís Vives i València, 1528», del 1988 i amb una addenda de l'any següent. En aquest cas, una anècdota en la traducció castellana feta a València per l'italià Giustiniani li aprofita

per a resseguir el vivisme —i l'humanisme— al cap i casal i, en especial, per veure com degué d'oblidar-se amb rapidesa el passat judaïtzant de Vives, tot i l'episodi sagnant de l'ajusticiament del pare del filòsof i el crematori dels ossos de la mare.

Comptat i debatut, Fuster fa l'efecte que es va sentir especialment atret per la cort dels virreis, els ducs de Calàbria, un moment d'esplendor cultural que, com és sabut, correspon també al del primer pas de la intel·lectualitat valenciana a les lletres castellanen. Pels seus treballs transiten sovint els mateixos personatges: els ducs, Milà, Ferrandis d'Herèdia, Vives, Giustiniani, Bonllavi, Català de Valleriola... i March o Petrarca. Però, allò a destacar és com Fuster, amb una agudesada incisiva, sap moure's per aquell canemàs cultural i extraure conclusions, generar dubtes, suggerir temes d'investigació o de reflexió que, quasi bé sempre són encertats i fecunds. La cort dels virreis ducs de Calàbria, i en especial durant l'ègida de la reina Germana de Foix, ja havia despertat un evident interès, abans, entre els erudits valencians. El marquès de Cruïlles redactà un estudi que ha romàs manuscrit i inèdit.¹⁸ El 1931, Querol y Roso publicava una primera aproximació biogràfica a la vida d'aquella viuda de Ferran el Catòlic.¹⁹ De la mateixa època que Fuster, però de diversa qualitat, és l'estudi d'Almela i Vives, *El duc de Calàbria i la seua cort* (València, 1958). Més tard, entre els anys 60 i els 90, a la Universitat de València es llegirien diverses tesis de llicenciatura i doctorals, de qualitat desigual i de molt diversos interessos.²⁰ La visió de Fuster, segurament, hi plana sobre alguns apartats d'algunes d'elles, sense anar més lluny.

Joan Fuster, en encapçalar el seu volum

Llibres i lectures del Renaixement, afirmava que «probablement l'home és “medieval” per naturalesa, si ens és permès definir-lo amb un tòpic gloriós». Però ell, a pesar de sentir-se sovint atret per l'edat mitjana,²¹ va saber captar atentament els problemes del segle que inaugurava la modernitat. Amb la seua especial modèstia, temptava de valorar els articles que aplegava en el llibre suara esmentat:

La València del segle XVI no era un gran escenari on poguessin debatre's els conflictes culturals més aguts de l'època. [...] El teixit de la «cultura», tanmateix, pot ser mirat des d'aquests angles «perifèrics», en els quals els idiomes i les idees, les músiques i les arquitectures, els comedians i els mercaders, els pintors i els bisbes, tot-hom, hi fluïen amb les seves contradiccions i les seves ingenuïtats. [...] D'això, ni de res, no se'n pot dir «Renaixement», ni seria exacte dir-ne Edat Mitjana, filant prim. Cada dia és cada dia.

No cal dir que, tot i les «indefinicions» a què apunta Fuster, les seues reflexions, les seues anàlisis i els seus sgeriments han aprofitat –i molt– perquè ara com ara disposem d'una imatge més real, més fidedigna i justa del que va ser el nostre segle XVI, en especial pel que respecta a problemes lingüístics i literaris, però no només, atès que en la forma de raonar de Fuster, en la forma de mantenir un diàleg amb el passat però al mateix temps amb el seu possible lector, va enganxant uns temes amb els altres i acosengueix «pintar» un panorama atractiu i, de vegades, apassionant. Amb la complexitat pròpia del moment, a més. Una complexitat que, sens dubte, fou el que més va captivar Fuster. □

1. V. J. Escartí, «Joan Fuster i la Decadència», dins *Fuster entre nosaltres*, València, 1993, pp. 109-113.
2. J. Fuster, «Decadència i castellanització», *Caplletra*, 1 (1986), pp. 29-35 i *idem*: «Renaixement i Decadència», dins E. Belenguier (dir.): *Història del País Valencià*, 5 vols., Barcelona, 1989, vol. III, pp. 219-232 i 285-302.
3. V. J. Escartí, *op. cit.*, p. 113.
4. Vegeu el capítol redactat per J. Fuster, «La cultura (1479-1714)», dins J. Reglà (dir.): *Història de Catalunya*, 2 vols., Barcelona, 1969-1972. vol. II, pp. 94-138.
5. *Ibidem*, p. 95.
6. *Ibidem*, pp. 120-122.
7. La cronologia d'aquests treballs ve explicitada a la fi de cadascun d'ells: «Algunes puntualitzacions a la cronologia de la Decadència» (1971); «Plantejaments històrics del teatre valencià» (1975); «Prosa i lectura entre els valencians de la Decadència» (1974); i «Llengua i literatura al País Valencià en el primer terç del segle XIX» (1973). Vegeu J. Fuster, *La Decadència al País Valencià*, Barcelona, 1976.
8. Vegeu *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. IV, Barcelona, 1974, s.v. *Decadència*, pp.71-72.
9. J. Fuster, «Contra los excesos», *Télexprés*, 14 abril 1971.
10. Els treballs publicats ací per Fuster són: «Joan Lluís Vives i València, 1528» (1989); «Notes sobre el “llemosi” a la València del segle XVI (1988)»; «Lectures d'Ausiàs Marc en la València del segle XVI» (1984); «El cançoner *Flor d'enamorats* de Joan Timonedà» (1973); i «Sobre un passatge de Montaigne» (1988).
11. Vegeu M. Prats i A. Rossich «El *Llibre dels secrets d'agricultura* i la prosa catalana a l'època del Barroc», dins M. Agustí, *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, Barcelona, 1988.
12. Vegeu J. Fuster, «Nota preliminar» a P. A. Beuter, *Primera part de la Història de València (València, 1538)*, València, 1971.
13. V. J. Vegeu Escartí, «Introducció» a P. A. Beuter, *Primera part de la Història de València (València 1538)*. *Segunda parte de la Corònica general (València 1604)*, València, 1995, pp. 9-27; i *idem*: «Estudi introductorí» a P. A. Beuter, *Primera part de la Història de València*, ed. a cura de V. J. Escartí, València, 1998, pp. 7-32.

14. V. J. Vegeu Escartí, «El Cortesano i Lluís del Milà: notes al seu context», dins *Ll. del Milà, El Cortesano*, ed. a cura de V. J. Escartí. Estudis introductoris de V. J. Escartí i A. Tordera, 2 vols., València, 2001, vol. I, pp. 11-97.
15. Sobre Romani, vegeu V. J. Escartí, *La primera edició valenciana de les obres d'Ausiàs March*, València, 1997, 2 vols.
16. J. Fuster, *Poetes, moriscos i capellans*, València, 1962.
17. Així ho fa, per exemple, A. Rossich, «Renaixement, Manierisme i Barroc en la literatura catalana» dins *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. II, Barcelona, 1989, pp. 149-179.
18. Biblioteca Valenciana, *Notícies y documentos relativos a doña Germana de Foix, última reina de Aragón*, ms. 95 (Fons Nicolau Primitiu).
19. Vegeu L. Querol y Roso, *La última reina de Aragón, virreina de Valencia*, València, 1931
20. Vegeu M. de la C. Gamir García, *Doña Germana de Foix, virreina de Valencia (1523-1536)*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de València, 1961; R. Pinilla Pérez de Tudela, *El virreinato conjunto de doña Germana de Foix y don Fernando de Aragón (1526-1536). Fin de una revuelta y principio de un conflicto*, tesi doctoral inèdita, Universitat de València, 1982; i J. Martí Ferrando, *Poder y sociedad durante el virreinato del duque de Calabria*, 4 vols, tesi doctoral inèdita, Universitat de València, 1993.
21. Vegeu V. Escrivà, «Els clàssics de Joan Fuster», dins *Fuster entre nosaltres*, València, 1993, pp. 105-108.

MÈTODE
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

NÚMERO 33. PRIMAVERA 2002

ABELLES DE MEL
Monogràfic coordinat per Fernando Calatayud.
Articles de F. Calatayud; Josep Daniel Asís; Isabel Mateu; Silvia Cañas; Enrique Simó Zaragoza; Pau Viciano; Elvira Iñigo

ENTREVISTA A SALVADOR ANDRÉS
per Fernando Calatayud i Martí Domínguez

ACTUALITAT
La Universitat de València i la Fundació Cañada Blanch creen una càtedra de divulgació científica per Dolors Palau • *Confluència d'interessos contra les ciències ambientals?* per Jorge Velasco i Fernando Sapiña • *Entrevista a Craig Stanford* per Fernando Colmenares • *Entrevista a Juan Antonio Raga* per Amanda Gascó • *La ciència segons Joan Fuster* per Joan Borja i Sanz • *La natura humanitzada vista per Antoni Rovira i Virgili* per Eduard Riu-Barrera • *Hores itàliques i babilòniques al Camp de Morvedre* per Joan Olivares Alfonso

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
REVISTA DE DIFUSIÓ DE LA INVESTIGACIÓ • PRIMAVERA 2002
PVP: 3,60 euros

ABELLES DE MEL

33

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS A MÈTODE:
C/. Batxiller 1er-1a. 46010 València. Tel.: 96 386 46 88 • E-mail: marti.dominguez@uv.es
Preu (1 número): 3,60€. Subscripció anual (4 números a l'any): 12€ (per a Espanya), 18€ (per a l'estranger)

<http://www.uv.es/metode>

El vol de l'òliba. A propòsit de la imatge intel·lectual de Fuster

Miquel Nicolás

DECLARACIÓ D'INTENCIONS

La dimensió ideològica de Joan Fuster ha eclipsat sovint els altres valors de la seua obra: els crítics i conceptuals, els literaris, els d'estricta creació lingüística... Tret del món acadèmic i d'un cert activisme cultural, el magisteri del suecà s'ha reduït més aviat a la ideació pancatalanista, adreçada sobretot als valencians. L'escriptor era ben conscient d'aquest reduccionisme injust i se'n va plànyer en diverses ocasions, tot reivindicant aquells aspectes del seu treball menys sotmesos a les contingències polítiques. Entre aquests destaca la seua projecció com a intel·lectual d'una peça, és a dir, com a productor d'un cert coneixement discursiu, de circulació restringida. Coneixement que es manifesta tant en les obres doctrinàries d'especulació política com en el magnífic conjunt de textos que solem atribuir a la divagació filològica, al gènere pròpiament assagístic o al calaix de sastre anomenat «literatura d'idees». Una obra

potser més citada que llegida, apreciada i glossada per una minoria lectora; una obra que tot i l'atenció rebuda, encara està lluny d'exhaurir les possibilitats d'anàlisi.

Més enllà, però, de l'obra, hi ha el personatge, utilitzat en vida i encara *post mortem* per a legitimar tota mena d'iniciatives individuals o projectes col·lectius. El nom, en efecte, esdevingut fetitxe controvertit d'una cultura cada volta més enrarida, mitge passional a prova de tabús infranquejables o icona de consum que conserva el prestigi dels *gadgets* històrics, els de les acaballes de la galàxia Gutenberg. Si tota lectura requereix una contextualització adequada, aquesta és imperativa quan sentim l'autor com una instància pròxima, com una presència immediata, per bé que físicament absent. De la mateixa manera que la física teòrica fa dècades que treballa amb el supòsit intangible d'un *continuum* d'espai i temps, els estudis culturals haurien d'aïllar, segurament amb rudiments de mètode que encara no posseïm, la superposició, molt més perceptible, entre els discursos i les persones històriques que els produeixen.

Per això es fa més i més difícil parlar dels textos fusterians dissociant-los del personatge. I alhora no podem oblidar que, com Georg Simmel va suggerir i com els investigadors socials de diversos camps

Miquel Nicolás és professor de Filologia Catalana a la Universitat de València i membre de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. És autor, entre altres, de *La història de la llengua catalana: la construcció d'un discurs* (1998).

defensen, la construcció històrica de la cultura col·lectiva és bifrontal: té una dimensió objectiva i una de subjectiva. La cultura objectiva està fins a un cert punt inscrita en la literalitat dels textos, depèn d'alguna forma d'escriptura o de materialitat signfica i s'ofereix a interpretacions negociades. Per contra, la cultura subjectiva parteix de les formes objectives, però els seus valors són complexos: es fan i desfan en el joc dels estereotips compartits, de les percepcions múltiples i heterogènies, de les significacions imponderables. Així, en l'estudi de tot personatge públic hi ha un nivell factual verificable, unes dades empíriques indiscutibles. Però també hi ha els espais d'ombra que inviten a la conjectura; els marges insondables que no es poden apamar amb indicis i una mena d'excés de realitat que se'ns escaparà per sempre més.

En aquestes notes ens proposem insinuar algunes línies d'aproximació al Fuster total, a partir d'una de les imatges que ell es va construir i va anar projectant al llarg de dècades: la de l'intel·lectual solitari, reclòs en el seu refugi rural, que basteix mitjançant l'escriptura i la lliçó oral, un alt magisteri humanístic. Pareix fora de dubte que aquesta imatge és, no sols la que ell més s'etimava, sinó la més ajustada a la intenció global de la seua obra. Pretenem d'indagar una vegada més en aquest exercici laboriós, en aquesta aventura personal d'un ésser històric que mirà de transcendir les limitacions del seu entorn; d'un individu concret que es proposa convertir-se en home de lletres dins d'una cultura minoritzada; d'un subjecte civil que es deia Juan de la Cruz Fuster y Ortells i decidí ser Joan Fuster.

Malgrat les aparences, una tal indagació no resulta fàcil. No ho és perquè la virtualitat del personatge no li correspon sols a ell, sinó a la multiplicitat de subjectes amb què es va relacionar. I perquè aquestes percepcions pertanyen a l'ordre dels textos escrits (llibres, articles, opuscles diversos, correspondència extensa); però també a l'ordre de la fisicitat sensorial, de la rica iconografia del personatge, de les vivències històriques compartides, dels diàlegs inacabats, de les discussions vehements, de les impressions intuïtives, les múltiples dreceres del record, les empremtes emotives... d'una allau, en fi, d'informacions que només parcialment es deixen atrapar en els textos. D'entrada, del Fuster oral només tenim els pàl·lids reflexos, transcrits amb desigual precisió i honestat, en entrevistes periodístiques o llibres de converses, com les que amb acuitat i encert van editar Toni Mollà i, recentment, Júlia Blasco. I d'altra banda, l'estudi de l'obra escrita palesa llacunes importants, a més d'una dispersió notable, per tal com no ha estat fixada en una veritable edició completa, amb aparat crític i índexs analítics.

A més dels problemes d'incompleció del corpus, ens trobem amb esculls terminològics. La categoria «intel·lectual», si més no en relació a l'obra fusteriana, no sembla sotmesa a cap escrutini convincent i se la relega al calaix dels sobreentesos. En definitiva, aquestes reflexions pretenen posar de manifest els límits conceptuals que la institució moderna de la intel·lectualitat presenta en l'escriptor suecà. Els límits entre allò que es pot comprendre racionalment i el que roman al defora, en l'espai social on dir i fer, es confonen.

EL FALCÓ I L'ÒLIBA

Ho resumia fa poc Joan Francesc Mira amb una imatge punyent: Fuster era falcó de dia i òliba de nit. El simbolisme suggerit per Mira venia a tomb d'una biografia literària de l'escriptor, publicada recentment per Josep Maria Muñoz Pujol amb el títol de *El falcó de Sueca*. El llibre en qüestió és un esforç parcialment reeixit de reconstruir la trajectòria vital i intel·lectual del suecà, conjuminant la narració documentada, l'assaig interpretatiu i l'evocació lírica. Totes tres vies són *a priori* adequades, si bé cadascuna aporta les seues especificitats discursives. Totes tres, doncs, poden aportar visions complementàries, fins i tot interdependents. En aquest sentit, el llibre de Muñoz Pujol conté molts fragments d'una fina penetració psicològica i encerta en alguns diagnòstics sociològics, però el conjunt grinyola i no aconseguix soldar ben bé les tres perspectives apuntades.

El títol d'aquesta semblança novel·lada al·ludeix a la crítica incisiva a què Fuster va sotmetre la carrinclona, mediocre i ensopejada societat que li tocà de viure; exasperadament claudicant, profundament servil i sotmesa a segles de transculturació empobridora. Val a dir que Muñoz Pujol s'ha atingut a la dominant política a l'hora de jutjar la vida i l'obra de Fuster. La postil·la de Mira apuntava un vessant més subtil, més complex, menys nítid. Si el falcó és un voraç rapinyaire diürn, l'òliba, ultra la mirada inquietant, és una hàbil caçadora nocturna, de vol precís i arrambat a la terra. I a més, com és sabut, l'òliba simbolitza des dels grecs la saviesa constructiva: el coneixement especulatiu i la crítica aplicada a la resolució dels con-

flictes socials. El gest cognitiu fusterià s'assembla al vol taciturn de l'òliba tant o més que a la incursió del falcó.

Si calgués triar un únic mot per a definir el seu treball ingent, caldria tornar al tòpic i rebregat substantiu. Cap altra designació (savi, ideòleg, teòric, filòsof, humanista, *maître à penser*, erudit, polígraf, lletraferit, catedràtic...) li escau més que la pura i simple d'«intel·lectual», tan explícita i alhora tan connotada. Fuster va explorar el terme en una extensa anotació al seu diari, que després va incloure al *Diccionari per a ociosos* (1964), dins la corresponent entrada. El text ha estat reproduït i comentat a bastament, per tal com és un fragment emblemàtic de les preocupacions recurrents i de l'estil argumentatiu de l'autor.

Fuster recorre a la figura històrica d'Erasme de Rotterdam per a il·lustrar les actituds i els capteniments dels intel·lectuals de la modernitat. Així, hi remarca com del Renaixement ençà, l'home de lletres se les ha hagudes de veure amb el seu entorn social i, molt en primer terme, amb les constriccions del poder. Sacsejat per les diverses alternatives polítiques, l'intel·lectual fa bandera de la seua llibertat individual. Una llibertat que no és sinó la de l'ordre burgès liberal i que s'identifica al capdavant amb el dret inalienable d'expressió. La llibertat intel·lectual vol dir, doncs, la lliure capacitat d'opinar críticament, sense més restriccions aparents que les derivades dels límits del llenguatge.

Ara bé, la presa de la paraula, l'ús dels mecanismes d'enunciació, la producció de discurs són també modalitats d'exercici del poder. No és casual que l'interès polític per regular la paraula pública i per ocupar el llenguatge comencen de debò, quant a

programes i resultats eficients, amb la Revolució Francesa, el procés històric en què cristal·litzen part de les idees il·lustrades, tan grates a Fuster. Tanmateix, en els escrits de l'assagista de verb esmolat no abunden les consideracions autocrítiques en aquest sentit. Certament trobaríem al llarg dels seus textos un ampli catàleg reconegut de limitacions, vicis, imperfeccions o malvestats personals. Fins i tot hi ha aforismes que proclamen obertament, a la manera de Hobbes, o insinuen, amb veladures voltairianes, la naturalesa perversa de la condició humana. El que difícilment hi trobarem és un discurs crític amb les formes convencionals de la literatura assagística en tant que gènere codificat per la raó burgesa o en tant que pràctica (limitada) de poder.

D'altra banda, l'estructura d'aquesta entrada és un exemple magnífic de la inevitable circularitat del pensament discursiu. Fuster també n'era conscient: manifestava obertament que les paraules només són temptatives de dir (o fer) la realitat i en donava testimoni amb la seua manera de construir sentit. Com han vist diversos analistes, molt sovint les exploracions fusterianes són com voltes de caragol. S'obrin i es clausuren amb el mateix motiu temàtic, després de travessar tot d'encadenaments circumfèrics. Què queda d'aquesta tombarella que, si fa no fa, ens retorna al punt de partença? Sense dubte queda el trajecte en si, la tensió d'un recorregut sota els efectes hipnòtics de la paraula, la seducció dels mots, el seu valor moral.

Fuster comença la indagació sobre Erasme demanant-se per la vigència del personatge, sant patró del gremi a què pertanyia ell mateix. De l'humanista destaca també la voluntat seductora de la seua

prosa i la capacitat d'apaivagar els contraris que l'assetjaven: els dogmàtics de l'ortodòxia vaticana i els herètics partidaris de l'espiritualitat reformada. I acaba la reflexió esmentant una vegada més el nom del neerlandès apàtrida, després de qualificar-lo amb un reguitzell d'epítets que ben bé li escauen a ell: «...pobre, malalt, dèbil, previngut, reticent, enginyós, equívoc Erasme de Rotterdam». Després tornarem sobre les conseqüències lingüístiques i morals d'aquesta clausura discursiva. Retinguem ara com ara la ja referida capacitat de seduir mitjançant el llenguatge, una destresa inherent a la funció intel·lectual, de la qual és ensems causa i efecte.

És clar que aquesta aproximació quasi fenomenològica a l'autor de l'*Elogi de la follia* representa una introspecció crítica, un examen de consciència públic. Perquè l'intel·lectual és, en primer terme, un individu amb una exacerbada consciència del que implica viure en societat. Des de la Revolució Industrial, els intel·lectuals s'han vist abocats a ingressar en el mercat com a assalariats sense una adscripció de classe ben definida. Han hagut de vendre-hi el fruit del seu treball: les mercaderies de la creació. Sobretot, s'han hagut de pronunciar davant la pèrdua creixent del sentit comunitari de la vida social. I han hagut de prendre partit davant la perversió dels poders instituïts, a favor de la seua permanència més o menys camuflada sota l'embolcall de les democràcies formals o l'exaltació dels totalitarismes; o del costat dels canvis revolucionaris, molts dels quals han ajudat a gestar de manera inequívoca ells mateixos. L'intel·lectual es veu impel·lit a decidir si s'adhereix a alguna forma de cohesió col·lectiva, si participa d'un «nosaltres» comunitari o si es replega

envers una impossible identitat migpartida, en un clos íntim i inevitablement insolidari.

En aquest punt, la trajectòria de Fuster no és gaire original. Reflecteix dins l'àmbit català les contradiccions entre la vida pública i la privacitat, en el benentès que la privacitat, com també hem vist que s'esdevé amb la idea de llibertat, no és un valor atemporal, sinó una creació històrica de la ideologia burgesa del Vuit-cents. Com en tants intel·lectuals europeus del segle XX, el magisteri fusterià il·lustra la tensió essencial entre el retrobament d'una identitat comunitària i l'afirmació gairebé compulsiva de la soledat de l'escriptor. No cal insistir ara en el fet que el suecà desplegàs totes les seues energies en l'aprofundiment d'aquesta antinòmia aparent. En el pol de la construcció col·lectiva, Fuster ha estat, superflu és recordar-ho, un dels màxims teòrics de la nació catalana irredenta. Però també ha teoritzat sobre el dret irrenunciable a conservar un espai íntim, reducte de la dignitat personal, i ha exercit aquest dret amb pudor i discreció encomiables.

LA COMUNITAT DELS SAVIS

Si al Fuster ideòleg li calgué inventar-se una pàtria gairebé *ex novo*, la dimensió intel·lectual de Fuster es realitza en el diàleg imaginari dels llibres i en el molt més efectiu i tangible de la correspondència amb altres erudits de postguerra. Ben sabut és que Fuster era un grafoman empedreït i que, a més dels contactes epistolars esporàdics o circumstancials amb destinataris molt diversos, es va cartejar de manera assídua amb desenes i desenes d'escriptors,

polítics i intel·lectuals del seu temps. De vegades, la relació epistolar, amb salts intermitents, s'allarga durant lustres i palesa unes certes oscil·lacions de to o de tensió intel·lectual entre el suecà i els seus erudits corresponsals.

Caldrà advertir que la categoria d'erudit no té una conceptualització tan diàfana com pot semblar d'antuvi. Un erudit és un arqueòleg de la memòria: algú, generalment de sexe masculí —què hi farem!— que, al llarg del temps, ha anat acumulant vestigis monumentals pretèrits. L'erudició és un fenomen històric relativament jove. Tret d'alguns precedents medievals i renaixentistes no apunta fins a la revolució científica dels segles XVII i XVIII. Amb els il·lustrats, l'erudició esdevé requisit i fonament material de les ciències socials i humanístiques, per a assentar-se en institucions diverses durant les dues centúries següents. L'erudició defineix una actitud saludable, de curiositat factual, refractària a l'especulació gratuïta. Tanmateix, en determinats contextos expressa una designació pejorativa: l'erudit és un col·lector insadollable i decididament antiteòric. Moltes ciències de l'esperit i de l'home han pecat d'una erudició recalitrant, molt cenyida a l'acumulació positiva i renuent en excés a transcendir les dades. Vet aquí la disjuntiva entre informació i coneixement: l'erudit atresora informacions, els savis les elabora i en trau un profit entenmentat.

Ara, els corresponsals de Fuster i ell mateix, a quin grup s'adscriuen? La resposta no és fàcil. Engavanya i invita a pensar que no està ben plantejada. Pel que fa a Fuster, no hi ha dubte, si bé el terme «savi» devia produir-li calfreds i borradura. Fet i fet, Fuster intercanvià cartes amb alguns

dels noms més eminents de l'erudició catalana durant el franquisme i la primera transició democràtica. La nòmina impressiona: Josep Maria Ainaud de Lasarte, Ramon Aramon i Serra, Miquel Batllori, Pere Bohigas, Josep Maria de Casacuberta, Josep Massot i Muntaner, Josep Miracle, Martí de Riquer, Joan Ruiz Calonja, Jordi Rubió i Balaguer...

Hi ha diversos aspectes interessants en aquesta part de la correspondència fusteriana. N'assenyalarem només tres. D'entrada, aquests interlocutors són per a Fuster la seua «comunitat de referència»: els seus congèneres, la seua espècie, amenaçada i en vies d'extinció. Tant o més que per al lector comú de la seua comunitat nacional, els intel·lectuals escriuen (i actuen) per als altres intel·lectuals, en una intervenció coral que té molt d'emulació, de competència i de rivalitat indissimulada. Per això els intel·lectuals necessiten qui se'ls escolte, ja siguen corifeus embadalits o replicants conspicus. I els cal prendre la paraula. Les cartes creuades de Fuster amb els seus interlocutors denoten ben bé aquesta necessitat preemptòria de comunicació.

En una època de repressió i privacions, les cartes parlen sobretot de les penalitats i els esforços materials que implicava traure endavant cada acte d'escriptura. Els erudits parlen d'això, dels seus projectes immediats en l'ofici d'escriure: de temptatives d'edició, de tramesa d'originals, de l'hermenèutica d'un mot precís, de traves de la censura, de correccions de proves, de tiratges esquifits, de vendes a domicili, lector a lector... Parlen, doncs, del dret primer a fer-se escoltar, a guanyar la llibertat d'expressió. Aquesta part de l'epistolari fusterià corrobora i complementa les im-

pressions heroïques que l'autor consignà a *L'aventura del llibre català*.

Aquest tema reiteratiu apareix en detriment de la discussió més productiva sobre continguts culturals diversos. Ras i curt, no hi sovinteja tant l'intercanvi d'idees com caldria esperar. Segurament el Fuster oral, instal·lat en el confort del seu domicili o acollit en cenacles diversos, s'expressava amb més prodigalitat, amb més riquesa de matisos i amb un inventari d'interessos més divers del que de vegades comporta la comunicació escrita. Tot i això, poc sabem del valor efectiu que, com a succedani de la docta acadèmia inexistent o com a cau de moltes veus, va tenir al llarg dels anys la tertúlia que Fuster mantingué a casa seua. Els llibres recents ja al·ludits de Josep Maria Muñoz Pujol i Júlia Blasco n'ofereixen algun besllum, però tot plegat és ben poca cosa. I potser no hi ha res a fer davant les servituds de la paraula efímera.

Comptat i debatut, Fuster i els seus erudits corresponsals són els últims hereus contemporanis de la cultura llibresca, la cultura dels humanistes europeus, que durant segles va subsistir fent del llatí una autèntica interllingua supranacional. Si l'escriptura epistolar porta camí de convertir-se en una recialla insòlita, la creuada entre erudits *avant la lettre* sembla doblement obsoleta. Testimoni d'una forma de comunicació virtualment extingida, que interpel·la l'*homo mediaticus*, en trasbalsa les conviccions rutinàries i li mostra amb desassossec tot un altre horitzó vital.

La densitat verbal i estilística és un segon al·licient de les cartes de Fuster amb la plana major de l'erudició catalana de postguerra. Hi apareix ara i adés la rica prosa fusteriana, que es desferma sovint en

confidències abrandades: en impropèris contra l'asfixiant mediocritat del moment, en crítiques sòlides i contundents contra la mediocre societat valenciana, i contra el ressentiment dels Casp i els Adlert, en invectives davant la miopia del catalanisme principatí de catacumba, aliè a la sorda lluita que es lliura a València i inca-paç de prendre el pols a una societat que s'anava transformant a corre-cuita.

Un tercer estímulo d'aquest recull epistolari és l'aparició de petits detalls que, bé en el suecà, bé en els seus interlocutors, actuen a la manera de lapsus de dicció o alteracions en la modalitat discursiva, descobrint aspectes inèdits, no per intuïts menys reveladors. Només un parell d'exemples. L'agost del 1965, el pare Miquel Batllori trameta a Fuster una tarja postal, amb unes breus paraules de condol per la mort de la mare. El text diu així:

Benvolgut amic:

Ahir, pel pare Rossend Roig, em vaig assabentar, amb molt retard, del traspàs de la vostra mare. Avui he pregat a Déu per la seva pau, i per la vostra. (Jo també tinc la meua mare bastant greu aquests dies i he demanat als meus germans que em cridin de seguida si la cosa s'agreuja més.) Em plau meditar l'opinió del teòleg medieval, que tot el paradís, després i tot de la resurrecció de la carn, pot caber en la punta d'una agulla. Encaixa molt bé amb la meua tendència a reduir l'absolut a un bikini: el que cal i basta.

Vostre afm. amic

Batllori

A més de la sorprenent comparació, la nota s'estén encara per l'anvers, on hi ha el gravat del palau renaixentista de Monte

Dragone, a Frascati. Batllori aprofita per incloure-hi una postdata i enumerar els diversos titulars de tan imponent edifici. Tot plegat, el símil metonímicament eròtic i la digressió erudita, ambdós enmig d'una nota de condol, són indicis d'una capacitat irònica, molt fusteriana, d'altra banda, per a compatibilitzar transcendència i sensualitat, sense esdevenir ben bé irreverent o transgressor.

Una segona nota dels matisos poc airejats del tarannà intel·lectual de Fuster. L'any 1981, Josep Massot i Muntaner li escriu una missiva en què critica, en termes molt correctes, la qualitat de tres ressenyes, d'autors diferents i sobre llibres diferents, aparegudes a la revista *L'Espill*, de la qual Fuster figurava com a director nominal. El pare Massot disculpa el fet per tal com «és normal que les revistes siguin desiguals i cal prendre-s'ho amb bon humor». La resposta de Fuster no té aquest to ponderat i en alguns extrems és colèrica. Fins i tot retreu a Massot que siga contingut en els seus pronunciaments, atès que ell no s'està de donar eixida a la desmesura i carregar contra el to mitjà de la cultura catalana.

...no crec que tinguis massa raó a queixarte dels comentaris [...] No puc imaginar que fossin «desinformat», i si et semblen «provincians», ja t'ho apanyaràs. Vol dir que ets tonto. O que et fot ser mesurat amb la mateixa mesura que tu empres amb altri. Jo no he ocultat mai, sinó al contrari, he denunciat sistemàticament, la rèmora provinciana que arrosseguem al País Valencià. Penso que a Barcelona tampoc no seria inútil fer un examen de consciència en aquest sentit. Els erudits i els no erudits. Si he anat distanciant-me a poc a poc del

món cultural barceloní –i catalunyés en general– és una mica per això: «provincianisme» per «provincianisme», em quedo amb el de Sueca, que sóc jo sol. I perdona l'exabrupte. Si un dia en parlem, ja et seré més explícit.

Com veiem, la defensa de Fuster s'assembla més a un atac que no a un reconeixement de la imperfecció, a una disculpa del treball aliè o a una refutació de la feblesa pròpia. Per a ell, la diversitat de criteri i la llibertat de judici són fonaments consubstancials a la sociabilitat humana. Ara bé, episodis com aquest, i d'altres de molt més significatius, plantegen l'espinesa qüestió dels límits entre la llibertat de crítica i l'exercici de la tolerància, entesa aquesta a la consabuda manera voltairiana.

EL LLENGUATGE DE LA CRÍTICA; LA CRÍTICA DEL LLENGUATGE

Fuster practica la crítica intel·lectual seguint el solc dels seus models assagístics, dels quals Montaigne i Voltaire són els recurrents. Les estructures dialèctiques i els procediments retòrics predominants en la seua obra ens són coneguts per les presentacions de conjunt (Iborra, Riera), o per les anàlisis parcials del seu discurs (Salvador, Borja, Viana). Tot i això, calen encara estudis més ambiciosos, plantejats amb dispositius estadístics, que permeten un buidatge ampli del corpus fusteriana. Un tal esforç pal·liaria el clamorós dèficit de coneixements sistemàtics sobre la prosa catalana contemporània, en la qual l'obra del suecà ocupa un capítol central.

En absència d'aquesta mena de recerques, la valoració intel·lectual dels seus

textos es mou entre la indefinició de mètode i l'apreciació intuïtiva. És en aquest sentit que podem avaluar la naturalesa clàssica dels seus exercicis de crítica cultural i política. Fuster és un crític classicitzant, que desenvolupa els seus arguments amb una inequívoca voluntat pedagògica, mirant de ser entès, d'acostar-se al lector amb claredat i ironia. I això tant quan escriu textos periodístics per al ciutadà del carrer com quan produeix papers d'una factura més erudita o acadèmica. L'objectiu que persegueix en qualsevol registre és la crítica dels referents, de les realitats històriques o culturals que denuncia amb criteris ètics, sociopolítics o estètics. I això amb uns embolcalls formals en què prima l'eficàcia comunicativa per sobre de qualsevol temptació retòrica.

D'altra banda, Fuster és un crític que assumeix els límits convencionals assignats al llenguatge en la cultura occidental, sense posar-los pràcticament mai en dubte. Així, no sol qüestionar la distribució de papers temàtics reservada als gèneres comunicatius escrits. D'acord amb aquesta distribució, un assaig consisteix en la representació escrita d'un simulacre de comunicació. En ella, un presumpte subjecte parla a un altre presumpte subjecte d'objectes discrets, que sembla conèixer extensivament i intensiva. Amerats d'aquesta rutina en què ens movem tots els parlants, els seus escrits fan sensació de proximitat i llunyania alhora. D'ells dimana la presència càlida d'una veu irònica, que no desdenya ni la frase cultista ni el col·loquialisme. Però també hi ha el rerefons més fred d'una enunciació rotunda, quasi omniscient. En l'esbós biogràfic ressenyat, Muñoz Pujol es demana «per què escrivia amb la seguretat dels grans defini-

dors?». Els gèneres que freqüentava Fuster imposen l'estatus de *connaisseur*. On s'ha vist un columnista o un escriptor d'assaig sense idees? Com es pot esperar que no les desenvolupe *ex abundantia cordis*, amb la seguretat que dóna l'ofici i la diversitat de recursos per a ficar-se el lector en la butxaca?

En tot cas, Fuster és un intel·lectual ben instal·lat en el llenguatge, a qui no li convé desarborar-lo. És cert que la deconstrucció discursiva troba un espai més propici en els dominis de la narrativa o de l'especulació filosòfica estricta. El terreny de l'assaig humanístic no invita en absolut a la dissolució del subjecte verbal. També cal comptar que la cultura catalana de postguerra acusava uns dèficits sociològics brutals i que no es podia esperar una evolució teòrica com la que es donà a la cultura francesa coetània, per referir-nos al veïnatge que més influí en el suecà. En efecte, el pensament d'expressió francesa gaudia d'uns avantatges històrics evidents. Partia d'unes estructures d'estat forjades en el centralisme jacobí, comptava amb una sòlida tradició republicana i liberal, havia experimentat els grans sotrats de la contemporaneïtat, des de les revolucions burgeses i les dues grans guerres fins als processos de descolonització i la revolta del maig del 68 i, a més a més, disposava d'un complex aparell cultural.

Aquest era l'humus en què van florir els moviments i personalitats que iniciaren la crítica del llenguatge dominant. Fuster encara va aprendre la lliçó dels predecessors existencialistes (Sartre i Camus), per bé que no en va seguir la petja formal. Però l'influx de la semiòtica francesa, dels deconstruccionistes o dels filòsofs de la postmodernitat a penes s'entreveu en la

seua obra. Fuster amb prou feines els podia seguir. Entre uns autors que postulaven, de vegades amb un argot abstrús, la mort del llenguatge representatiu i uns clàssics francesos que oferien el mestratge contundent d'una prosa entenedora i d'unes preocupacions a peu pla, l'elecció era inapel·lable. A més, per a l'autor de *Nosaltres els valencians*, considerar l'elusió d'uns subjectes històrics, els catalanoparlants, als quals pràcticament els era negada la identitat civil i sotmetre'n les precàries condicions d'enunciació a un replantejament radical, devia semblar liquidacionisme suïcida. L'arqueologia del saber que Fuster podia assajar i la genealogia del poder que li interessava remuntar no eren les d'un súbdit de la *grandeur* com Foucault, possem per cas, sinó les més modestes i casolanes del seu país.

Com hem apuntat més amunt, la forma més cultivada de l'exercici del poder és probablement la seducció verbal. El desplegament dialèctic i retòric del corpus fusterià es pot llegir també en termes d'estratègies de persuasió, d'encís verbal destinat a seduir. El coqueteig intel·lectual formava part sens dubte de les seues armes expressives. Fins i tot la clausura textual és, més enllà d'una exigència discursiva, una forma d'obtenir la complicitat del lector amic. Amb ell, Fuster ha anat explorant els replecs de cada tema, les dreces i els obstacles de tot escrutini racional. Després de la travessia, l'escriptor retorna el lector seduït a l'Ítaca primigènia, que ja no és, però, la de l'inici del viatge. Tanmateix, Fuster sol semblar de dubtes els seus exercicis especulatiu. La sospita que tot aquest esforç d'indagació no siga sinó una inútil pirotècnia verbal plana sobre molts dels seus escrits. Fuster intueix que el llenguatge

ge és un parèntesi fònic entre dos silencis i que es resol al capdavant en tautologia. Per això un dels seus filòsofs de capçalera és Wittgenstein, com posa de relleu Júlia Blasco al seu llibre *Joan Fuster: Converses filosòfiques*. Tant l'estudi preliminar de l'autora, tan pròxima a l'entorn del suecà, com la transcripció de les sucoses converses confirmen que el *Tractatus Logico-philosophicus* del vienès era un dels llibres capitals de l'escriptor. Ho era per a les seues preocupacions intel·lectuals i per a la seua pràctica discursiva. En el *Tractatus* va descobrir Fuster la raó moral de l'escriptura, la nítida convicció que, com resa un dels seus aforismes de *Judicis finals*, «Cada paraula és ja, en si, una perífrasi», una expressió solipsista i redundant de la consciència solitària.

RECAPITULACIÓ

La teoria i la pràctica de l'intel·lectual giren en Fuster al voltant de tres oposicions, més funcionals que conceptuals; tres dicotomies interdependents. D'una banda la que oposa la identitat col·lectiva, el nosaltres, a la simulació d'un jo discontinu, centre i mesura de totes les coses. La contraposició entre públic i privat determina els fluxos de poder, onsevulla que aquest

es manifeste, poder que és font i límit alhora de la llibertat personal o comunitària. Una llibertat, la fusteriana, d'estirp burgesa, associada, d'una banda, al discurs liberal i garantista que assegura els drets d'opinió i expressió, i de l'altra, als mecanismes de la representació política i simbòlica. Finalment la llibertat de crítica s'exerceix amb totes les potencialitats de la seducció discursiva, la qual confronta, en el límit, amb el silenci tautològic.

Les tres oposicions essencials apareixen en la percepció que Fuster tenia de si com a intel·lectual. Aquesta consciència de si que l'escriptor explicità en molts passatges de la seua creació i de la seua correspondència. I que també podem identificar, d'altra banda, en el joc de contrastos implícits que apunta en els textos de creació i en bona part de la relació epistolar. Finalment, convé apuntar que el nostre coneixement del Fuster intel·lectual va enriquint-se amb noves i heterogènies aportacions, les quals, amb tantes cauteles com vulguem, ens en descobreixen una visió més rica i facetada. Diguem-ne que en el personatge històric, abordat sovint amb contundència lapidària, van apareixent inevitablement les esquerdes de la persona, les contradiccions de l'intel·lectual i les passions de l'home que va escriure més per a la controvèrsia que per al silenci. □

Joan Fuster: un Diderot de poble?

DOCUMENTS

Montserrat Roig

1. LA MESURA DE L'HOME

Hem de lluitar, en un mot, contra l'onada de provincianisme que ens ha envaït i ens envaeix, que és una onada d'ignorància, d'incuriositat i d'indiferència.

JOSEP PLA, tardor de 1962

No és perquè sí que començo aquest petit retrat literari de Joan Fuster amb una frase de Josep Pla. En primer lloc, perquè em plau de relacionar Fuster amb Pla. Ells han estat –i són– mites, paradigmes, tesis i antítesis d'una part important de la nostra història recent. Són els compiladors, els cronistes de l'agònica cultura catalana en el sentit més militant del mot. Creadors d'un to major, homes proveïts d'imaginació, de *la seva* imaginació, han sabut distanciar una història bellugadissa i crispada amb la ironia o el cinisme, però amb una innegable voluntat de presència. Tots dos, pols oposats per procedència geogràfica i per concepció del món, s'han mantingut incòlumes als rancors *nyeu-nyeu*, a les bavejants enveges d'alcova, als esperits mediocres que pul·lulen com ànimes en pena pels gairebé inexistent cenacles literaris. Sense pèls a la llengua –ni a la ploma– han romàs fidels a un ofici que a l'Espanya d'avui és quasi heroic. L'ofici d'escriptor. Fuster ha combatut les xacres que Pla enumerava més amunt: el provincianisme, la ignorància, la incuriositat i la indiferència. Ara com ara és més fàcil passar per *cosmopolita* i denigrar els *localistes* (llegiu Pla i Fuster). És més fàcil –i més rendible– mostrar-nos ignorants amb allò nostre i savis amb la cultura dels altres. És més fàcil no tafanejar el que es palpa i pretendre de conèixer el que ni es veu, perquè això ens eximeix de no saber res en absolut. És més fàcil mostrar indiferència amb tot allò que faria rellevant la nostra escarransida personalitat. I em sembla que una personalitat ferma i consistent és l'únic que ens atorgaria les defenses culturals suficients –i d'una altra mena– per *resistir* i *comprendre*.

Aquest article de Montserrat Roig aparegué en dos lliuraments a la revista *Destino* (núms. 1815, del 15-VII-1972, i 1816, del 22-VII-1972), sota el títol «Joan Fuster: ¿un Diderot de pueblo?». El reproduïm amb autorització. Traducció d'Isidre Martínez Marzo.

4 de juny de 1972

Avui, diumenge, visito Joan Fuster. El dia ha començat boirós, però així que sortim de València, una lluminositat incitant ens anuncia el sol. Vaig cap a Sueca amb Vicent Andrés Estellés, poeta sensible, capaç de subjectivar les qüestions externes de la vida. Anem per la zona més oberta, rica i alegre de tot el País Valencià. Fàbriques petites a banda i banda de la carretera exhibeixen una indústria incipient i sòlida. Travessem la luxuriant horta valenciana i ens endinsem pels encontorns de l'Albufera. És una zona optimista, la de la Ribera del Xúquer, amb pobles nets i cases robustes. Passem entre les sèquies que banyen els arrossars i ens aturem al poble del Palmar. Encara s'hi veu alguna barraca, però més aviat semblen vivendes decoratives que no pas habitables. Per les aigües lentes i fangoses de les innumerables sèquies passen barques allargassades en forma de taüt. Els arbres hi són escassos. Alguna vegada en sorgeix un, de tronc vellíssim, que s'apuntala en la poca terra que hi ha entre dues sèquies. De tant en tant una au es desprèn de l'aigua i aquesta s'eixampla en cercles concèntrics. L'atmosfera, de tan neta, sembla estàtica, immòbil.

Sueca és una ciutat envoltada d'arrossars. Per la carretera, a la dreta, s'hi veu la Muntanyeta dels Sants, on hi ha una ermita dedicada a sant Abdó i sant Senén —crec que són els dos sants més venerats de tot el camp valencià. A la casa que hi ha a la vora d'aquesta ermita vaig veure una vegada un excusat que encara duia el rètol de «Cal Felip». De cara s'aixeca la muntanya de Cullera. Al seu cim hi ha unes lletres enormes, blanques. Hi llegim: CULLERA. Fuster em dirà després que mai no s'esborraran aquestes lletres tan horribles, perquè han estat muntades a base de grans pedres blanques. Sueca és una ciutat neta que viu gairebé exclusivament de l'arròs. El mateix Fuster en té algunes hectàrees que només li serveixen per pagar la contribució. A l'entrada del poble, uns nens prenen el bany a la sèquia. La llum, aquesta llum clara de tota aquesta part del País Valencià, cada cop és més persistent. La pols dels carrers brilla, llampega. Les cases no són altes, però em semblen, la majoria, edificis rics i vetusts. No hi veig gaire gent passejant pels carrers. Alguna dona, un grup d'homes i bastants cotxes aparcats. També on viu Joan Fuster, al carrer de Sant Josep, hi ha cotxes. Sueca em sembla un lloc tranquil, sense sorolls ni estridències. Si pel camí he vist barraques, alqueries o simplement cases pintades de negre per resistir la humitat, ara observo que el color de les cases és l'ocre del temps. La pols dels carrers de Sueca, pols de color llimona, s'infiltra en les cases, sembla dominar-ho tot. Ens aturem davant d'una casa més aviat senyora, de tres pisos i no gaire ampla. Una cortina esgrogueïda —de tan desgastada— i amb adorns blau clar es gronxa com una bandera. No toca el terra. Passa l'aire del carrer. En la porta, a la batent dreta, encara hi ha la grandiloqüent placa de llautó daurat: «Juan de la Cruz Fuster, abogado». L'escriptor Joan Fuster surt a rebre'ns. Està d'excel·lent humor. A la mà porta un got de whisky.

Només havia vist tres cops l'escriptor valencià. Dos en la seva *salsa*: a Sueca, Cullera, el Perelló i el Palmar. L'altra, en un bateig laic a prop de Barcelona. La primera vegada que el vaig veure em van impressionar d'ell dues coses: la seva casa poc habitable i la seva

solitud. Era un dia negre i fred de gener de 1969. La casa, exposada als corrents d'aire (és oberta per les dues cares), era tremendament gelada. Fuster seia en una butaca amb una manta entre les cames i amb alguna cosa –no recordo què– damunt dels muscles. Una estufa miserable li escalfava els peus. Vam tenir sort del whisky, que ens va fer oblidar una mica l'ambient gèlid que ens calava els ossos. Treballava en una taula petitíssima on només cabia la màquina d'escriure. Hi havia papers, revistes i llibres pertot arreu. Per tal d'animar-nos una mica, ens va posar la sarsuela *La corte del faraón*. I gaudia com ningú, Fuster, amb allò de «yo soy el casto, yo soy el casto, yo soy el casto José». Després, al cap de tres hores de xerrada densa i apassionant, ens vam acomiadar. Ell es va quedar recolzat en el llindar de casa, mentre ens deia adéu. Fou llavors que el vaig sentir tot sol a la seva Sueca, a la seva casa de Sant Josep. La segona vegada era primavera i l'aire, càlid i hospitalari. Vam anar a dinar allipebre al Palmar. Fuster se'n va empassar una ració i mitja. Li agrada aquest plat, un dels més coents i amb més personalitat de la península. Vam continuar la conversa, aguda gràcies al vi negre, a les gustoses anguiles i a la suavitat del sol de mitja tarda, a la platja del Perelló. El lloc era desert. Estesos en unes poltrones de vímet i de cara a la mar, devíem semblar una estampa local del Lido en *Mort a Venècia*.

Avui Joan Fuster ja ens esperava aixecat. Només és la una del migdia. Escric *només* perquè és molt d'hora per a Fuster. L'escriptor segueix un horari especial de feina. Llegeix durant tot el dia –si no hi ha gent que el visita des de València o des de Barcelona, cosa que passa sovint– i cap a les vuit del vespre s'asseu davant la màquina d'escriure i prem les tecles fins que toquen les quatre o les cinc de la matinada. En acabat, al llit, llegeix durant un parell d'hores o tres. Fuster dorm quan la immensa majoria de la gent comença a treballar. Acostuma a llevar-se al voltant de les dues del migdia.

Tot i la placa d'advocat, crec que Joan Fuster mai no ha exercit la seva carrera. Suposo que degué estudiar dret com la majoria d'intel·lectuals peninsulars que van néixer en una època més estàtica i al si de famílies conservadores. Aquestes devien considerar la carrera de lletres com una carrera subalterna, pròpia de capellans o de mestres i d'escassa rendibilitat econòmica. Així que entrem a la casa, Fuster m'ensenyava immediatament els seus nous llibres, que hi ha a l'habitació de la dreta. Desvia un focus per mostrar-me les seves edicions fotocopiades de manuscrits únics, exemplars de bibliòfil, llibres de pintura en edicions cares. Satisfet i sense rubor, treu d'un prestatge un exemplar del *Terenci del Nil*, on Moix li ha dibuixat una dedicatòria pornogràfica, molt sinuosa i curvilínia. En el passadís, separat de les habitacions laterals per envans, hi veig dibuixos d'Alfaro, de Pons, de Saura i d'un pintor valencià que morí jove, Manolo Gil. Fuster m'assenyala un tros de mur descrostat i em diu que busca un quadret de mides especials per tapar el forat. Continuem la peregrinació per la casa: cap a les llibreries de les habitacions interiors, plenes a vessar. Llibres de tota mena, col·leccions senceres o per completar –m'observa que ara ja no l'hi envien tantes com abans–, annals de biblioteques monàstiques, exemplars únics que desa amb orgull. Hi ha llibres a sobre d'un llit, al terra, a les cadires, a l'ampit de les finestres, lligats amb cordills, en paquets a penes oberts. Fuster ironitza quan li dic si els ha llegit tots. Diu que és

la pregunta de rigor. Cada vegada que he anat a casa seva, m'ha fet veure de seguida els seus llibres, és un ritu obligat. I això que es troben dispersos en perpetu desordre. Quan tornem a l'espècie de passadís-estudi-sala-d'estar em mostra un bisbe anatòmic que li fa molta gràcia.

La casa és desoladora. Aquest passadís, enorme i rectangular, era una antiga entrada de carruatges. Allí també hi ha llibres i papers pertot. Papers als prestatges, a la xemeneia, a les cadires. Agafo un got de whisky i, sense voler, tacco unes fitxes que estaven soltes. Les aparto i em surten, damunt de la taula-braser, més i més fitxes. Veig dos fitxers en una butaca, un altre de sol al costat de l'ampolla d'Scotch. Em pregunto quin tipus d'ordre mental deu regir el treball d'en Fuster. No sé si confia a la memòria la situació geogràfica de cada paperot. També hi ha llibres a les golfes, que és on tallava les imatges el seu pare. El seu pare era tallista i restaurador de sants i a les golfes encara queden restes de les seves eines. El sostre de la sala-passadís, barroc i policromat, és obra del seu progenitor, carlista de tota la vida. Els avis materns de Fuster vivien en aquesta casa perquè treballaven per als amos de tot l'edifici (crec que constava de tres cases). Els amos eren parents llunyans i van donar la vivenda, quan morí la darrera descendent, a la família Fuster. L'avi matern es dedicava a la compra i venda de cavalls per compte d'altri, però havia estat un propietari rural una mica benestant. Pel passadís, obert pel darrere, entraven els animals, els quals es refugiaven a la part posterior –ara un pati ple de plantes. A Fuster, li agrada parlar de la seva família i la relaciona amb la història de la seva casa. A les golfes, a més de col·leccions senceres de novel·les curiosament cobertes amb un plàstic, suposo que per arrecerar-les de la pols i de la calor, hi ha uns retalls de fusta prima que semblen decorats de teatre. Són pintures de l'Equíp Crònica dedicades a Fuster. En colors estridents, com un cromó, l'escriptor hi apareix llorejat i amb un cap enorme.

Joan Fuster és alt. Sospito que ha engreixat recentment o almenys ha fet una mica de panxa, cosa que no m'estranya, atès el sedentarisme en què viu i la seva passió per l'arròs. Crec que no conec un sol valencià –i Fuster ho és amb tot el localisme que arrossega la paraula– que no donaria la vida per una bona paella. Les seves mans són grans, soltes. Fuster em va dir una vegada que escrivia amb el cap i amb les mans. Dada interessant quan es tracta de classificar-lo com a intel·lectual. En una mà sosté una cigarreta mentolada. En l'altra, un got de whisky. El cap és petit, desproporcionat amb el cos. El seu perfil és de picot. El nas és corbat, de periquito. El coll es menja la barbata, que és molt menuda. Els ulls són aguts, sortints, irònics, algun cop es detenen i observen inquisitorialment. Ara i adés arrufa les celles, no sé si per a irritar-se o per a petar-se de riure, i el nas inicia un lent moviment en vaivé. No riu llavors, sinó que continua quiet, reflexionant sobre el tema que es discuteix. Quan riu ho fa en calma. És un gest plàcid, el seu. Camina malgirbat i vesteix amb indiferència. S'estima més els tons grisos. Si camina amb algú, agafa el seu acompanyant de l'avantbraç o bé de les espatlles, com si volgués protegir-lo o dirigir-lo, vés a saber.

Joan Fuster ens porta a dinar a Cullera. Pel camí ens surten al pas els baladres, flor valenciana i lluent. Cullera s'assembla a un poble qualsevol de la destrossada Costa Brava.

Les urpes d'una *civilització* de temporada engoleixen gairebé tot allò que resta d'aquest poble meitat mariner, meitat pagès. Les cases s'enfilen per la falda de la muntanya, s'hi aferren. Són cases blanques i petites que contrasten amb la vulgar altivesa dels monstres arquitectònics construïts a prop de la platja. Un gran desordre urbanístic que no comença a Cullera —d'altra banda típic desordre de l'Espanya contemporània— i que ja he vist al Perelló i al Perellonet. És en aquesta urbanització on hi ha un conjunt horrible: es tracta d'un edifici d'apartaments el sostre del qual té forma de tobogan. Crec que l'anomenen així. Aquest és un tribut perfecte al mal gust, malgrat la seva aparent originalitat. És curiós com el paisatge ambiental ha canviat de Sueca a Cullera. Passem d'una societat rural, i suposo que estable, al desordre d'allò permeable i provisional. Dinem envoltats d'estrangers, i parlem. Fuster se'n riu, dels *esquerranosos* que combaten la societat de consum i voldrien que les dones encara rentessin roba al riu amb una post i sabó fet a casa. Em comenta que a Barcelona cada vegada es parla menys català, que la població emigrada a Elx ja és superior a la de Cullera i Gandia junts. La conversa és fluida, objectiva, plena de suggeriments, de matisos, d'idees. Fuster no és estrident quan parla, no és un intel·lectual-vedet, cosa rara a les nostres latituds. No sé si és un típic *causeur* de tertúlies rurals o semiurbanes (els dilluns va a València i assisteix a unes tres tertúlies, com a mínim). M'imagino que els seus mots no són altra cosa que la lògica praxi verbal de les seves reflexions, dels seus coneixements, de les seves lectures. Fuster és una mena de *rara avis* que encara té una noció total del saber. I sap els límits de la seva justa aplicació. Cal tenir present que es tracta d'un home que ingereix un llibre diari i que, per a ell, l'ofici d'escriure està estretament vinculat a l'ofici de lector. Factor important que caldrà tenir en compte quan parlarem del Fuster-intel·lectual.

Ara tractem Fuster en la seva mesura humana. I en això sí que no s'assembla gens a l'arquetípic escriptor català. No és que vulgui generalitzar, però es tracta d'una formació distinta, d'un altre ambient, de costums més conservadors, de formes de vida més *serioses* les que duen l'intel·lectual català a ser pudorós, mesurat, *familiar*. Fuster paga el dinar. Heus aquí un tret definitiu de la seva personalitat: Fuster és després, Fuster és generós, però Fuster viu al dia. I això no acostuma a passar als nostres topants, on abunda l'escriptor gasiu, tancat entre quatre parets i reticent a convidar-te a un vas d'aigua. És curiós: de Fuster és fàcil saber quant guanya. Ell mateix ho diu. A Barcelona, pel contrari, hi ha un estrany pudor a saber de què viuen els intel·lectuals, quant guanyen per article o per llibre. És com si es tractés d'una qüestió sexual. No cal dir que hi ha honroses excepcions que precisament confirmen aquesta regla.

Al final del dinar, abundant en arròs, Fuster arremet contra l'intel·lectual barceloní, format en els tons grisos de la postguerra, clerical, carca, habituat a una estricta moralitat i seguidor fervent de Saint-Exupéry.

— Aquestes coses no ens arriben a nosaltres.

Fuster es burla, dóna noms, li brillen els ulls, es diverteix. La imatge del Fuster-home s'esvaeix, lentament, davant les ombres del Fuster-intel·lectual. La conversa, amb la tarda,

pren un altre to. Jo em demano d'on ha tret Fuster aquesta barreja de vitalitat i d'escepticisme. Aquesta espècie de militància distanciada. Vist el depauperat panorama cultural, vistes les conseqüències d'una tradició truncada o inexistent –penseu, sobretot, en el País Valencià–, és de rigor inquirir si em trobo realment davant d'un miracle sorgit del no-res...

Però, com va començar el *fenomen* Joan Fuster?

2. L'HOME INTEL·LECTUAL, MESURA DE TOTES LES COSES

Si em pregunto com va començar el fenomen Joan Fuster és perquè resulta estrany el seu *cas* ateses les circumstàncies especials del País Valencià. És tanta la desolació, la pobresa cultural en què es troben aquelles terres –n'hi hauria prou amb fer un cop d'ull a la seva premsa o fer un tomb pel teatre professional que allí es representa– que és lícit preguntar-se com va sorgir un fenomen de l'envergadura intel·lectual de Joan Fuster. Va néixer del no-res? Fou un fruit que va madurar individualment *a pesar de* l'ambient? Josep Pla compara aquest fenomen amb el d'en Moll a les Balears. Com ell, Fuster és un element integrador, a gran escala, d'una àrea lingüística. I té mèrit això, em sembla, perquè es tracta d'una àrea lingüística força complexa i desunida. S'ha parlat de la irrupció de Fuster en els àmbits culturals valencians com d'un vertader *miracle*. Però això darrer significaria caure en la ximpleria romànticoide dels qui creuen que els genis neixen per generació espontània i sota qualsevol circumstància. En primer lloc, em sembla que Fuster no és exactament un geni, per sort, i, en segon lloc, Fuster reuneix la suficient vivacitat i lucidesa com per descobrir i aprofitar totes les llums que han sobresortit al País Valencià.

No és només, però, l'espai geogràfic, despersonalitzat i acomplexat per diverses raons històriques, un handicap perquè s'hi donés el *cas Fuster*. També fou difícil el temps de la seva formació. Fuster tenia disset anys quan va acabar la guerra. La seva adolescència es desenvoluparia durant els moments més depriments de la nostra història recent. Durant la meua estada al País Valencià vaig indagar, entre els seus amics Vicent Ventura i Josep Iborra, com havia sorgit la seva peculiar curiositat intel·lectual i de quina manera s'havia desenvolupat una visió tan poc provinciana del País Valencià. En una paraula: quines havien estat les fonts del Joan Fuster-intel·lectual. Per a Vicent Ventura, Fuster ha tingut aquesta visió tota la vida. Qui conegui el periodista Ventura no el sorprendrà l'apassionament que emana d'aquesta resposta. I menys encara en aquells que no ignorin l'admiració de Ventura per Fuster.

Més completa fou la informació de Josep Iborra, catedràtic de Filosofia a Gandia i amic des de fa temps de Fuster. Iborra va començar per dir-me també que «sempre l'havia vist així», però hi va afegir que ja a la universitat, cap a la meitat dels anys quaranta, Fuster prenien els seus apunts en català. Comprava tots els llibres de vell i sense cap ordre. Fuster va

explicar a Pla una vegada que les seves primeres lectures foren triades per la desorientació, i per això mateix, segons ell, la seva cultura era feble, caòtica i fomentada sobre l'hàbit de la incoherència. Es tracta, és clar, d'una afirmació massa absoluta. És evident que les seves primeres lectures devien ser fruit de la inconnexió entre cultura –i més la cultura llibresca de la preguerra– i vida. Mai els bons lectors no es devien trobar tan desposseïts com aleshores, sense defenses culturals. El titubeig, les tries precipitades o mal aconsellades, la provisionalitat, devien estar a l'ordre del dia. *Las ruinas de Palmira* va ser el primer volum que Fuster es va comprar amb diners. I és curiós que no fou ni el primer ni l'últim –dels joves intel·lectuals de la postguerra– que s'iniciés amb llibres d'aquesta mena... Iborra em va explicar que qualsevol cosa l'atreïa: des dels llibres d'història, de geografia, filosofia, fins a l'erudició més rudimentària. Intentava fer-se una «cultura científica». Fuster opinava que qualsevol tipus de llibre, fins i tot el de qualitat més baixa, sempre podia aportar alguna dada interessant. D'aquest afany gens especialitzat per la lectura –conseqüència d'un concepte enciclopèdic de cultura–, n'és resultat la reedició de llibres tan interessants com ara la geografia del País Valencià de Cabanilles o la seva responsabilitat en la col·lecció de clàssics catalans que sortirà a l'editorial Castàlia. Iborra afirmava que mai no va veure Fuster apassionar-se a l'excés per cap llibre, tret de l'*Ulisses* de Joyce. Llegia amb ull crític. Des dels seus inicis es va enfrontar al folklorisme dels de Lo Rat Penat i «la cultura en vers». Arremetia ja aleshores contra tot allò que fes pudor a «esperit de sucursal», com ell ho definiria més tard. De la petita i rànica cultura indígena dels Xavier Casp i companyia va passar molt aviat a Ors. El *Glosari* el va entusiasmar i entre Ors i Ortega va preferir el primer. Des de llavors, la literatura catalana formarà part imprescindible de les seves lectures i hi descobrirà un sens fi de similituds. Em va contar Iborra que quan Fuster escrivia a *Verbo*, primera publicació on va col·laborar, es burlava dels escriptors i afirmava que escriure no servia per a res. Més endavant, potser impel·lit per una consciència extraliterària, Fuster començaria a col·laborar assíduament fins que, el 1952, es professionalitzaria del tot. Fuster ha esdevingut, avui dia, un dels pocs col·laboradors de la premsa periòdica que destaquen per la seva brillantor i amenitat. Però Fuster ha escrit de tot i moltes vegades obligat per la necessitat peremptòria de guanyar-se la vida. És curiós que un personatge com ara Fuster fins fa ben poc no col·laborés al periòdic barceloní de més tiratge... Del Fuster-escriptor, Joaquim Molas en va assenyalar la importància de les dues vessants que configuren la seva personalitat pública: la *universalitat* i la *professionalitat*, sense oblidar, és clar, el fet d'haver nascut *precisament* al País Valencià.

L'obra en conjunt de Fuster és dispar, variada, amena, de vegades es repeteix o ens fa l'efecte que és massa superficial, però sempre és brillant i aguda. Usa llatínismes eclesiàstics o jurídics, el diverteix el joc d'oposicions i de contrastos, cosa que serveix per expressar, a la fi de cada article, una reincident actitud dubitativa. En això no s'ha d'oblidar que Fuster és fill directíssim del segle de les llums i que, a més a més, Montaigne és un dels seus autors afins. La característica més il·lustrativa de la seva obra, em sembla, és la de situar el dubte de tot i en totes les coses per sobre de l'amenitat o la brillantor. No dissimula la seva passió

–i ho és sempre que convé a la seva postura militant– però, no obstant això, sempre ens mostra l'altra cara de la moneda. Perquè l'obra de Fuster és la d'un escriptor escèptic. Crec que hi ha dues vessants a l'obra escrita del Fuster-intel·lectual: d'una banda, l'home d'idees, de l'altra, l'home d'acció. Si es tracta del món de les idees, Fuster és el típic «intel·lectual tradicional», escèptic, irònic, liberal, amant del contrast, de la paradoxa, de l'oposició verbal. Si és l'home d'acció, ens trobem davant d'un intel·lectual voluntarista, optimista, militant, en una paraula.

Per què aquesta contradicció? Perquè Fuster és el típic paradigma de l'home i la seva circumstància. Fuster és valencià i ha assumit, conscientment, aquesta condició. A més a més, però, és un escriptor que, per la seva formació tradicional, jutja amb recel les utopies i desconfia del sentit de la perfecció, cosa incompatible amb l'home. Fuster, en un article significatiu, es va identificar amb Erasme. Com el filòsof de Rotterdam, Fuster exigia les garanties per a una llibertat interior i exterior. Com ell, Fuster cercava la síntesi entre dos mons discordes: defensava la societat de consum –defensa que ha augmentat en els seus darrers articles– per tal com la civilització li sembla un procés irreversible, però, d'una altra banda, els seus esquemes mentals pertanyen al món tradicional. I no sols els seus esquemes mentals, sinó també la seva formació, el seu ambient, el món que l'envolta, un món encara agrícola. Com Erasme, Fuster es declara partidari dels aspectes positius de les dues concepcions que xoquen en aquest món en crisi –la tècnica i la idealista– però no ignora que, des d'un començament, la seva postura és insostenible. «Les faccions en lluita –afirmarà– es volen absolutes, encarnacions exclusives i totals de la veritat, quant a la teoria i quant a la pràctica». Heus aquí un punt de discrepància amb la postura *mental* de Josep Pla. Fuster, com Pla, no se'n refia, en valors absoluts, del progrés de la civilització, però, a diferència de Pla, intenta una postura conciliatòria. A Fuster, no li satisfà la crítica de les utopies a l'estil de Huxley. Per a Fuster es tractaria de conciliar el «progrés tècnic» amb el «progrés moral», una mica a la manera dels seus predecessors, els filòsofs de la Il·lustració. Fuster, però, tampoc no ignora que no és possible tornar a les cavernes, encara que tot estigui en decadència, fins i tot la memòria com a tradició. Després del Fuster conciliador, sorgeix el Fuster escèptic.

Però convé aclarir que Fuster, home de la Il·lustració, té una idea total, enciclopèdica de l'univers. «Quan es parteix del fet que l'home és el tot, pot sortir Florència, París, Atenes: Praxíteles, Miquel Àngel, Couperin, Leonardo, Descartes. Quan aquest principi s'eclipsa o es deforma, pot sortir quelcom de tan important o més que tot això: però sempre tindrà un sentit tenebrosament inhumà.» Fuster sempre té en compte tots els aspectes de la vida social. S'oposa a l'especialització perquè implica una renúncia a la raó. Per a Fuster, l'especialista simplifica, encara que necessàriament, l'esquema de qualsevol qüestió. Així, és lògic que objecti a Rostand –l'especialista– que l'home no sols és biologia sinó també història. Fuster, tot partint d'aquesta visió còsmica de la humanitat, confecciona una idea *moral* i ataca l'home quan alguna de les facetes de la seva complexitat no el convenç.

«Je suis moi-même la matière de mon livre», va assenyalar Montaigne com a lema dels seus *Essais*. I no hi ha cap dubte, tampoc, que Fuster és la *matière* dels seus llibres. Però en Fuster aquesta *matière* assoleix el seu sentit més complet quan es tracta de l'intel·lectual-militant. No sols és un pensador, un especulador d'idees, és un home que conjuga, com ja hem observat més amunt, les idees amb l'acció. Així, quan comenta la literatura catalana dels anys quaranta, diu: «Qualsevol acusació, d'onsevulla que vingui, feta a la literatura catalana i especialment a la poesia dels anys 1940 a 1950, que l'acusi de mandarínisme, serà anacrònica i estarà fora de lloc: si fou mandarínisme, fou inevitable». Aquesta sorprenent acrítica en un intel·lectual de la seva lucidesa i escepticisme només es pot explicar si se l'entén com un deure de militància, de no abdicació o d'actitud defensiva, com se la vulgui definir. Un dels llibres escrits en català que més enrenou va fer en el seu moment va ser *Nosaltres els valencians*, del qual no es pot negar que té molt de pamfletari. I escric *pamfletari* sense cap matís pejoratiu. També hi ha pamflets d'altura. Altrament, penseu en els innumerables llibres escrits *en defensa de* de què disposen totes les cultures... L'actitud militant és molt clara per a Fuster: una vegada va dir a Pla que no volia morir-se sense haver deixat en forma, a dintre del País Valencià, uns quants equips d'intel·lectuals i de no intel·lectuals capaços de remoure una societat que es troba en perpètua somnolència digestiva. Hom sap que Fuster ha buscat sempre, i encara busca, els mitjans econòmics per realitzar aquesta obra en el país, i el que intenta, feina descomunal, és aconseguir una «estabilització cultural honorable».

Tot i això, i ara tractarem el nucli del Fuster intel·lectual, no es pot oblidar que, per la seva formació llibresca i per l'ambient preindustrial en el qual s'ha desenvolupat, Fuster és escèptic i desmitificador. «Sóc un pobre Diderot de poble i frustrat», va dir una vegada. Així, quan Fuster precisa els termes de la renovació intel·lectual del País Valencià no s'equivoca, sap que tot és producte d'una frustració col·lectiva. Qualsevol clima optimista no ens pot fer oblidar que tot era millor fa quaranta anys. El Diderot de poble ha optat també per l'escepticisme com una arma defensiva plausible. Al *Diccionari per a ociosos*, Fuster ens presenta el seu elogi de l'escepticisme: intel·lectualment, els escèptics solen tenir raó perquè dubten; moralment, l'escèptic corregeix l'estupidesa i el fanatisme, practica el sarcasme, que és una forma higiènica de la caritat; socialment, l'escèptic no serà mai ni un assassí ni un heroi; políticament, els escèptics no fan la revolució, de vegades les preparen, de vegades les depuren, però no indueixen els seus conciutadans a l'odi, a la resignació o a la indiferència; tècnicament, l'escèptic se situa a les antípodes de qualsevol abstracció; literàriament, l'escèptic és incompatible amb la poesia lírica, amb l'oratòria, etc... Malgrat la ironia que destil·len aquestes definicions, a Fuster, li va molt bé aquesta defensa de l'escepticisme, perquè l'escepticisme serveix a la seva militància de paraigua distanciador. Fuster és escèptic quan diu que Erasme no fou un heroi i que cap lletraferit no ho és. Així s'arrecera, perquè qualsevol heroïcitat només serà fruit de «la circumstància», de la voluntat. Fuster diu que els lletraferits no són pas herois, sinó descarats com Villon, senyorets com

Goethe, folls com Lull o covards, tímids o assalariats com la majoria. Resultaria difícil classificar Fuster però, si el seguïem, crec que hi quedaria al bell mig. Ni heroi ni covard. Ni tímid ni arriscat. Per a Fuster, l'home, malauradament, no és la mesura de la creació sencera.

Fuster és desmitificador. Només cal recordar l'*enrenou* que van provocar els seus dos llibres *El País Valencià* i *Nosaltres els valencians*. Per desmitificar allò que altres consideren «sagrat», Fuster fou cremat en efígie en les falles de 1963. Però és, ahora, un mite. A la revista *Gorg* algú preguntava al cantant Raimon si, a còpia de citar-lo sempre, Fuster no es convertiria en un mite, en un clàssic de debò. La resposta de Raimon va ser rotunda: Fuster era ja un mite. No sé del cert què representaria Fuster en unes altres circumstàncies històriques, però no es pot negar que, ara com ara, Fuster ho representa *tot* al País Valencià. Tant si es tracta de l'obra dels pintors joves –dels quals interessa que s'estableixin a València i no a Madrid o Barcelona–, com de les dels escriptors, economistes, historiadors, pedagogs i la resta, tothom s'hi acull com a inevitable punt de referència. A l'igual que tots els mites, Fuster ha començat a ser controvertit, bastant per via oral, amb timidesa per via escrita. Un cert Ferrer, també a *Gorg*, titllava d'ambigu el llibre *Nosaltres els valencians* i argumentava que el seu autor utilitzava un *parti pris*, un apriorisme militant. Al País Valencià els més joves el comencen a discutir. Els acèrrims defensors del *cas Fuster*, però, afirmen que no hi ha ningú després d'ell que tingui la seva brillantor, la seva contundència, la seva eficàcia. Segons un jove historiador, escèptic com Fuster però apassionat per ell, «el País Valencià no es mereix Joan Fuster». Deixant a part aquesta veneració justificada o no, la cosa certa és que Fuster ha travessat les seves pròpies fronteres. Entre els intel·lectuals catalans, no desagrada a ningú. Cal reconèixer que estar lluny d'on es remenen les cireres sempre immunitza la fama de qualsevol. Però, a més a més, a uns els agrada Fuster perquè la seva militància, la seva actitud voluntarista, no està en desacord amb la idea de «fer país», i a la resta, els satisfà el seu escepticisme, la seva capacitat de judici, la seva agilitat d'idees, la seva ruptura formal que contrasta vivament amb l'intel·lectual assenyat i carca que habita per aquests topants. Recordo que, fa dos anys, vaig fer la meua primera entrevista a un jove historiador de la literatura, Joan Lluís Marfany, i fou ell qui primer em va *avisar* de la importància de Joan Fuster. Per a Marfany, l'intel·lectual valencià era «el més important que corria pel país dins del nostre àmbit cultural i un dels més lúcids de la fauna intel·lectual de tot el món».

Em pregunto, de tota manera, si aquesta actitud militant, tan localitzable, no ha dispersat una mica la seva dimensió intel·lectual. Aquest pobre Diderot de poble, frustrat, potser ocuparia un lloc més tranquil si no hagués de defensar el que, en principi, sembla indefensable... No ha *pogut* dir sempre el que ha *volgut* i, tot i això, és un dels escassos intel·lectuals que tenen una noció més exacta de la nostra complexitat, dels nostres fracassos... Si no fos un «intel·lectual tradicional», fóra fàcil atribuir-li el concepte gramscian de «pessimista en la intel·ligència, optimista en la voluntat», i és que, del Diderot de poble, escèptic, voluntarista i conciliatori, una no sap quin aspecte triar... □

grava-te'ls al cap!

012

012

**atenció
ciutadana**

**Informació general
i serveis**

El telèfon 012 informa sobre els diferents serveis i organismes de la Generalitat de Catalunya i sobre infinitat de serveis d'arreu del país.

112

 112

emergència

**Ambulàncies, bombers
i policia**

El telèfon 112 facilita l'accés dels ciutadans de Catalunya als serveis d'emergències. Un únic telèfon per a totes les emergències.

012 - Cost de la trucada: 0,55€ els 3 minuts o fracció

Molt per fer
molt per viure

Generalitat de Catalunya

www.gencat.net

Correspondència inèdita

CARTES DE JOAN FUSTER A ANTONI COMAS

Sueca, 26 d'agost de 1954

Benvolgut Comas:

Cap al final de la teua carta vas cometre la imprudència de dir-me: «Crec que hauries d'escriure'm», o una cosa per l'estil. Imprudència, perquè jo sóc dels qui escriuen. I no unes cartes corrents, sinó cartes llarguíssimes, que solen espantar –si més no, per l'extensió– als meus corresponals. Jo mateix me'n sorprenç. No m'explique a què es deu la meua facúndia epistolar. En la conversa, sense arribar als teus extrems de laconisme, sóc més bé una mica contingut –o m'ho pense. Però el cas és que em pose a escriure una carta sense premeditació –a vegades, sí, amb una punta d'alevosia–, i quan me n'adone ja em trobe amb un enorme foli, o dos, benemèritament mecanografiats, a un espai, i plens de coses que no sóc capaç de rellegir. Ara ho estàs veient: duc per davant un pila de línies, i què t'he dit? Ni tan sols un «com va això?». Confie, en fi, que «això» anirà bé. De tota manera, el mal ja està fet, i hauràs d'aguantar-me la llauna. Almenys avui.

Vaig rebre, naturalment, el llibre de Hemingway. M'ha agradat. Conec ben poc d'aquest senyor: només, a part *El vell i la mar*, *Per qui toquen a mort?*, la novel·la que ambientà en la guerra d'Espanya, i algunes narracions curtes. ¿*Per qui toquen a mort?* és un llibre molt curiós i menys partidista del que sembla a primera vista: de tots els que he vist, tractant el mateix tema, (Koestler, Bernanos, Orwell, etc.), crec que resulta el més exacte de visió, ja que no el més ponderat de criteri. Últimament he pogut llegir alguna cosa antiga de Dos Passos i *Absalom, Absalom!*, de Faulkner (aquesta última novel·la te la recomane: bé mereix una excepció de la teua austeritat de lector). Tot plegat, m'han reconciliat una mica amb els nord-americans. Per cert que ¿vols llegir *l'Antologia* de la lírica nordamericana que féu Bartra? En tinc les dues versions: la catalana i la castellana. És interessant; però aquella gent, en poesia, no ha igualat el que han fet en prosa narrativa.

No cal dir que reitere els meus oferiments de deixar-te qualsevol llibre que jo tinga i t'interesse llegir. De Bartra, per exemple, tinc tots els llibres de poesia. No sé si han circulat per aquí les obres d'aquest poeta; em fa la impressió que no massa. Vaig notar, parlant amb alguns escriptors i escriptoretos de Barcelona, que se'l miraven una mica per damunt del muscle i que a penes li concedien bel·ligerància. Fins i tot em digueren que Riba (i *Riba locuta...* –perdonam la falta de concordança) n'opinava que la seua poesia és un pur *bavardage*. En realitat, sembla que l'expressió de Riba era menys fina: simple xerrameca. Això és exagerat. I injust. S'ha silenciats sistemàticament el nom de Bartra i m'agradaria saber per què. No estic molt segur que siga per raons merament «estètiques».

Ja em diràs què et semblen les «Residències» de don Neftalí. Hauries de buscar algú que et facilités la *Tercera residència*, que conté, si no recorde malament, els poemes de la guerra del 36 i els *Cants d'amor a Stalingrad*. Per a mi, la «Tercera» no és superior a les dues anteriors. És curiós com una poesia «al servei de...» perd vigor quan es dedica a la lloança. En el blasme, don Neftalí Comunista segueix essent formidable (hi ha un poema contra Truman, arran de la guerra de Grècia, que és deliciós): evidentment, la ira resulta una bona matèria de poesia.

Vull veure si trobe un exemplar de la meua «Antología del surrealismo español», que ja t'enviaria. Com a tal antologia és prou incompleta i discutible –almenys això en van dir els pocs crítics que se n'ocuparen. Però aplega una sèrie de peces rares, difícils de trobar per al lector d'avui. La meua tesi (l'antologia va signada en col·laboració, però vaig haver de fer-me-la jo quasi tota, començant pel pròleg) és que el surrealisme espanyol és un surrealisme aigualit i que llevat de Juan Larrea els poetes espanyols que hi tenen relació veritable són ben pocs i d'una manera transitòria. En el llibre només incloc poetes espanyols que escrivien en espanyol: això m'obligà a prescindir d'alguns poemes de Picasso la mar de divertits.

Em vaig quedar amb les ganes de saber quina impressió havies tret del Congrés. No la impressió turística, ni la literària (aquesta última, ho supose, ben pobra). Em referesc a la que diríem «política», amb tot allò del «diàleg», la «comprensió» i tal. Sé que hi ha gent que no mira massa bé la presència de catalans en aquests «guateques» lirico-transhumants. Vivim en una democràcia orgànica i tothom és lliure de pensar com vulga respecte d'això i respecte del binomi de Newton. Però què vols que et diga! ¿Quina mena de diàleg cabia amb aquella tribu de col·laboradors-de-revistes-de-província que es reüní a Compostela? Altrament, jo ho vaig passar magníficament. Tu, ja ho veus, fins i tot vas enamorar-te «e non te ne guardai» (com deia el Petrarca, i dispensa si la cita és inexacta). Ja m'alegraria que l'any que ve ens poguéssim trobar, una altra vegada, a Córdoba o on siga, congressejant.

He rebut una amable tarja de Badia Margarit. Gràcies per la teua intervenció. Em diu que em va conèixer a Barcelona, quan vaig anar-hi pel febrer passat. Jo no el recorde ni ho recordava: aleshores em presentaren molta gent, tanta que no vaig tenir temps de «digerir-la» tota. Badia em comunica que no li queda cap exemplar de les *Regles*. Ho lamente. M'enviarà algun altre estudi seu i m'indica que potser més endavant reeditarà aquell text. Ja li escriuré, agraint-li la seua atenció.

¿Has parlat ja amb l'Arimany? No sigues massa cruel a l'hora de comentar-li la broma de les seues «Guies». ¿I què conta Jordi Capell? ¿Ha tornat a Mataró o encara és a Taradell? També vull escriure-li; digues-li-ho quan el veges, i saluda'l de la meua part. ¿I les fotos que ens va fer Galí? Recorda-li que jo voldria una còpia d'aquelles en les quals apareguen el meu bigoti i les meues ulleres. Les pagaré religiosament. Vaig lamentar no poder comprar a Santiago la foto que després Vilanova ha publicat en «Destino».

Bé, ja m'he cansat. Fes bondat i estudia força.

Sueca, 7 de març de 1955

Benemèrit Antoni:

Aquesta vegada he retardat deliberadament la meua carta. Com que sé que tens una certa intimitat amb el català antic, volia fer-te unes consultes sobre tres o quatre mots, i fins ara no m'he resignat a considerar-los insolubles pel meu compte. No sé si et vaig dir que estava fent una petita antologia de sant Vicent Ferrer. La tinc acabada, i ja l'han revisada els senyors Casacuberta i Aramon. Però, tot i ésser aquests bons hòmens uns especialistes en la matèria, no m'han sabut donar raó dels quatre mots en qüestió. Són: «estirassar», «salbuscar», «marbe» i «mal de caure». En uns paperets a part te'n copie les frases senceres. ¿Seràs tan amable de veure si tu, o algun d'aquests romanistes que tens a la teua disposició, me'n podeu donar alguna pista? Un altre problema gros ha estat la localització de textos evangèlics, bíblics en general: també n'hi ha tres o quatre que no he pogut trobar ni en els llibres canònics ni en els apòcrifs; és clar que, dit siga en pla de disculpa, tant en el cas del mots com en el de les cites, jo no dispose de diccionariots ni de repertoris adequats per ventilar-m'ho tot sol. Hala, sigues bon minyó, i veges d'ajudar-me, si pots.

M'han sorprés una mica les teues confessions sobre Neruda. ¿Què fotre t'empatolles en això de la *barroeria*? En una altra circumstància no m'hauria estranyat gens aquesta irritació teua. Però, en la mateixa carta, unes ratlles més amunt, em contaves que acabaves de descobrir (i conste que jo rep aquest descobriment sense cap prevenció irònica) la duresa de la vida. Em sembla que aquesta mena de revelacions les sofrim tots, més tard o més d'hora, el senyor Neruda *y compris*. ¿Com no ha de reflectir això una poesia? Tots no hem tingut la sort de poder veure la vida sota espècie de joia, com el senyor Riba. I just és que el que tu anomenes barroeria faça acte de presència allà on cal que quede testimoni (líric o no) de les inevitables barroeries humanes. Fins i tot que hi aparega al costat de les més encantadores delicadeses. Jo trobe naturalíssima aquesta barreja. No m'han donat mai cap raó mitjanament respectable, que em convença que la poesia ha d'ésser un sostingut refilet de rossinyol (tot i que no tinc res a dir contra els refils, ni contra els rossinyols, ni contra els enginyers agrònoms).

Si et faig aquestes observacions és perquè últimament m'he sentit molt incòmode llegint alguns il·lustres historiadors de la literatura, els quals no saben resistir la temptació d'exhibir llur «prudèria» en uns moments en què resulta radicalment inoportuna. Per exemple, el senyor Menéndez, en els seus *Orígenes de la novela*, no s'està d'utilitzar constantment aqueixa taula de qualificacions que ara empen als centres parroquials per a aconsellar o desaconsellar l'assistència al cinema: «grans», «azul», «rosa», «blanca». El senyor Menéndez, tot és dir: *La lozana Andaluza*. No és apta «para menores»; tal altre llibre «Solo para personas formadas»; *et sic de aliis*. Igualment, el senyor Rubió, don Jordi, en els interessantíssims estudis que publica a la *Historia general de las literaturas hispánicas*, quan arriba als satírics valencians, i fins i tot al *Tirant*, té uns irreprimibles moviments de disgust, que han de xocar al lector. La pornografia –i ben mirat, mai no s'hi arriba– pot ésser matèria de literatura, tant com la devoció a qualsevol sant. No tota la mística és sant Joan de la Creu –com, certament, no tota la «pornografia» és Aristòfanes, o Marcial, o Rabelais. Pornografia o escatologia: vull dir, en general, tot allò que atempta contra el bon gust acadèmic dels historiadors... i dels «bernatmetgistes». Un dia, el senyor Riba em deia que l'Alpha no ha publicat el Rabelais del general Faraudo, en ocasió del centenari, per por que s'escandalitzassen els habituals clients de l'editorial; i que això passa amb el Marcial de la «Fundació». ¿Què vols que et diga? Aquesta ingerència de la moral (d'una moral) en la història i en la crítica literàries, en sembla impertinent, o si més no indiscreta. Una vegada embalats, hi podem fer intervenir, a més de la moral, les nostres idees polítiques o les nostres preferències en futbol.

Bé: em diràs que res d'açò –potser dit sense massa coherència ni precisió– no té res a veure amb tu. És igual. Jo tenia ganes de dir-ho a algú i tu ets, ara, la persona que tinc a tret... I ara parlem d'altres coses. L'antologia del surrealisme espanyol exclou l'avantguarda de «Ultra» i similars, perquè no tenien al meu entendre cap relació amb el surrealisme. Nota que el creacionisme també n'és exclòs, i si hi figura el senyor Diego és amb salvetats i amb explicacions donades en nota. En el que sí que estic d'acord amb tu és en la qüestió del títol: però jo no en tinc la culpa. Com tampoc no en tinc del fet que s'incloga una cosa tan absurda i ininteressant com és l'«introvertismo». Si alguna vegada has d'utilitzar seriosament aquest llibre, prescindeix d'aquesta part «introvertista»: és un bluff, en tots els sentits; les notes que hi corresponen són les úniques que no he escrit jo, i les al·lusions que conté el pròleg, també meu, tin-les per no fetes.

De la meua poesia, no te'n diré res. Possiblement tens raó en això que em dius. Jo escric, quan escric poesia (que és molt de tard en tard), sense pensar-hi massa. No m'ha preocupat mai la idea de fer-me un estil (això que se'n diu un estil personal), ni de mantenir-lo per damunt de tot. Crec que cada cosa s'ha d'escriure de la manera que ella mateixa exigeix. En el fons, sempre hi haurà uns trets unitaris, perquè és un i el mateix qui ho escriu. Aquests trets, impremeditats, seran el veritable estil, que se salvarà o no de l'oblit, el dia de demà. Crec que alguna cosa d'açò figura en un llibre que el senyor Casacuberta m'ha de publicar, Déu sap quan... Ja fa quasi dos anys, o més, que no he tornat a escriure versos. Ni, el que em fa patir una mica, n'he tingut gana. No crec que es

perda res, però, la literatura catalana. Ara només escric articles per al periòdic: cosetes sense substància, però que donen alguna pesseteta.

Ah! No et penses que vaig escriure «Criatura dolcíssima» a fi de demostrar que «también la gente del pueblo tiene su corazoncito». Però m'alegre que t'hages adonat que, quan un s'enamora no passa al món res d'excepcional. De tota manera, en el teu cas de Santiago, no hi havia res d'espectacular, no passes ànsia per això. Nosaltres (només inter nos) vam fer una mica de broma, a costes de la teua bonhomia. Ningú no dubta que Carmiña és una noia meravellosa, i que mereixa el teu enamorament i el de tots nosaltres. Només que nosaltres anàvem una mica distraïts amb el romànic i el vi del país (que, si no el vi, almenys el romànic, també era meravellós). Vilanova, el vaig veure per aquells dies que ens trobarem a Barcelona. M'alegre que, en definitiva, congenieu. És un tipus excel·lent. Perucho, no el vaig poder localitzar, i de Galí no en sé res. Us recorde, a tots, ben sovint. ¿Ens tornaran a convidar enguany a fer congrés pel món? Tant de bo! Sempre que els mestres i mentors no hi posen veto.

Escriue-me quan vulgues, però no tardes (no tardis, és clar).

T'abraça

CARTA DE JOAN FUSTER A JAUME VIDAL ALCOVER

Sueca, 8 de juliol de 1954

Estimat amic i benemèrit poeta:

Ja t'hauran dit que vaig passar uns dies a Mallorca. Fou una excursió curta, però encantadora. Vaig conèixer gent, vaig veure paisatge, vaig menjar (o engaldir, si et sembla més bonic) ensaimada, i vaig beure laccao (que, amb el palo, diuen —o tot són *diendos?*— que és una beguda típica del país). Visitarem (perquè també hi venia Xavier Casp) Blai Bonet, a qui em vaig quedar amb les ganes de preguntar què són els «canyarussins» i veure si sap el que són les «sunyecleres». Vaig llegir uns versets (una miqueta derrenclits i carregats de tòpics) als Jocs Florals, festa particularment brillant, caracteritzada per l'escarotament de l'«elemento oficial» davant el discurs del senyor Ridruejo i per haver-hi sotanes abondo (aquesta paraula, abondo, serà segurament d'origen mossàrab, perquè, ja se sap, les paraules que acaben amb -o, com homo i bronzo, deuen ésser procedents del mossàrab). Una sotana impressionant era mossèn Riber, de l'Acadèmia, amb uns ulls de no estar bé del bolet que feien por. També vam fer un sopar, que resultà molt animat. Tothom, o tot

lo món, deia a cada moment: «Ací (o aquí, ja no recorde ben bé si dieu aquí o ací) falta En Jaume». Naturalment, era cosa de lamentar la teua absència. I més encara quan aquesta absència tenia una causa tan trivial com la teua voluntat de fer-te notari. Fer-te notari! Quin destarifo! (O: Quin deslligo!– Més mossarabismes. No sé el senyor Fabra perquè no els posà al seu Diccionari. Hauré d'escriure una carta a «Destino» protestant-ne). Tinc el major respecte pel notariat (tot i que em fan gràcia aquells versos insidiosos de Don Neftalí Reyes que diuen allò de «asustar a un notario con un lirio cortado». Don Neftalí Reyes, conegut autor de *Residencia en la tierra*, és jueu i això ho explica tot: aquests jueus són perillosíssims, i la civilització occidental i etcètera, tan ària i incircumcisa ella, no els hauria de tolerar). Els encisos de la Llei Hipotecària són suficients per a entabuixar (fins a extrems irreparables) la més violenta sensibilitat poètica. Però jo estic convençut que no seràs notari. I si arribes a ésser-ho, pitjor per al notariat. És clar que jo, per la meua professió, no puc llençar la primera pedra: els advocats som una espècie d'alcavots de la burgesia. També recorde que em vares dir que per a tu el Mediterrani significava, entre altres coses menys aptes per a menors, la possibilitat d'ésser alhora notari i poeta. En fi, m'és igual i me'n fot. Però el cas és que tu no hi eres, durant la nostra estada a Mallorca. Vaig sentir recitar els teus Sonets a Eurídice, i vaig poder comprovar que, «entre los poetas jóvenes», tens un bon cartell. Quan van dir el teu nom, el públic que ocupava el Teatre Principal (un públic, m'ho garantitzaren, selectíssim) va aplaudir i va dir viva. També van aplaudir el senyor Guillem Colom, no cregues. Era un públic equitatiu i ben educat, vaja. També hi van haver, al Círculo, unes conferències molt discutides. I, en algun moment, les barbes del senyor Cela... Uns dies abans havia estat a Barcelona (jo, no don Camilo), en un altre «guateque» literario-musical, celebrat a Riells del Montseny. Els barcelonins estan una mica escamats amb aquests aires revolucionaris, en matèria lingüística, que heu pres els «nouï» (com diria Dolç) mallorquins. Jo crec que no hi ha per a tant. Ara, els valencians del grup Casp han escrit una carta a «Destino», adherint-se a la vostra. He declinat l'alt honor de firmar-la, perquè ni Dolç, ni vosaltres, ni (és clar!!!) els amics valencians, no plantegeu el problema clarament, i perquè, en última instància, jo tinc la meua opinioneta particular que resulta distinta de totes les formulades. No vol dir açò que, un bon dia, jo no la faça pública en alguna banda. De moment, et repetiré una sospita que ja he expressat a Sanchis en una altra ocasió: ¿No acabareu, si aneu fins a les últimes conseqüències, per escriure «El Cristu benditu» en català?... I a propòsit d'escriure. Fa temps que em vas prometre un conte per a *Pont Blau*. ¿Per què no me l'has enviat encara? En aquesta publicació els escriptors mallorquins estan molt mal representats: vull dir, no hi estan representats, en absolut. ¿És que tan satisfets (o pagats) esteu amb el vostre «esplèndid aïllament», que no voleu dignar-vos aguaitar el nas (literàriament, s'entèn) fora de casa vostra?... Bé. Records a tots: a Sanchis, als Moll, a Llompart, a Moyà, a Bernat Vidal, a Blai, a l'estàtua de Ruben Darío, al senyor Bisbe...

Sueca, 22 de desembre de 1955

Amic Tomàs Garcés:

En fa vergonya, molta vergonya, haver deixat passar tants mesos sense contestar la vostra carta. I el mal és que el meu silenci no té excusa. Ni tan sols –o menys que cap altra– la de l'oblit, perquè contínuament he tingut present aquesta obligació incomplida. Perdoneu-me, si us plau, i rebeu, encara que tard, el meu millor agraïment pels vostres mots benignes sobre *Escrit per al silenci* i, sobretot, pel vostre *Viatge d'octubre*. No us parlaré, ara, d'aquest llibre, ni de la impressió que m'ha fet. El que us hauria de dir, he preferit dir-ho des de les pàgines de *Pont Blau*. Ja ho llegireu. Jo mateix us n'enviaré un exemplar, quan me n'arribaran.

Em preguntàveu quin ambient hi ha a València. La cosa és bastant complexa. Si ens limitem a l'aspecte literari, puc confirmar-vos –car això ja ho sabeu– que tenim una mitja dotzena curta d'escriptors –diguem-ne escriptors– que vénen a substituir la mitja dotzena dels que estan morint-se o jubilant-se últimament. En el fons, per bé que en uns altres estils, els «nous» no són ni millors ni pitjors que els «vells». De tota manera, açò no és el problema més greu. La qüestió important radica en el fet que no hi ha una incorporació seguida de gent jove a la nostra literatura, en el País Valencià.

És clar que aquesta dificultat és permanent entre els valencians, d'ençà que començà la Renaixença. La continuïtat literària es manté, ací, perquè Déu és bo, vull dir per xamba i per miracle. Però avui, les possibilitats d'atracció són mínimes. I no solament pels entrebancs oficials. Crec que, quant a València, aquests tenen menys importància que al Principat, tot i ésser els mateixos: el petit marge de llibertat que se'ns concedeix, no el podem aprofitar per una insuperable manca de mitjans materials. No hi ha pessetes, doncs, no hi ha res. Què hi farem!

Vós parlàveu d'una revista. Sí, en necessitem una. Però *abans*, o al mateix temps, necessitem moltes altres coses. Llibres, per exemple; diccionaris. València, en aquest ordre, és terra de missió. Quan la sort ens porta algun probable futur escriptor en català, ens cal proveir-lo de lectures catalanes, de bibliografia lingüística, fins i tot de conviccions polítiques. I, en la majoria dels casos, proveir-lo de tot això en el sentit més directe del mot: donant-li llibres, catequizant-lo personalment.

De tota manera, una revista ens fóra essencial. Sobretot, si pensem en el públic, reduït però fidel, dispers, real i virtual, que existeix a València per a les lletres catalanes. Probablement, si ens en donassen el permís, no la podríem publicar. Però ja seria suficient, potser, que la publicàsseu al Principat. Per cert que, fa unes setmanes, en un «Consejo Nacional de Prensa» que es celebrà a València, uns quants periodistes d'aquí –de l'anomenada premsa comarcal– van sol·licitar de Juan Aparicio la publicació d'una revista en català. Aparicio i aquests senyors es van reunir en un sopar on, segons m'han dit,

tractaren d'això. Ignore amb quin resultat. Sembla que la idea era fer una revista catalana, però oficial. Això no m'agrada gens, però ja seria un petit avenç.

Bé, amic Garcés. Si alguna cosa volíeu de València, i jo us la podia aconseguir, només teniu que demanar-me-la. Us desitge les millors felicitats en aquestes festes i per a l'any que ve.

Cordialment
Joan Fuster

Sueca, 6 de novembre de 1959

Benvolgut amic:

Passo a contestar les vostres «dues coses».

Primera. - Qüestió dels «col·loquis».

Crec que una reunió d'escriptors de llengua catalana seria ja ben útil simplement perquè ens permetria de discutir alguns problemes importants que afecten la nostra situació literària actual. Des d'un altre punt de mira: si hi donàvem cabuda a una ben calculada representació de lletraferits procedents de les regions ex-cèntriques (valencians, mallorquins i rossellonesos), el resultat podria ésser molt estimulant per a la prosperitat de la literatura catalana en aquest paísos. I per fi: la mera relació personal durant uns quants dies de convivència serà sempre fructuosa.

No cal dir que el muntatge d'uns «col·loquis» d'aquesta mena suposarà grosses dificultats. En primer lloc, les d'autorització oficial. Si la cosa es fa sense donar-li gens de publicitat, potser ens n'estalviariem alguna. Això caldria estudiar-ho bé. Les altres dificultats importants serien d'ordre econòmic. Els suggeriments que van a continuació, us els faig amb el criteri de reduir les despeses al mínim.

Lloc i durada. - L'ideal fóra reunir-nos en algun lloc particularment feliç per la seva natura o per la seva significació històrica. Bé. Serà convenient, amb tot, pensar en algun punt més aviat pròxim a Barcelona. Raó: la partida del pressupost referent a desplaçaments quedaria molt disminuïda. Posat que la majoria dels assistents seran, com és lògic, veïns de Barcelona, els viatges a pagar serien només —els més costosos, vull dir— els dels literats «perifèrics». Amb tres o quatre dies complets de duració, els «col·loquis» ja serien ben satisfactoris. Ara s'hauria de pensar la manera d'instal·lar els reunits: un hotel discret, per exemple, relativament còmode almenys, amb un local per celebrar les sessions sense interferències, etc.

Assistents. - El nombre dels convocats dependria de les possibilitats econòmiques de l'organització. Vuit o deu valencians i uns altres tants de mallorquins, potser sis o set rossellonesos, d'una banda, em semblen inevitables; de catalans estrictes —barcelonins o dels pobles— n'haurien d'ésser una vintena almenys. La selecció dels invitats seria una

qüestió espinosa. De tota manera, convindria procurar que hi hagués la màxima varietat en tots els aspectes: conreadors de tots els gèneres literaris; professors de les més diverses tendències estètiques i ideològiques; representants de totes les generacions en actiu, sense oblidar-hi els més joves.

Treballs. - Les activitats dels reunits podrien centrar-se en una sessió diària, llarga i col·lectiva, durant la qual podria discutir-se un tema concret. Per a no navegar en el buit, prèviament a la citació als col·loquis, es podria fer circular un qüestionari entre els convidats, amb el qual la persona o persones encarregades de dirigir la conversa tindrien un punt de referència clar per animar el «rotllo». He comprovat que, deixats a la improvisació del moment, els col·loquis de literats (per molt insignes que siguin els «col·loquiants») tendeixen a ésser absolutament ensopits i inútils. Els temes a discutir haurien de preparar-se acuradament: jo recomanaria que fossin plantejats de tal manera que s'hi involucressin alhora problemes estètics i no estètics. Potser –se m'acut ara– no fóra del tot inoportú que alguns dels nostres editors hi fossin presents... Al marge d'aquesta sessió, podrien intentar-se algunes altres reunions parcials; però potser no caldria, perquè espontàniament –això sí– s'establirien grups i tertúlies particulars, d'acord amb les preferències o els interessos literaris dels assistents.

Època. - Els «col·loquis» haurien de celebrar-se en una època que facilités la possibilitat d'acudir-hi a la majoria, si no a la totalitat dels invitats. Potser cap a l'estiu. No ho sé. Fins i tot es podria triar una setmana en què coincideixin un parell de festes (cosa prou fàcil en el nostre calendari laboral).

Condicions d'assistència. -En totes les concentracions d'intel·lectuals a què he assistit, la invitació comprenia viatges i estada gratuïts. Opino que així hauria d'ésser en el nostre cas. Si exigíem que cadascú es pagui la seva consumació, com es fa al cafè quan la tertúlia és abundant, ens exposem que no hi vinguin algunes persones que ens interessaria que vinguessin. Naturalment, s'ha de procurar que el lloc de les reunions tingui una mena o altra d'amenitat. Recordo que quan en parlàrem a Can-Toni-Gros, Casacuberta va suggerir no sé quin convent o monestir: penso que no és cosa d'obligar la gent a anar al llit d'hora, en un cas així!

Pressupost. -La quantitat de pessetes que tot això suposar serà probablement prou elevada. La manera de recaptar-la no entra en la meva imaginació. En tot cas, el nombre dels convidats podria reduir-se o ampliar-se en funció dels diners disponibles. A més, si ens instal·làvem prop de Barcelona i la reunió s'esqueia en dies de festa, fóra possible que alguns dels barcelonins anessin i tornessin de casa seva amb el cotxe d'algun amic benèfic.

Això és el que, de moment, se m'ocorre sobre aquest punt.

Segona. - Qüestió d'un llibre meu sobre A. M.

En principi, em sedueix la idea de preparar-vos-el. L'única «pega» que hi trobo és que en el pròleg a l'antologia de la Selecta, que no acaba mai d'aparèixer, he dit o insinuat gairebé tot el que puc escriure sobre el nostre vell poeta. Fent un esforç, i aprofitant el text d'algun estudi que publicaré en revistes diguem-ne especialitzades o el d'alguna conferència inèdita, encara podria atrevir-me a oferir-vos un original. Hi hauria el perill que alguna part semblés una ampliació de coses dites en l'esmentat pròleg de l'antologia.

El contingut inclouria unes pàgines sobre A. M. com a teòric de l'amor, unes altres sobre l'actitud religiosa d'A. M., i una tercera part sobre ja veuríem què. Si en aquestes condicions encara us fa goig que m'hi posi a la feina, digueu-m'ho, i digueu-me també quina extensió, en folis mecanografiats, us convindria que tingués l'original.

I res més, per avui. Confio que ens veurem a Barcelona a principis de desembre. Resulta que sóc membre del jurat del Joanot Martorell, i crec que hauria de venir a la concessió del premi. De moment, però, encara no m'han enviat cap original per llegir. En arribar a la vostra ciutat, ja procuraria posar-me en contacte amb vós.

Mentrestant, rebeu les més cordials salutacions del vostre amic

CARTES DE JOAN FUSTER A JOAN TRIADÚ

Sueca, 12 d'agost de 1961

Benvolgut amic Triadú:

Moltes gràcies per la teva carta. En realitat, les meves crítiques –diguem-ne crítiques– al *Destino* no tenen ni poden tenir cap pretensió: fetes de premsa i amb la preocupació d'ajustar-me a un espai determinat, se'm queden en ressenyes desproveïdes d'interès. ¿Com parlar seriosament de res –d'un inofensiu recull de versos, d'una novel·leta per prima que sigui– en un foli mecanografiat a doble espai com a màxim? Comprendràs, doncs, que, en voler donar notícia d'un llibre com el teu, tan carregat de problemes i de suggestions, el resultat hagi de ser literalment insatisfactori. D'altra banda, que un crític faci crítica d'un altre crític sempre ofereix algunes dificultats bàsiques. Davant d'una obra de creació, el crític troba planer –més o menys planer– el camí del judici i de la interpretació, partint d'una autoritat que ell s'atorga a si mateix. Davant l'obra d'un altre crític, potser l'essencial és el contrast de posicions: arribar a precisar-se aquell «jo no sóc tu» de què parlava el senyor Valéry. Obra criticada i crítica se situen en el mateix pla: la confrontació és entre «sistemes mètrics», per dir-ho d'alguna manera, i no entre la mesura –pretesa mesura– i una cosa. Penso que no cal que insisteixi sobre això.

És clar que aquest «contrast de posicions» s'esdevé en últim terme. Abans d'entrar-hi, hi ha un extens marge també obert al judici i a la interpretació. Quant al judici, ja ho saps, pel que fa al cas concret de *La literatura i el poble*: és un llibre important i així he intentat explicar-ho en la meva recensió. Si he encertat o no en les poques línies que dedico a «interpretar-te», és, en tot cas, el problema a discutir. En primer lloc, potser era

inútil i sobrer que jo volgués definir-te: definir la teva actitud com a crític. Trobo que és ben explícita en molts dels teus escrits. Sospito que t'excedeixes –en prudència o en modèstia– quan em dius que «et costaria més de definir» «el teu punt de partida» «conscientment» «que no pas d'acceptar-lo si te l'explicaven bé basant-se en els resultats». ¿Vols dir que costaria gaire de fer un llibret que es titulés «La literatura segons Joan Triadú», com tu vas fer *La poesia segons Carles Riba*? Crec que no, i algun dia algun noi de les noves promocions de crítics el farà. Una tria justa de passatges teus, ben articulada, donaria un esquema de cos de doctrina literària coherent i ferm.

Probablement, els exemples que vaig escollir per «il·lustrar» una mica –tal com jo la veig– la teva «línia estimativa», no són del tot representatius. Són, però, els que se'm van acudir després de la lectura del teu llibre. M'excuso, en tot cas, d'haver-te atribuït la preferència de Claudel sobre la de Brecht: he repassat *La literatura i el poble* i no hi he trobat motiu que la justifiqués, llevat de la pàgina pro-claudeliana destinada a l'A.D.B., que, naturalment, no comporta de manera necessària cap minusvaloració de Brecht. Ara: també penso –em repenso– que la «il·lustració» que jo hi donava no pot resultar massa reveladora per a un lector que prèviament no conegui la teva posició. Aquestes falles es produeixen quan un vol dir moltes coses en poc de paper. Perquè «homologar» poesia-Butor-Pàsternak-Claudel-Cots només fins a un cert punt pot ser esclaridor, ni que sigui oposant-ho a la cadena novel·la-Sartre-Xolòkhov-Brecht-Villalonga. Però el fet que només refusis la preferència per Claudel, ja vol significar alguna cosa. Malgrat les divergències que puguin identificar-se –estètiques i ètiques: parlem sempre de *tot*, de la «literatura» i dels «continguts de la literatura», com deia el vell i simpàtic Thibaudet–, malgrat aquelles diferències, dic, la sèrie «poesia-Butor-Pàsternak-?-Cots» té un concretíssim sentit. Potser en comptes de Claudel hauria d'haver-hi posat Camus. Les «Tres meditacions finals» del teu llibre diuen de tu tot el que podria dir-se, respecte a aquestes qüestions: dius tu de tu tot el que calia dir.

Per un altre cantó, en afirmar que jo m'inclinaria per una línia estimativa oposada a la teva, no feia sinó al·ludir al contrast de posicions a què m'he referit al principi. Però, en el fons, ¿fins on arriba l'«oposició»? Perquè, és clar, parlo de «preferències», no de desdenys. Jo no desdenyaria ni tan sols Claudel, que em sembla un animal intolerable –qüestió de gustos? Ni molt menys el pobre Jordi Cots, que no voldria jo que interpretés la seva menció com un senyal de displicència per part meva: el seu nom hi venia rodat i no vaig poder evitar-lo. No es tracta d'exclusions, evidentment. I ben mirat, superficialment almenys, la «meva» sèrie encara és prou més «caòtica» que la que t'atribueixo a tu... Sigui com sigui, la cosa no té importància. Reconèixer un «jo no sóc tu» com a fons d'unes discrepàncies d'apreciació literària –a partir d'un nivell indiscutible, naturalment– és ben lògic i normal. Les «raons» literàries i sobretot extraliteràries que tenim cadascú per opinar –i criticar– com opinem, són molt respectables: tan respectables com nosaltres mateixos, perquè són nosaltres mateixos. En fi...

Encara no sé si he de pujar a Can Toni Gros per això de l'Alguer. Estic esperant notícies, que m'hauria convingut saber ja.

Una abraçada ben cordial

Sueca, 11 de juny de 1964

Benvolgut amic:

La meva contestació a la consulta que em fas serà clara i terminant: *convé* que *no* canviï el criteri seguit fins ara en la disposició dels noticiaris de *Serra d'Or*. Que és, no solament el *just*, sinó també l'únic tàctiment útil en els moments actuals. Aquesta és la meva opinió. Pots estar segur que la comparteixen la majoria dels lectors que la vostra revista té al País Valencià. Amb una advertència, encara: qualsevol canvi que pugueu introduir-hi serà interpretat com una retractació de l'afirmació unitària dels Països Catalans, cosa que també suscitarà «queixes». Més que «queixes»: «baixes» en la subscripció i la lectura. Consideraríem –i jo el primer– que, per part del Consell de *Serra d'Or*, hi hauria hagut un desistiment de principis, i ens veuríem obligats a protestar d'una manera o altra.

Perquè, en el fons, es tracta d'una qüestió de «principis». El problema del noticiari no fa sinó revelar-la en un aspecte secundari. Potser podràs retrucar-me que *Serra d'Or* no ha fet mai seus, oficialment, aquests principis que, per dir-ho d'alguna manera, anomenarem «afirmació unitària dels Països Catalans». Bé. Però heu de tenir ben present això: la petita clientela que la revista té al País Valencià no busca en ella la «revista cultural»; hi busca una revista «en català» que, de més a més, respon a una orientació nacional «unitària» en el nivell de la cultura. O sigui: *Serra d'Or* té un públic valencià essencialment «catalanista» («pancatalanista», si vols). Les excepcions són insignificants. De fet, aquest públic és l'únic que pot tenir ara i ací. Si el defraudeu, l'haureu perdut. I no en guanyareu cap altre. No hi ha més cera que la que crema.

Quant al punt concret de l'estructuració del noticiari, com et deia al començ, trobo just i útil el sistema que hi empreu. «Just», sobretot, perquè es tracta d'un noticiari cultural: en l'ordre de la cultura, em sembla, fóra absurd de reconèixer distincions «regionals» que no tenen gaire sentit. D'altra banda, és «útil», perquè acostuma els lectors –els d'ací i els d'aquí, i els insulars– a concebre i mesurar la nostra comunitat cultural en la seva íntegra i inconsútil (perdona la paraula) complexió. Les determinacions geogràfiques que serveixen de base són les comarcals, en efecte: un tipus de «demarcació» que respon a les realitats vives i que no permet especulacions secessionistes. I són aquestes «especulacions secessionistes» –són ja cinc segles que les arrosseguem!– el que cal extirpar, si de debò volem fer alguna cosa de positiu. De fet, les comarques valencianes, tal com solen aparèixer usades a *Serra d'Or*, són les tradicionals i populars (cf. els treballs d'En Sanchis Guarner i d'Emili Beüt sobre el particular).

No sé si creuràs que estic donant massa importància a una cosa que, potser vista de Barcelona estant, sembla no tenir-ne. Els qui vivim la situació valenciana amb una mica de consciència i amb un últim fil d'esperança, i la vivim *in situ*, sabem per la dolorosa experiència de cada dia quins són els mals i on hem de buscar els remeis, si n'hi ha. I de cara a la normalització «cultural» valenciana dins l'àmbit català –que és allò que, emprant

paraules teves, en diríem «la nostra causa»–, aquests petits detalls de nomenclatura i d'hàbit de visió són bastant decisius. Si, per exemple, optem sistemàticament per la fórmula «País Valencià» –i amb èxit, per cert–, contra la venerable de «Regne de València» o «València» a seques, no és per caprici: ens ho imposa la doble necessitat de salvar equívocs interiors (davant dels «alacantins» i els «castellonencs») i de desenteranyinar un vocabulari que pel seu anacronisme jocfloralesc ens és una nosa. Etc. Podria estar parlant-te d'aquests temes hores i hores. No cal, em sembla. Altrament, he escrit un llibre –*Nosaltres els valencians*– on em penso haver-ho exposat amb tota cruessa.

I no vull acabar això sense prevenir-te sobre les «queixes» que t'hagin o us hagin arribat a propòsit de tot plegat. Els incidents verbals provocats per aquell inefable Llorenç Vidal de Mallorca, ja poden servir-vos de punt de referència. Recordo que un dia, en un número de *Serra d'Or*, vaig trobar que us fèieu eco de les teories –teories!, Mare de Déu!– d'aquest individu: que si «Catalunya», que si «Mallorca», que si l'«imperialisme», que si la «llengua mallorquina», etc. Tot aquest galimatias, en primer lloc, no s'aguanta des de l'angle cultural, lingüístic i històric. Però, en segon lloc, resulta literalment antagònic a allò que ens proposem. *Serra d'Or*, amb una asèpsia liberal que us honora, això sí, va acollir sense crítica ni refutació les bestieses del senyor Vidal. Les quals, com ja sabràs, van ser oportunament aprofitades per la premsa espanyola per a llençar un grapat més de merda sobre el nom de Montserrat, durant la campanya contra l'abat Escarré. Max Cahner podrà dir-te que li vaig escriure una carta irritada sobre aquest afer. Els Llorençosvidals del País Valencià estan en la mateixa línia. Malgrat les aparences –si és que aparenten alguna cosa distinta. Pequen, d'una banda, de professar una idea disgregadora de la cultura catalana (o ni tan sols això), perquè comencen per no admetre-la), i de l'altra, fan el joc a l'enemic. En fi...

Un problema distint, però, és el del desequilibri d'atenció i d'espai que *Serra d'Or*, com en general tot allò que es fa a Barcelona, dedica a temes valencians i mallorquins i a temes del Principat. Dius: «sovint ens ve alguna queixa... en el sentit que no és just que tractem igual la ciutat de València i el Vallès». És clar que a l'hora de redactar un noticiari, l'encarregat de la secció –en igualtat de condicions «informatives»– pot concedir més amplitud al Vallès que a la ciutat de València, si de fet hi ha hagut més activitats al Vallès que no a València. (I no em sorprèn gens que sigui així, ara i adés: a València, d'activitats culturals «catalanes», en solen haver ben poques...) Però, fins i tot si a València hi ha més «vida cultural» que al Vallès, la solució no em sembla difícil: un bon corresponsal indígena, amatent i seriós, cobriria la deficiència. Aquests senyors que es queixen, ¿per què no us faciliten material per a la secció? Tinc comprovat que, en molts casos, les «queixes» valencianes respecte a gestions i publicacions del Principat, són queixes que hauríem de fer-nos els valencians a nosaltres mateixos: la culpa –no sempre, però sí sovint– ens és imputable. Però, en definitiva, hi ha molta gent que parla per parlar, o per fer la punyeta, per Déu saps quina mena de fòbies no païdes, i que en canvi no fa res de positiu.

Bé. Has de perdonar-me que m'hagi fet tan llarg i que en alguns moments els meus dits hagin escrit alguna frase impertinent o poc explícita. M'agradaria, sobretot, que veiessis en totes aquestes reflexions i consideracions un punt de vista *engagé*, sí, però no

personalista. Aquí s'ha jugat una mica massa amb el meu nom, per uns incidents subalterns, i jo sóc el primer a lamentar les identificacions de «fusterià»-«catalanista» que tan alegrement s'han propalat per ací i per aquí. Jo no he inventat res, sobre el particular: l'actitud que he mantingut en els meus escrits té tants precedents –valencians, és clar– com vulguis, i tindrà una continuació més o menys sòlida però visible, com ja es pot veure entre les generacions noves. Tot això, doncs, no és «fusterisme» sinó «catalanisme». I avui, numèricament i intel·lectualment, l'únic «valencianisme» vivent i que val i treballa és el «catalanisme».

I ja està bé.

Molts records a la teva muller. I als amics del Consell de *Serra d'Or*. Una abraçada

CARTA DE JOAN FUSTER A JOAN SALES

Sueca, 25 de juliol de 1961

Benvolgut Sales:

Parlem-ne una mica, d'això de la «llengua literària». I perdona, d'entrada, que m'atrinxeri provisionalment en aquesta expressió que a tu et desespera. Al capdavall, a tot arreu –excepte potser als països hispanoparlants, on la gent no té cap sentit «cultural» de l'idioma–, tothom té consciència del fet que *cada llengua són diverses llengües*, una de les quals és la que, més o menys estilitzada per una tradició llibresca, es reserva als usos literaris. En el nostre cas concret, això ha hagut de fer-se'ns evident per raons tan òbvies com incòmodes: els nostres avis renaixentistes van voler passar del «lunfardo» col·loquial a una llengua escrita que fos *prolongació* del vell idioma literari medieval, i els nostres pares fabristes aspiraren a construir un vehicle de comunicació culta a la manera «europea» també a partir del llenguatge de cada dia, l'una cosa i l'altra sense més instruments per aconseguir-ho que uns jocs florals i uns quants milers de llibres i exemplars de diaris. Cal reconèixer que l'ambició era utòpica. Però justa i necessària –aberracions particulars a part. La idea d'una «llengua literària» va tendir a fer-se lleugerament abstracta i inflexible, precisament per això: perquè anava elaborant-se *contra* la llengua parlada, i si no sempre en contra, almenys *al marge*. La «tradició llibresca» de què parlava al principi, en el francès, per ex., tenia al seu servei una escola, una universitat, una continuïtat de publicacions al llarg dels segles: per tant, *revertia* poc o molt sobre el llenguatge parlat, en tot cas dins cercles socials prou extensos, i això la salvava d'un encarcament definitiu. Aquest factor –la manca d'un suport «institucional» (l'ensenyament sobretot)– s'ha de tenir sempre en compte, en parlar d'aquestes qüestions amb referència al català. La «tradició llibresca» ací no era «tradició»: era només «llibresca». No és cosa de posar-se a lamentar-ho ni d'esbrinar qui en té la culpa. És un fet, i això basta, a l'hora de les reflexions.

Un propòsit inherent a tot aquell esforç per construir-nos un idioma literari era la «depuració». La caça del castellanisme ha obsessionat els nostres gramàtics i els nostres escriptors, ben sovint portant-los a extrems irrisoris. A mi, personalment, el pedigree de les paraules m'importa ben poc. El criteri «legitimista» aplicat a la llengua em cansa i m'ensopeix (o m'avorreix). En la meua opinió, no és tant la «impuresa» com l'«anarquia» allò que fot. Potser això és una conseqüència del meu temperament. Suposo que a tu també et molestaria –i la consideraries intolerable– una anarquia ortogràfica: a mi em repugna també l'anarquia de lèxic, de morfologia i de sintaxi a què ens tenen acostumats els plumífers autòctons. En principi, tant se me'n dóna escriure «cego» com «cec» –*en principi*–: m'estimaria més que l'autoritat acadèmica o l'ús constant dels escriptors es decantessin per una sola de les dues formes. I encara això de «cego» i «cec» és un exemple secundari. Les possibilitats d'afluència lèxica, sobre un mateix objecte o concepte, són, en el català com en qualsevol idioma, pràcticament infinites: una herbeta, una eina o un animaló tenen seixanta noms per barba, si atenem a les variants dialectals. Trobo que la «reforma» de Fabra tenia aquest suprem avantatge: ell va confeccionar un diccionari «normatiu», Bíblia tàcita de l'idioma, gràcies al qual s'ha evitat que el català escrit sigui un trencacolls idiota. Recordo un paper de mossèn Alcover –crec que polemitzant amb Menéndez Pidal–, en el qual el divertidíssim i benemèrit canonge mallorquí al·legava a favor de la *riquesa* del català arguments com aquest: que els castellans només tenen un mot, «nosotros», per designar allò que els catalans podem dir de vint-i-set maneres –nosaltres, nosatres, naltres, mosatros, naltros, maltros, etc.

La meua posició davant els problemes de la llengua ve condicionada, precisament, per la circumstància del meu origen valencià. Des d'ací, en efecte, la realitat de la *dispersió* de l'idioma és d'una evidència dolorosa. Per això, quan sento dir que cal acostar la llengua escrita a la parlada, jo reaccio de manera instintiva preguntant: ¿quina llengua parlada? ¿La del meu poble o la del teu? Si ens manteníem en un pla purament *tedric* no hi ha cap raó perquè sigui el col·loqui barcelonès preferible al col·loqui suecà: vull dir, per al suecà que escriu en català. Aleshores tindríem que, posats a admetre «castellanismes» *vius*, l'escriptor de Barcelona prendrà els que sent a la seva ciutat, *que no són els mateixos que hi ha vius a Sueca*, i viceversa. El cas de «barco» que tu indicaves a Porcel no és únic, ja ho sé. Però n'hi ha molt més de distints. Acostumat al català literari, la primera vegada que vaig venir a Barcelona vaig quedar tot sorprès en observar els estranys castellanismes que aquí teniu en ús. Estranys per a mi, perquè en el meu poble no els diu ningú. Naturalment, molts castellanismes en vigor al País Valencià són desconeguts a Barcelona. És clar que a ningú no se li ocorre de proposar un retorn al «català que ara es parla». La carta d'Albert Manent en l'últim *Serra d'Or* és capciosa en aquest sentit. Deixant de banda les mateixes diferències dialectals, n'hi ha d'altres –d'estament social, de formació cultural, etc.– que tenen també el seu reflex en la parla quotidiana. No hi ha *un* català parlat. N'hi ha molts. Massa. Si disposéssim d'una escola, aquesta diversitat tindria un punt de coincidència que n'atenuaria el perill. Però l'escola no hi és.

Tot això –i dispensa si no segueixo una exposició gaire coherent: t'escric com em vénen les idees– ve a centrar la qüestió en un terreny una mica confús. Vull dir que, en la

vostra sorda polèmica «puristes» *versus* «antipuristes», els puristes poden argumentar en nom d'uns principis clars —en nom d'una «norma», artificiosa si vols, però «norma»—, mentre que els antipuristes no disposeu d'unes fórmules generals explícites. Al capdavall, les discrepàncies són poques i concretes, i la discussió possible s'ha de situar sempre sobre casos particulars («viudo» o «vidu», «quadro» o «quadre», «despedir-se» o «acomiar-se»); altrament, caureu en un galimatias estèril o davallareu a l'insult personal. Ara bé: l'actitud inconformista té un risc: que queda a mans dels escriptors, i com tu ja saps, tan bé com jo o més, els nostres escriptors són uns perfectes analfabets parlant en general. La majoria escriuen un català horrorós, amb tota la bona fe del món, però sense haver-se parat cinc minuts a meditar sobre els delicadíssims problemes socials i gramaticals que avui porta implícits el fet d'escriure en la nostra llengua. Precisament, mai no tindran —si més no, per a mi— el mateix valor les teves «solucions» que les que puguin «trobar-se» en els llibres de Villalonga, Blai Bonet o Porcel (i cito només la tríade mallorquina, que jo admiro molt): tu hi has pensat; ells, no, o d'una manera superficial. Els lletraferits indígenes —insisteixo: generalitzo— no tenen ni puta idea de la maniobra. He passat per massa jurats literaris i he vist massa originals manuscrits, per no saber quin número de sabata calcen: la quantitat de textos *directes* que he vist m'han convençut que la institució del «corrector» és realment una institució benèfica.

I el mal és que la «llengua literària» la fan els escriptors. ¿El mal? Potser sí, el mal, per això que acabo de dir. Perquè els escriptors autòctons no passen de ser uns animals inspirats, espècie zoològica més aviat perniciosos: literàriament i lingüísticament. Avui ens trobem que el to de l'idioma escrit el donen els «correctors», modestes sucursals aramonianes, a través dels literats. Penso que, *en principi*, més val això que no l'aberrant ignorància de la gent de ploma. ¿L'Institut? Fa el seu fet si és conservador: totes les acadèmies ho són. I una acadèmia és com un rei constitucional: regna però no governa. Si entre nosaltres ha governat és perquè necessitàvem una autoritat que ens salvaguardés de l'anarquia. Ara, als cinquanta anys d'existència de l'Institut, seria lògic que aquesta venerable corporació quedés reduïda a les labors pròpies del seu sexe. Superada la primera etapa anàrquica, havia arribat l'hora dels escriptors. Però... I no has d'esperar massa de l'entrada d'En Moll i d'En Sanchis Guarner a la docta tertúlia. Moll i Sanchis, com Coromines, són filòlegs, dialectòlegs: no tenen la pasta de gramàtic d'un Fabra. Si per ells és, afegiran una llarga llista de mots nous al corpus lexicogràfic normatiu del Fabra, però no seran els mots que *tu* voldries. Fa unes setmanes en vaig parlar, amb En Sanchis: ell estava tot engrescat davant la perspectiva d'incloure al diccionari «normatiu» mots com «corfa» (clofolla) o donar la benedicció a les formes «meua, teua, seua». Li vaig insinuar que era més urgent, posem per cas, el problema «cuidar-curar», però em contestà que això era molt complicat, etc.

Mirant-ho bé, penso que en definitiva ens trobem en un carreró sense sortida. Tu pots propugnar la paraula «despedir» (la qual, si t'interessa el legitimisme lingüístic, et diré que està documentada ja en el xv: sor Isabel de Villena) per substituir l'«acomiar» que no ha arrelat. Sempre podran contestar-te que bastarien deu anys d'escola catalana per reintroduir l'«acomiar», si no en la llengua parlada (i potser sí i tot), almenys en els

hàbits més naturals del lector català. Tu replicaràs que no estem per jocs, i que no hem d'esperar a tenir una escola pròpia per a anar fent. D'acord. Ara: a mida que passi el temps –i en això ja no fóra qüestió d'anys sinó de dies–, la quantitat de mots catalans «purs» que aniran sent desplaçats en la parla col·loquial de tot el domini lingüístic serà cada cop més gran. ¿Caldrà «consagrar» literàriament aquestes substitucions, a mesura que vagin produint-se? Em diràs que no és així com tu plantejes la qüestió. M'ho suposo. Però no podràs evitar que sigui així com la plantegin d'altres. Torno a allò que ha dit abans: es tracta de casos concrets, difícils de reunir en una proposició de tipus general. Calculo que totes les teves discrepàncies de lèxic no excediran d'una seixantena de paraules. Estic segur, demés, que totes i cada una d'elles, tu sabries *justificar-les*. Però també tinc la convicció que si cada escriptor del país proclama el seu corresponent «supra grammaticos sto!», això serà una olla. Sento un pànic immens davant l'analfabetisme dels nostres col·legues, repeteixo. I repeteixo que, amb una escola en marxa, el problema seria insignificant. La responsabilitat de l'escriptor actual, que pretengui d'introduir «innovacions» (o correccions) gramaticals *motu proprio*, és ben gran, justament per això. Sempre els escriptors «creen» l'idioma escrit; però, no havent-hi escoles, la lectura literària aconsegueix de sobte una transcendència lingüística més poderosa encara.

Crec que l'escriptor, quan escriu, ha de pensar en un tipus de lector concret: ha de tenir al seu davant la imatge d'un interlocutor, per dir-ho així, perquè només d'aquesta manera li «sortirà» l'idioma –i l'estil– adequat. Jo actualment escric almenys tres o quatre «catalans» distints, segons hagi d'adreçar-me al lector d'un diari de València, als meus conveïns en el programa de festes del poble, a la meua «clientela culta», etc. Substantialment, és clar, el meu català no varia: les diferències són de girs, de tria de mots, de morfologia local. Seria absurd fotre «àdhucs», «quelcoms» i «comiats», així, de cop, en un article de diari que busca els seus lectors en una massa no acostumada a llegir la seva llengua. No he tingut cap inconvenient a emprar «meua, teua, seua», o «cante, diga, partisca (=parteixi)», a l'hora d'escriure per als meus conciutadans. Un sap sempre –ho intueix– qui l'ha de llegir, i això li condiciona les modalitats expressives, siguin de llenguatge, siguin d'estil. Aquest criteri serà discutible i lleugerament confusionari; però, al meu entendre, és el que m'imposen les meves circumstàncies. Si això ho transportàvem al nivell de la narrativa catalana actual, potser –i només a títol d'anàlisi– ens donaria uns resultats interessants. Perquè ¿qui llegeix els llibres catalans, les vostres novel·les, ara? Caldria examinar aquest *qui*. Sospito que el resultat de la indagació seria terminant: una colla de *gent que sap el català literari*. Vull dir, gent que no s'estranya davant un «acomodar-se» ni davant cap «quelcom» ni cap «àdhuc», i que sent una particular tendresa pel «llur». Això és evident. Per tant, des de cert punt de vista, l'escriptor pot no sentir gaires escrúpols si experimenta la temptació d'emprar aquells mots o d'altres de la mateixa mena. El lector català, avui, és un «nostrat», i amb això ja està dit tot. Ara: aquesta colla és numèricament insignificant. Però selecta, i tant! És un públic que llegeix llibres de versos, monografies històriques i coses per l'estil: un públic que llegeix poques novel·les a força de ser selecte. L'anormalitat d'aquest fet és espantosa. Trencar el cercle minoritari i eixamplar l'àmbit del públic lector és cosa que correspon als novel·listes, és

clar. I aleshores un mínim de prudència i d'estratègia ja aconsella l'abandó dels «àdhucs», «quelcoms», «llurs» i fins i tot «comiats». És pensant en això que, en línies generals, coincideixo amb tu.

Però també és pensant en això que em fan por les probables aportacions narratives de mallorquins i de valencians. Porcel m'ha escrit aquests dies a propòsit de la recensió del seu llibre que he fet al *Destino*. Ell diu que cal «ampliar el llenguatge literari amb els nostres sinònims dialectals». Però, ¿fins al punt de diur «canyarrussins» com Blai Bonet o d'escriure «presenci» i «violenci» en comptes de «presència» i «violència» com feia una vegada Villalonga? Si convé abandonar l'«acomiar-se» per insòlit i difunt, no seria lògic exhumar d'altres mots que seran tan vius com es vulgui a tal o tal altra comarca, però que no resulten menys insòlits ni menys difunts per al *lector normal*. En últim terme, cal imaginar aquest *lector normal* hipotètic, una mica convencional potser, però ni «nostrat» ni «local»: un arquetipus *neutre* de lector al qual adreçar-se. Els mallorquins i els valencians –més els mallorquins– no acaben de veure-ho clar. Tampoc els del Principat. Ho comprenc en el cas d'aquests, perquè la gran massa –o la petita massa– de lectors autòctons la dona el Principat. Per a mi l'ideal seria que tots escrivíssim un idioma sense color local: ni en el vocabulari, ni en els girs, ni en res. Els diàlegs de les novel·les, la literatura popular, el teatre, això sí: tant de color local com vulguin. Però la prosa literària hauria de ser «neutra». Dins els límits en que això sigui possible, naturalment. Una mica menys de deix dialectal per cada cantó, i ens trobaríem amb una «llengua literària» neta, flexible i eficaç. Seria un bon camí per a facilitar la incorporació de molts lectors valencians i mallorquins, d'una banda, que, ingenus i fets als hàbits dialectals propis, no encaixen massa bé el «castissisme» barceloní, però que sí se senten còmodes davant una prosa mitjanament neutra. I d'altra banda, s'eliminarà el perill de la pul·lulació lexicogràfica inherent a tota dispersió dialectal. El dia que tots els escriptors catalans escriguin per a tots els catalans haurem guanyat una gran batalla.

En fi: tallo. Veig que m'he excedit, i que, malgrat l'extensió, potser no he estat tan clar i tan precís com caldria. Aquests temes s'han de tractar amb més premeditació i més «alevosia» dels que jo hi he posat a contribució.

Ben teu

M'oblidava de contestar-te algunes coses més *modestes* de les teves últimes cartes:

- 1) Martí Domínguez és Martí, en efecte, de nom de fonts.
- 2) Iber-Amer no m'ha enviat la comissió a què et refereixes.
- 3) No tinc la menor esperança –ni el menor interès– que les masses vagen cridant pel carrer «Visquen els Països Catalans!». El problema, de moment, és de consciència i no de crispació col·lectiva.
- 4) Una llàstima que no avisessis que venies a València; potser hauríem tingut cinc minuts per veure'ns i xerrar. Jo passaré per Barcelona, probablement, a mitjans d'agost.
- 5) Tenia notícies de l'*Antologia* italiana. Però ignoro qui –indígena– n'ha estat el mentor.
- 6) L'enhorabona per la traducció francesa d'*Incerta glòria!* Records als teus.

Sueca, 25 d'octubre de 1962

Benvolgut amic:

Va ser una llàstima que, després d'haver-nos trobat al mas Pla, aquest estiu, no haguéssim tingut una nova i llarga conversa. Esperava haver passat per Barcelona cap a mitjan setembre, però no em fou possible, i ara crec que, si res no m'hi reclama amb un mínim d'urgència, no hi tornaré sinó a primeries de desembre. Per això em decideixo a escriure't.

Amb En Pla vàrem parlar extensament dels nostres projectes editorials, i també amb l'Ibàñez i En Maluquer. En Pla hi estava realment engrescat, i vaig deduir que si alguna reserva hi havia per la seva banda era només accidental i subalterna: en canvi, em va mostrar un pila de manuscrits interessantíssims, els quals, sembla, ell tindria molta il·lusió de veure publicats aviat. I tant l'Ibàñez com En Maluquer convenien amb mi que, tal com està el panorama editorial català a hores d'ara, la «necessitat» de la nostra editorial es fa cada dia més visible. Suposo que posteriorment n'haureu tornat a parlar, tots plegats. Espero, de més a més, que tindreu ja ben avançats i ben madurats els plans de treball. Ja sé que tu tens moltes ocupacions i preocupacions d'altra mena; però vull creure que no deixaràs de la mà una idea i un propòsit que poden ser tan fecunds des del punt de mira col·lectiu.

Bé. Amb aquesta confiança, jo ja t'anuncio formalment les meves primeres «aportacions» a l'editorial. D'entrada, t'ofereixo un llibre d'assaigs, espero que mitjanament divertit, a la manera d'altres volums anteriors meus (*Figures de temps, Indagacions possibles*). Es tracta d'un recull de papers de temes variats, i d'extensió variable, que provisionalment titulo «Diccionari per a ociosos». El títol és una mica bèstia: què hi farem! Malgrat el que digui En Pla, jo no posseeixo l'art de titular. En un full a part veuràs un sumari del contingut: a diferència dels altres llibres precedents, del mateix tipus, el material hi és ordenat alfabèticament i no en forma de dietari –i per això l'anomeno «Diccionari». La resta del títol la justificaré en el pròleg.

Aquest «Diccionari per a ociosos», doncs, el tindrè enllestit, si no hi ha cap contratemps, a principis de gener. Més endavant –posem a l'estiu del 63– confio poder donarte l'altre llibre que t'havia promès fer: el que tractarà dels problemes polítics i històrics dels Països Catalans. No tinc pensat encara quin títol li posaré, perquè en aquest cas caldrà mirar-s'ho molt. De moment, ja dispo de bastants apunts preparatoris, i en un altre full adjunt trobaràs l'esquema bàsic de l'obra. Però abans de posar-me a la redacció definitiva hauré d'anar a Mallorca i estar-m'hi uns dies consultant llibres i gent. És per aquesta raó sobretot que calculo no poder acabar-lo abans.

Voldria que aquesta «oferta» meva contribuís d'alguna manera a encoratjar-vos en la constitució i en l'engagement de l'editorial. Especialment a tu, que n'has de ser el nervi i l'ànima. Quan ho tingueu en marxa, fes-me avisar per En Maluquer: us enviaria una

nota de recomanacions respecte a llibres que potser convindria traduir i publicar, i sobre temes nostres que interessaria –al meu entendre– airejar.

¿T'han donat el meu *Poetes, moriscos i capellans*?

Molts records a Maria Teresa.

Ben teu

Sumari provisional de
DICCIONARI PER A OCIOSOS

J. F.

Pròleg

Amor	4 +	Metafísica
Antisemitisme		Mort
Art		Museu
Atzar		Navegar
5'5 + Avarícia	0'5 +	Penediment
0'5 + Bellesa		Pensament
3 + Bestiesa		Perdó
Bovarysme	9'5 +	Plagi
Cadira	0'5 +	Política
0'5 + Caracterologia		Sàtira
Colonialisme		Sexe
Coneixement		Suïcidi
Covardia		Temps
Crim		Venjança
Disfressa		Vida
Escepticisme		Viure
Felicitat		Xerrar
Fer		.....
Filòsof	10'5 +	Progrés
Filosofia	11 +	Justícia
Fortuïtat	1'5 +	Mentir
Futur	0'5 +	Cinisme
Guanyar	3 +	Infern
0'5 + Idees	4'5 +	Llibertat
3 + Indignació	11'5 +	Intel·lectual
Llegir	4'5 +	Vici

Probablement hi afegiré encara alguns altres temes.

Projecte de llibre sobre
ELS PAÏSOS CATALANS
J. F.

Introducció.

Primera part.- Els fonaments històrics.

- 1) L'expansió de Catalunya i la «fundació» de Mallorca i del País Valencià com a països «catalans». Procés polític i demogràfic d'aquest «fet». La «indiferenciació» de valencians i mallorquins fins al s. xv. La compenetració cultural, econòmica i política dels Països Catalans durant l'edat mitjana.
- 2) Començos del diferencialisme. Quan apareixen els gentilicis «valencià» i «mallorquí» amb valor polític. La divergència de la problemàtica socioeconòmica interna de les tres regions. La «independència» mallorquina. La qüestió del nom de la llengua entre els valencians. La unió amb Castella i les seves repercussions.
- 3) La disgregació dels segles xvi-xviii. Els patriotismes locals i l'espanyolisme. Perduració, com a reminiscència, de la consciència unitària. Les relacions efectives entre els Països Catalans, en l'ordre polític, econòmic i cultural durant aquesta etapa.
- 4) Redescobriment de la unitat, amb la Renaixença. L'ideal «llemosinista». La projecció cultural del Principat sobre les Illes i el País Valencià en el xix. La presència valenciana i mallorquina al Principat. Les resistències particularistes. El pancatalanisme.

Segona part.- La versió política del problema.

- 1) Renaixença i catalanisme polític. Per què la Renaixença prospera al Principat i no tant a les Illes ni al País Valencià. La negativa dels valencians a polititzar-se: polèmica V. Balaguer versus Llorente. La passivitat dels mallorquins.
- 2) La limitació «regional» del catalanisme històric. El catalanisme, moviment classista: burgesia industrial i proteccionisme com a base. L'evolució posterior: les dissidències i les reaccions contra el catalanisme conservador determinen, encara, la limitació «regional» dels partits catalanistes que se li oposen.
- 3) La idea de la «Catalunya Gran». Factors que la promouen:
  - a) tradicionalistes (suggestió sentimental de la imatge «gloriosa» i «federal» de l'antiga Corona d'Aragó); b) lingüístics (unitat de l'idioma, circumstància de ser els clàssics «catalans» mallorquins o valencians, en la majoria dels casos); c) polítics (convicció que les tres regions unides –o federades– pesarien molt en la política espanyola). Atenció atribuïda pels polítics del Principat al «projecte» d'una «Catalunya Gran».
- 4) Les repercussions de la idea de la «Catalunya Gran» al País Valencià i a les Illes.

Tercera part.- El projecte unitari i les resistències que trobarà.

- 1) Importància del particularisme regional a cada una de les regions. El concepte de poble (o de nació). Importància del sentiment espanyolista. El «sucursalisme».

- 2) El problema dels noms. Valoració i abast. Els altres prejudicis: els antagonismes econòmics, les rivalitats de nivell folklòric, etc. Unitat i dialectalització de l'idioma.
- 3) Raons per a la unitat: *a)* teòriques o doctrinàries; *b)* pràctiques.
- 4) Les solucions possibles. Els arguments tòpics: *a)* espanyolista o criptoespanyolista: l'«imperialisme» (absorcionisme) «català», projectat sobre les Illes i el País Valencià. *b)* comunista: l'imperialisme de la «burguesia catalana» a través de la idea de la «Catalunya Gran».

Epíleg.

Naturalment, la disposició final dels capítols serà una altra, perquè l'estructuració del material disponible no podrà ser definitiva sinó en l'últim moment. Però el contingut del llibre serà, si fa no fa, el que acabo de traçar. La fraseologia a emprar vindrà condicionada per l'espectre de la censura, no cal dir-ho: però amb un mínim de cautela es pot dir tot o gairebé tot.

CARTA DE JOAN FUSTER A JORDI ARQUER

Sueca, 28 d'agost de 1962

Benvolgut Arquer:

Fa uns dies vaig rebre la teva carta, i te la contesto tan aviat com puc, per veure si t'arriba abans de sortir de vacances. És ben probable que tinguis raó quan dius que jo, en les meves respostes, no sempre sóc congruent amb les preguntes que em fas. Això sol passar-me, sens dubte, perquè en escriure't potser no tinc a mà la teva carta anterior. O bé perquè em despisto. Aquesta vegada procuraré ser ben concret i exacte. I primer que res atendreé totes i cada una de les teves demandes. Vejam.

Llibres. Hauràs rebut, suposo, una tarja meva en la qual et confirmava la recepció dels darrers paquets. Si pots i no et fa res, continua enviant-me revistes: em són útils. Sempre hi pesco alguna cosa o trobo un tema d'article. Quant als ¿estudis? de Garcia Venero, ja en tinc un, una mena d'història del sindicalisme espanyol, que t'enviaré més endavant: l'acabo de comprar i voldria fullejar-lo abans. Et buscaré també l'obra d'aquest senyor relativa a les Internacionals. No li tinc gens de fe, al tal Garcia, com a «historiador». La *Història del Nacionalisme català*, a més de ser bastant infame d'intenció, era d'una profunda inanitat tècnica: vull dir que en tant que història no valia res. Sospito que aquests tres altres llibres poden patir del mateix defecte. Tanmateix, com que el tema

de què tracten és gairebé verge –almenys jo no conec cap obra de conjunt en aquest sentit–, potser tindran encara alguna utilitat. En aquest del sindicalisme, per exemple –l'he obert a l'atzar–, hi he trobat algunes cites de pamflets proletaris indígenes que m'eren desconeguts: es refereixen, sigui dit de passada, a un punt tan interessant i angunios com és l'actitud dels moviments proletaris catalans enfront del problema nacional. M'han ofert una novel·la que no sé si tindrà en la teva col·lecció: *La fiel infantería* de Rafael García Serrano. ¿En tens notícia? Es va publicar al cap de poc de temps d'acabar-se la guerra, i l'autor era –i és– un falangista oficial, de rigorosa observància, que fins fa quatre dies va ser director d'*Arriba*. La particularitat de *La fiel infantería* és que en va ser ràpidament confiscada l'edició per la policia. Sembla que alguns personatges distingits van protestar-ne: l'autor hi donava una visió de la Cruzada escassament edificant. La vaig llegir fa temps, i no me'n recordo gaire: en tot cas, no hi abundaven les insolències, i les poques que hi havia –divertides, això sí– no afectaven l'aspecte polític de la qüestió. Si t'interessa, puc fer-me amb aquest llibre. Com que la venda serà privada –la novel·la continua prohibida–, potser em demanaran més cèntims dels que lògicament caldria desemborsar. Però, en últim terme, tampoc serà gran cosa, el preu. Et miraré això de *O crece o muere*.

Quant als textos de Joan Amades que voldries, no crec que siguin fàcils de trobar: vull dir que no crec que ho siguin per a mi. Convindria que els demanassis a algú que visqui a Barcelona, ja que ell te'ls podria buscar a les llibreries de vell. Això, és clar, suposant que es tracti de «llibres», i no d'estudis publicats a revistes, com serà ben possible. De tota manera, una gran part dels treballs d'Amades han estat reunits en els grans volums de la «Biblioteca Perenne», de cançoner, rondallística i costumari. No sé si et serviran de res per al teu diccionari. Sempre hi trobaràs alguna cosa, és clar. Però no acabo de veure clar què et proposes de fer. Em parles d'un «diccionari del llenguatge del món obrer i dels militants». ¿Abraçaria, doncs, tot el vocabulari «laboral»? En aquest cas, estàs ben fotut, perquè això no ho acabaràs mai –i de més a més, el trobaràs ja recollit i diluït– dins l'Alcover-Moll. Encara, et veuràs sovint ben perplex, si tractes de destriar on acaba el folklore i on comença la llengua viva, sobretot pel que fa a determinades professions. En canvi, potser el que l'Alcover-Moll, ni cap altre lexicon nostre no recull, és el lèxic obrer de la gran ciutat industrial, argot inclòs. Ara: les fonts de què hauries de servir-te per catalogar-lo haurien de ser molt difícils de precisar. ¿Novel·les o llibres d'ambient proletari? No n'hi ha massa, em penso, ¿Els diaris i revistes populars –específicament de la classe obrera? Per exemple! I la «col·lecta» directa en els medis indicats. Etc. ¿Està això al teu abast? Seria trist que emprenguessis una feina que fos impossible o supèrflua: valdria més que te'n proposessis una altra. No sé. Tu mateix.

Joan Reglà no és mort –si no s'ha mort en els últims mesos... Ara deu ser al seu poble, a l'Empordà. Però des de fa uns dos o tres anys resideix a València, on té la càtedra d'Història Moderna a la Universitat. Reglà era l'«ainé» dels deixebles de Vicens Vives. I com Vicens Vives, és un home devastat pel treball editorial més mediocre. ¿Has llegit l'«homenot» de Vicens, del Pla? Pla conta que Vicens hagué de passar uns anys terribles, en què es guanyava la vida confeccionant manuals escolars i llibres del tipus de *Mil hom-*

bres célebres, que de més a més li pagaven vergonyosament. Fa pena pensar que un home com aquell –i més ara, quan l’hem perdut– hagi hagut d’esmerçar tantes hores de la seva vida fabricant papers bèsties, que podia haver escrit qualsevol «negre» a preu fet. A Reglà li ha passat una mica això, també. Fins que ha guanyat la càtedra de València, les ha passades magres. Malgrat tot, la seva contribució a l’estudi del XVI i del XVII al Principat, i a la qüestió valenciana dels moriscos, és sòlida i molt estimada. Amb ell he fet dos llibres: el *Serrallonga*, que ja coneixes, i un altre que es titula *El bandolerisme català*. Aquest últim té –o tindrà– dos volums. Ara acaba d’aparèixer el primer, firmat per Reglà, en edició de bibliòfil (paper fil, tiratge limitat i totes les punyetes pròpies del cas). Més endavant es publicarà el meu, en idèntiques condicions. *El bandolerisme català* és, més o menys, com el *Serrallonga*: una història dels «vostres» lladres insignes, que fa Reglà, i un assaig sobre les repercussions literàries d’aquestes figures, a càrrec meu. També en aquesta nova obra ens limitem al «Barroc». El terme «Barroc», inicialment exclusiu de la història de l’art, és ara d’ús bastant generalitzat per a qualificar totes les facetes de la vida històrica de la mateixa època, facetes en les quals hom creu distingir uns trets comuns d’excitació (per dir-ho d’alguna manera). En un altre llibre –sempre hi ha un altre llibre per venir– meu, del qual ja t’he parlat, sembla, en una altra ocasió, *Poetes, moriscos i capellans*, hi trobaràs algunes precisions incidentals sobre tot això. (Confio que a l’octubre els meus *Poetes etc.* seran en llibreries: només falta relligar-los). En dir «els bandolers catalans del Barroc», doncs, no he volgut dir sinó «els b.c. del XVI-XVII» (aproximadament). De bandolers, és clar, n’hi ha hagut i n’hi ha, a tot arreu i en tots els temps, probablement. Però sembla que hi ha moments –en aquest o en l’altre país– en què les condicions socials afavoreixen l’eclosió d’un banditatge particularment esplèndid. Braudel ha estudiat el bandolerisme mediterrani del Barroc, del qual el cas català no és sinó un episodi. ¿Característiques diferencials? Sens dubte hi ha molta distància entre Serrallonga i José M. el Tempranillo, entre un bandoler del Principat o del País Valencià –també en teníem– del XVI-XVII i un trabucaire o un «roder» del XIX. Com a individus, no ho sé. Sí, tanmateix, com a fenomen històric: cada època té el seu bandoler, el bandoler que es mereix. Pel que fa a la llegenda, potser ja la cosa és més uniforme. «El que a los ricos robaba y a los pobres socorría»: això que deien els andalusos de Diego Corrientes o els madrilenys de Luis Candelas, segurament ho deien els anglesos de Robin Hood, molts segles abans. En fi... El teu escoli a la diferència de tractament, per Maragall, entre el comte Arnau i Serrallonga, és molt suggestiu. Insistir-hi seria tant com endinsar-se en el laberint literàrio-sentimental del senyor Maragall. Personalment, no hi goso. El final del comte Arnau maragallià m’ha semblat sempre una mica absurd: ¿què vol dir això que el mític destí del comte estigui a la mercè d’una cançó? Però hi ha una cosa evident: el senyor Maragall, del «Brusi», sentia un «feble» per Serrallonga: una simpatia més «greu» que la que pogués sentir don Víctor o el poble analfabet...

M’alegro de saber notícies de Josep Carner. Ell i jo no ens escrivim sinó per Nadal o amb algun motiu especial. Suposo que ja saps que a Barcelona hi ha una colla de gent que s’ha proposat presentar la seva candidatura al Nobel. No sé amb quines possibilitats d’èxit, ai! Ja m’agradaria que els sortís bé la maniobra. Una altra cosa, en canvi,

m'interessa més –i m'interessa més perquè és més *possible*–: l'edició de l'obra en prosa de Carner. Tinc entès que havia de publicar-la la «Selecta», i que Albert Manent en tindria la cura. Ignoro si en el fons de la dilació d'aquest o aquests volums hi ha algun problema econòmic. Però si és així, serà una llàstima que no el resolguin de pressa. Faria bonic reunir les proses de Carner –tantes com fossin possibles, no solament llibres, sinó també col·laboracions de premsa– en una edició actual. I seria més bonic encara que això ho poguéssim veure ell mateix.

Un altre dia em parles de *Nosaltres els valencians*. No a base de fotre'm elogis, naturalment. Voldria la teva opinió sobre el llibre en si, i sobretot, sobre el problema valencià tal com jo el plantejo.

Quant al senyor Patxot, vaig anar a veure'l a Ginebra, de retorn de l'Alguer. Tinc el seu llibrot. De més a més, ha consentit facilitar-me textos editats per la seva Fundació i fins i tot consultar els papers inèdits que, procedents de la Fundació, es conserven a Barcelona. En Patxot és un personatge fora de mida.

De tant en tant tinc carta de Ventura. Probablement jo vindré a París un dia o altre a veure'l. No sé encara quan. Si aleshores ja has tornat de vacances, espero que ens veuren i que la farem petar: en tinc ganes.

I ara, parlem d'En Pla. He estat uns dies a casa seva, al mas. Des del mas Pla com a centre d'operacions, he recorregut una mica l'Empordà: Roses, Vilabertran, Figueres, L'Escala, Sant Feliu de Guíxols (a veure Gaziel), etc. Jo havia conegut Pla a Sueca, fa uns tres o quatre anys. Va venir a veure'm, un dia, de retorn d'un dels seus viatges periodístics per l'estranger. Havia desembarcat a Alacant, i d'Alacant vingué a casa. Després ens hem vist diverses vegades a Barcelona. Crec que em té en bona consideració, i m'ha ajudat a aconseguir col·laboracions a *Destino* i al *Correo Catalán* (imagina't!), que constitueixen una part dels meus mediocres ingressos regulars. També ha escrit alguns papers sobre mi, bastant afectuosos. Però tot això és anècdota personal. Com a home, ja és un tipus complex, En Pla! Per exemple, darrera la seva pinta de mig bohemí, és un dels treballadors –literaris– més incansables del país. El fet d'haver publicat molt en castellà últimament –ell, si no recordo malament sempre havia col·laborat, amb més o menys assiduitat, a la premsa de Madrid–, ha provocat, per part dels puritans de la pàtria, una certa aversió a la seva figura. Sobre el problema en general dels catalans que han –hem– d'escriure en castellà per guanyar-nos la vida, ja vaig dir alguna cosa a *Pont Blau*, en una polèmica a propòsit de «feu» Ors. Conec molts patriotes *enragés*, que no es gasten ni un cèntim a comprar llibres en català, i que, en canvi, es permeten el luxe d'esquinçar-se virtuosament els vestits –uns vestits metafòrics, no cal dir-ho– davant el pobre home de lletres que es veu obligat a escriure en castellà: sense comptar, d'altra banda, que el mateix animal patriotard [no] redacta en català la correspondència del seu negociet! Bé. Doncs Pla, malgrat això, és, sens dubte, l'escriptor català que més ha escrit en català en aquests darrers anys. La pila de llibres que ha publicat no és res al costat de la quantitat fabulosa de material que té inèdit. Quant al valor específicament literari de la seva obra, pot dir-se, d'entrada, que és molt desigual. Però hi ha un altre fet innegable: és un autor llegit. La gent compra i llegeix llibres d'En Pla. Estic convençut que ell aguanta, personalment,

una enorme porció de la «lectura» catalana actual. Si prescindíem de la seva obra ens trobaríem ja només amb «obretes», minses en volum, i d'escassa demanda per part del públic. Aquest mèrit, no l'hi negarà ningú. Em fa la impressió que si sumàvem els exemplars de Pla editats i consumits en els darrers vint anys, ens donaria una xifra aproximada a la suma dels exemplars de tots els altres escriptors catalans vivents de la mateixa etapa. Ho trobo significatiu. Aquest fet, és clar, es podrà discutir des de molts angles, a l'hora d'interpretar-lo. Però abans d'entrar en qualsevol objecció literària o ideològica, caldrà considerar el fenomen Pla des del punt de vista dels interessos de l'idioma. I des d'aquest punt de vista, Pla és l'autor que més s'ha fet llegir en la nostra època: vol dir-se, doncs, l'autor que més ha fet llegir el català. Perquè, no sé si ho saps, els catalans no llegeixen en català... Merda!

La frase que dius que li atribueixen, de vendre's al millor postor, no crec que sigui inexacta. Entra molt bé dins la psicologia de Pla. No sé si saps que, en els últims temps, *El Correu Català* ha deixat de ser propietat exclusiva dels carlins i que hi ha interessos de determinats grups de la indústria cotonera. Aquesta participació cotonaire ha commogut bastant l'estructura interna del vell òrgan ultra, de manera que al costat d'escrits folklòricament carlins hi trobes col·laboracions d'un marcat caràcter liberal –en matèria d'economia, sobretot, i en d'altres matèries. Pla entrà a formar part de la plantilla de col·laboradors de la casa. I contenen que, a l'endemà, ja anava dient: «Ara m'he venut a la Comunió Tradicionalista-Cotonera». En el fons de tot això, no hi ha, però, sinó sarcasme. Més que cinisme, sarcasme. Ve a expressar, en definitiva, l'amargor del literat davant la servitud a què la migradesa i l'estructura social de Catalunya el condemnen. La major part dels lletraferits de casa nostra són bonshomes que escriuen els diumenges a la tarda o algun vespre havent sopat: són sacrificis meritoris que donen per resultat magnífics llibres de versos i alguna novel·la escadussera. Com que «treballen» fora hores, només marginalment pensen en la retribució de la seva feina literària. I «así nos luce el pelo», que diuen els castellans. Vull dir que una bona part de la nostra gent de lletres no rendeix, al llarg de la seva vida, en una mesura proporcionada a les seves capacitats. Pla ha volgut guanyar-se la vida escrivint –i jo també–: la conseqüència immediata és que ha hagut de dissipar-se en una tasca periodística no sempre neta. Potser s'equivocà en voler ser un professional de la ploma en un país on aquesta professió no és possible. Bé. Però el fet és aquest. Gràcies a la professionalització, Pla ha pogut –o s'ha vist obligat a– escriure com un descosit. No ens en podem queixar.

Tanmateix, seria equivocat de creure que, en «vendre's», Pla hagi fet trampa. No! Si ha estat a sou del senyor Cambó és, sens dubte, perquè el senyor Cambó li pagava: però ell creia sincerament en el senyor Cambó. Ignoro si el senyor Cambó arribà a fer-se càrrec del valor d'En Pla: sospito que no. I no vull dir que En Pla fos un incondicional de Cambó. Però és evident que En Pla és l'intel·lectual burgès més burgès –en l'accepció que un socialista donaria al mot– que hi ha hagut per ací. Totes les seves giragonses ideològiques, totes les «Historias de la II República», tots els «Cambó» i tantes coses més que se li poden reprotxar –fins i tot l'haver estat «espia del Franco» (!)–, són trets que responen als moviments paral·lels del catalanisme burgès dels darrers 50 anys. ¿O no?

Les idees d'En Pla són les idees del burgès indígena; les peripècies de la seva «evolució» són les que ha passat la burgesia autòctona. Avui, en part, Pla té sobre el lector burgès català gairebé tanta autoritat moral com en el seu temps en tenia don Joan Maragall. I si dic «gairebé» és perquè, en la mida que és un escriptor a sou –fotut–, Pla té, de tant en tant, reaccions virulentes, i es burla dels burgesos com no ho hauria fet mai don Joan. La burgesia li ho perdona, al capdavant –«són coses d'En Pla!»–, però se'n ressent. Analitzar la mentalitat d'En Pla equivaldria a fer una ameníssima dissecció de la mentalitat burgesa catalana. Ara: malgrat aquest substrat ideològic, ell és un escriptor «objectiu»: en tant que els seus llibres reflecteixen el paisatge «humà» i «social» del país, i deixant de banda algunes arbitrarietats de judici, són, evidentment, un bon testimoni de la vida catalana. En aquest sentit, els ignorats fabricants d'*Horitzons* han dedicat en el seu últim número un estudi als «Homenots», que respon a aquesta convicció. Crec que tenen raó. Potser ara et preguntaràs com jo, després de reconèixer tot això, sóc capç d'afirmar que En Pla és l'intel·lectual «més d'esquerres» que tenim. Com que l'afirmació és d'un obvi relativisme, basta fer la comparança: la meua conclusió es pot provar amb textos en la mà. I és que, En Pla és fonamentalment un gran materialista. Un materialista burgès, naturalment: però materialista. Que és la cosa més d'esquerres que es pot ser en aquest país –i en qualsevol altre.

I acabo, avui. Ah! Encara una cosa. De tant en tant m'envies *Liens*, la revisteta d'aqueix club del llibre francès. ¿Tens alguna possibilitat d'adquirir alguna obra de les editades per aquest club? Jo n'he comprat alguna, a la llibreria d'En Tasis –sembla que ell n'és soci, i revén els títols que no li interessa conservar en la seva biblioteca. Hi ha dues obres –unes biografies de Mozart i de Beethoven, ja t'ho precisaré en una altra ocasió– que m'agradaria tenir. Suposo que es tracta de llibres una mica cars. Però com que tinc l'esperança de compensar-te'ls amb noves coses per a la teva col·lecció de papers bèl·lics i socials, crec que podem fer el tracte. Ja sé que «no te'ls acabaré». Però em fa angúnia abusar.

Una abraçada.

CARTES DE JOAN FUSTER A ERNEST LLUCH

Sueca, 23 de juny de 1966

Benvolgut i doctíssim economista:

Bon dia.

Resulta que uns representants del capitalisme local (tendencialment monopolista, sigui dit de passada) tenen la pretensió de confeccionar un llibre gros i seriós sobre això que se'n diu l'«economia valenciana»: el Banc de València, vol dir-se el Banc Central, vol dir-se –a escala domèstica– el senyor Villalonga. La idea em sembla molt enraonada i

digna d'encoratjament, ja que es tracta d'un paper –dos o tres volums– merament «descriptiu». No hi ha precedents d'això, en aquest racó del món. Per tant: «hágase el milagro, hágalo el diablo».

Bé. Els representants en qüestió han vingut a mi i als meus amics, amb l'esperança que podem treure'ls les castanyes del foc. Aquesta esperança és una mica gratuïta, però donades les circumstàncies no hi ha més remei que facilitar la maniobra. No cal dir que la nostra incompetència és absolutament clara, pel que fa a tot això. De tota manera, i després de puntualitzar mil escrúpols i discrepàncies de principi, hem accedit a intervenir-hi. En pla de «consellers», de moment.

I posats a «aconsellar», ens trobem amb la nostra més explícita incompetència tècnica respecte al particular. Hem estudiat la manera d'obviar-la, i hem pensat en tu. Ens agradaria de tenir unes quantes converses amb tu, abans de decidir què hem de recomanar que s'ha de fer. Sembla que tens fama de noi espavilat i d'expert en la matèria (si no en la variant «valenciana», almenys en general). ¿Podríem posar-ho a prova?

La proposta a fer-te és molt modesta: consistiria a convidar-te a passar uns dies a València, i a discutir l'esquema del llibre projectat. Res més que això. Els capitalistes al·ludits diuen que et pagaran els viatges, l'estada i algun cèntim suplementari. No et facis il·lusions, però! L'experiència demostra que el capitalista indígena no es distingeix per la seva generositat: no confiïs, doncs, amb unes dietes massa excelses. Ara: si podies combinar unes dates de lleure, festes oficials o no, i et decidies a baixar a València, t'estaríem molt agraïts.

Naturalment, aquesta gestió és privada, de tu a mi, i no crec que sigui incompatible amb qualsevol vinculació que puguis tenir –si en tens– amb d'altres institucions econòmiques més o menys professionals. De fet, jo no sé on ni per a qui treballes: però si treballes, és segur que treballes per a un capitalista o altre. Voldria que la meua demanda no suposés cap molèstia per a tu.

Contesta'm, i tan aviat com puguis, si acceptes o no de visitar-nos. Amb tota llibertat. I quan. Repeteixo: el taf o l'avió, i l'hotel, i una mòdica propina, ho tens assegurat. A canvi de les teves sapientíssimes opinions.

Que els déus et siguin propicis i t'ajudin a dir que sí. T'envio aquesta carta a través d'en Joaquim Maluquer, perquè desconec la teva adreça.

Cordialment,

Sueca, 4 de maig de 1969

Benvolgut amic Lluç:

Aquests dies, hem parlat amb el senyor Pizcueta i amb Ventura sobre la urgència d'enllestir, definitivament, l'estudi sobre l'economia valenciana. Tant per «quedar bé» davant els patrocinadors de l'obra (que ja comencen a estranyar-se de la nostra lentitud)

com per una òbvia necessitat de publicació immediata, ens convé que l'original estigui acabat «del tot» en un termini relativament breu. Personalment, crec que el llibre hauria de sortir al públic pel mes d'octubre, a tot estirar. Pensa, doncs, que entre la feina de traducció i correcció literària i gramatical, i el tràmit de la impressió –amb l'estiu intercalat–, tenim ben poc de temps disponible per a realitzar el projecte.

Si no recordo malament, tu tens ara tot el material a casa teva, a fi de revisar-lo. No sé si l'hauràs mirat ja. Confio que sí. En cas contrari, hauries d'afanyar-te a repassar-lo, encara que només sigui per assenyalar-hi les deficiències o els errors que calgui esmenar. Amb les teves indicacions, passariem els papers a algú que s'encarregués de fer-hi els canvis o les ampliacions que tu diràs. Pérez Casado ha passat a fer la mili i ja no ens hi pot ajudar; però crec que trobarem la persona idònia per al treball, a València mateix.

Hem decidit que Ventura i jo vindrem un dia a Barcelona, a parlar amb tu i a recollir el text. Ens interessa moltíssim –insisteixo– liquidar ràpidament aquest problema. De paraula, ens explicaràs quines són les qüestions pendents, i nosaltres ja procurarem resoldre-les. Així guanyarem temps i et causarem la menor quantitat de molèsties possible.

És ben probable que, si mentrestant no es produeix cap incident estúpid, fem l'excursió a Barcelona a finals de la setmana vinent, o sigui, els dies 14-16. Ja et confirmarem la data exacta. En el cas que tu tinguis algun inconvenient, avisa'ns de seguida. Però m'agradaria que poguéssim trobar-nos aviat.

Una abraçada

CARTA DE JOAN FUSTER A JORDI SOLÉ TURA

Sueca, 5 de novembre de 1968

Benvolgut amic:

Gràcies per la teva carta.

En realitat, les motivacions del meu article de *Serra d'Or* van ser molt diverses, com ja es veia ben clar per les referències explícites i implícites que contenia. I, certament, també hi entrava la teva declaració al *Correu*. He de confessar-te que em va sorprendre molt tot allò de «la soberania», perquè no era una cosa «lògica» en tu; però, com que aquells dies tothom semblava una mica fora de si, vaig creure que potser sí que ho havies escrit. Perdona el mal pensament. De fet, ja sé explicar-me que el redactor del *Correu* trabuqués les teves paraules: als «nostres» periòdics solen passar casos així, i ben sovint. També hi havia un altre passatge, a la nota del *Correu*, que em semblava «objectable»: era quan deies, si no m'enganyo: «¿Quin “pito” toquen els tancs soviètics a Txecoslovàquia?» Lamento no

tenir a mà el retall del diari: suposo que tu ho recordaràs, literalment. Per a mi, i vista la qüestió des d'un cert nivell, el problema seria si la utilització de tancs en determinades circumstàncies és o no «admissible», i tant se val que els tancs siguin indígenes o forasters. Els tancs soviètics dins la Unió Soviètica, o els tancs txecoslovacs dins Txecoslovàquia, llençats al carrer, no són més justificables, ni menys justificables, que els soviètics a Txecoslovàquia o –ai!– els txecoslovacs en territori soviètic. No és la marca de les màquines o el passaport dels tripulants allò que, al meu entendre, hi resulta decisiu. Vull dir en una àrea socialista per antonomàsia, on, teòricament almenys, el valor de les fronteres d'estats i l'amor propi nacional han de tenir un sentit bastant diferent que en el món «occidental i cristià». Tal vegada m'equivoco en l'apreciació. Però no vaig saber estar-me d'insinuar-la, en aquell article...

T'agraeixo que no t'hagis «estirat els cabells» en sentir-te al·ludit pel meu paper. La reacció d'alguns altres col·legues no ha estat tan plàcida. Estem massa acostumats a no «discutir» de cara al públic, i qualsevol petita voluta d'ironia que ens afecti arriba a semblar-nos un «atac personal». Això forma part del clima de «veinticinco años de paz» i de la son provinciana en què tots, vulguem o no, estem immersos. A mi m'han obsequiat ja amb tants insults en lletra impresa, que una de les gràcies de la «llibertat» intel·lectual consisteix en això: les «dolces molèsties de la llibertat», que deia, una vegada, un concejal de l'Ajuntament de Barcelona... En un altre pla, cal admetre que es tracta d'una premissa de l'ofici.

Quant a la nota que et proposes publicar al teu pròleg del discurs de Dubcek, no hi tinc res a dir. Naturalment. Acabo d'explicar-te per què. Pot estar ben tranquil, que no la interpretaré –no l'hauria interpretada així mai– com un «atac personal». Trobo absolutament correcte que em dediquis aquestes observacions: sóc «liberal»! I encara que no ho trobés «correcte», tu estàs en el teu dret de fer-les. Però, ja que has tingut la bondat de comunicar-me-les, ¿em permetràs que, al meu torn, te'n faci algunes, senzillament aclaridores?

En primer lloc, caldria que t'exposés, amb un cert detall, quin i com és el meu «liberalisme». Potser no és tan «clàssic» com pugui semblar a simple vista, i en el fons, no és sinó –aquest cop sí– el clàssic escrúpul d'un intel·lectual educat en el mite o en la confiança de l'únic tipus de «llibertat» que li ofereix (exactament: li nega) la seva societat, és a dir, la vella, arnada i capciosíssima llibertat «liberal». Però deixem-ho córrer, això. Explicar-t'ho ara en detall em representaria molt de temps i molt de paper, i tampoc no en valdria la pena. En tot cas, las reiteradas autodefinicions de «liberalisme» que vaig intercalar en el meu article tenien una finalitat estrictament provocativa. Ara: no m'en desdic. En aquesta absurda salsa celtibèrica en què vivim, tothom, els rics, els capellans, els becaris de la CIA, els registradors de la propietat, tothom, són «socialistes». La cosa em sembla tan boirosa, que m'estimo més atrinxerar-me en la desacreditada etiqueta de «liberal». «Ahora no hay de ese percal», canten en una sarsuela espanyola del segle passat.

De fet, el meu article no era cap «aprovació» dels esdeveniments de Txecoslovàquia. Torna'l a llegir, i ho veuràs. La meva filípica, una mica irritada, ho reconec, s'adreçava a denunciar allò que em semblà i encara em sembla una considerable frivolitat de l'esquerra

intel·lectual europea. Vista globalment, aquesta esquerra ha reaccionat amb una falta de coherència i amb una falta de prudència realment esborronadores. El senyor Sartre, i els altres «vellets bidimensionals» que han entrat en el joc, han opinat sobre l'afer de Txecoslovàquia com opinarien sobre el surrealisme o sobre l'art abstracte. El defecte data d'anys. Els intel·lectuals tenen –tenim– una òbvia tendència a veure-ho tot *sub specie* llibresca: tendència a creure que el món és una qüestió d'idees. De moral, en definitiva. I no és que jo vulgui fer el cínic, com es pensa Castellet, per exemple. És, únicament, que en l'incident de Txecoslovàquia, com en tants d'altres, hi ha interferits moltíssims factors, polítics, socials, estratègics, d'ordre nacional i d'ordre internacional, doctrinals també, i em sembla poc «just» de tirar al dret amb una o altra declamació sumptuosa. D'això, és clar, en dic frivolidat. Jo no sóc marxista, no acabo de ser marxista, perquè sóc massa vell per a «canviar» del tot; però del Marxisme he après unes quantes coses essencials, i sobretot, una diguem-ne cautela metodològica: la de procurar tenir en compte tots els ingredients d'una situació real, i correlativament, no deixar-me atrapar per cap ofuscació «idealista», ni que sigui «instintiva». L'esquerra europea –la no confessionalment marxista– ha protestat de la «invasió» de Txecoslovàquia en nom d'uns principis ben solemnes, no hi ha dubte, i ha pogut sentir sobre les seves galtes l'àcida escalfor de les llàgrimes de Kafka. Ètica pura: contradiccions i, el que és pitjor, confusió. Personalment, he fet constatar que jo, pobre de mi, formo part de la colla: participo de les contradiccions. Ara: estic en contra de la confusió...

Creu-me: el meu reprotxe a l'«esquerra» no venia ni ve instigat per la necessitat –liberal, «centrista»– de tenir actituds «definides», en el benentès que les possibilitats de «definició» són infinites. Però en matèria d'idees», la venerable recomanació cartesiana del *claro ac distincte* em sembla un precepte d'higiene bàsic. Demanaria «definicions» des de qualsevol posició, dreta, centre, esquerra, en què em trobés: les demanaria als altres com les demano a mi mateix cada dia. No necessito maniqueus per a refutar: no sóc dels qui s'alimenten de refutacions. Es tracta d'un problema de «comportament», a fi de comptes. ¿Prejudici «eticista»? No ho sé. Però és l'única manera d'anar pel món amb un mínim de claredat...

Estic en contra de la confusió, en contra del confusionisme, vingui d'on vingui, i especialment si ve de les meves pròpies ansietats, o d'ansietats similars. La crisi mundial de l'esquerra, de què tu parles, és una crisi de confusió. Sóc pessimista, en aquest punt, i no goso suposar que és crisi de creixement. De tota manera, per continuar amb el tema, ens caldria «definir» què és «ser d'esquerra». Ja m'imagino a què et refereixes, però no acabo de compartir el teu entusiasme, si és que és entusiasme. Sigui com sigui, no em «desorienta» el sobtat pluralisme de l'extrema esquerra (jo no poso en el mateix sac els Sartres i els Cohns-Bendits amb els marxistes, leninistes o no). Em desorienta l'esquerra *tout court*, en la qual m'insereixo, que no sap ser d'esquerra.

Queden algunes altres qüestions que m'agradaria tocar, també per evitar malentesos. Una, la referent a la posició presa pels Partits Comunistes occidentals i progressivament cristians (fotre del Garaudy i els seus mossens!). Però veig que no hi fas menció, en la teva nota. Una altra, allò d'«acceptar sense discutir la justificació oficial, etc.», amb el

«Manifest de les 2.000 paraules» inclòs. Sobre això, he de donar-te una excusa «material»: la meua secció a *Serra d'Or* té un límit d'espai, de dues columnes, i tot i que n'abuso fins a ocupar-ne tres, o tota la plana, l'extensió no permet *mai* exposar un tema qualsevol amb la plenitud de matisos que un voldria. Amb més paper per davant, hi hauria dit el per què del meu judici. Equivocat o no, però l'hauria dit.

Bé. Acabo. T'he «infligit» una lectura massa llarga. Perdó, doncs. Només vull afegir-hi que la «molt necessària polèmica política» que esperes, no es produirà. Hi manca el lloc, la «llibertat», i més que res, hi manquen els interlocutors. No hi ha més cera que la que crema, diuen al meu poble. ¿On veus tu els possibles «polemistes» per al cas? Si es tractés del surrealisme o de la pintura abstracta, encara encara...

Ben teu

L'ESPILL

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms _____

Adreça _____ Població _____ Codi postal _____

Telèfon _____ a/e _____

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número _____, raó per la qual:

- Us tramet un xec per valor de 24 euros* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- Us adjunte fotocòpia de l'ingrés de 24 euros*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bancaixa, Urbana Sorolla de València: 2077-0735-89-3100159143).

* Preu a Europa: 27 euros Resta del món: 30 euros

Data _____

Signatura

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València
c/ del Batxiller 1, 1a – 46010 València

Sanchis i Fuster: el compromís i l'amistat

Santi Cortés

*Correspondència, 4. Manuel Sanchis
Guarner, Josep Giner, Germà Colón*
Joan Fuster
566 pp., 2000, Editorial 3i4, València

L'edició de la *Correspondència* de Joan Fuster ha seguit un ritme regular, de forma que des de l'aparició del primer recull, l'any 1997, fins ara ja se n'han publicat cinc i el sisè no trigarà gaire. Ni cal dir que la publicació ha suposat una aportació extraordinària tant a la història de l'epistolografia valenciana com a la coneixença dels interlocutors i de l'entorn en què han desenvolupat la seua producció. El volum número 4 de què ens ocuparem tot seguit aplega les cartes de Fuster amb els filòlegs Manuel Sanchis Guarner, Josep Giner i Germà Colón. Ha estat el professor Antoni Ferrando, un altre dels estudiosos dedicats a la filologia valenciana, qui les ha recopilades i anotades amb el rigor i la precisió que el caracteritzen. A més, en la seua introducció no ha descurat cap dels aspectes a examinar dins aquesta mena d'escrits:

el perfil dels personatges, la tipologia de les cartes, l'anàlisi i la contextualització dels continguts, la relació humana entre els corresponents, llur significació intel·lectual, etc., per això i pel seguit de circumstàncies que concorren en la persona del curador, algunes d'elles estretament relacionades amb els protagonistes en tant que deixeble, col·laborador, col·lega i amic, Antoni Furió, coordinador general del projecte d'edició de la correspondència completa de Fuster, l'ha destacat com l'element idoni per fer-se'n càrrec. És, no cal dir-ho, un nou factor d'interès afegit a la lectura del volum.

De les tres sèries incloses, la més copiosa és la relacionada amb Sanchis Guarner (104 cartes). En realitat és amb qui l'escriptor de Sueca primer va contactar i amb qui va desenvolupar una més pregona amistat. La relació epistolar amb Josep Giner (22 cartes), tot i que s'enceta també a final de la dècada dels quaranta, és més tardana, menys prolífica i variada, i presenta lapsus temporals considerables. I amb Germà Colón (21 cartes) és més darrerena, la primera tramesa data de 1969. Aquest factor cronològic és el que ha marcat la disposició del conjunt. Ara bé, tot i l'encert d'agrupar en un sol llibre les lletres de Fuster amb els tres filòlegs valencians més representatius del segle XX, cal anotar que les dissertacions sobre lingüística tot i constituir el tema dominant no n'és l'únic; debaten així mateix de literatura (cas de Giner), es refereixen a l'edició de textos clàssics i a les possibilitats de col·laboració en la revista *L'Espill* (cas de Colón), o tracten de les circumstàncies i problemes del procés de recuperació cívica i cultural dels valencians sota la dictadura franquista (cas de Sanchis). El volum es tanca amb

un apèndix que completa el panorama epistolar precedent. Consta de sis textos fusterians, cinc dedicats a comentar llibres de Sanchis o a homenatjar el filòleg arran del seu obituari, i un darrer —en defensa de les Normes de Castelló— signat amb el pseudònim de Llorenç Mariner que Antoni Ferrando atribueix encertadament a l'autor suecà. Potser hagués estat convenient incloure-hi més ressenyes sobre altres monografies i textos guarnerians —«La canción que se perdió» (*Levante. Suplemento Valencia*, 237, València, 18-XII-1959), «Los pueblos y sus cosas» (*Destino*, Barcelona, 14-XII-1968), «Biografía de una ciudad» (*Destino*, Barcelona, 17-III-1973), etc.— i sobretot una carta inèdita de Sanchis al director del diari *Levante*, el franquista Adolfo Cámara, en què propugna la necessitat de diàleg, el dret a la llibertat d'expressió i la legitimitat de Fuster a usar el nom de llengua catalana aplicat a l'idioma dels valencians. D'aquesta manera el lector s'hauria fet una idea més exacta de l'opinió de l'assagista sobre les recerques de Sanchis i de la solidaritat d'aquest envers l'amic en un moment, a començaments dels seixanta, en què és objecte d'atac. Això no obstant, de tots els epistolaris fusterians publicats, aquest és el segon en interès general (per darrere del de Riera Llorca) i el primer en qüestions culturals referides al País Valencià. La glossa que segueix intenta aportar algunes idees a l'estudi de les relacions entre els dos homenots.

Prou abans de ser presentats personalment Sanchis i Fuster ja s'havien descobert com a autors. La coneixença física s'esdevingué el 1947, en una de les tertúlies del grup Torre, però la intel·lectual es produí en una circumstància anterior. Tots dos s'hi han referit. Fuster en una entre-

vista amb l'escriptor Enric Sòria, Sanchis a la carta número 4 del seu epistolari amb l'homenot suecà. Aquest havia adquirit *La llengua dels valencians* només acabada la guerra en un quiosc de la plaça de l'Ajuntament, de forma que la lectura d'aquest llibret degué impulsar les seues conviccions lingüístiques i catalanistes. En qualsevol cas sempre va demostrar-hi una predilecció especial i en els comentaris que li dedicà remarcava sistemàticament l'efecte il·luminador d'aquest opuscle sobre la consciència dels valencians. Més encara, el 1960, havent rebut una suma de mecenes barcelonins, decidirà invertir-la en la reedició del promptuari guarnerià, al qual, deia, devem aclariments fonamentals, especialment en el camp de la història de la llengua.

Per la seua banda, Sanchis tingué la primera notícia de Fuster a través de l'article d'aquest «Vint-i-cinc anys de poesia valenciana (1920-1944)», publicat en un dels primers almanacs de *Las Provincias* a la postguerra. Un estudi crític de tals característiques no podia passar desapercebut en l'ambient d'aleshores i menys encara en una persona tan vitalment interessada per les coses valencianes com Sanchis Guarner. Aquell text, signat a Sueca, escrit amb desinències barcelonines i no identificat amb cap veu coneguda, cridava a més a més l'atenció perquè l'autor demostrava unes qualitats excepcionals. Posseïa un coneixement pregon de la poesia valenciana dels darrers anys, expressava opinions intel·ligents, jutjava la vàlua literària de cadascun dels poetes esmentats amb encert i sense contemplacions, s'havia inventat un rètol generacional d'una enorme operativitat, etc. És lògic que un treball així sorprengués els valencianistes d'aleshores per

la capacitat analítica, pels plantejaments tan insòlits i originals i per l'«agudesia i valentia», virtuts que Sanchis li va reconèixer des del primer moment.

En aquest sentit, la lectura d'ambdós textos degué produir en sengles lectors un efecte paregut. *La llengua dels valencians* serví a Fuster per adonar-se'n que era possible anar més enllà. La lluita de Sanchis per la defensa i la dignitat de la llengua, així com la «lliçó patriòtica» i filològica que s'hi despenia, estimularen sens dubte la consciència d'aquell jove inquiet i procliu i li deixaren definitivament aclarides qüestions com el nom, l'extensió o la filiació de la llengua. D'altra part, l'article fusterià serví a Sanchis Guarnier per conèixer la incipiència d'un valencianisme més exigent que no el dels anys trenta i més inflexible davant les concessions i facilitats anteriors. «Aquests companys de Torre –dirà més avant– tenen en llur obra un mèrit transcendental, perquè atenen fonamentalment allò de què tan poca cura teníem els valencianistes de l'avantguerra: la qualitat».

Siga com vulga, només conèixer-se s'establí entre tots dos una voluntat de comunicació, sobretot per part de Fuster que veié en Sanchis, no sols un interlocutor eixerit i un informador directe del món cultural mallorquí, sinó un erudit afable i excel·lent i un mestre en lingüística; de fet era qui millor podia orientar-lo en qüestions relatives al model de llengua literària, el problema en què es debatia aleshores. Fuster, que s'havia fet llavors el propòsit de normalitzar-se com a escriptor en tot l'àmbit català, no acceptava les incongruències gramaticals de Carles Salvador ni de Josep Giner; per això, davant el desgavell de les seues propostes i l'avan-

tatge d'un sistema consistent i definitiu, adoptà la morfologia fabriana. Tanmateix, l'acord de l'editorial Torre d'unificar criteris sobre la base d'una valencianització morfològica convergent el féu desistir, tot i que eventualment, i cercar l'opinió d'un expert en preceptiva gramatical. Aquest és doncs l'origen de la correspondència entre ells, però sortosament no es limitaran a dialogar sobre normativa i policentrisme, aviat s'hi inclouran tota mena de comentaris, és a dir, d'explicacions, reflexions, confidències, discrepàncies, amb la qual cosa aquest epistolari, a més d'una font primària de coneixement de les actituds lingüístiques respectives, constitueix un arsenal de notícies variades sobre les seues circumstàncies personals, la producció pròpia, l'evolució intel·lectual, les afinitats, els punts de desacord, etc. (Fuster hi jugava també el paper d'informador crític de la cultura valenciana, en aquest sentit les seues cartes representen el contrapès de les de Casp i Adlert, atapeïdes moltes vegades d'informacions tendencioses.) I tot plegat fou possible perquè Sanchis havia fixat la residència a Mallorca, on treballava com a ajudant de Francec de B. Moll en la confecció del *Diccionari català-valencià-balear*. Si no hagués estat per dita circumstància excepcional no disposaríem avui d'aquest corpus en la forma com ens ha pervingut. Es tractaria més aviat de trameses esporàdiques i sense entitat perquè haurien tingut l'oportunitat de veure's i comunicar-se oralment. No és estrany que Antoni Ferrando constate que temes de tant d'interès com la publicació de *Nosaltres els valencians* o l'ingrés de Sanchis a l'Institut d'Estudis Catalans tot just hi tinguen ressò, per tal com són posteriors al retorn del filòleg a València.

Al llarg de quasi tres dècades s'enviaren més d'un centenar de cartes, algunes d'una extensió considerable, d'altres més expeditives, però la majoria importants perquè contenen un munt de referències imprescindibles, no sols sobre la trajectòria biogràfica dels interlocutors, sinó també sobre el valencianisme i els valencianistes de postguerra o, si volíeu, sobre tot allò referit a la defensa, represa i expansió de la nostra cultura en aquella època d'extrema dificultat. Ací es parla de la poesia inèdita de Fuster, del paper de l'editorial Torre, dels enfrontaments generacionals, de la necessitat d'assumir el valencianisme projectes més exigents, de la poesia insular de postguerra, de la consistència o mediocritat literària de llibres determinats, de la segona edició de *La llengua dels valencians*, de la refundació de l'Estel, dels contactes amb l'exili català, de l'anada de Sanchis a Nova York amb motiu de la repatriació dels materials de l'*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*, en poder del professor Tomás Navarro Tomás, dels congressos espanyols de poesia, de la campanya periodística desfermada el 1963 contra la iconoclastia de Fuster, etc. No es parla però de política, fora d'alguna referència aïllada. Fuster lamenta la manca d'oportunitats per difondre tantes qüestions susceptibles de diàleg i polèmica en tribunes públiques. Sanchis defineix amb la ironia «paradís burocràtic i centralitzat» el procés de tramitació franquista de certs expedients i declara la seua proximitat ideològica amb els exiliats: «me'n separa molt poca distància política», diu, en relació als impulsors de *La Nostra Revista*, aquests militants socialistes i republicans. Hi abunden en canvi les opinions sobre personatges –poetes, gramàtics o erudits de la

«generació de 1930»– com Josep Giner, Ricard Santmartí, Carles Salvador, Almela Vives; també sobre escriptors més recents: Josep Iborra, Josep Palàcios, Maria Beneyto, Burguera, V. Andrés Estellés, Enric Valor, Lluís Alpera, Joan Valls, Raimon, etc. Alguns dels primers foren objecte de la ira de l'assagista atès que afavorien la continuïtat d'un valencianisme tronat. També Carles Riba rebé una fiblada perquè, segons Sanchis, no sols s'havia manifestat contrari a la introducció de valencianismes dins el diccionari normatiu, sinó que fins aleshores no s'havia dignat a visitar el nostre país. Però, en matèria de retrets, els qui s'emportaren la palma foren Miquel Adlert i Xavier Casp, sobretot el primer, a causa del seu comportament bronquinós. Sovint aquestes cartes constitueixen una semblança moral dels «senyors de Torre», de les seues dèries, les insolidaritats, la tendència a desenfocar certes qüestions, la submissió incondicional de l'un, l'ascendent absolut de l'altre, la volubilitat de tots dos, etc. Sort que Fuster va deslligar-se i obrir-se a expectatives diferents perquè durant un temps les lletres trameses a Mallorca no contenien sinó la narració de fets desagradables i de neguits. Moltes de 1950 i 1951 són gairebé monotèmiques, o si més no plagades de referències al dogmatisme d'Adlert i als seus enfrontaments contra els valencianistes que no s'ajustaven al seu patró de pensament. Deia el nostre homenot que la «guerra civil» entre els dos grups rivals nacionalistes de postguerra no disposà «de publicacions adequades on esbravar-se». És cert, però no s'esqueia tampoc que fos airejada perquè constituí un espectacle desastrós, que només havia servit per dividir i retardar la construcció unitària del valencianisme en els moments

justament de màxima necessitat. A hores d'ara, gràcies a les missives de Fuster tenim moltes clarícies, tant sobre la responsabilitat de cadascun dels personatges implicats com del seu allunyament personal de Torre, causat per les dissidències reiterades amb Adlert i per l'objectiu inalienable de preservació de la seua llibertat.

Tingué sort el nostre assagista en la qualitat dels seus corresponals. Quan estableix contacte amb Sanchis, no gaire després ho farà amb Riera Llorca, Martínez Ferrando i Agustí Bartra, i amb tots manté un diàleg sostingut i ple d'estímul intel·lectuals. A més, tot i la simultaneïtat d'aquests epistolaris i la identitat d'alguns dels temes tractats, hom no té la impressió de repetició. L'enginy i l'habilitat de Fuster proporcionen sempre una visió o un detall nous. Amb Sanchis, no cal repetir-ho, trobà un destinatari ajustat. Era la persona amb qui podia dialogar sense el temor de veure manipulades les seues paraules; era qui podia oferir-li orientació, i no sols en qüestions d'erudició o d'usos idiomàtics, sinó de tàctica a seguir. Així, en certa ocasió, el filòleg, tot al·legant-ne la condició d'individu de més experiència i edat, va gosar demanar-li que no trenqués totalment amb Torre, malgrat el pes de les diferències, perquè tal decisió podria reportar conseqüències negatives o abocar al fracàs. I ací les seues paraules ressonen profètiques: «Ja saps que tu [Fuster] i ell [Casp] sou els dos capdavanters en la meua il·lusió i la meua esperança, i crec que la vostra unió, o almenys la vostra concòrdia, és imprescindible per a la continuïtat de la tasca i de l'èxit». Sanchis és també qui l'informa de l'impacte dels seus llibres, de la impressió que causen les seues actituds, de la necessitat de la seua presència en deter-

minats actes i publicacions, és qui entén els seus poemes més agosarats, qui l'anima a publicar-los, qui sent com a propis els mèrits de Fuster, qui el felicita permanentment: de fet cada llibre que trau origina una expressió de compliment. En aquest sentit els textos guarnierians adopten de vegades o la tonalitat pròpia d'un company solidari i animós, o la d'un editor, o la d'un erudit que es lliura generosament a resoldre dubtes, esmenar errades, plantejar observacions, o més sovint la d'un admirador incondicional de l'obra fusteriana que llig amb la passió de qui ha descobert un escriptor excepcional. Sanchis veu en Fuster l'assagista agut, el pensador brillant, l'historiador de la literatura que calia al País Valencià, el crític literari perspicaç, l'impulsor d'un valencianisme crític i modern. I és per això que s'hi lliga com a amic, com a lector i com a correligionari en la construcció d'un país. La «meua estimació per tu –confessarà– és ben grossa, i no sols en l'aspecte literari i patriòtic, sinó, també en el personal».

Les cartes entre ells es fonamenten doncs en l'amistat i el compromís amb la cultura dels valencians. Tots dos senten una veritable necessitat de comunicació, fins i tot Sanchis, que era un epistolari negligent, amb Fuster complia amb regularitat. No podia ser d'una altra manera, perquè s'hi complementaven prou bé i perquè cercaven els mateixos objectius, d'ací que les coincidències en l'anàlisi de moltes qüestions sovintegen entre ells. Frases com ara: «compartesc plenament el teu parer», «estic d'acord amb les coses que em deies», i d'altres semblants no són infreqüents. Ara bé, és clar que existiren també divergències i algun conat de polèmica. Discrepen no sols en l'elecció del

model de llengua literària i en les aspiracions que ha d'encalçar el valencianisme, sinó en la valoració del folklore, en l'anàlisi de la situació cultural (Fuster pels volts de 1958 la jutja «en "pessimista"», Sanchis tot el contrari), en la irreverència de certes formulacions, en el problema de les relacions amb Catalunya, etc., però intel·ligents i civilitzats com eren tals dissidències mai no propiciaren cap distanciament irreparable.

En conclusió, hem de felicitar-nos per l'aparició d'aquest recull perquè: 1) forneix informacions i testimonis de gran relleu sobre les dificultats i l'esforç invertit en el procés de reconstrucció de la cultura nacional; 2) fa veure encarats els estils i les visions de dos dels intel·lectuals valencians més remarcables de la segona meitat del segle xx. Ací trobem l'esperit conciliador de Sanchis i l'irònic i contundent de l'assagista; 3) permet conèixer aspectes concrets de la personalitat dels interlocutors. Fuster de vegades s'autodescriu amb etopeies com ara: «jo sóc, per naturalesa, bastant pacífic», «no tinc vocació de patriarca», «procure obrar sempre amb la màxima honestat que m'és possible», etc. Doncs bé, si afegim al valor immens de les cartes, la solvència de l'estudi preliminar, l'excel·lència de les anotacions i l'interès de les aportacions existents als reculls amb Josep Giner i Germà Colón, obtenim un llibre digne de la més estricta i escrupolosa atenció. □

Misericordiosíssima memòria històrica

Biel Mesquida

Correspondència, 5. Francesc de Borja i Aina Moll, Joan Coromines, Josep Maria Llompart

Joan Fuster

466 pp., 2002, Editorial 3i4, València

Quan vaig acabar de llegir les 453 planes de *Correspondència* de Joan Fuster («Càtedra Joan Fuster», Universitat de València i 3i4), amb Francesc de Borja Moll i Aina Moll, Joan Coromines, Josep Maria Llompart, va ser com si hagués assistit com un amic íntim i invisible i, alhora, com l'ull d'una càmera documental a les converses privades, personals i intransferibles que es creuaren, a mà i a consciència, aquests cinc caps clars de la cultura catalana en un temps incompromissable que va des de 1952 fins a 1991. Ara, quan intent filar aquestes línies de comentari de lector, he de fer un parell de prèvies. Primer de tot he de dir que atesa la meua relació personal amb l'amic Joan Fuster i amb els seus corresponents mallorquins, que constituïren per a mi una essencial part amistosa i combativa per a la supervivència de la llengua i cultura catalanes en temps del franquisme, la lectura de les dues primeres parts –120+1 cartes de Fuster a l'Editorial Moll representada pel «pare Moll», n'Aina i en Llompart, per

dir-ho amb mots quotidians i 24 cartes de Fuster a en Llompart–, m'ha resultat molt informativa per un cantó i molt impressionant per l'altre. He pogut veure amb una perspectiva molt distanciada, i per això amb molt de focus, detalls claríssims d'un temps que forma una part significativa del fris històric i social de la meua adolescència. Perquè com molts de joves dels seixanta vaig començar aprendre a llegir assaig català en planes com les de *El descredit de la realitat*, el primer llibre de Fuster que es va publicar dins la «Biblioteca Raixa» de l'Editorial Moll el 1955. I dins la dictadura franquista que com a bon règim feixista ens obligava a combregar amb tantes de mentides i misèries i ens prohibia totes les llibertats, vaig conèixer la castració de la censura. I la dels llibres escrits en català sabia que, a més a més, era triple. L'autocensura que s'imposava cada autor, la censura del règim i, per afegitó, la censura dels pocs editors catalans. Aquesta darrera, la menys estudiada, es produïa en la prohibida, amenaçada i aporuguida cultura catalana per una trama complexa de raons entre les quals destacaria la forta influència religiosa per un cantó i la dominança d'un pensament conservador i «benpensant» en editors i nombrosos de lectors. Des de la segona carta de Francesc de B. Moll a Fuster la censura apareix. I també una de les essencials característiques de l'ideari editorial mollià, publicar «obres d'escriptors de tot el domini de la llengua catalana i de diversa tendència, sense cap limitació geogràfica ni tampoc estètica». El pare Moll i el seu «clan» tenien molt clares idees tan «perilloses» com la unitat de la llengua catalana i la cultura dels Països Catalans d'on era la llengua pròpia. Els llibres de *Cap d'any*, que sor-

tiren de 1956 a 1964, en els quals Fuster va col·laborar, i va ajudar a trobar col·laboradors, fent la crònica anual del País Valencià, és un altre exemple ben clar d'aquesta visió unitària dels Països Catalans, que no feia altra cosa que reproduir aquells secretariats a cadascuna de les regions catalanes que s'havien creat per als treballs del *Diccionari Alcover-Moll*. Fuster desconfia també delsensors que amb el seu llapis vermell tatxaven tot allò que tingués aspecte crític i tot allò que no entenien, i comenta: «Espere que els senyors de la censura no trobaran en el meu escrit massa coses contràries a la moral, al dogma o als “principios fundamentales del Estado”». El segon llibre de Fuster per a «Raixa» és *La poesia catalana*, que per una sort especial no té directes retocs censurals, encara que unes correccions que havia fet l'autor no pogueren ser col·locades perquè s'havia de treure el text «exacte» enviat a censura. El gust per tots els aspectes de l'edició, des de la tipografia a les imatges i, sobretot, la correcció lingüística, són temes constants en les cartes amb els seus editors, com per exemple aquest fragment que li diu a Aina Moll: «No cal dir, encara, que sotmeto la meua pobre gramàtica a la teva superior revisió: adverteix dels solecismes i dels barbarismes més repugnants que hi trobis, i t'ho agrairé». El tercer llibre *Indagacions possibles*, tindrà més desventures. En una carta d'Aina Moll del 27 d'abril de 1958, quan el llibre ha tornat de la censura franquista, es veu a les clares l'existència d'un públic de «Raixa» que fa feredat, gent pobre d'esperit que té la pell molt fina i per un no res se sent ofesa. «Hi ha un capítol, però, que, de cara sobretot al públic de Raixa (que és molt ampli i no sempre ben preparat) crec

que caldria suprimir. Em refereixo al titulat “Etiologia del desprestigi”, que aixecaria –n’estic ben segura– protestes sorolloses i em costaria més d’un disgust». La censura franquista només es carrega part d’aquest capítol i tot el dedicat a Erasme i una part de “Literatura i societat”. A Aina Moll li sap greu i diu: «Esper que em perdonareu l’exigència de suprimir la part del capítol que us impòs jo. He dubtat molt abans de fer-ho, i he consultat el meu pare i en Sanchis, i tots dos creuen com jo que és necessari». La resposta de Fuster està amarada d’una resignació rebel a la qual s’hi afegirà la tristesa quan surti el llibre: «Certament, no tinc més remei que resignar-me a les supressions que vós i la censura m’imposeu». «I el contingut, amb unes absències tan escandaloses que realment em posa trist. Però què hi farem! Si els bons costums queden salvats, i l’ànima de tots i cada un dels subscriptors de Raixa –jo *y compris*– a recer de qualsevol indecorosa pertorbació, donaré per ben fetes les supressions. Em resigne, doncs...». Un xic de sarcasme fusterià és bo per donar humor als talls. Crec que aquesta part m’ha tocat amb càrregues de profunditat, perquè m’ha fet retornar als temps del lliberticidi, que ens mutilà tantes de possibilitats, que ens va fer perdre tant de temps, que ens va castrar tantes d’idees, pràctiques i potencialitats. Fuster no s’atura de voler fer entendre allò que sap que és: un ciutadà dels Països Catalans i proposa als Moll dues idees de llibres que segueixen el seu sobre poesia i el d’en Cirici sobre pintura: *La música catalana* i *L’economia catalana*, en serien els títols. I afegeix: «I potser no una història com els altres llibres, sinó un panorama actual que abraçi tots els Països Catalans».

Volgut Lector d’aquests comentaris. Vaig fuit, vaig amb presses i corregudes, per raons de temps i de feina i de la revista que em demana aquest text amb urgència. No podré dir el que també m’afectà veure que un altre llibre de Fuster per a «Raixa», *Judicis finals*, fa arrufar el nas a Aina i fa dir a Francesc de B. Moll que certs judicis li semblen «totalment desorbitats» i «hi ha mitja dotzena d’aforismes que jo no publicaria sense repugnància». Hi ha un dels judicis maleïts que, malgrat la manca de temps, voldria reproduir *in extenso*, perquè crec que conserva molta d’aquella irradiació fusteriana sulfúrica i prodigiosa tan necessària en la cultura catalana handicapada sempre de debats i crítiques fondes. Escolta, Lector, la meravella: «Un càlcul estadístic, bastant perfecte, fet sobre la massa total de la literatura catalana produïda d’ençà de la Renaixença, em dóna per resultat que, quant a la temàtica, / a) el 60 per 100 és una glossa més o menys acadèmica d’aquells versos de Verdaguer que diuen: / Tot sia per vós, / Jesuset dolcíssim; / tot sia per vós, / Jesús amorós; / b) un 30 per cent tracta de l’Empordà: i / c) el 10 per cent restant s’ocupa dels temes habituals en qualsevol literatura civilitzada». Felicitement el judici es va salvar i Moll li comenta: «Ja veureu que hem respectat el vostre interès a fer-hi figurar aquella “humorada” del Jesuset dolcíssim... [...] Ací no som dictadors, malgrat la mala fama de tals que atribuïu als editors». Stop! Com pots veure, Lector, el llibre mostra les interioritats d’una relació autor-editor-amic en uns temps bestials que feien que unes persones tan sàvies i magnífiques, fora de tota sospita d’intentar treure llibertats als escriptors, com n’Aina i el pare Moll, s’haguessin de con-

vertir en censors per mor d'una societat corrompuda, amarada de pors, de rencors i dominantment carca. He d'anar per feina perquè em demanen aquest article a les totes. Esquematitzaré. Les 21 cartes de Fuster amb Llompart són de dos col·legues que es respecten, s'admiren i lluiten a la mateixa trinxera cultural. M'agrada aquesta confiança de Fuster cap al poeta quan, en una carta on parlen del llibre *Babels i Babilònies*, número 89 de «Raixa», que ha de sortir per la Festa del Llibre del 1972 i que per les presses (sempre el mateix problema!) Fuster no podrà veure galerades, aquest li diu: «Deixo les correccions al teu arbitri. Esmena'm allò que creguis que cal esmenar, en matèria de llengua. Ja saps quin és el meu criteri: un to "neutre", sense excessos acadèmics, ni velleïtats locals. "Una cosa que estiga bé", com diem ací». La darrera part és la correspondència de Fuster amb el savi Joan Coromines. M'ha emocionat l'amor que li professa Coromines als textos fusterians i els estímuls que li dona amb frases que segur que el carregaren amb milers de cavalls de força. La primera carta de Coromines ja li alaba uns articles publicats a la revista de l'exili mexicà *Pont Blau* i li diu meravelles de *El descrèdit de la relitat*: «La meva felicitació més viva per aquest assaig, que em vaig empassar com bresques fa tres mesos». A les cartes de Coromines m'ha fet molta de gràcia aquest desig, que no arriba mai, a tenir una conversa amb Fuster «per afers que ens interessin a vós, a mi i al país». Aquestes cartes m'han fet saber el desconeixement en què tinc al pare de Coromines, Pere Coromines, que només he llegit en les nombroses cites del *Diccionari crític etimològic de la llengua catalana* i que m'ha fet llegiguera, especialment els

poemes «massa eròtics, o massa virulentament epigramàtics». La defensa de Coromines perquè donassin el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes a Josep Pla, també diu molt d'ell. Finalment el llibre es clou amb un apèndix en què hi ha un text fusterià sobre el centenari de Mossèn Alcover que és una lliçó magistral que he rellegit i subratllat amb passió: quina lucidesa! quina justesa! quina claredat! quina lluminària! «*El Coromines*» *Historia de las palabras* és un text magnífic i un cant al mestre i *Las islas con su voz* un altre cant als treballs magnífics del filòleg i editor Moll, de Llompart, i dels nombrosos escriptors mallorquins: de Marià Aguiló a Miquel Bauçà. Com a lector fervent vull donar les gràcies a Antoni Furió, que ha dirigit l'edició i ha fet un emmarcador proemi. A Josep Ferrer, Joan Pujadas i Joan Ferrer, que han preparat el volum amb perfecta cura, detalladíssima i difícil contextualització de noms i fets, i ens han donat un pràctica introducció. I, també, a l'amiga Aina Moll, que a més a més de deixar les seves cartes i del seu pare, ha escrit un llarg i clar pròleg que ens ajuda a veure les clars i les fosques d'uns temps difícils. Llegir aquesta correspondència és entrar en la memòria històrica més necessària que mai en un temps en què ataquen els feixismes i les amnèsies. I, ataquen, cal dir-ho fort i català, per molts de cantons a la llengua i cultura catalanes. Llegir i rellegir aquest llibre és una vacuna i un estímulo. □

Joan Fuster i la literatura del jo

Josep Iborra

Joan Fuster, Obra Completa, 1
Edició a cura d'Antoni Furió
i Josep Palàcios
1088 pp., 2002, Edicions 62/Diputació
de Barcelona/Universitat de València,
Barcelona

Considerable, important, la iniciativa editorial que han posat en marxa, conjuntament, la Universitat de València, la Diputació de Barcelona i Edicions 62. Em referesc a l'aparició del primer volum de l'Obra Completa de Joan Fuster. La mateixa editorial havia ja publicat dins la col·lecció «Clàssics catalans del segle XX» set volums de la seua Obra Completa entre 1968 i 1994, que es va interrompre en aquest any.

Ara, en la nova sèrie, «Clàssics Catalans», en què han aparegut ja alguns volums de gran format, de més d'un miler de pàgines, com els dedicats a Joan Vinyoli, Marià Manent, Foix, entre altres més, el projecte de l'Obra Completa de Joan Fuster a cura d'Antoni Furió i de Josep Palàcios, té un interès especial. Com podem llegir en el text «Preliminar de dos», el propòsit, ara, és d'incloure –en els set o vuit volums previstos– tots els seus escrits en català –publicats o inèdits. És

una empresa que correrà paral·lela a l'edició, ja avançada, de la *Correspondència*.

L'organització dels textos que s'hi recolliran, de més a més, és diferent del que es va seguir en l'anterior temptativa editorial, ja que ara hi ha, d'entrada, una perspectiva integral i global dels papers fusterians. I encara cal afegir-hi que serà –ha començat a ser– una edició més fiable, més fidel, perquè hi ha pel mig un treball pacient de revisió per part d'Antoni Furió i de Josep Palàcios. Tots dos signen el «prospecte» de l'edició. El primer és, a més, autor d'un «Perfil biogràfic de Joan Fuster» i, el segon, d'un text lliure, amb el seu estil peculiar, «Dues mitges notes preliminars, assajant».

El volum està estructurat en tres seccions: «Poesia», «Aforismes», «Diari» i una sorpresa: «Dibuixos i vinyetes». En la primera hi trobem *Set llibres de versos, l'Obra pia*, i un aplec de composicions disperses en diferents publicacions. La segona –«Aforismes»– recull els apareguts en forma de llibre; els que figuren en el miscel·lani *Sagitari* o, amb el rètol «D'altres judicis finals», procedents de revistes i diaris. Finalment la secció *Diari*, inclou tot el material publicat o inèdit –els quaderns manuscrits, VIII i IX...

Finalment hi ha un apèndix –«Notes explicatives i materials complementaris»– a càrrec dels editors. Hi trobem una «Introducció» que explica i puntualitza les directrius d'aquesta edició. Un altre grapat de fulls s'ocupen de la procedència dels textos disposats per ordre cronològic, tant pel que fa a la «Poesia», com els «Aforismes», el «Diari» i les «Vinyetes i dibuixos». Hi trobem, també, «Notes» introductòries a cada secció del volum, amb molta informació –fonts, comentaris, referències, tex-

tos d'altres escriptors sobre tal o tal paper de Fuster, etc. En un altre apartat els autors ens expliquen els seus «criteris d'edició». De més a més, les notes corresponents als textos que integren aquest primer volum i a les variants corresponents.

Totes les particularitats, que acabe de repassar ràpidament, fan que aquesta edició no es redueca a una mera reproducció de l'anterior, interrompuda, o de llibres que no s'hi van incloure.

Aquest primer volum és, doncs, tot un esdeveniment editorial i una bona oportunitat per encarar-se, *de nou*, amb l'obra de Fuster. Més encara si tenim en compte que està organitzat d'una manera unitària, coherent. Per una banda, els textos que s'hi recullen corresponen, cronològicament, a la primera etapa de la seua activitat com a escriptor, entre la dècada dels quaranta i dels seixanta. Per altra part, tot aquest material apunta al Fuster més personal, ja que es tracta de versos, aforismes, diaris i dibuixos. Els editors en són ben conscients, quan escriuen que s'hi han inclòs «els materials, en certa manera, més personals, més informats per allò que en podríem dir la "literatura del jo", si és que realment hi ha cap paper, en tota l'obra de Fuster, que no giri entorn del "jo" axial de l'escriptor». I tenen tota la raó en la doble consideració. Subratllem, però, que els textos que s'hi apleguen ens acosten d'una manera més directa al jo de l'escriptor, al centre original i originari de tota la seua obra, al Fuster, diríem, més immediat o més quotidià. Les tres seccions –a part i combinades– en què està distribuït el material, el posen en «evidència» de diferents maneres. Però totes tenen en comú una mateixa cosa: responen a sol·licitacions pautades pel ritme de la seua vida, per les

circumstàncies personals –lectures, relacions, esdeveniments, locals o no. Més precisament, han estat escrits d'una manera espontània, sobre la marxa, i, per tant, registren *in nuce* els moviments del seu pensament i de la seua sensibilitat, que ell va anotant: un vers, per exemple, que se li acudeix –el primer, com deia Valéry, que donen les Muses–, o un aforisme que ha sorgit ja fet, com una il·luminació, o l'apuntament reposat d'una observació, d'una ocurrència, d'una hipòtesi, d'una conversa... Clar, l'espontaneïtat d'aquests escrits és relativa. Sobretot pel que fa als seus poemes. En tenim variants –aquí recollides– però no esborranys. El que tracte de remarcar ara és, només, que aquesta part de la seua producció respon a un Fuster més interior, més personal. El «jo» poètic és el del principi de la seua carrera com a escriptor, el més radical. No sabem quin va ser el «primer» vers que se li va acudir. A partir d'ell, i empentat per ell, va construir el corresponent poema, cosa que suposà –encara que no sempre– reflexió, paciència, correccions, canvis. En qualsevol cas és en els versos on podem trobar les ressonàncies més íntimes de l'autor.

Pel que fa als aforismes, és molt possible que ara els puguem llegir tal com se li van acudir. Però també no hem de perdre de vista que, més d'una vegada, els haurà treballat una mica per arrodonir la seua formulació de la manera que li resultara més satisfactòria. De l'apunt de l'aforisme a la nota més o menys llarga del diari, es pot passar sense solució de continuïtat. Hi trobem els seus «pensaments» més o menys desenvolupats, així com altres tipus de textos. Ara bé, a la vista dels quaderns que s'han conservat –que en aquest volum es reprodueixen íntegrament– no es tracta

d'esborranys. Hi trobem poques correccions. L'«espontaneïtat» de Fuster, fins i tot en aquests papers destinats a ell mateix, es manifesta d'una manera reflexiva, ordenada, precisa. Hi funcionava amb allò tan cartesiana que sempre tenia present: les idees, clares i distintes. La seua naturalesa l'hi inclinava.

Dels versos al diari, passant per l'aforisme: la literatura més apropiada, i apropiada, al jo fusterià, la que el fa més *pròxim* a nosaltres. Literatura, doncs, del jo? Anem a pams.

Hi ha una literatura «del» jo que és, alhora, una literatura sobre el jo, el del mateix escriptor. És la que està integrada per diferents manifestacions literàries com les confessions, les memòries, les autobiografies, els diaris... Hi podríem afegir les novel·les, quan són clarament autobiografies transposades al registre de la ficció. I encara, els epistolaris. No cal, però, ara, estirar o precisar la llista d'apartats d'aquest gènere. El que hi compta és el fet que els autors d'aquests papers en són la matèria d'una manera directa i central. Hi narren i comenten la seua vida, o un determinat període d'ella. O —com en el cas dels diaris— hi anoten dia a dia la seua aventura personal, política, religiosa, intel·lectual o de l'ordre que siga; o apunten el que els ha passat durant la jornada, la seua pròpia quotidianitat contingent, viscuda amb indiferència, amb joia o amb desesperació.

És obvi que els diaris de Joan Fuster no tenen res a veure amb *aquest* tipus de literatura. No és això el que hi troben els seus lectors. De més a més, ell mateix ha donat les explicacions i precisions oportunes pel que fa als seus quaderns. El que ell hi descarta, d'entrada, és «qualsevol

vel·leïtat de confiança». No es tracta de cap «diari íntim». «En decidir-me —diu— a dur un “diari”, no em movia la intenció de cultivar els trucs de la “intimitat”».

Si podem parlar d'una literatura del jo a propòsit de Fuster no és, doncs, des de l'angle de la intimitat. Hi ha un «jo» fusterià —però no un jo girat sobre ell mateix. El que en ell hi havia de privat, estava, segons ell, privat d'interès per al lector. El lector: és un punt clau, que també assenyala, per tractar d'escatir l'abast del seu jo en la literatura. El seu diari té en compte possibles lectors, els lectors del possible article, assaig o llibre que podia fabricar. «Havia de ser, més que res, un instrument de treball per a mí. Exactament, una mena de dipòsit d'apuntacions, *calamo corrente*, directes, a partir de les quals, després, em fos possible d'esbossar reelaboracions més àmplies o més estudiades».

D'entrada, doncs, la inscripció en el diari «no venia condicionada pel disseny d'una publicació immediata». Aquest és l'aspecte que més amunt he assenyalat. Els textos —la prosa, sobretot la dels diaris— ens permeten acostar-nos a un Fuster, més immediat, menys condicionat, més *in live* en el seu «obrador». «És —diu— una manera d'escriure “d'anar per casa”: l'escriptura en samarreta». «Al capdavall —seguim llegint— aquesta era l'única “intimitat” viable».

Aleshores, podem tancar ja la qüestió? Doncs no. Ha quedat descartada la literatura del jo, en tant que confessió o confiança, o autoanàlisi. No, però, en tant que, «literatura del jo». En quin sentit ho és o se li pot aplicar?

Una direcció en què podem examinar aquest punt ens porta a Montaigne. Els seus *Essais*, ja d'entrada, en el seu avis al lector diu: «c'est moi que je peins», i acaba

afirmant: «je suis moi-même la matière de mon livre». A pesar d'aquesta rotunda declaració, l'obra que va escriure no cau a la banda de la literatura íntima. La «matière» és ell mateix —«moi-même»— però sense oblidar que «cadascú porta sencera l'humana condició». Aleshores parla d'ell mateix i és per constatar convergències, divergències o diferències amb els altres. Montaigne s'interroga, es contrasta, repasant el comportament dels homes, tant com el veu o el troba en els llibres o en la tradició oral. Quan escriu «jo» està molt lluny d'entendre'l separat, aïllat. Si en fa la «matèria» del seu llibre és perquè és una matèria comuna a tots, però declinada per cadascú a la seua manera. Els seus escrits —*essais*— són exercicis personals per conjugar el seu «jo» amb el «nosaltres», per pensar-se i pensar l'home. En fer això, inaugura una nova literatura del jo que no és confessió, sinó exploració de la seua pròpia experiència.

Fuster, és ben sabut, era un assidu lector dels *Essais*. Era de la família dels qui diuen, de tant en tant, «el meu Montaigne...» Hi ha afinitats entre tots dos, com hi ha influències de l'escriptor de Le Perigord en l'escriptor de Sueca. Però també són molt grans les diferències entre l'un i l'altre derivades de la respectiva situació històrica, del seu estatus social, personal, cultural, etc. Fuster no hauria subscrit, ni de bon tros, moltes de les posicions de Montaigne. És la idea de l'home i el mètode de pensar allò que subscriuria d'alguna manera.

Pel que fa a la qüestió que m'ocupa, crec que si es pot parlar, a propòsit de Fuster, d'una «literatura del jo» és amb relació a la de Montaigne. Aquest escriu assaigs sense ordenar-los, datant-los cronològica-

ment, com un diari de les coses que li passen pel cap. Fuster, en aquests quaderns sí que ho fa. Però en ell això té poca rellevància ja que no és realment un diari de coses viscudes. «M'agrada —diu— per escrúpol, conservar l'ordre de les dates, i també, una mica, per seguir la tradició del gènere». La tradició precisament que, a partir de Montaigne es constituirà, sobretot al llarg del segle XIX i, especialment, del XX. Els escriptors francesos contemporanis —Gide, Du Bos, Léautaud, Valéry, etc.— s'hi han lliurat generosament.

Ara bé, de tota aquesta literatura dietarista, Fuster és un dels menys inclinats —junt a Valéry, però aquest més radicalment— a constituir-se en matèria de les seues llibretes. Si Montaigne declarava que ell mateix era *la matière* del seu llibre, crec que Joan Fuster podria haver afirmat que ell n'era *la forma*. No es tracta, però, d'un jo formal. No podem oblidar un llibre tan fonamental de la seua primera etapa com és *Les originalitats*. S'hi manifesta en contra de qualsevol forma d'exagerar, mitificar o mistificar el propi jo per tal d'afirmar-lo com diferent al dels altres. En canvi, defensa la dimensió irrepètible de cada home, la seua diferència davant els altres. Si un ja és original, ve a dir, no cal preocupar-se per ser-ho. El que cal i importa és *evidenciar* aquesta parcel·la original, gran o petita, que cadascú porta dins la humanitat comuna. Aquesta idea, però, en Fuster, no és pura teoria, sinó una exigència pràctica, moral i estètica alhora. Si més no, ell la va fer seua com un imperatiu que era un imperatiu de fidelitat a ell mateix, al seu «jo», integralment entès...

En els *Aforismes*, en trobem molts relatius al seu jo. Per començar —és el primer de la sèrie— aquell que diu que «Joan

Fuster és la mesura de totes les coses». El seu jo, doncs, com a mesura, com a *forma* i, per tant, com a forma de la literatura en què s'assaja i es posa a prova. N'hi ha un altre que torna a insistir i a subratllar radicalment la seua pròpia personalitat: «Hi ha qui és advocat, o mestre, o polític, o poeta, o pagés. La meua professió, en canvi, és de ser Joan Fuster». Posar-hi el seu nom i cognom i no el pronom «jo» és una manera de subratllar la persona concreta que és i que vol ser i d'una manera *substantivament* integral, no unidimensional i no *adjectiva*.

En última instància, Fuster escriptor, dietarista, tot afirmant-se en ell mateix tracta d'evitar-se com a jo. «Com més hi penso —és un altre aforisme— més crec que ser jo és una forma de neurosi, bastant inconfortable, per cert». No sols, doncs, no es vol «matèria» del seu «llibre» —de les seues llibretes— sinó que es constata incòmode i «anormal» en tant que «jo», no, però, en tant que «Joan Fuster». Hi ha com una ratlla que els separa. La fórmula així: «No és que m'agrada de dir “jo”; és que no tinc dret a parlar amb un altre pronom personal». Vol parlar com «Joan Fuster», però, inevitablement, només ho pot fer dient «jo». No té més remei que utilitzar el pronom de primera persona, però també ho ha de fer per raons ètiques: només té dret a parlar en nom propi, des d'ell mateix i en tant que conscient de la seua pròpia identitat. Ser «jo», però, comporta una «limitació», una diferenciació dels altres amb el qual limita necessàriament. Per això diu: «Ser jo és injust». Una inconformitat més, un matís més, a tenir en compte a propòsit de la seua «literatura del jo».

El que sembla clar és que Fuster es planteja d'una manera molt aguda la qües-

tió del jo. D'entrada s'apunta a la tradició clàssica apuntalada en els dos imperatius «coneix-te tu mateix» i «esdevé qui ets». Però no deixa de veure en l'últim una mena de tautologia, i en el primer un problema. En un aforisme diu: Tal com preguntava el pobre Lear: «Qui pot dir-me qui sóc jo?». I en un altre lloc, a propòsit de Don Quijote, que afirmava: «*Yo sé quien soy*», apunta la impossibilitat d'una tal declaració. «Què sóc?», en canvi, li semblava més viable. I encara: «què sé jo de tu? Què sé jo de mi?»

Ara bé, aquestes preguntes les posa com a problemes, però no s'hi capfica. Sobretot, no és el fil conductor, o el *motiu* de la seua escriptura, ni tan sols com a autor del Diari. Els seus «exàmens de consciència» no sols no van pel camí de la confessió, o de l'autoanàlisi. Hi posava, això sí, el seu jo com a premissa major; la menor, però, era qualsevol cosa, llevat d'ell mateix.

Com que volia *opinar* sobre un tema o altre, aquest propòsit exclouïa el seu jo —que no pot ser objecte d'opinió. I en *opinar*, eliminava també la pretensió de tenir raó: «No dic que jo tinga raó, dic que sóc així», explicava Paul Valéry com excusant-se'n. Però potser caldria dir, cal dir simplement: «Tinc raó *perquè* sóc així». És a dir: sóc jo, Joan Fuster. La meua *raó de ser* és la meua raó.

«Literatura del jo?» La qüestió resulta paradoxal. Per una banda s'evita com a tema. No ens parla de la seua peripècia personal, si no és, i només de vegades, d'una manera circumstancial, anecdòtica o testimonial. «Le moi —sembla pensar amb Pascal— c'est haïssable». De l'altra, però, hi ha una autoafirmació personal ben explícita, ben rotunda. Però tan important com això és la *presència* del jo fus-

terià en els seus diaris i en els assaigs que els prolonguen. El que hi està present, però –repetesc– és la «forma» del seu jo, no la «matèria».

Això vol dir que el Fuster que escriu, no ho fa d'una manera teòrica, impersonal, sinó que posa estratègicament en joc el seu jo, s'implica i complica en el que diu i com ho diu. S'hi *pro-posa* d'una forma hàbil, moguda, animada, que el fa patent, visible, mesurant les coses. No es tracta, però, de simples trucs estilístics, sinó d'una operació en què està tot ell compromès. Així en els seus textos –«converses» diria ell– hi detectem silencis i exageracions, reticències i reserves mentals, malícies i complicitats, interrogants i exclamacions, cometes i punts suspensius, posicions i oposicions, insolències i perplexitats. Fins i tot hi trobem la seua «gesticulació» i el seu to de veu.

El seu jo, doncs, no està abolit, sinó activat, motivat, desinhibit –«en samarreta». Roda en la seua òrbita personal, mai no eclipsat, però llunyà, remot i, alhora, pròxim. Aquesta és, crec, la literatura fusteriana del jo. La seua originalitat. □

Una «afortunada bogeria»

Vicent Raga

Joan Fuster: Converses filosòfiques

Júlia Blasco Estellés

334 pp., 2002, Tres i Quatre, València

F

Feia temps que s'anunciava l'aparició d'aquest llibre. El que originàriament havia de ser un treball acadèmic –la tesi de llicenciatura de Júlia Blasco–, basat en les converses que havia mantingut l'autora (juntament amb el seu germà Josep Lluís) amb Joan Fuster durant els anys 1979 a 1981, ha trigat més de vint anys a fer-se públic. S'havia donat lloc així a una certa expectació amb aquest anunci d'un estudi sobre el pensament de Fuster que comptava amb l'atractiu afegit de la participació directa de l'escriptor. En una nota biogràfica, Francesc Pérez Moragón –sempre rigorós i ben documentat, ell mateix autor d'un llibre fonamental per al coneixement de la figura i de l'obra de Fuster– ja en donava notícia el 1993¹ i el posava al costat dels treballs publicats per Josep Iborra² i per Antoni Riera.³

Després que han passat tots aquests anys, apareix ara aquest llibre, guardonat precisament amb el premi que porta el nom del seu protagonista principal. A pesar del temps transcorregut, ens sorprèn sobretot per la frescor, la densitat, la riquesa i diríem que l'actualitat del seu contin-

gut. Precedit per una nota introductòria signada per Josep Lluís Blasco –professor de Teoria del coneixement a la Universitat de València–, el conjunt es presenta dividit en tres parts. A la primera hi ha el text «Humanisme, llenguatge i filosofia en Joan Fuster», on Júlia Blasco s'ocupa de fer una presentació –amb voluntat sistemàtica– del pensament de l'escriptor valencià, del seu escepticisme, de les seues idees sobre el llenguatge i la cultura i, amb tot això, «del filòsof possible que fou Joan Fuster». Sota aquests epígrafs, l'autora explora l'univers intel·lectual de Fuster dedicant-hi una atenció particular a aquells aspectes de les seues reflexions, sovint esparses, que podien presentar un caire filosòfic i ser susceptibles, en principi, d'una exposició més ordenada de la que troben en els seus propis escrits. Aquí és on Júlia Blasco s'ha vist amb les dificultats que la portaren a donar al seu llibre l'estructura amb què l'ha presentat, dominada per una segona part que ens permet un acostament inèdit al personatge principal del llibre. En aquesta segona part és on hi ha la transcripció d'una llarga conversa amb Joan Fuster on els altres dos interlocutors s'estimen més de quedar en un pla secundari sense deixar però de jugar un paper important –cadascú el seu– en el desenvolupament. El tret distintiu d'aquesta sèrie de converses (de fet, en són onze) és la resistència que Fuster hi oposa, sense defallir, a l'afany sistematitzador que mostren els Blasco per tal d'imposar-hi la seua pròpia concepció. La tercera part conté algunes de les cartes creuades entre Joan Fuster i l'autora del llibre a l'època de la seua primera gestació. Hi destaca la signada pel primer el 12 de novembre de 1981, on comenta i matisa alguns dels te-

mes tractats a les converses que havien tingut lloc fins aleshores i que, amb la darrera de les transcrites, serveix de recapitulació i cloenda del conjunt.

La singularitat i també el mèrit del llibre que ens ofereix Júlia Blasco rau en el fet d'haver reconegut que el pensament de Fuster –la seua asistematicitat i la seua coherència– només podia palesar-se a través d'una transcripció gairebé literal d'aquella successió de converses informals, reservant-li el lloc central. La forma que pren el text definitiu, de reproducció aparentment mecànica del contingut d'unes cintes, oclulta de manera intel·ligent i encertada un treball ben feixuc. Així, doncs, el que resulta més remarcable d'aquest llibre és la difícil decisió que hagué de prendre l'autora de mantenir-se del tot fidel al contingut d'aquelles converses, en lloc d'elaborar-lo per fer el text més assequible mitjançant l'aplicació dels elements correctors que l'acostaren a les convencions del gènere. En altres ocasions, Fuster havia trobat també bons interlocutors: és el cas –entre d'altres– d'Enric Sòria, en la llarga entrevista que publicava el 1991,⁴ i de Toni Mollà, en el llibre de converses aparegut poc després de la mort de Fuster.⁵ Tots dos tenen com a objectiu d'apropar-lo al lector a través de l'entrevista i, en tots dos casos, s'ajusten a les convencions que regulen el gènere: mentre que s'esforçen a mantenir l'aire d'espontaneïtat propi de la conversa, el material originari ha estat sotmès a una elaboració més o menys intensa. També és aquest l'objectiu de Júlia Blasco que, en la seua tasca d'edició, ha aconseguit de fer intel·ligible el que, en la gravació, sovint no seria més que una massa ingent de veus, interpel·lacions diverses, sons inconnexos i sorolls estranys.

En l'avaluació que hem de fer d'aquest treball, el judici és, però, inestable. Per un costat hi ha, com a resultat immediat de l'elecció que s'ha pres, el fet que el lector pot gaudir de la possibilitat d'assistir-hi com a espectador a primera fila. Això (i la significació que tot seguit li atribuirem al resultat), presenta un aspecte del tot positiu, que es deriva tant de l'opció –infreqüent i arriscada– escollida per l'autora com del tarannà intel·lectual del seu personatge. Per un altre costat, però, s'hi adverteix també algun desavantatge. El lector se sentirà aclaparat mentre llegeix o, fins i tot, quan en conclourà la lectura, no per efecte de la riquesa i densitat que ja hem dit que tenia la conversa (que aquestes les rebrà amb goig), sinó per la fragor pròpia d'aquesta, la naturalesa de la qual –una conversa entre amics– incorpora tota mena d'elements pertorbadors de la lectura. Hi ha una munió de sobreentesos que es reiteren amb constància potser innecessària sense que el lector en tinga sempre la clau (bromes que poden semblar extemporànies, ironies que resulten més o menys intempestives considerades des de la distància, silencis i interrupcions del tot opacs per a qui escolta i no hi veu). A canvi, a través del text que s'estableix podrem capir, però, més d'una cosa que literalment no es diu. Així doncs: només una lectura molt atenta i fins i tot còmplice ens permet de comprendre. Cal reconèixer, però, que si realment haguéssim assistit a aquestes converses –almenys en alguna de les seues parts– ens n'hauríem perdut encara alguna cosa més. Ho prova el fet que, de vegades, el diàleg es converteix en una successió de monòlegs més o menys con-nexos. Aquestes situacions es desencadenen sobretot quan els interlocutors de

Fuster s'entesten a fer-li dir allò que ell no pot o, deliberadament, no vol dir. D'això en són tots tres ben conscients, però ocorre de manera reiterada perquè es té la pretensió de sistematitzar o emmotllar el pensament de Fuster que, per la seua naturalesa, és del tot irreductible i asistemàtic, per molt que perfectament coherent. Els interlocutors se n'adonen perfectament: Josep Lluís Blasco es refereix, primer, a la diferència sintàctica i semàntica entre el registre oral i el que en resulta de la transposició a l'escrit. Per un altre costat, s'hi refereix, també, a «un error de plantejament: (el de) pretendre portar el discurs de Fuster a un terreny acadèmic, tant des del punt de vista conceptual com metodològic». En troba, però, la justificació: «(ell) n'era conscient i (n') acceptà el repte». Tot plegat, conclou, fou «una mena d'afortunada bogeria».

«Bogeria», doncs, perquè res més lluny de la personalitat i, sobretot també –pel que aquí ens interessa considerar i ja apuntàvem–, del pensament de Joan Fuster que l'afany acadèmic de sistematització que els Blasco malden per imposar-li. No es tracta d'una mancança o d'una insuficiència que hom pugua atribuir al pensador que és Fuster, sinó que és un tret característic de la filosofia que suscrivía i a la difusió de la qual va dedicar bona part de la seua obra. Clar que –cal subratllar-ho– no és aquesta la concepció vigent avui de la matèria. Si bé és cert que Fuster no va tenir la possibilitat de conrear la versió diguem-ne disciplinar de la filosofia –raó que alguns han al·ludit amb insistència per explicar el que consideren una aportació circumstancial, mostrant amb això no haver-ne capít el sentit–, també és cert que la filosofia que freqüentava Fuster tenia a

veure amb una idea d'aquesta que no té reconeixement acadèmic. Després de Descartes, el desenvolupament de la disciplina ha anat per un camí estrany del tot al món de les seues preocupacions. El seguiment de la història d'aquesta i la familiaritat amb les qüestions de les quals ara s'ocupa requereix d'una dedicació que ell bé sabia que no havia observat. Si ho hagués fet, n'hauria resultat quelcom diferent tot i que previsible: des d'un indret o des d'un altre, instal·lat al seu si, s'hauria convertit en un crític mordaç, incisiu i rigorós, d'aquesta tradició. I no és això el que va fer. (No s'entén perquè, al País Valencià, alguns fingeixen de lamentar que no hagi estat així, quan el que calia —almenys segons la concepció orgànica de la cultura que el mateix Fuster contemplava— era justament alguna cosa que s'assembla més al que va fer). En tot cas, allò que va fer, ho féu deliberadament, comptant amb què s'hi reconeixia particularment ben dotat. Perquè el seu compromís, tal com ell mateix se'l va formular, no el lligava a la vida acadèmica sinó que era amb l'home i les circumstàncies concretes que l'afecten, amb les seues necessitats, desitjos i mancances més peremptòries —i també amb les més profundes—, amb els problemes que en determinen la trajectòria vital, tal com es presentaven en el lloc i en el temps en què ell mateix les va haver d'experimentar. Hi ha raons per pensar que una part tan important de la seua producció com és la referida a la «questió nacional» (que tenia comptabilitzada en un deu per cent del conjunt de la seua obra) pot ser vista com una conseqüència —tan important com es vulga— del compromís de fons que acabem d'afirmar. Siga com siga, el corrent filosòfic al qual s'adscriu

Fuster no té avui cabuda —ja ho hem dit— dins les estructures de la institució acadèmica que acullen el que identifiquen com filosofia. La seua aportació s'insereix en un mar més ampli: el que constitueix l'atmosfera dins la qual sorgeix una bona part del pensament crític contemporani, filosòfic o no. És per això que el títol d'aquest llibre i una part de la intenció original de l'autora podrien semblar desajustats. Fuster s'acosta a la filosofia en una accepció arcaïtzant d'aquesta, l'accepció renaixentista, que ocupà el segle XVI —el que els historiògrafs de la filosofia consideren un temps mort, de transició, i que és aquella contra la qual es va revoltar Descartes— actualitzant-la, això sí, de cap a cap. Com tantes vegades s'ha dit, i tal com ell mateix va voler deixar clar, Montaigne —i el que és representat amb el seu nom i en els seus *Essais*— ha estat el seu referent «programàtic» més sòlid. I ho ha estat de manera que la resta dels llibres que li interessaven li servien com a glosses o comentaris d'aquell llibre de capçalera amb l'esperit del qual coincidia del tot. Fins al punt que, gràcies a la seua intuïció, va arribar a identificar —ni que fos per senyals perifèrics— els autors contemporanis que anunciaven la fi de l'època encetada amb el *Discurs del mètode*. Clar que la vastedad dels seus interessos i les incidències del temps el portaven a tenir en compte una ingent multitud d'autors i perspectives diversos, sempre d'acord amb una màxima a la qual era tan fidel com ho era d'obstinat a difondre: no paga la pena de llegir aquells llibres amb els quals sabem que hi estem d'acord, sinó que cal aprendre a estimar aquells altres dels quals ens veurem obligats a dissentir.

«Afortunada». També ho és d'afortunada, la «bogeria» en què segons els inter-

locutors va consistir el projecte que encaven a l'hora de decidir donar-li la forma amb la qual l'han presentat. Coincidim amb aquesta qualificació pel fet que la fórmula posada en joc –l'exposició del material sobre el qual havia de treballar Júlia en la seua tesi de llicenciatura– acaba servint amb tota naturalitat com la part central del llibre perquè s'adiu particularment bé amb el pensament de l'autor. Tornem, però, sobre el que ja s'hi ha apuntat: l'asistematicitat del pensament de Fuster *no* és un del seus punt febles. Ans al contrari. És la primera manifestació d'un tarannà deliberadament constituït –ja n'hem intentat la caracterització– i que s'escau en dos sentits. En primer lloc, amb ell Fuster s'inscriu en un corrent de la cultura contemporània –i també de la filosofia recent– que s'afanya per obtenir el mateix reconeixement que, per la seua importància, tenen els problemes de caràcter pràctic dels quals s'ocupa. En segon lloc, i tenint en compte l'estat actual dels estudis sobre l'obra del mateix Fuster, el que en aquest llibre se'ns ofereix ha de resultar en un moment o un altre imprescindible. Hom haurà d'esperar encara el temps en què serà possible un treball sobre la seua obra, en conjunt, en el qual la rigorositat i el distanciament exigibles permeten aprofundir en el coneixement, alliberat d'una vegada de la fortíssima influència que l'autor tant es va esforçar a exercir amb una altra finalitat. La part central d'aquest llibre és, doncs, neutra respecte de tot això. En aquesta neutralitat rau –ja ho hem dit– una de les raons que el fa tan estimable: ens trobem davant uns materials en cru d'on el lector podrà extreure la imatge més nítida sempre que adopte les cauteles indispensables. Perquè entre la multitud de

temes que s'hi tracten trobem absències notables, fins i tot en relació amb qüestions que ocupen llocs destacats en la seua obra. Hi ha un sentit, però, en què podem dir que –malgrat tot– res no hi perdem, donat que la lectura d'aquestes converses afavoreix la percepció directa d'alguns trets bàsics del pensament de Fuster. Hi podem desprendre, amb relativa facilitat, la coherència interna i la unitat d'inspiració d'una obra compromesa amb l'ideal de la crítica i l'esperit d'emancipació més exigents, que parteix –de manera premeditada– d'una perspectiva local, concreta, de la qual extreu la seua força. Ara bé: si la lectura es fa de manera precipitada hi ha el perill que s'enfortesca amb això una imatge estereotipada, en aquest cas afavorida –de manera paradoxal– per l'estret contacte amb el personatge. D'aquesta imatge estereotipada ja en tenim prou i massa, donat que amb la seua reiteració s'ha aconseguit d'enfosquir, amb enorme eficàcia, una bona part del que és més valuós en la seua obra. Aquest llibre de Júlia Blasco ens mostra, però, una altra imatge de Fuster la mida de la qual no és pas la usual, sinó una altra que ens força a reservar-li el lloc més destacat. Per copsar-ne els detalls i certificar-ne l'evidència només cal que il·lustrar-la, aquesta lectura, amb la d'altres textos rellevants del mateix Fuster. Per exemple, amb aquells que havia escrit en la dècada dels cinquanta i primers anys seixanta, època de lectures sorprenentment intenses i primera en l'emissió de judicis l'originalitat i perspicàcia dels quals només pot menystenir qui no els conega o en faça una lectura superficial. El món intel·lectual del qual es forneix Fuster i al qual dedica la seua aportació més insistent és el que circumda la filosofia dita pràctica

que de fa pocs anys ha arrelat amb força i que ell va saber identificar amb una perspèctiva del tot extraordinària. Tot això ho fa pel seu compte, és a dir, no deixant-se dur per un corrent més o menys a la moda (com ho hauria estat si s'hagués vist portat a conrear l'interès que durant un cert temps va suscitar en ell el surrealisme o, pel que fa més al cas, l'existencialisme o el marxisme, i no hagués estat capaç de l'avaluació crítica més punyent). I ho ha fet sempre i de manera insistent seguint una forta i única intuïció que, instal·lada en l'immediat, abasta una dimensió més àmplia i profunda, tant des del punt de vista purament intel·lectual com des del col·lectiu.

La consideració d'«afortunada» que volem retenir per qualificar la «bogeria» en què ha consistit la decisió de donar a la llum aquest llibre es troba per tant justificada en el fet que ens ofereix *in vivo* la imatge del seu personatge principal, de manera com hem vist del tot coherent amb el fons del seu perfil. És per això que Júlia Blasco no ha pogut reeixir —com ella mateix no dubta a reconèixer-ho— en el seu objectiu d'analitzar el pensament de Joan Fuster tot sotmetent-lo a paràmetres acadèmics. Ho intenta amb insistència al llarg del seu estudi, però el personatge se n'escapoleix tothora. En dona ell mateix les claus, al llarg de la conversa i de manera articulada en diversos llocs de la seua obra. Clar que, atenent el sentit que tenen, ja no requereixen d'un contingut exprès que pugui considerar-se convencionalment filosòfic (que és el que vanament s'hi cercava). El que fa Fuster és, per una part, aprofitar l'avinentsa per a mostrar els resultats de la seua pròpia reflexió, sempre aplicada —com hem dit— a un determinat

tipus de qüestions (cosa que no en disminueix en res l'entitat), i per l'altra, i només quan se li reclama, proporcionar elements d'interpretació externa de l'obra dels filòsofs dels que ha tingut notícia. Trobem que, en aquest terreny, encerta sovint en les seues manifestacions de simpatia o de rebuig. Fuster enfronta sempre aquesta tasca de manera que és premeditadament perifèrica, és a dir, que no s'aplica a un estudi sistemàtic que, aquest sí, trairia el seu propòsit, sinó que mira de copsar la pertinença del què s'al·ludeix «des de fora». I és que tot afany sistemàtic no explícitament instrumental provoca en Fuster un refús visceral, sense pal·liatius. No es tracta, doncs, d'una mancança —tornem a dir-ho—, sinó que és el que resulta d'una opció del tot deliberada. Es tracta més aviat del fet que així és com es manifesta en Fuster el plantejament alternatiu —l'albirat en el paradigma del «seu» Montaigne— del qual s'esforça a identificar i atiar la reclamació que detecta al seu entorn. Això és el que, en ell, és fa consubstancial, de nou en ell *programàtic*. Fins al punt que és aquesta l'única «ideologia» que adhereix. De fet, com escriu Iborra —el llibre del qual ens ha servit de referent per a la redacció d'aquesta nota— «Tota la seua obra, diversa en les formes i els temes *és una* per la forma interior. Com *és una* també al llarg del desenvolupament en el temps: l'estil, d'una banda —ja present en els primers escrits seus—, els «criteris» de l'altra, han donat a l'obra de Joan Fuster una llibertat i coherència intel·lectuals i morals incontestables». ⁶ D'acord amb aquesta interpretació, el pensament de Fuster no és el d'un escèptic, un cínic, un epicuri, un estoic, un racionalista, un empirista, un il·lustrat, sinó tot això, si es vol, alhora, i sobretot una

altra cosa. No un filòsof convencional sinó un pensador d'una dimensió extraordinària, compromès amb ell mateix en la recerca d'un nou model de pensament que pogués resultar veritablement satisfactori o, si més no, acceptable, per als homes i dones del seu veïnatge, fets –com tots els altres, com ell mateix– de carn i ossos. □

1. Francesc Pérez Moragón, *Joan Fuster, el contemporani capital*, Alzira, Germania, 1994.
2. Josep Iborra, *Fuster portàtil*, València, Tres i Quatre, 1982.
3. Antoni Riera, *La raó moral en Joan Fuster*, Barcelona, Curial, 1993.
4. Enric Sòria, «Ser Joan Fuster, reflexionar, debatre, donar lum», *L'illa*, 6, 1992, pp. 3-13.
5. Toni Mollà, *Joan Fuster. Converses inacabades*, València, Tàndem, 1992.
6. *Op. cit.*, p. 318. Vegeu també: «L'assaig fusterià», dins *Confluències*, València, IVEI, 1995, pp. 155-162.

La «Biblioteca Joan Fuster» de l'editorial Bromera

Joaquim Espinós

Dir que la «Biblioteca Joan Fuster» és la iniciativa editorial recent que més ha fet per la difusió de l'obra de l'assagista de Sueca, entraria més en el terreny de les constatacions que en el de les exagera-

cions. Perquè d'altres tasques igualment notables, com ara la publicació de la correspondència per part de l'editorial 3 i 4, o la imminent reedició de les Obres Completes, van adreçades a un públic més especialitzat. Des del 1991 fins a l'any 2000, aquesta biblioteca ha publicat nou volums: està ja, doncs, completament consolidada. Fa goig.

La «Biblioteca J. F.» s'inclou dintre de la col·lecció «Els Nostres Autors» de l'editorial Bromera. De fet, els que posteriorment s'han considerat els seus números u i dos eren, en un principi, dos exemplars més d'aquesta col·lecció. Es tracta de l'antologia *Ser Joan Fuster*, de 1991, que en feia el número catorze; i de *Combustible per a falles*, de 1992, que en feia el setze. Les perspectives de futur i l'indubtable prestigi que proporcionaria l'edició de l'escriptor valencià contemporani més important degueren encoratjar els responsables de la col·lecció –amb Jeremies Barberà al capdavant– a crear, sempre dintre de «Els Nostres Autors», la «Biblioteca Joan Fuster». El primer volum que l'estrenà com a tal, amb un disseny de col·lecció diferenciat, fou *L'albufera de València*, el 1993. Des d'aleshores han vist la llum sis volums més: *Sagitari*, també el 1993; *Un país sense política*, el 1995; *Misògins i enamorats*, el 1995; *Babels i Babilònies*, el 1997; *Les originalitats*, el 1999, i el que fins ara n'és l'últim, *Aforismes*, el 2000.

La biblioteca fusteriana, com la col·lecció en què s'insereix, està especialment orientada a l'ensenyament, tal i com resulta palès en les propostes didàctiques que clouen tots els volums. Unes propostes adreçades inicialment als alumnes de secundària, però que també, i com més va més, poden ser útils per als de la univer-

sitat. Aquesta especial atenció de l'aprofitament didàctic dels textos fusterians no implica, naturalment, cap entrebanc perquè els llibres puguen ser assaborits per un *lector normal* —aquesta espècie tan rara a casa nostra. I la nota que les encapçala s'encarrega de recordar-nos-ho. La destinació escolar es manifesta també en els pròlegs i, quan n'hi ha, en l'aparat crític que complementa els textos. Aquests estudis preliminars estan a càrrec d'especialistes en l'obra fusteriana o d'escriptors reconeguts, tal i com veurem en ocupar-nos de cada llibre concret. La qualitat dels pròlegs és manté dintre d'un nivell molt digne. Llegits en conjunt, però, alguns pequen de reiteratius, sobretot quan s'estenen en la inevitable i previsible nota contextualitzadora. Tanmateix, en la majoria de casos, quan s'avança vers la interpretació de l'obra corresponent, constitueixen interessants aportacions a la literatura crítica fusteriana.

Siga com siga, la «Biblioteca Joan Fuster» posa a l'abast de qui sàpia gaudir-ne, a un preu popular i amb una pulcra presentació, un grapat de títols de difícil quan no impossible accés, bé perquè es trobaven exhaurits i ni tan sols a les Obres Completes es podien consultar, bé perquè tot i incloure-s'hi, aquestes han esdevingut també quasi introbables. En el primer cas estarien *L'Albufera de València*, *Combustible per a falles*, *Un país sense política* i *Sagitari*. En el segon, *Babels i Babilònies* i *Les originalitats*. En els títols restants, es tracta de llibres nous de trinca, en què el curador hi ha jugat un paper determinant. Així, a *Misògins i enamorats*, Albert Hauf ens facilita l'accés unitari a estudis dispersos sobre la literatura del segle xv. *Ser Joan Fuster* i *Aforismes*, per últim, constitueixen sen-

gles antologies a càrrec, la primera, de Josep A. Fluixà i Antoni Martínez, i la segona d' Isidre Crespo.

Un aspecte que no voldríem deixar de ressenyar és el de la varietat lingüística emprada en la col·lecció. S'ha optat per occidentalitzar els textos —desinències verbals i possessiu femení. És el criteri habitual de l'editorial Bromera quan es tracta d'autors valencians, o de traduccions, mentre que per als catalans o illencs es mantenen les solucions orientals. Tot i que compremem que a algú li puga parèixer que aquesta opció violenta els textos originals o amaga un excessiu zel valencianitzador, ens sembla una solució raonable, perquè contribueix, d'una banda, a crear un model de llengua més fàcilment assimilable pels que són els seus principals destinataris —els valencians—, i de l'altra, a popularitzar en la resta de territoris catalanoparlants l'existència d'una «llengua literària federada», per dir-ho amb les paraules que el mateix Fuster usà en la correspondència amb Agustí Bartra.

Si analitzàvem els títols que conformen aquesta biblioteca, podríem agrupar-los en diferents blocs, tot seguint la classificació convencional aplicada a l'assagista de Sueca. Així, hi trobaríem, d'una banda, l'assaig civicipolític, on encabiríem llibres com *Un país sense política*, i també obres dedicades a fer pedagogia de la realitat immediata valenciana, bé geogràfica —*L'Albufera de València*—, bé festiva —*Combustible per a falles*. L'assaig humanístic —o assaig *tout court*— constituïria l'altre gran bloc de la biblioteca fusteriana, i estaria representat per *Les originalitats*, *Babels i Babilònies* i *Sagitari*. La crítica literària, que s'encabiria dintre dels estudis d'història cultural, amb *Misògins i enamorats*; i l'escriptura

sentenciosa, fillola de l'assaig, amb *Aforismes*, completarien aquesta taxonomia, que es clouria amb l'antologia germinal, *Ser Joan Fuster*. Però anem a pams. O a blocs. Comencem pel que fa referència a l'assaig civicipolític.

Combustible per a falles, a cura d'Antoni Furió, és un recull d'articles apareguts als diaris *Levante* i *Jornada* de València i a diverses revistes de caire faller, entre 1954 i 1967. Com passa amb bona part de l'obra periodística fusteriana, foren escrits originàriament en castellà. Cal remarcar que, tal i com ressenya el mateix Fuster al pròleg, Enric Valor col·laborà activament en la traducció. El títol, com és ben conegut, remet irònicament al lamentable episodi de la «cremà» de l'autor per part de les forces vives del cap i casal. Era el càstig, aquesta vegada simbòlic, per haver gosat somoure les panxacontentes aigües del xovinisme local, amb la publicació un any abans de *Nosaltres el valencians* i *El País Valencià*. Pocs arguments trobarien en aquest llibre els instigadors de la seua combustió fallera, perquè fa un conjunt de reflexions amables al voltant del món de les falles. I fins i tot sentimentals, quan en un dels moments àlgids del llibre —«Jugar amb foc»—, es deixa endur per la nostàlgica evocació de les vivències infantils. El llibre acaba amb un enginyós article que, a la manera del sonet de Lope que en disseciona la tècnica, inaugura el gènere «metafaller».

L'Albufera de València, a cura de Josep Franco —que al seu assagístic pròleg ens conta, per exemple, que Joan Fuster era tan tímida de jove que els companys de tertúlia li deien «el mut»—, també focalitza, a la manera de *Combustible per a falles*, la realitat valenciana popular, ara no en la ves-

sant purament festiva, sinó en un sentit més globalitzador, de geografia humana, que inclouria aspectes com ara la història, el treball, les festes, la cuina o la fauna i flora. En aquest volum, que com hem dit inaugura pròpiament la biblioteca, Fuster s'ocupa de l'entorn nadiu, i ens en fa de «cicerone». Un cicerone, val a dir, més interessat per la realitat humana que no paisatgística, tal i com explicita, a manera d'avís per a navegants, al capítol inicial. Tot i que de vegades ens sorprèn amb una delicada descripció, Fuster no és, com Pla, un voluptuós del paisatge. I aquesta actitud la podríem generalitzar als diversos papers fusterians que s'ocupen de les terres valencianes, dels quals *El País Valencià* en seria la màxima expressió. De fet, és a les pàgines que hi dedica a La Ribera i a L'Albufera on podem trobar els esbossos del llibre que ens ocupa. Com d'habitud, Fuster alterna en la seua cordial dissertació la il·lustració lletraferida amb les impressions personals. Pel que fa a la primera font d'informació, els textos preferits són de caràcter historiogràfic, bé d'abast valencià general, bé de caire més local. La literatura de creació constitueix l'altre referent documental, usada de manera eficient, desacomplexada i, ara i adés, juganera.

Un país sense política (1976), a cura de Joan F. Mira, es forneix, principalment, d'una sèrie d'articles publicats entre 1960 i 1976 a diverses revistes —*Serra d'Or*, sobretot, però també *Cuadernos para el diálogo*, *Destino* o *Tele/Expres*—, així com d'algun pròleg i alguna altra col·laboració. El perill de la dispersió, present a molts dels reculls d'articles fusterians, és conjurat en aquest cas no sols per la unitat última de la mirada i l'estil fusterià, sinó també per la unitat temàtica subjacent i les

introduccions que l'autor confegí per a cadascuna de les set parts del llibre. Tal i com el mateix Fuster explicita puntualment al pròleg, aquest llibre constitueix una continuació en clau fragmentària de *Nosaltres els valencians*. L'autor hi reprèn, doncs, temes com la importància decisòria dels moriscos en l'entramat social valencià o l'evolució de la política valenciana contemporània, es reafirma en les seues tesis sobre els efectes nefastos de no haver tingut una burgesia «com Déu mana» i, en fi, reivindica, una vegada més, la irrenunciable catalanitat de la cultura valenciana. Un dels apartats del llibre —el cinquè— és dedicat a la temàtica literària, amb comentaris sobre autors concrets o sobre aspectes més globals, com el famós «Una carència singular», dedicat a reflexionar sobre les causes de la inexistència d'una novel·lística valenciana; carència aquesta, tot cal dir-ho, decorosament subsanada en els darrers temps. No voldríem acabar l'espai dedicat a aquest llibre sense recomanar-ne una petita joia: l'article «El temps i la seua indulgència», on Fuster, tot partint de l'anècdota biogràfica d'un concert de música barroca en l'església de Corpus Christi, amb la mòmia del patriarca Ribera de cos present, reflexiona, al fil del programa, sobre l'injustament oblidat barroc musical valencià, i encara té temps d'extraure'n valoracions semiòtiques i, ai las!, de filosofia de la història.

Una de les aportacions més rellevants de la «Biblioteca Joan Fuster» la trobem en les obres que tradicionalment anomenem d'assaig humanístic. No cap dubte que títols com *Les originalitats*, *Babels i Babilònies* i *Sagitari*, d'accés dificultós a les Obres Completes o impossible en el cas de *Sagitari*, estan entre el bo i millor de la pro-

ducció fusteriana. Pel que fa al primer, *Les originalitats*, se'l pot considerar el primer llibre d'assaig de Fuster, almenys pel que fa a la gestació. La seua importància seminal ha estat pertinentment ponderada per Josep Iborra al segon capítol del seu també fecund i portàtil estudi. Fuster, a l'inici de la seua carrera assagística, sent la necessitat de reflexionar sobre el fet d'escriure, sobre «com es constitueix la mirada d'un escriptor», tal i com assenyala Antoni Martí al pròleg. En efecte, a la primera part del llibre trobem un seguit de subtils reflexions sobre la creació artística, tot prenent com a eix la dialèctica originalitat-tradició. S'hi pot discernir encara una certa recialla de lirisme juvenil, especialment patent en la idealització de la figura de l'artista, que a l'obra posterior restarà molt atenuada, quan no vilipendiada. Però la reflexió fusteriana no és limita únicament a la vessant estètica, sinó que presenta també, com en bona part de la seua obra assagística, un caire moral. En les seues derives assagístiques explicita la importància que per a ell tingué l'individualitat com a manifestació d'allò irrenunciable, *original*, de cadascú, i que la marmòria cita que extreu de les *Elegies de Bierville* de Riba compendia magníficament «[...] no hi ha inútil cap esperit, si creix lliure en la seua virtut». La segona part, «Maragall i Unamuno cara a cara», de caràcter més unidireccional, més previsible, pot ser llegida com una il·lustració pràctica de les idees —d'algunes d'elles, si més no— exposades a la primera part. Es tractava de demostrar, al capdavall, de quina manera dues *originalitats* representen unes cultures determinades. Resulta, en qualsevol cas, un intel·ligent exercici de literatura comparada, amb un alt rendiment hermenèutic.

Igualment interessant resulta la reedició de *Babels i Babilònies*. Aquest recull d'articles publicats a la premsa durant els anys seixanta i setanta ens mostra al Fuster més preocupat per copsar els canvis de la societat del seu temps. És el Fuster «sociòleg de la cultura», per dir-ho amb paraules manllevades del pròleg de Vicent Salvador. O de la contracultura: un dels temes més recurrent del volum gira al voltant de les noves formes de vida introduïdes per la joventut contestatària. Fuster, entre paternalista i aquiescent, li dedica unes pàgines farcides d'ironia. Per aquest costat vindrien les «babilònies» del títol: pel de la confusió i la crisi dels codis socials, posats en qüestió pels joves revolucionaris o *hippies*. Les «babels», tot i que molt relacionades amb l'esmentada confusió, s'escaurien de manera més específica a l'apartat final, «Les llengües de demà», en què Fuster enfila un seguit de reflexions de caire sociolingüístic, amb unes conclusions desoladores o, potser, senzillament realistes.

Sagitari és el darrer llibre d'assaig publicat en vida de Fuster. L'edició de 1985 estava exhaurida, i aquesta reedició en la «Biblioteca J. F.» és també un gran encert. El gros del llibre, comprès dintre de l'apartat «Reincidències», torna a ser una antologia confeccionada per l'autor a partir d'articles publicats a les revistes *Serra d'Or*, *El Món*, i *Què y dónde*, entre 1978 i 1981. S'hi mostra el Fuster incisiu i brillant de sempre, assetjant i assajant les mateixes preocupacions intel·lectuals, però un pèl més provocatiu i directe, tal i com apunta Enric Sòria a l'estudi preliminar. De la part restant, destacaríem, junt amb el recull d'aforismes titulat «Poques paraules» —publicats anteriorment a *L'Espill*, i dignes

continuadors dels de *Consells, proverbis i insolències*— la secció titulada «Exploració de l'ombra», on trobem un Fuster diferent, que es deixa endur pel poeta que fou i aconsegueix un colpidor híbrid de lirisme i reflexió. Una bona mostra de l'amplitud d'horitzons de l'assaig fusterià i dels camins que hagués pogut recórrer si les urgències diàries i el context històric li ho haguessen permès.

L'última mostra fins ara de la «Biblioteca J. F.» és el volum *Aforismes*, a cura d'Isidre Crespo. Es tracta d'una antologia de la literatura sentenciosa fusteriana, que aporta la novetat d'incloure el que el curador anomena *aforismes intratextuals*: els provinents de textos més extensos. Se'ns ofereix així una nova lectura d'una de les vessants més creatives i llampants de la seua obra. Al lector familiaritzat amb Fuster li sorprendrà llegir fragments que recorda dintre d'un raonament més llarg. Aquesta descontextualització pot provocar-ne una lectura diferent a la prevista en el text originari, però en qualsevol cas, aquesta possibilitat ja ens sembla enriquidora. I a més, els nous aforismes es defensen sols. La procedència heterogènia d'aquests aforismes inèdits, espigolats tant dels llibres d'assaig humanístic com dels pretesament més acadèmics, demostra una vegada més la unitat última de l'estil fusterià, fonamentada ara en la contundència lapidària.

Misògins i enamorats és el paradoxal i reeixit títol que Albert Hauf ha ideat per a una selecció d'estudis sobre el segle XV valencià. Arreplega treballs ben coneguts pels medievalistes sobre el *Tirant*, Ausiàs March, Roís de Corella, i Sor Isabel de Villena, que es podien trobar als volums I i VII de les Obres Completes. És, en defi-

nitiva, tal i com s'assenyala al pròleg de Hauf, el llibre sobre el segle d'or català que mai no va arribar a escriure. Aquestes aproximacions parcials a algunes de les més destacades manifestacions d'aquell moment esplendorós de la nostra literatura, ara accessibles en un sol volum, ens permeten fer-nos-en una idea més unitària, i resseguir-hi constants i afinitats. Constants i afinitats propiciades sobretot per l'enfocament crític fusterià, essencialment historicista, que sense descuidar l'anàlisi estilística i temàtica, es mostra sempre atent a les interrelacions de l'escriptor amb la societat i amb la tradició en què s'insereix.

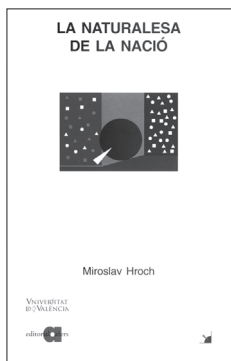
Hem deixat per al final el llibre que obri aquesta esponerosa «Biblioteca Joan Fuster», l'antologia *Ser Joan Fuster*, a cura de Josep A. Fluixà i Antoni Martínez. Es tracta d'una selecció temàtica del format assagístic que podem considerar *canònic* de l'autor: la glossa periodística. Els vuit blocs classificatoris condensen, de manera representativa, les filies i fòbies que acompanyaren Fuster al llarg de la seua dilatada carrera d'escriptor, i ens permeten comprovar una vegada més la seua capacitat per a disseccionar, amb una prosa amena i intel·ligent, els tòpics i prejudicis que poblen els discursos socials i morals.

Després d'aquesta ràpida panoràmica, pensem i voldríem haver fet pensar que la «Biblioteca Joan Fuster» constitueix una iniciativa editorial altament encomiable, que posa a l'abast tant del gran públic

–els *happy few*– com del mercat escolar un seguit de títols força interessants del mestre de Sueca. La seua mera existència és ja un indicatiu de normalitat cultural. D'una certa normalitat, si més no. Li desitgem un llarg nombre d'exemplars més i gosem encara suggerir una nodrida font de material perfectament editable: els articles publicats a *La Vanguardia* entre 1969 i 1984, que en la seua majoria resten inèdits. Hi podem trobar el Fuster de més alta volada: el Fuster assagista. Darrerament estan sent objecte d'anàlisi per part d'especialistes fusterians com Joan Borja. Cal traduir-los i editar-los. Ens calen curadors que, tot emulant les tries de l'autor, ens cuinen nous llibres que reviscolen l'obra de Fuster. Sense caure en l'extrem d'altres escriptors periodistes, dels quals s'ha reeditat en llibre massa i tot, les col·laboracions fusterianes en premsa mereixen millor sort que la que han tingut fins ara. La qüestió és àrdua, però, perquè: a on i qui posa els límits? Siga com siga, siga qui siga, l'edició d'aquests articles, i d'altres perduts en l'oceà de la premsa periòdica, hauria de tenir un lloc també en les Obres Completes que ara es reprenen, pertinentment acompanyada d'estudis acadèmics que en fixaren la cronologia i l'evolució. Però això són figues d'un altre paner. La «Biblioteca J. F.», dèiem, seria el lloc idoni per a fer-ne una antologia. Seria una bona manera de contribuir a la vitalitat de l'impagable llegat fusterià, ara que recordem els deu anys de la seua mort. □

EL MÓN DE LES NACIONS

Novetat

FRANÇOIS THUAL

Els conflictes identitaris

184 pp., 12,50 €

ALFONS CUCÓ

Els confins d'Europa. Nacionalisme i drets humans a la Mediterrània oriental

196 pp., 12,50 €

ERNEST GELLNER

Nacionalisme

108 pp., 12,50 €

LIAH GREENFELD

Nacionalisme i modernitat

190 pp., 12,02 €

DANIELE CONVERSI

La desintegració de Iugoslàvia

210 pp., 12,02 €

MIROSLAV HROCH

La naturalesa de la nació

182 pp., 12,02 €

PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

editorial afers

*Col·lecció Assaig*1. *Història. Entre la ciència i el relat*

FRANÇOIS DOSSE

Traducció d'Anna Montero

216 pp. – 11 €

2. *Reflexions sobre la violència*

JOHN KEANE

Traducció de Carles X. Subiela

226 pp. – 11 €

3. *El descrèdit de la modernitat*

NEUS CAMPILLO

396 pp. – 13 €

4. *El totalitarisme. Història d'un debat*

ENZO TRAVERSO

Traducció de Jordi Muñoz

246 pp. – 11 €

5. *Un país de ciutats o les ciutats d'un país*

JOSEP SORRIBES

206 pp. – 11 €

En preparació:

JACQUES RANCIÈRE

*Els noms de la història. Assaig de poètica del saber*PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIAc/ del Batxiller 1, 1 - 46010 València
tel. 96 386 41 15 - fax 96 386 40 67
www.uv.es/publicacions - publicacions@uv.es

